

Nazwa instytucji

Książnica Cieszyńska

Tytuł jednostki/Tytuł publikacji

Historja powszechna w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych jako repetytorjum do użytku szkolnego i podręcznego. Cz. 1. Cz. 2. Cz. 3, Historia starożytna, Historia wieków średnich, Historia czasów nowszych i najnowszych / opracował Jan Galicz.

Liczba stron oryginału

300

Liczba plików skanów

300

Liczba plików publikacji

301

Sygatura/numer zespołu

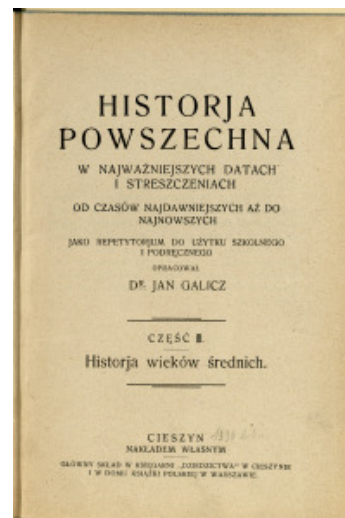
C I 034541

Data wydania oryginału

[1930]

Zdigitalizowano w ramach projektu pt.

**Udostępnienie cieszyńskiego dziedzictwa
piśmienniczego on-line**

Fundusze Europejskie
Program Regionalny

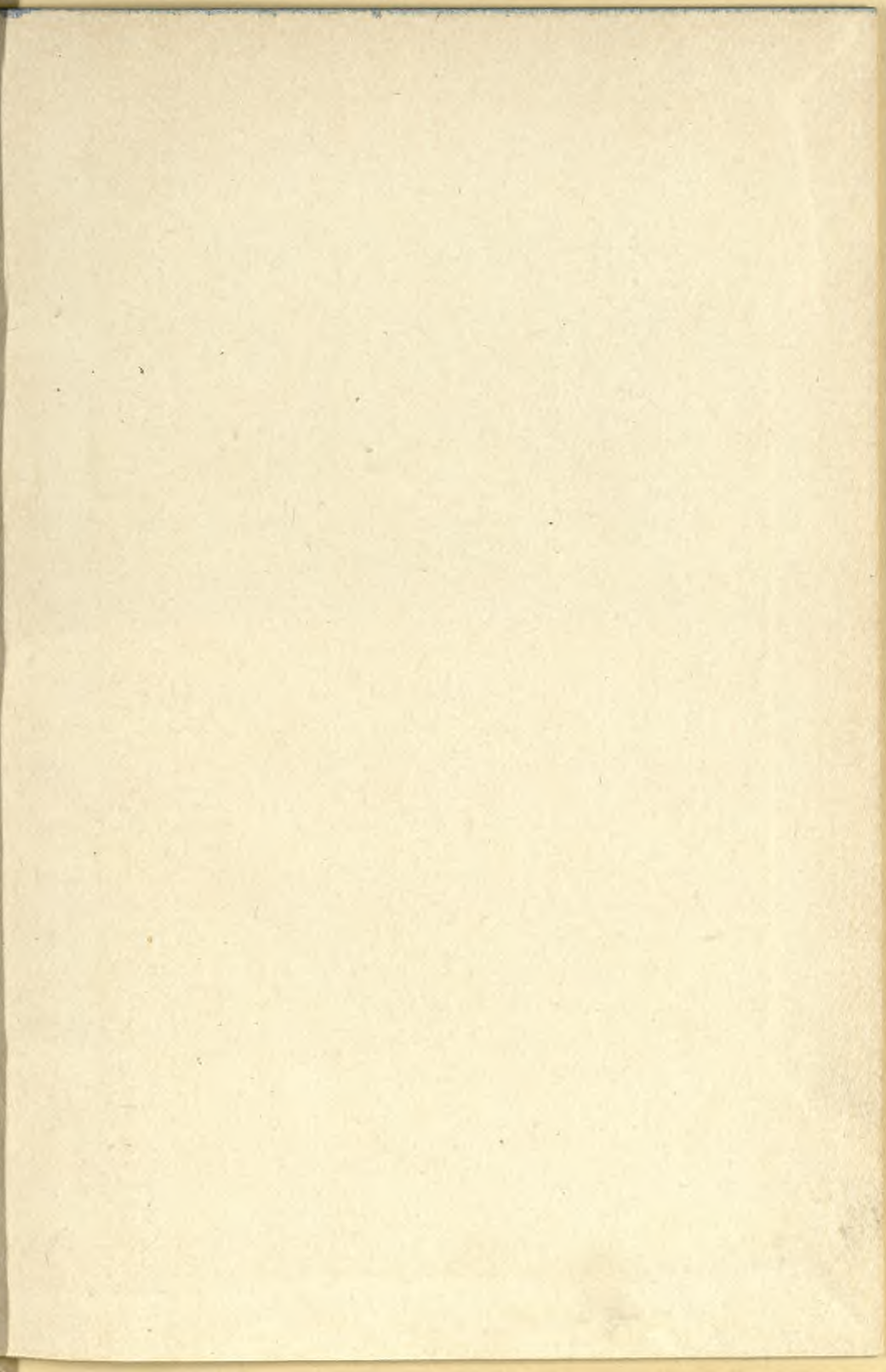
Śląskie.

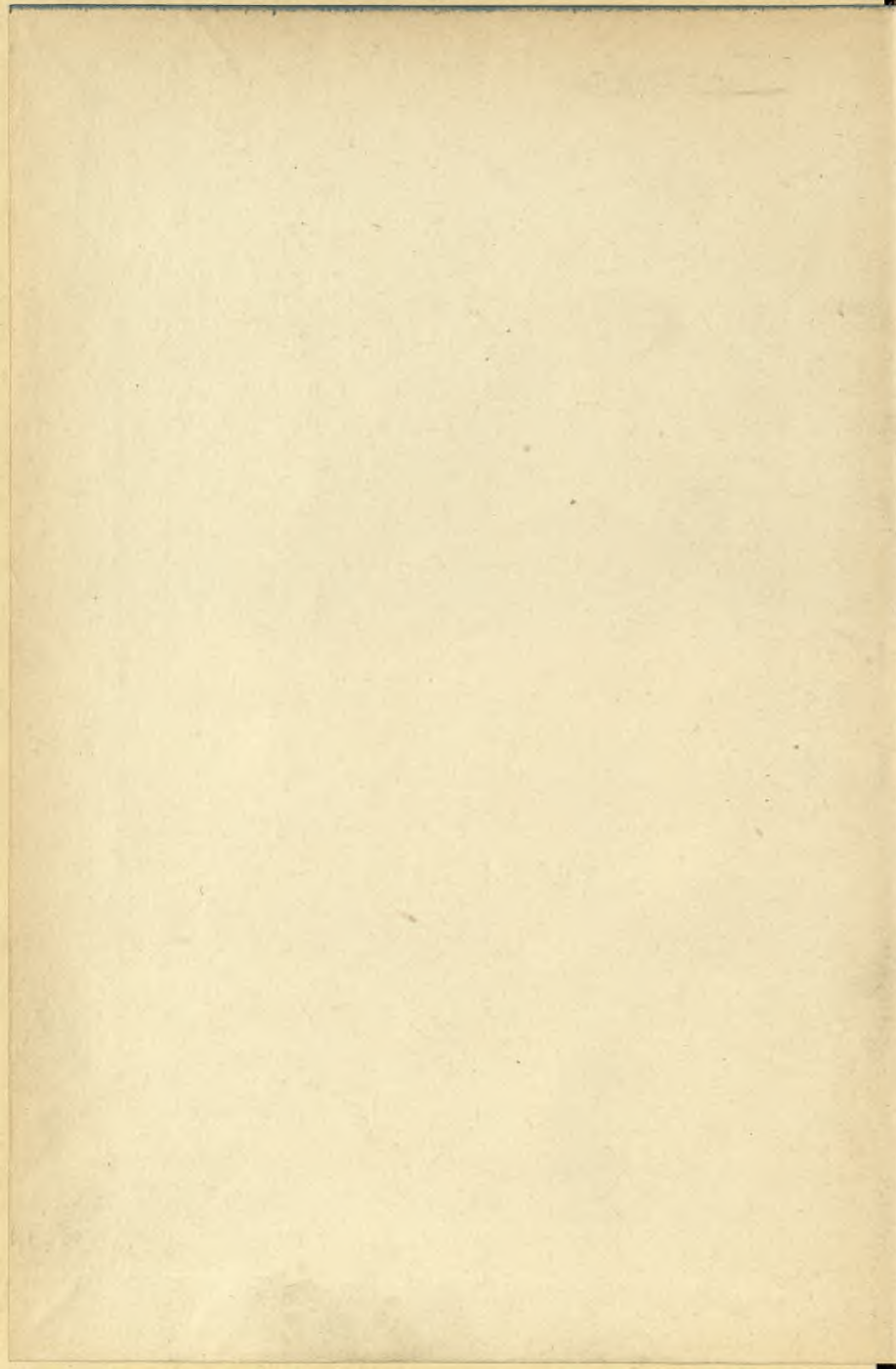
Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

TL
to the ...

HISTORJA POWSZECHNA

W NAJWAŻNIEJSZYCH DATACH
I STRESZCZENIACH

OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH AŻ DO
NAJNOWSZYCH

JAKO REPETYTORJUM DO UŻYTKU SZKOLNEGO
I PODRĘCZNEGO

OPRACOWAŁ

DR. JAN GALICZ

CZĘŚĆ I.

Historja wieków średnich.

CIESZYN 1930
NAKŁADEM WŁASNYM

GŁÓWNY SKŁAD W KSIĘGARNI „DZIEDZICTWA“ W CIESZYNIE
I W DOMU KSIĄŻKI POLSKIEJ W WARSZAWIE.

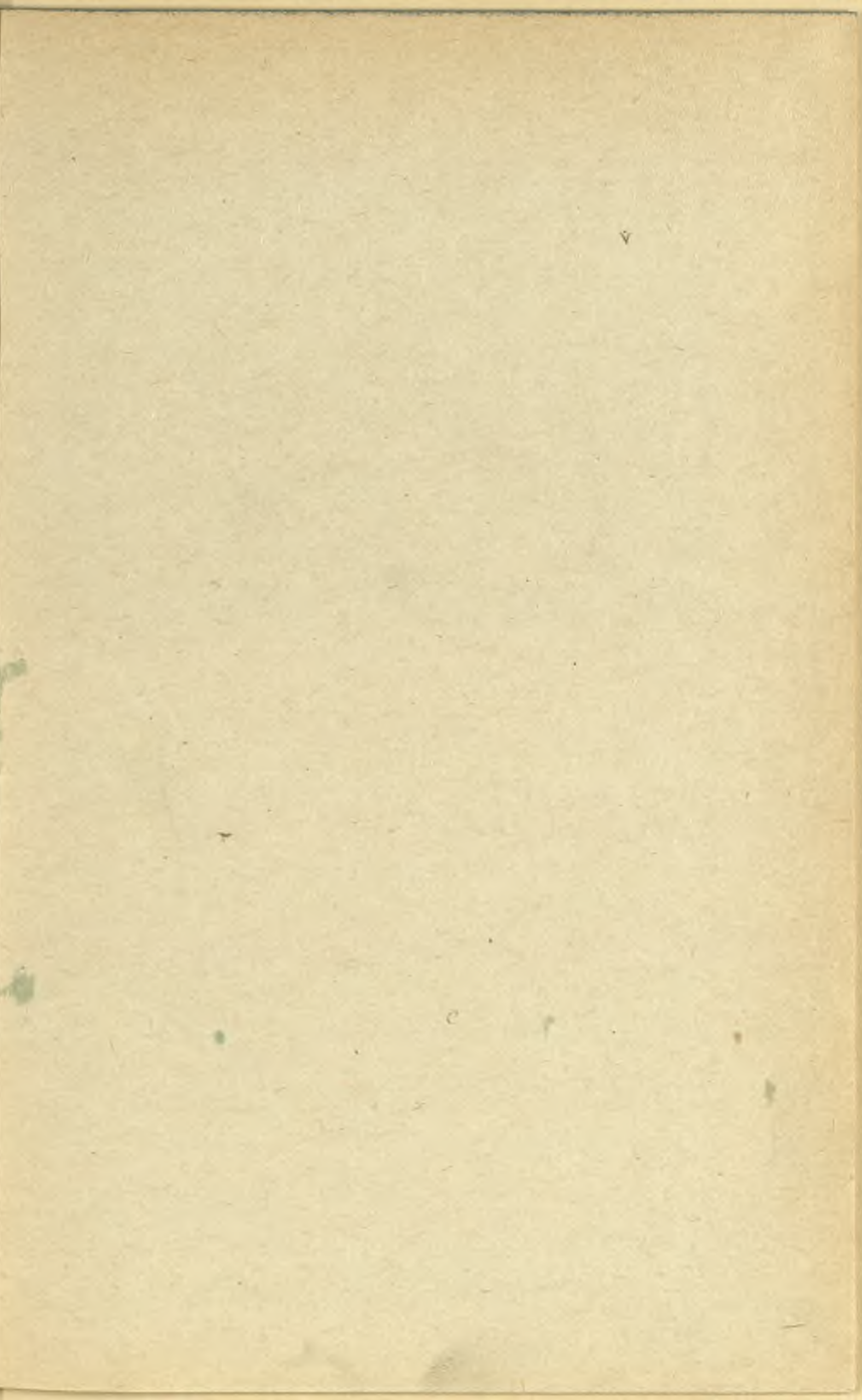
Tegoż autora:

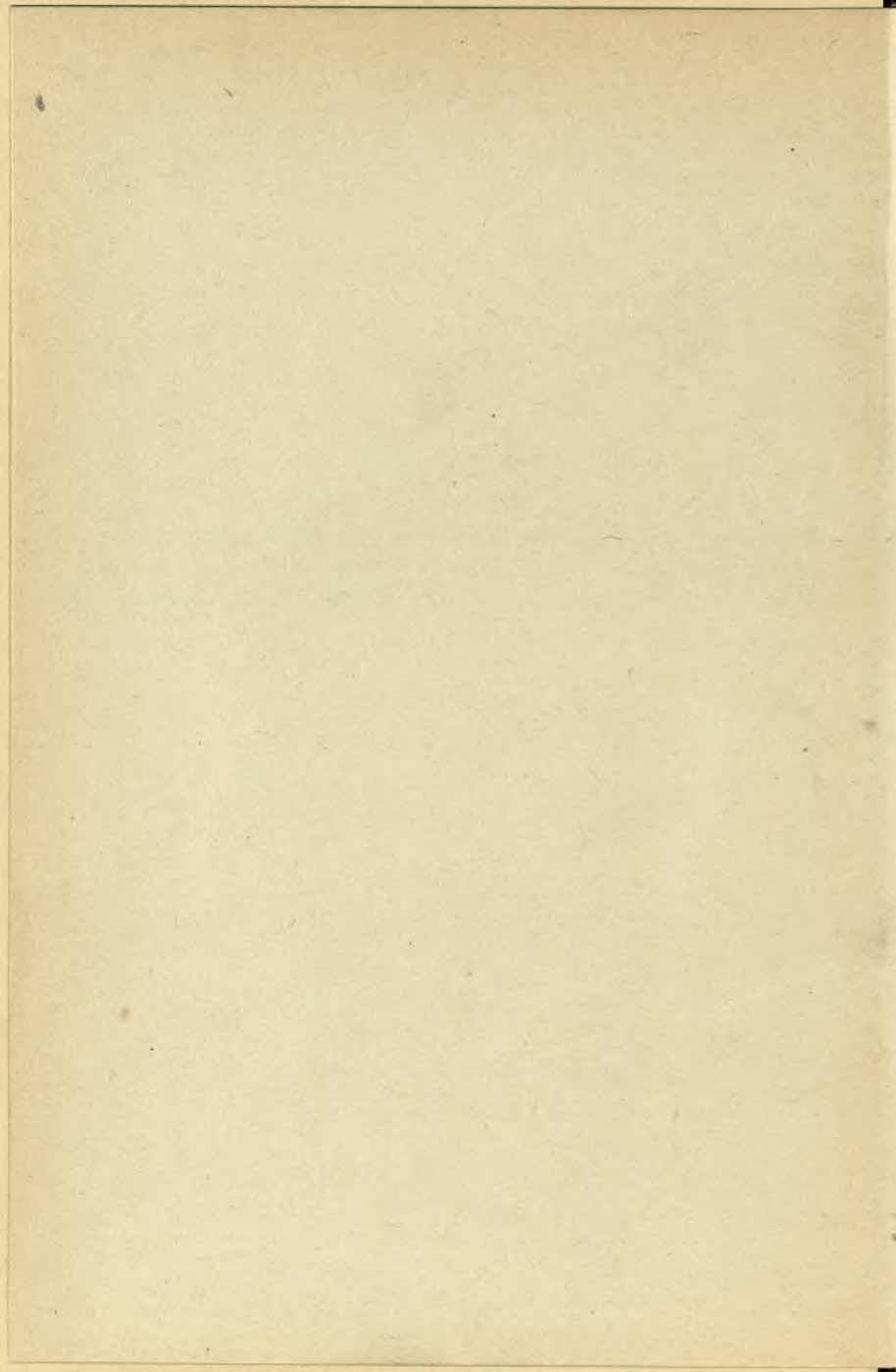
HISTORJA POLSKI w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych. Wydanie II. Nakładem Księgarni „Dziedzictwa“ w Cieszynie 1928. — Cena 2 zł.

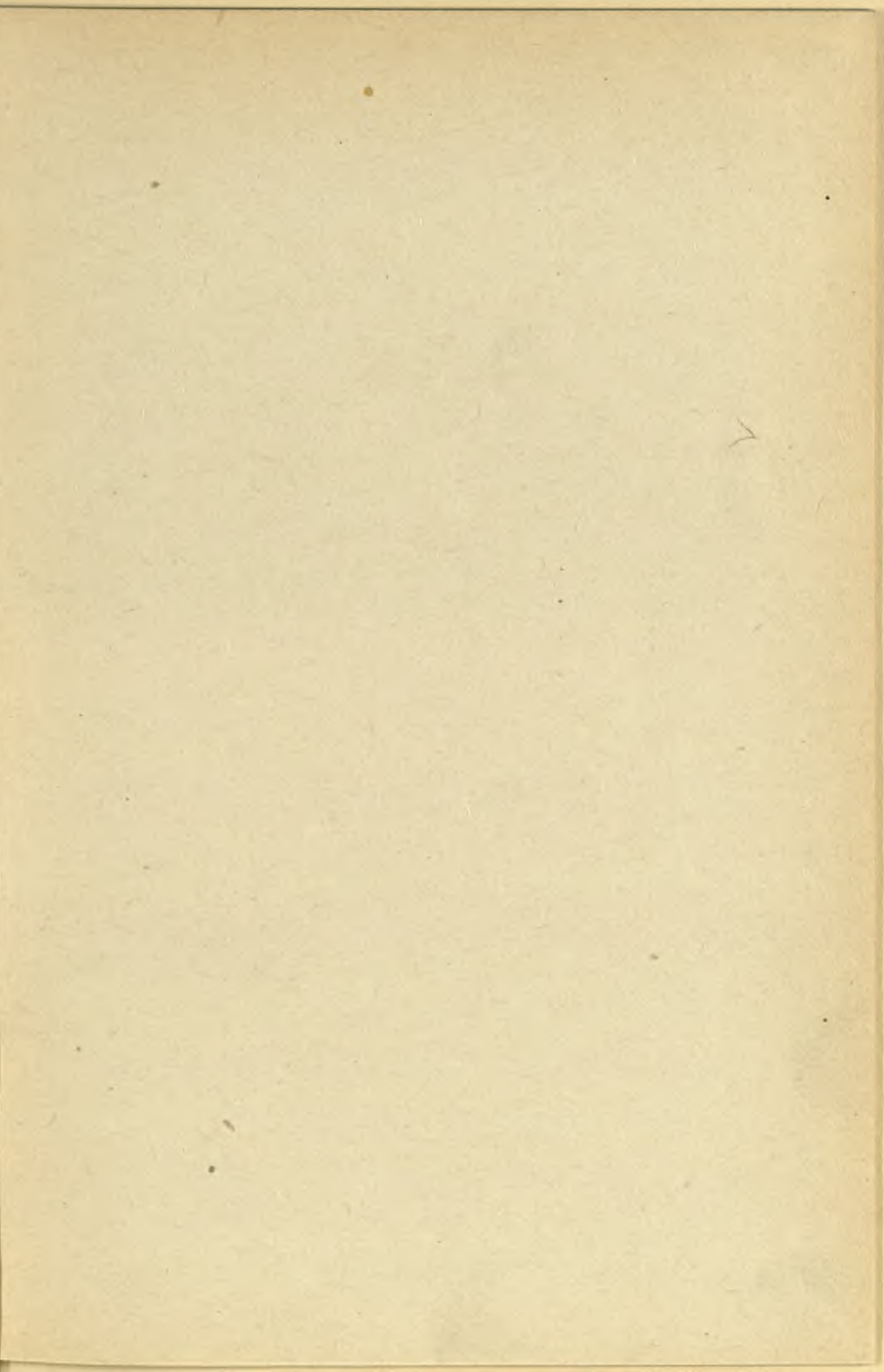
GENERAL JÓZEF BEM, jego życie i czyny z 19 ilustracjami w tekście i mapką orientacyjną Siedmiogrodu i wschodnich Węgier. Nakładem Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego w Cieszynie 1927. — Cena 5.70 zł.

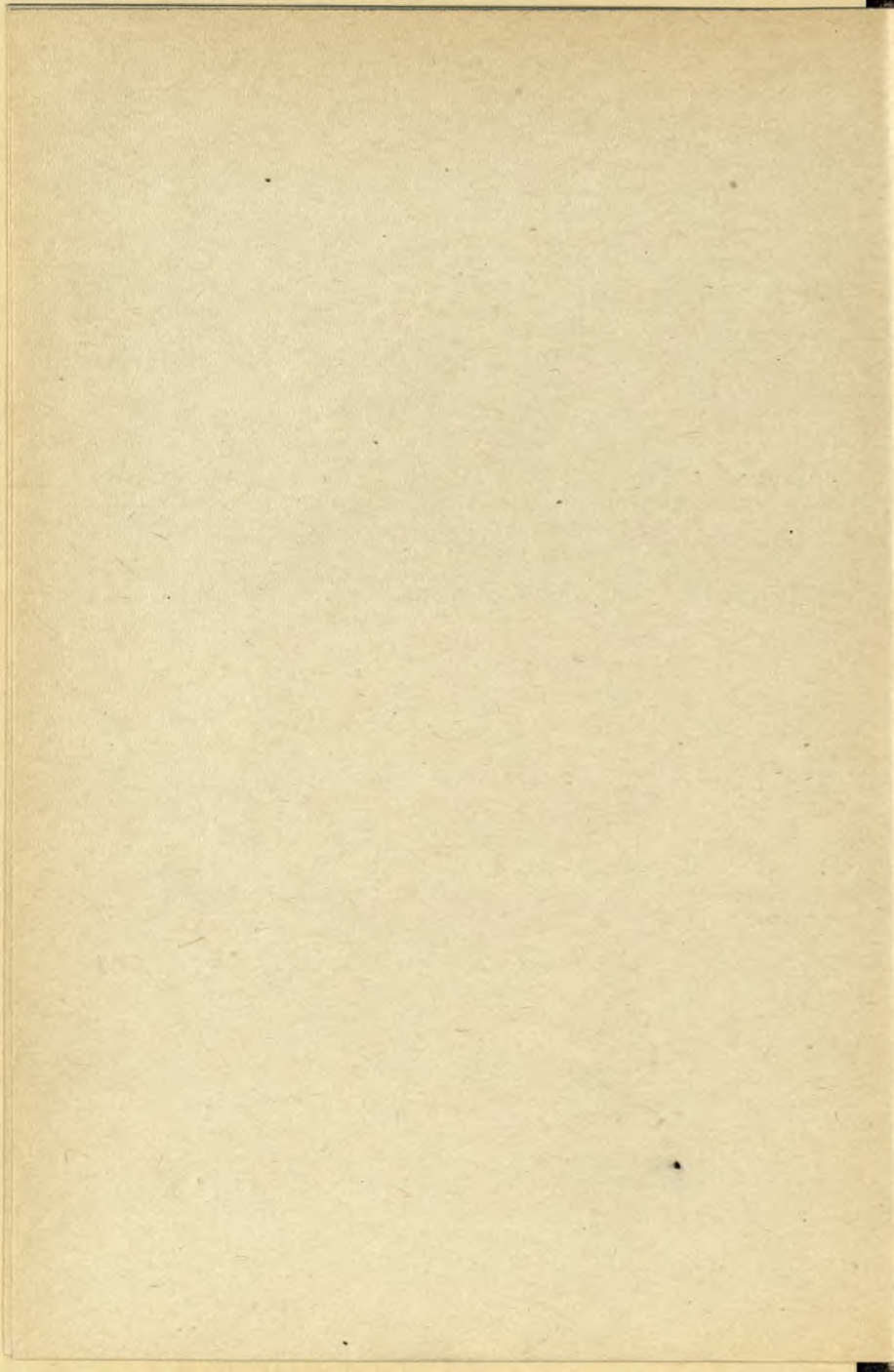
C0345411

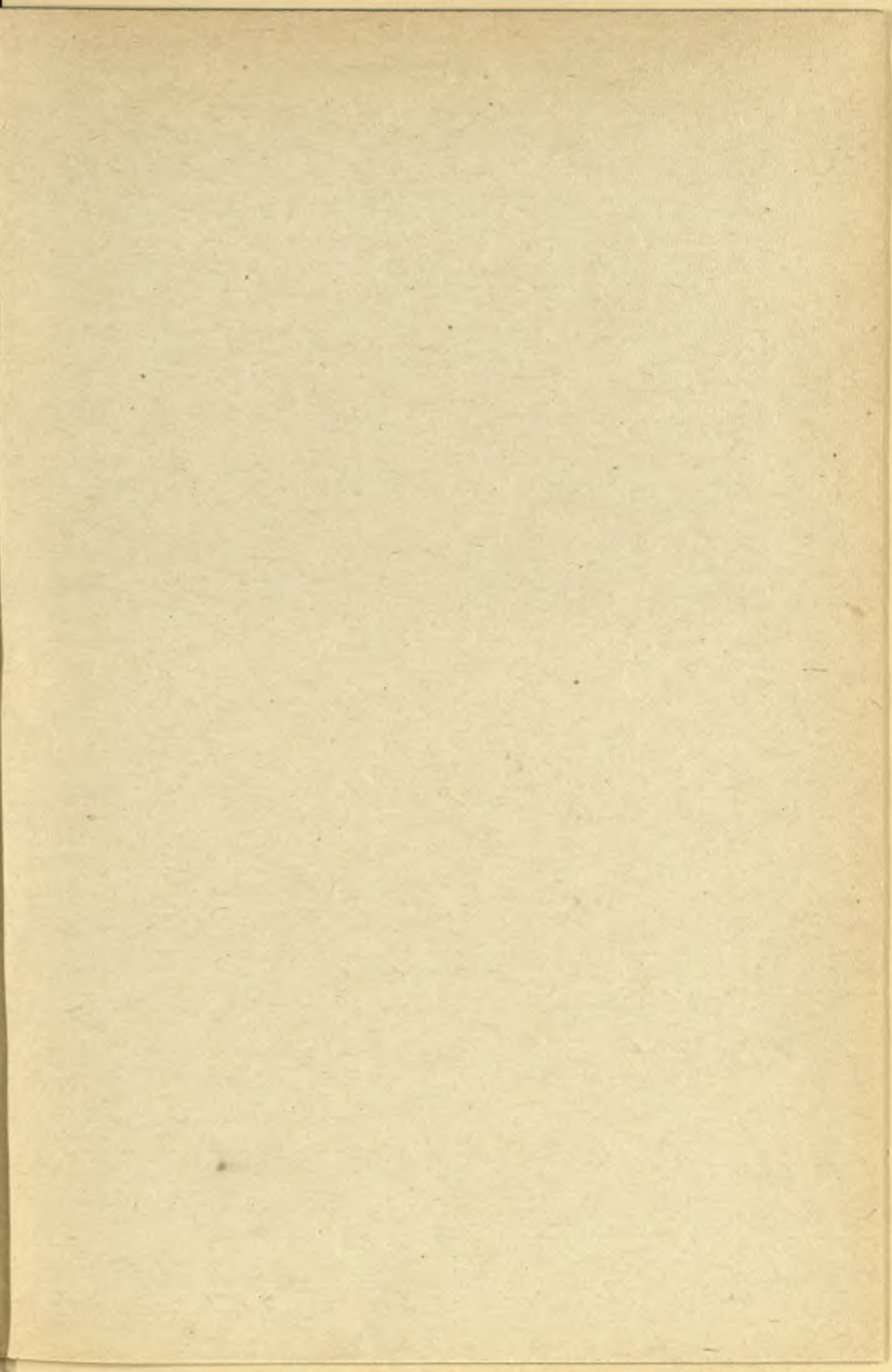

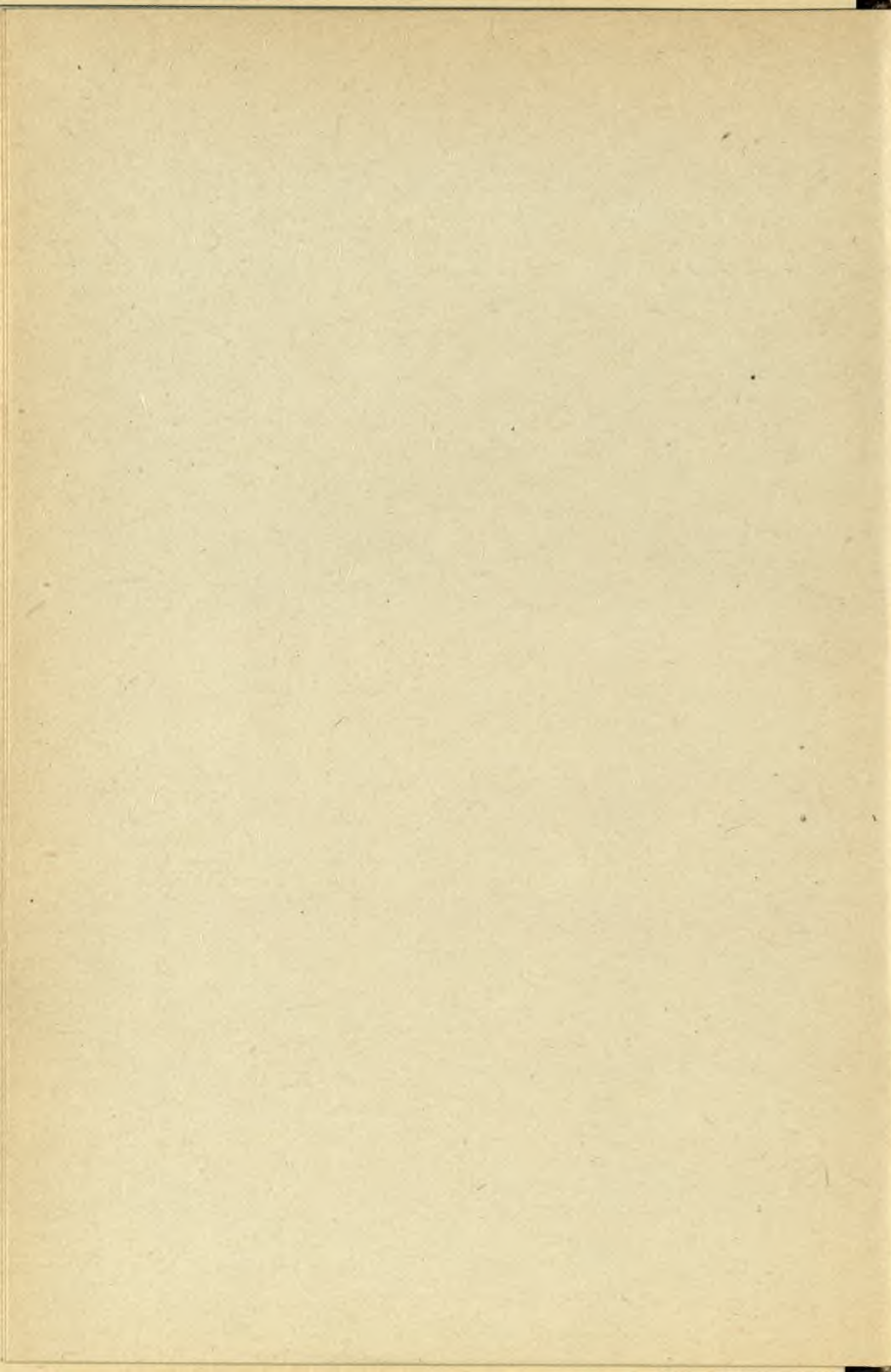

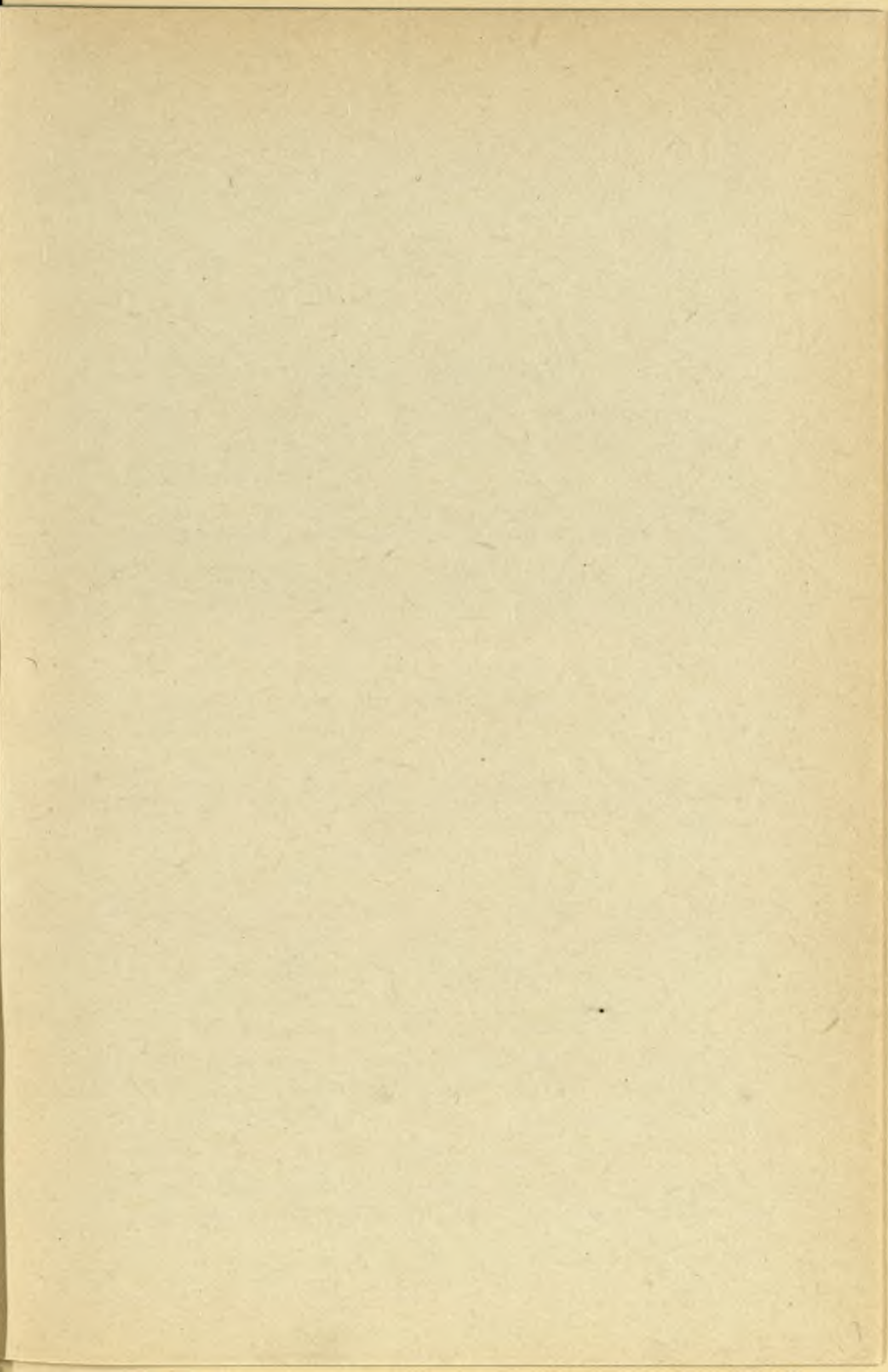

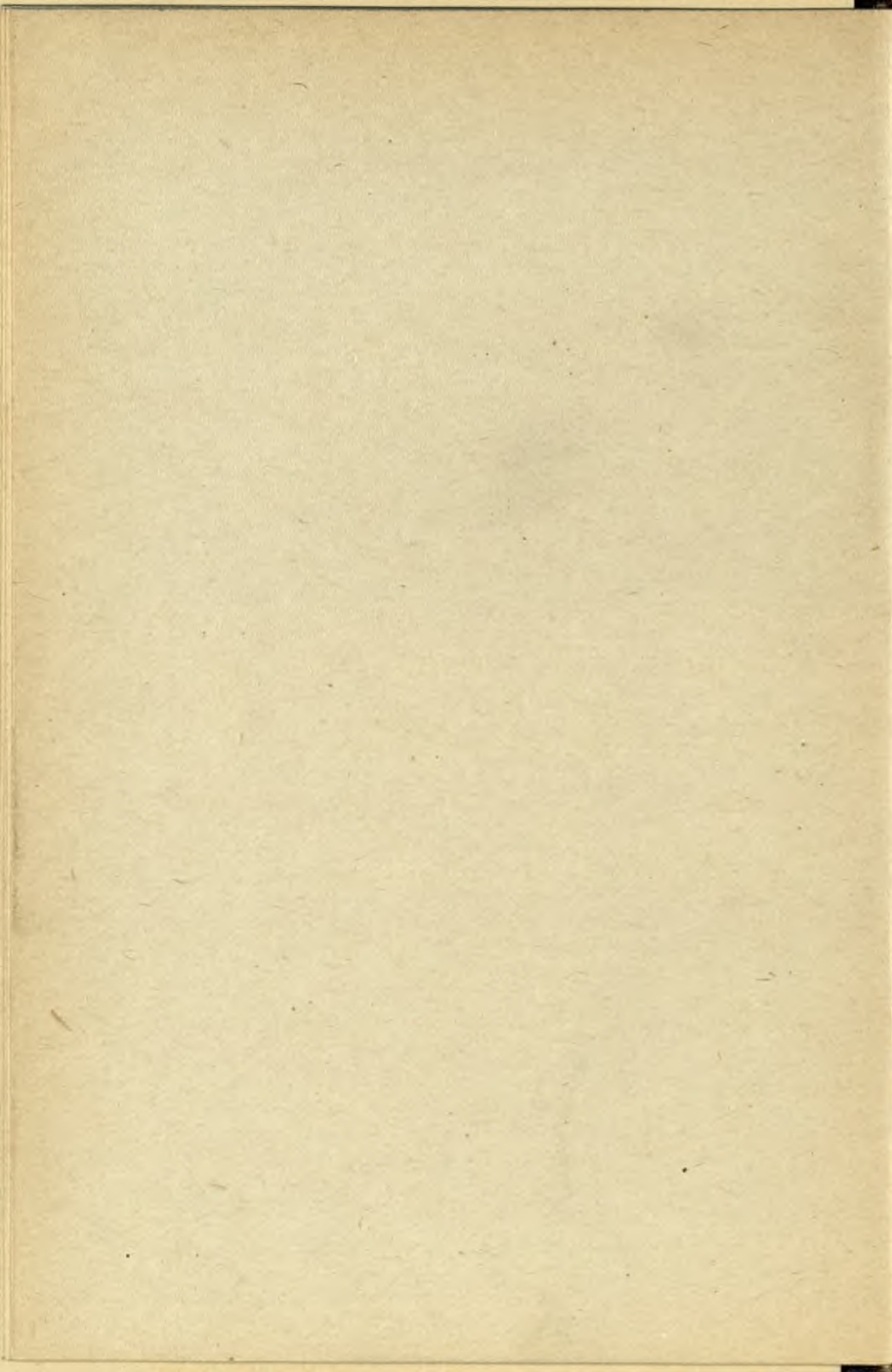

Podział historii powszechnej.

- I. Historia starożytna, od czasów najdawniejszych aż do upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego, 476 p. Chr.
- II. Historia wieków średnich od upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego aż do odkrycia Ameryki (476—1492).
- III. Historia nowożytna od odkrycia Ameryki 1492 aż do naszych czasów.
 - I. Historję starożytną dzielimy na 3 grupy, na:
 1. Historję starożytnego Wschodu.
 2. Historję grecką.
 3. Historję rzymską.
 - II. Historia wieków średnich dzieli się na 4 części:
476—843 1. Od upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego aż do traktatu w Verdun (czasu tworzenia się nowego porządku).
843—1095 2. Od traktatu w Verdun aż do początku wypraw krzyżowych (czasu ustalania się porządku średniowiecznego na Zachodzie).
1095—1270 3. Czasy wojen krzyżowych.
1270—1492 4. Od wojen krzyżowych aż do odkrycia Ameryki (czasu upadku porządku średniowiecznego).
- III. Historia nowożytna dzieli się na 3 części:
1492—1660 1. Od odkrycia Ameryki do ukończenia wojny 30-letniej i restauracji Stuar-

tów w Anglii (czasy odkryć, odrodzenia, reformacji i wojen religijnych).

1660—1789 2. Od restauracji Stuartów do wybuchu rewolucji francuskiej (czasy absolutyzmu, racjonalizmu i równowagi politycznej).

1789—1930 3. Od wybuchu rewolucji francuskiej aż do naszych czasów (czasy rewolucyj, walk narodowych, politycznych, społecznych i kolonialnych).

CZĘŚĆ I.

Historja starożytna.

A) Historia starożytnego Wschodu.

I. Egipcjanie.

Prz. Chr.

Okolo 3.200. Pierwszy król Menes łączy *Egipt Górny* z *Dolnym* w jedno państwo i zakłada stolicę *Memfis* (niedaleko od dzisiejszego *Kairo*). Dynastje królów. Bogowie: *Pta*, *Ra*, *Ozyrys* (bóstwa słońca), *Izys*, *Hator* (boginie nieba). Kult zwierząt (święty byk *Apis*). Staranne grzebanie umarłych, balsamowanie, mumje; piramidy grobowcami królów. Pismo obrazowe — hieroglify, później uproszczone (demotyczne) na zwojach papyrusa. Odczytywanie papyrusów (*Champollion*) i badanie zabytków egipskich — egiptologia.

Ok. 2.300. Średniowieczne państwo egipskie. Po upadku rozkwit kraju za dynastji XII. Stolicą państwa *Teby* w Egipcie Górnym. Podbicie *Nubji*. — *Amenemhet III* zyskuje nowe obszary pod uprawę roli (kraj *Fajum*, założenie jeziora *Meris*) i buduje wielką świątynię, nazwaną labiryntem.

Ok. 2.000. Najazd ludów pasterskich (plemion pasterskich z półwyspu Synajskiego i Syrii) i panowanie *Hyksosów* (królów pasterzy).

Ok. 1600. Nowożytne państwo egipskie, stolicą *Teby*; dynastja 18, 19 i 20. *Nubja* i *Syrja* (aż po *Euftrat*) prowincjami państwa.

Ok. 1270. *Ramses II* (1324—1258). Walki w *Syrji* przeciwko *Chetytom*. Budowa wspaniałych świątyń w *Tebach*. (Ruiny koło wiosek *Karnak* i *Luk-sor*).

Po 1150. Upadek państwa nowożytnego. Odpadnięcie Syrii. W *Nubji* powstaje państwo *Napata*.

671. Król assyryjski **Assarhadon** podbija Egipt, który staje się częścią potężnej *monarchji assyryjskiej*.

645. Restauracja za dynastji 26 — *Psametich*. Stolicą państwa miasto *Sais* w delcie *Nilu*. Ożywione stosunki handlowe z *Fenicjanami* i *Grekami*.

610. **Necho**. Odbudowa kanału (zbudowanego przez **Ramsesa II**) od *Nilu* do morza Czerwonego. Dążności do zawojowania Syrii, udaremnione wskutek klęski, zadanej przez króla babilońskiego **Nabuchodonozora** pod **Karchemysz** 604 (nad *Eufratem*).

570—526. **Amasis**. Przyjazne stosunki z państwami greckimi (**Polikrates** z *Samos*); kolonja grecka w *Naukratis* (delta *Nilu*).

525. Najazd Persów. Bitwa pod *Pelusium*. **Kambyzes**, król Persów, podbija Egipt.

II. Babilonja (Chaldeja) i Assyria.

Prz. Chr.

Prz. 3000. Drobne państwa w nizinie *Eufratu*; na południu powstaje państwo **Sumir-Akkad**.

Ok. 2200. **Babilon** nad *Eufratem*, stolicą wielkiego państwa. Budowa wielkich świątyń. Bóstwa: *Bel* (najwyższy), *Isztar* (bogini wojny), obok nich bóstwa słońca, księżyca i planet. Pismo klinowe. Wiadomości z *astronomji*. Astrologja, rozwinięta przez kapłanów. Rozległy handel, *system miar i wag*. Kodeks praw króla *Hamurabiego*. Dziś badanie pisma i zabytków chaldejskich przedmiotem nauki, t. zw. *assyryjologii*.

Ok. 1500. **Assyria** (od miasta *Assur*) nad górnym *Ty-grysem*. Wojowniczy władcy Assyrii podbijają czasowo **Babilon**. Stolicą najprzód *Assur*, później *Niniwa*.

Ok. 1100. **Tiglat-Pilezar I.** dociera do morza Czarne-go i podbija *Babilon*.

Od w. IX—VIII. Rozrost Assyrii w wielką monarchję, walki zwycięskie w *Syrji*, podbój *Medji* (królowie *Salmanasar II*, *Tiglat-Pilezar III* i *Sargon*).

671. *Assurachiddyn* zdobywa *Egipt*.

Ok. 620. Najazd *Scytów*.

606. *Medowie* pod wodzą *Kyakseresa* i *Babilończycy* burzą *Niniwę*. Koniec państwa assyryjskiego.

Nowy rozkwit państwa babilońskiego.

605—561. Król *Nabuchodonozor* (*Nabukudrusur*) utwierdza swoje panowanie w *Syrji*, zdobywa i burzy *Jerozolimę* 586 r., a *Żydów* zabiera do niewoli za *Eufrat*.

539. Zdobyć Babilonu przez króla perskiego *Cyrusa*.

III. *Syrja* i jej ludy: *Izraelici* i *Fenicjanie*.

1. *Izraelici*.

Ludy semickie pierwotnymi mieszkańcami *Syrji* (*Aramejczycy*, *Kanaanici*). *Baal*, bóstwo opiekuńcze, *Astarte* (*Asztoret*), bogini płodnej przyrody; okrutne obrzędy, ofiary ludzkie.

Święte księgi biblijne źródłem dziejów *Izraelitów*. Wiara w jedyne prawdziwego Boga *Jehowę* (*Jahwe*).

Abraham, patrjarcha *Izraelitów*, w *Kanasaan* (*Palestynie*). *Izak*, *Jakób* i jego 12 synów. Wyjście do *Egiptu*.

Mojżesz wywodzi *Izraelitów* z *Egiptu*.

Dziesięcioro przykazań na górze *Synai*. *Jozua* zdobywa *Kanaan* (ziemię obiecaną). Podział kraju między 12 pokoleń, 13-te pokolenie *Lewi*, *Lewici*, t. j. kapłani czuwają nad służbą bożą, święcenie sabbatu, cześć, oddawana jednemu Bogu, arka przymierza.

Sędziowie: *Gedeon*, *Jefte*, *Samson*, *Samuel*.

Prz. Chr.

Ok. 1000. *Saul* pierwszym królem.

Ok. 980. *Dawid* jednoczy wszystkich *Izraelitów*, zdobywa *Jerozolimę*, zakłada pałac na górze *Sion*, na cześć *Jehowy* tworzy *psalmy*.

Ok. 950. Salomon buduje w Jerozolimie wspaniałą i okazałą świątynię.

Ok. 925. Podział państwa: Juda (stolica Jerozolima), której władcą jest *Rehabeam*, syn Salomona; Izrael (stolica *Sychem*, później *Samarja*) pod *Jerobeamem*.

Ok. 870—600. Pierwsi prorocy: *Eljasz* w Izraelu, *Izajasz* i *Jeremjasz* w państwie Juda.

722. Sargon (Sarukin), król assyryjski, zdobywa Samarję. Koniec państwa Izrael.

586. Zburzenie Jerozolimy przez Nabuchodonozora, króla babilońskiego. Koniec państwa Juda. Niwola babilońska Żydów.

538—332. Izraelici pod panowaniem perskiem po zdobyciu *Babilonu* przez króla *Cyrusa*. Zezwolenie na powrót do ojczyzny i odbudowanie Jerozolimy i świątyni.

332—167. Żydzi pod panowaniem *Aleksandra Wielkiego*, później *Ptolemeuszów* i *Seleucydów*.

167—130. Uwolnienie Żydów przez *Machabeuszów*.

63. Żydzi opłacają czynsz Rzymianom.

Po Chr.

70. Zburzenie Jerozolimy przez Tytusa. Rozprószenie Żydów.

2. Fenicjanie.

Fenicjanie (od egipskiej nazwy *Fenchu*), lud semicki, zamieszkały między *Libanonem*, a morzem Śródziemnem.

Ok. 1500 p. Chr. Rozkwit handlowych miast fenickich, jak *Sydon* i *Tyr*. Najważniejsze bóstwa: *Baal* (*Melkart* jako opiekun *Tyru*), *Astarte*, *Moloch* (krwawe ofiary). Kwitnący przemysł (płótno, szkło, wyroby z kruszców, sukno, farbiarstwo purpurowe) i handel. Drogi karawanowe nad Eufrat, handel morski, budowa okrętów. Kolonje: *Cypr*, *Rodos*, *Kreta*, *Sycylja* na wybrzeżach grec-

kich, *Utica i Hippo* w północnej Afryce, *Gades* w Hiszpanji.

Wynalazek pisma głoskowego (?), krzewienie cywilizacji wschodniej na zachodzie.

Ok. 950. *Tyr* kwitnie pod królem *Hiromem*, przyjacielem Salomona.

814. (?) Założenie *Kartaginy*, jako kolonii fenickiej (z Tyru). Podanie o *Dydonie*. Stopniowy upadek miast fenickich, które czasem podbijają Assyryjczycy, wreszcie Babilończycy (606).

539. Fenicję zajmują Persowie. *Kartagińczycy* natomiast tworzą potężne państwo morskie (północna *Afryka*, *Sycylja*, *Sardynja*).

IV. Indowie.

Z wyżyny *Iranu* pochodzą ludy aryjskie.

Ok. 1500. p. Chr. Osiedlenie się *Indów* (*Hindusów*) w kraju, który od nich wziął nazwę. Powstanie uporządkowanych państw. *Okres bohaterskich walk* (epopeje *Mahabharata* i *Ramajana*). Religja brahmańska; bóg *Brahman*, który przenika świat cały i jest jego duszą (panteizm), kapłani *Brahmanowie*.

Podział mieszkańców na *kasty* (kapłani, wojownicy, kupcy i rzemieślnicy i ludność podbita). *Wedy*, święte księgi indyjskie, napisane w języku *sanskryckim*.

Ok. 520. Wystąpienie *Buddy* jako reformatora, zarzucenie kast; pesymizm, nauka o nicości (*nirwana*), głoszenie miłosierdzia. Kraj nad Indusem zajmują Persowie, później Aleksander Wielki.

Ok. 250. Zwycięstwo buddaizmu nad Gangesem; państwo *Mayadha*. Później brahmanizm odnosi w Indjach zwycięstwo nad buddaizmem. Brahmanowie zastosowują swój system do pojęć ludności. Trójca indyjska (*trimurti*): *Brahman* (stworzył świat), *Wiszn* (utrzymuje go), *Siwa* (niszczy). Buddaizm, wyparty z Indyj, szerzy się w Azji środkowej i wschodniej (Tybet, Chiny, Japonja i t. d.).

V. Medowie, Persowie i Lydowie.

Ok. 1000—700. (?) Prorok *Zaratustra* (*Zoroaster*) twórcą religii ludów irańskich. Dualizm bóstw jasnych i ciemnych, walka dobrego i złego. *Ahumarazda* (pan świata), źródło światła i życia, dobra i prawdy) i *Angromajnyus* (*Ahriman* — uosobienie złego).

Awesta, święte księgi irańskie.

Ok. 830. Medowie w zachodniej części Iranu, *podbici* przez *Assyryjczyków*; około 610 zakładają samodzielne państwo.

Ok. 630. Persowie zdobywają południowo-zachodnią część Iranu i przenoszą stolicę do miasta *Sury*.

606. *Kyaksares*, król Medów, *burzy Niniwę*, stolicę Assyrii.

550. *Cyrus*, król perski, *zdobywa Medję* (król *Astysages*) i krótko potem (548) *Lydję*, której władca *Krezus* panował dotąd nad znaczną częścią Małej Azji i miastami greckimi na wybrzeżu.

Państwo perskie obejmuje wszystkie ludy Azji Małej.

529. W walce z *ludami turańskimi* (*Tomyris*, królowa *Massagetów*) za rzekami *Oxus* i *Jaxartes* ginie *Cyrus*.

529—522. *Kambyzes*, syn *Cyrusa*, *zdobywa Egipt* (525). Po jego śmierci zamieszki wewnętrzne. Mag *Gaumata* udaje *Bardję*, młodszego brata *Kambyzesa* (fałszywy *Smerdis*).

521—485. *Dariusz*, syn *Hystaspesa*, po zwycięstwie nad uzurpatorami (521—519 — rzeźby i napisy na skale w *Behistun*), staje się twórcą pierwszej wielkiej monarchji uniwersalnej. Podział państwa na 20 *satrapij*, budowa bitych dróg, założenie poczty, organizacja siły zbrojnej. Główne miasta: *Susa*, *Persepolis*, *Ekbetana*, *Babilon*. Budowa pałaców na wzór assyryjskich, pismo klinowe, uproszczone na zgłoskowe.

Następcy Darjusza: *Xerxes I*, *Artaxerxes I*, *Longimanus*, *Darjusz II Notus*, *Artaxerxes II Mne-mon*, *Artaxerxes III Ochus*, *Arses*, *Darjusz III Kodomanus*.

330. Zniszczenie państwa perskiego przez Aleksandra W.

B) Historia grecka.

OKRES I. Najdawniejsze mity, wspomnienia i pomniki.

Pierwotni mieszkańcy Grecji, Pelasgowie, pochodzenia aryjskiego, przyjmują wczesnie za pośrednictwem Fenicjan kulturę egipską i babilońską. Późniejsza nazwa *Hellenowie* i *Grecy* (z łacińskiego *Graeci*).

Ciekawe pomniki z czasów przedhistorycznych, odkryte przez badacza niemieckiego *Schliemanna* (od r. 1870) wykazują wpływy cywilizacji orjentalnej (mury cyklopskie, galerje, komory, bramy ozdobne, grobowce), jak w *Mykenach*, *Tiryns*, *Orchomenos* i *Knosos* na Krecie.

W drobnych państwach greckich rządzą królowie, opierający się na rycerskiej szlachcie; gościnność, zabawy i igrzyska rycerskie, śpiewacy, czyli rapsodowie.

Szczepy Hellenów: *Doryjczycy*, *Jończycy*, *Achajowie* i *Eolowie*.

Podania o *Kadmosie*, *Danaosie* i *Pelopsie* wskazują na imigrację z *Fenicji*, *Egiptu* i *Lydji*.

Religia: Staroaryjskie oddawanie czci siłom przyrody zamienia się w kult bogów osobistych. Bogowie olimpijscy: *Zeus* (bóg najwyższy, pan bogów i ludzi), *Hera* (małżonka, opiekunka życia rodzinnego), *Fojbos-Apollon* (bóg światła i prawdy, opiekun poezji i sztuki), *Artemis* (bogini łowów), *Pallas-Atene* (bogini mądrości), *Ares* (bóg wojny), *Hermes* (posłaniec bogów), *Posejdon* (bóg morza), *Afrodyta* (bogini piękności i miłości). Bóstwa chtoniczne (królowały w podziemiu):

Hades (brat Zeusa — pan świata podziemnego, władca nad duchami zmarłych), *Persefona* (małżonka), *Demeter* (matka Persefony), bogini płodnej ziemi), *Dionysos-Bakchos* (dawca latorośli winnej). Ponad bogami panuje *Moirai* (łac. *fatum*).

Ofiary bezkrwawe: płody ziemi i owoce i krwawe: tłuszcz, skóra i kości zabitych zwierząt domowych. Kapłani nie tworzą osobnego, samodzielnego stanu. Wielkie znaczenie *wyroczeni* (*Dodona* w Epirze, *Delfi* u stóp Parnasu).

Mitologia: *Herakles*, syn Zeusa, heros plemienia doryckiego; jego 12 robót w służbie Eurysteusa z Myken.

Teseusz, syn Posejdona, heros joński, zabija *Minotaura* na Krecie, uwalnia Ateny od haniebnego haraczu i łączy mieszkańców Attyki w jedno państwo.

Wyprawa argonautów. *Jason* z Jolkos w Tesalji wyprawia się po złote runo do *Kolchidy* i zdobywa je przy pomocy *Medei*, córki króla *Aietesa*.

Wojna „*Siedmiu przeciw Tebom*“, spowodowana przez *Polynikesa*, syna *Edypa*. *Antygona* skazana na śmierć przez króla *Kreona* za karę, że pogrzebała ciało *Polynikesa*.

Ok. 1184 p. Chr. Wojna trojańska.

Pryjamos, król Troi cz. *Iljonu*, jego synowie: *Hektor* i *Parys*. Wodzowie Hellenów: *Agamemnon* z Myken, jego brat *Menelaos* (małżonek Heleny), *Nestor*, *Achilleus*, *Patroklos*, bracia: *Aias* i *Teukros*, *Diomedes*, *Odyseus* z Itaki, *Idomeneus* z Krety i i. Troja zburzona po 10-letnim oblężeniu, Trojańczyk *Eneas* ucieka do *Italji*.

Śmierć *Agamemnona* po powrocie z ręki jego żony *Klytaimnestry*. Syn *Orestes* mści śmierć ojca, za co go ścigają erynje; uwolniony przez areopag ateński, sprowadza z *Taurydy* siostrę swą *Ifigenję* i panuje w Mykenach.

OKRES II. Państwa greckie, kolonje, jedność narodowa Greków.

I. Wędrówki Dorów i innych ludów greckich.

- Ok. 1100—1000 prz. Chr. *Tessalowie* i *Beotowie* opadają kraje, nazywane ich imieniem. Wędrówki *Dorów* i zdobycie *Peloponezu* (pod dowództwem *Heraklidów*). Państwa doryckie: *Sparta*, *Messenia*, *Argolida*, *Korynt*, *Megara*, *Kreta*, *Egina*.
- 1066 (?). Wtargnięcie *Dorów* do *Attyki*. Śmierć (według podania) ostatniego króla ateńskiego *Kodrosa*, odtąd w *Atenach* 9 archontów.

II. Kolonje greckie:

1000—900 a) na wyspach i wybrzeżach Azji Mniejszej:

1. *Eolskie*: *Lesbos*, *Troas*.
2. *Jońskie*: *Chios*, *Samos*, miasta *Milet*, *Efesos*, *Kolofon*.
3. *Doryckie*: *Kos*, *Rodos*, *Kreta*.

800—550 b) Kolonje na wybrzeżach morza Śródziemnego i Czarnego.

Wszystkie plemiona greckie biorą udział w kolonizacji. Najważniejsze kolonje *jońskie*: *Lampsakos*, *Sinope*, *Trapezus*, *Odessos*, *Naukratis* (w Egipcie); *Chalkidike*, *Olynthos*, *Kyme*, *Naxos* i *Rhegium*, *Messalia* w Galji.

Kolonje *doryckie*: *Syrakuzy*, *Gela*, *Akragas*, *Kyrene* i *Barka* (w Afryce), *Tarent*, *Chalkedon*, *Bisancjum*.

Kolonje *achajskie*: *Sybaris*, *Kroton*, *Metapont*.

III. Dzieje Sparty.

- 820 (?). Urządzenia spartańskie, przypisywane legendarnemu *Lykurgowi*. *Spartiatowie* (pochodzenia doryckiego) panują nad *Periojkami* (mieszkańcami miast, cieszącymi się wolnością osobistą i własno-

ścią gruntów, atoli bez praw politycznych) i *Helotami* (niewolnikami, potomkami podbitej pierwotnej achajskiej ludności).

Rządy sprawują: 2 królowie, rada starszych (*geruzja*), składająca się z 28 starców najmniej 60-letnich, i zgromadzenie ludu (wszystkich *Spartiatów*).

Stosunki wewnętrzne: Życie i obyczaje surowe, wspólne uczty, żelazne pieniądze, obowiązek służby wojskowej od 20 do 60 roku życia, główny rodzaj broni ciężkozbrojna piechota (*hoplici*), waleczność i męstwo w boju najwyższą cnotą, tchórzostwo największą hańbą.

Wychowanie chłopców od 7 roku w szkołach publicznych, zorganizowanych po wojskowemu; ćwiczenia gimnastyczne, jednostronne wychowanie fizyczne; zupełny brak kształcenia umysłu miały zastąpić muzyka i śpiew chóralny, połączony z tańcem rytmicznym. Również jednostronne wychowanie kobiet, które miały być przede wszystkim wzorowemi matkami dzielnych żołnierzy.

Ok. 740. Pierwsza wojna meseńska. Król *Aristodemos* i obrona twierdzy *Itome*.

Ok. 640. Druga wojna meseńska. *Aristomenes* (Eira), klęski Spartan. Poeta *Tyrteusz* u Spartan, którzy wkońcu podbijają całą Mesenję, a mieszkańców zamieniają na *Helotów*.

Związek z *Elidą* i początki *symmachji* spartańskiej.

Ok. 600. *Poriander* tyranem (samowładcą) w *Koryncie*, w *Sikyonie* *Klistenes*, w *Megarze* *Teagenes*. Około połowy VI wieku prz. Chr. przewaga Sparty na całym *Peloponezie*.

IV. Dzieje Aten.

Rodowa organizacja w Atenach: 4 pokolenia (*fylai*), 12 fratrij po 30 rodów. Królowie (*basi-leis*), ograniczeni przez wysokich urzędników, *polemarcha*, naczelnego wodza i *archonta*, naczeln-

nika rządu. Później, po utracie przez królów wszelkiego znaczenia, rządy na jeden rok wybieranych najwyższych urzędników, archontów. Rada na *Areopagu*, złożona z byłych archontów, wybiera wszystkich urzędników. Cała władza należy do szlachty *Eupatrydów*, wobec których wieśniacy (*geomoroi*) i rzemieślnicy (*demiurgoi*) nie mają żadnych praw politycznych.

Ok. 640. Zamach *Kylona*, który opanowuje zamek ateński, lecz *Alkmeonidzi* (*Megakles*) wypędzają go.

620. Spisanie praw ateńskich przez *Drakonta*, jednego z archontów. Surowe i bezwzględne ustawodawstwo *Drakonta*.

594. Ustawodawstwo i reformy polityczne Solona.

Solon, pochodzący z królewskiego rodu *Kodrydów*, wybrany archontem, niszczy zależność materialną ludu od *Eupatrydów* przez t. zw. „*sejsachteję*“, t. j. strąśnienie ciężarów; zabronienie brania za długi w niewolę, wykupienie sprzedanych już jako niewolników kosztem publicznym, zniesienie długów na zastaw gruntów i uwłaszczenie wieśniaków.

Decydujące znaczenie zyskuje *Wielka Rada* (*bulé*), złożona z 400 członków 30-letnich (po 100 z 4 fyl) i *Zgromadzenie Ludowe* wszystkich pełnoletnich Ateńczyków.

Areopag zatrzymuje sądownictwo karne i nadzór nad prawami. Z 40 kandydatów na archontów, wybieranych przez fyle, wylosowuje się 9-ciu, którzy we wszystkich sprawach zasięgają zdania *Wielkiej Rady* i podlegają kontroli *Zgromadzenia Ludowego*.

Podział obywateli na cztery klasy majątkowe:
1. *pentakosiomedimnoi* (mający dobra, przynoszące 500 miar zboża, oliwy lub wina); 2. *hippeis* (z dochodem 300 miar); 3. *zeugitai* (z dochodem

200 miar); 4. *thetes* (mniejszy majątek, lub bez majątku).

Z klasy pierwszej wybiera się 9 *archontów*, z 3 pierwszych klas członków Rady; w zgromadzeniu ludowem i sądach ludowych biorą udział wszyscy obywatele ateńscy. W wojsku służyli członkowie drugiej klasy, jako jeźdźcy, trzeciej jako hoplici, czwartej jako lekkobrojni.

Wychowanie młodzieży w szkołach, fizyczne w gimnazjach i palestrach; zresztą harmonijne kształcenie i ducha i ciała. Z ukończeniem 18 roku chłopiec ateński staje się efebem (młodzieńcem), 2 lata uczy się robić bronią i odbywa służbę wojсковą wewnętrzną, z rokiem 20 zyskuje prawa obywatela.

560—527. Tyranja *Pizystrata* w *Atenach*; świetność rządów, protektor literatury i sztuki, okazałe budowle, wspaniałe uroczystości.

546. Miasta greckie w Azji Mniejszej dostają się pod panowanie perskie.

Ok. 530. *Polykrates* tyranem na wyspie *Samos*. Filozof *Pitagoras*.

527—510. Rządy synów *Pizystrata*, *Hippiasza* i *Hipparcha* w *Atenach*. Zamordowanie *Hipparcha* przez młodzieńców z arystokracji *Harmodiosa* i *Aristogeitona*.

510. Wypędzenie *Hippiasza* z *Aten* przy pomocy *Spartan*.

509. Reformy demokratyczne *Klistenesa*.

Ustanowienie 10 *fyl nowych*, którym podlegają gminy (*demoi*), *Wielka Rada* odtąd liczy 500 członków (po 10 z każdej *fyli*), jedna dziesiąta część Rady pełni bez przerwy przez jedną dziesiątą część roku czynności urzędowe jako *prytanowie*. Podział kraju na 50 *naukraryj*, czyli okręgów podatkowych. Ustanowienie *ostracyzmu* (sądu skorupkowego); każdy niebezpieczny dla spokoju państwa obywatel może być skazany na wygnanie,

jeżeli za tem oświadczy się (przez wypisanie nazwiska na skorupce) większość zebranych co najmniej w liczbie 6000 obywateli.

V. Wspólność narodowa Greków.

U Greków panuje *partykularyzm polityczny*, ale zato istnieje silne *poczucie wspólności narodowej*. Kult bogów, budowa świątyń, pozostających pod wspólną opieką większej ilości państw — *amfiktionje*; największe znaczenie posiadała *amfiktionja delficka* z świątynią Apollona w Delfach wyrocznia Apollona; kapłanka *pytja* w stanie ekstazy wymawia oderwane wyrazy, które kapłani łączą heksametrem w zdanie. Oprócz tego wyrocznia w Dodonie; wróżby ze szmeru liści świętego dębu Zeusa.

W obronie pielgrzymów, udających się do Delf, pierwsza wojna święta i zburzenie miast *Krisy* i *Kirry* (594—584).

Igrzyska greckie: 1. *olimpijskie* w *Olimpii* (na *Peloponezie* nad rzeką *Alfeos* w krainie *Pisatis*) na cześć Zeusa; 2. *delfickie* w Delfach na cześć Apollona (igrzyska muzyczne); 3. *istmijskie* na *Istmie* (pod Koryntem) na cześć Posejdona i 4. *nemejskie* w świętym gaju Zeusa w *Nemei*. Igrzyska olimpijskie i delfickie odbywają się co 4 lata, istmijskie i nemejskie co 2 lata.

Do największego znaczenia dochodzą *igrzyska olimpijskie*. *Olimpiada* z r. 776 tworzy podstawę do obliczeń chronologicznych (t. zw. pierwsza Olimpiada). Rodzaje igrzysk: bieg, skok, rzut dyskiem, rzut dzirytem i mocowanie się (pentatlon, kombinacja wszystkich), wreszcie najwspanialsze igrzyska hippiczne, wyścigi na wozach lub konno.

Zwycięstwo w igrzyskach najwyższym zaszczytem u Greków. Wielka doniosłość igrzysk pod względem praktycznym (wychowanie fizyczne) i dla sztuki (dokładne obserwowanie ciała ludzkiego, stąd wdzięk i swoboda rzeźb i posągów grec-

kich), nadto możność dla mieszkańców miast greckich, schodzących się ze wszystkich stron świata, udzielania sobie nawzajem wszelkich zdobyczy na polu umysłowem.

Kultura. Poezja epiczna. Epopeje *Iljady* i *Odyssea*, przypisywane *Homerowi*. Poezje epiczne *Hezjoda* z zabarwieniem dydaktycznem, *epopeje cykliczne*, sztuczne (naokoło *Iljady* i *Odyssei*).

Liryka. Elegja u Jonów w Azji Mniejszej (*Kalinos*, *Mimnermos*); liryka meliczna u Eolów na wyspie *Lesbos* (*Alkaios*, *Saffo*); lekka liryka jońska (*Anakreon*, *Simonides*); poważna chóralna epika dorycka (*Alkman*, *Stesichoros*); liryka panhelleńska *Pindara* z Teb, których treścią jest sławienie obchodów panhelleńskich.

Początki prozy i filozofji greckiej.

U Jonów w Azji Mniejszej pisma *logografów*, najdawniejszych historyków, spisujących mity i podania. Pierwsi filozofowie *Tales* z Miletu, *Pitagoras* z Samos, *Empedokles* z Elei. Siedm mędrców greckich (*Tales*, *Pitagoras*, *Bias*, *Solon*, *Periander*, *Kleobulos*, *Chilon*).

Sztuka grecka. Architektura. Budowa świątyń, styl dorycki i joński. Świątynie greckie są prostokątne; na podmurowaniu o kilku stopniach wznoszą się *kolumny*, dźwigające *belkowanie poprzeczne* (architrav) i *podłużne* (fryz); dach, lekko pochylony ku stronom podłużnym, tworzy po obu bokach *dwa pola trójkątne* (frontony), otoczone *gzymsami*, a wypełnione *posągami*. Kolumny doryckie, niskie, wznoszą się z podmurowania bez podstawy i mają u góry *kapitele* skromne, kolumny jońskie są wysmukłe, wznoszą się z podstawy i mają ozdobne kapitele z kształtnymi *wolutami*.

Rzeźba. Rzeźba, z początku w służbie architektury, służy do ozdabiania świątyń. Najstarsze szkoły rzeźbiarskie w *Samos* i *Chios*, pierwsze odlewy z kruszcu, kucie z marmuru (*Teodoros*, *Glaukos*).

500—338. OKRES III. Czasy świetności greckiej.

VI. Wojny perskie.

Przyczyny: 1. Zasadnicza różnica między Azją i Europą, tam *despotyzm*, tu udział obywateli w rządach, *dążenia do demokracji i zamiłowanie wolności*; 2. powstanie miast jońskich (500—494) przeciw panowaniu perskiemu. Bezpośrednim powodem do wojny jest pomoc, udzielona miastom jońskim w Azji Mniejszej przez Ateny i Eretrję.

495. Zburzenie *Miletu* przez *Persów*.

492. Pierwsza wyprawa perska przeciw Grecji. Persowie, pod dowództwem *Mardoniosa*, zajmują *Trację*, król macedoński poddaje się. Po rozbiciu się wielkiej części floty wskutek burzy u przylądka *Atos* wracają wojska perskie do Azji. Przygotowania do dalszej wojny.

490. Druga wyprawa pod dowództwem *Artafernesa* i *Datisa*. Zburzenie *Eretrji*. *Miltjades*, wódz Ateńczyków, odnosi świetne zwycięstwo nad Persami pod *Maratonem*. Nieudana wyprawa *Miltjadesa* przeciwko wyspie *Paros*, więzienie i niebawem śmierć.

Wielkie znaczenie w Atenach *Arystydesa* i *Temistoklesa*. Założenie obronnego portu *Pireus*, pomnożenie floty wojennej ateńskiej.

481—480. Wyprawa *Kserksesa* przeciw Grecji. Ogólny związek Greków pod hegemonją Sparty.

480. *Walka w Termopilach*. Król *Leonidas* z 300 Spartanami ginie śmiercią bohaterską. Nierozstrzygnięta walka morska u przylądka *Artemision*. *Kserkses* zajmuje Grecję środkową i burzy opuszczone przez mieszkańców Ateny.

Bitwa morska pod *Salaminą*. Nieliczna flota grecka pod dowództwem *Eurybjadesa* i *Temistoklesa* odnosi świetne zwycięstwo nad flotą perską mimo olbrzymiej nierówności sił. *Kserkses* wraca do Azji i pozostawia w *Tessalji* *Mardonjusza* z 300 tysiącami ludzi celem wznowienia walki w roku następnym.

479. *Bitwa pod Platejami* (w Beocji). *Arystydes* i *Pauzanjasz* biją na głowę armję perską.

Połączona flota grecka odnosi zwycięstwo nad flotą perską u przylądka *Mykale* (w *Azji Mniejszej* naprzeciw *Samos*). Uwolnienie kolonij greckich w *Azji Mniejszej*.

478. Następstwem zwycięskiego odparcia najazdów perskich jest utworzenie związku morskiego pod przewodnictwem *Aten* (*Arystydes*). Każde miasto ma obowiązek dostarczenia pewnej liczby okrętów i składania opłat do kasy związkowej w świątyni *Apollona* na wyspie *Delos*. Związek zczasem obejmuje przeszło 300 miast na wybrzeżach i wyspach morza Egejskiego.

470. Zdrada i śmierć *Pauzanjasza*, wygnanie i ucieczka *Temistoklesa*. Krótko przedtem śmierć *Arystydesa* w *Atenach* w zupełnem ubóstwie; pogrzeb na koszt publiczny.

466. Zwycięstwo *Kimona*, syna *Miltiadesa*, nad flotą i wojskiem lądowem Persów nad rzeką *Eurymedon* (w *Pamfilji*). Siła zbrojna związkowa zamienia się stopniowo coraz bardziej na wyłącznie ateńską. *Kimon* zwolennikiem przymierza ze *Spartą*.

Trzecia wojna meseńska (464—456) — bunt *Helotów*, podczas której *Sparta* odprawia nadesłane posiłki ateńskie, przyczyną upadku *Kimona* (wygnany przez ostracyzm — 459).

Reformy demokratyczne, przeprowadzone przez *Efjaltesa* i *Peryklesa* (syna *Ksantippa*, zwycięzcy z pod *Mykale*). Obalenie władzy nadzorczej *Areopagu* (462) i oddanie nadzoru nad prawami sądom ludowym.

Walki *Aten* ze *Spartą* i *Beocją* (klęska pod *Tanagrą* — 457, zwycięstwo nad *Beotami* pod *Ojnofytą* — 456, klęska *Aten* pod *Koroneą* — 447), zakończone ustaleniem się równorzędności dwóch potęg, lądowej symmachji peloponeskiej *Spartan* i morskiego związku z *Atenami* na czele.

Dalsza rozbudowa długich murów do portów. Przeniesienie skarbu związkowego z wyspy Delos do Aten; członkowie związku stają się poddanymi. Ateny stolicą potężnego państwa morskiego.

Odwołany z wygnania Kimon (451) powoduje wystawienie nowej floty przeciwko Persom.

449. Flota i wojsko Kimona odnosi po jego śmierci wspaniałe zwycięstwo nad Persami pod Salaminą (na Cyprze). Odtąd ustają walki z Persami.

Skutki wojen perskich: 1. Polityczna *wolność i niepodległość* wobec uroszczeń azjatyckiego despotyzmu; 2. *nietamowany* niczem, swobodny, wszechstronny *rozwój greckiej kultury*.

VII. Czas rozkwitu Aten w wieku Peryklesa.

445. Trzydziestoletni pokój między Atenami a Spartą zasługą przeczności i umiarkowania *Peryklesa*, który jako przywódca ludu 14 lat zrzędu rządzi państwem, korzystając z tego, że go rok rocznie wybierano *archontem-strategiem*. Prócz tego jest Perykles kierownikiem budowli publicznych.

Pierwszeństwo Aten w związku morskim. Kleruchje ateńskie (kolonje wojskowe) na terytorjach związku.

Kolonje ateńskie na *Chersonesie* trackim (*Amfipolis* nad Strymonem) i we Włoszech południowych (*Turii*).

Rozległy *handel morski* (szczególnie zbożem); przemysł garncarski; rozpowszechnienie pieniędzy ateńskich (drachma, mina, talent).

Losowanie urzędników; urząd trwa tylko jeden rok, z wyjątkiem strategów. Zarząd państwa należy do Zgromadzenia Ludowego i do Rady; część dziesiąta Rady, prytanowie, urzędują cały dzień i załatwiają sprawy bieżące.

Sądownictwo ludowe: heliaia — sądy przysięgłych, złożone z obywateli najmniej 30-letnich, mają po upadku Areopagu największe znaczenie.

Udział w Zgromadzeniu Ludowem płatny (buleutikon) i w sądach (dikastikon).

Ateny w tym okresie największym miastem greckiem (około 100.000 mieszkańców) — w całej Attyce około ćwierć miliona.

Kultura. *Architektura.* Akropolis ateńska najwspanialszą częścią miasta. Przepyszne gmachy i świątynie: *Propyleje* (dzieło *Mnesiklesa*), podwójny portyk o 5 bramach, posąg spiżowy *Ateny Promachos*, *Erechtejon* (od mistycznego herosa *Erechteusa*), *Partenon* (dzieło *Iktinosa*), świątynia na cześć Ateny dziewiczej (w niej najwspanialszy posąg Ateny zwycięskiej dłuta *Fidjasza*).

Rzeźba: *Fidjasz* (*Feidias*), posąg Ateny zwycięskiej w *Partenonie* i *Zeusa olimpijskiego* w *Olimpii*. *Poliklet* (*Polykleitos*) z *Sikyonu*, posąg *Hery* w *Argos*.

Poezja dramatyczna. *Tragedja:* *Eschilos* (526 do 455) — *Persowie*, *Oresteja*; *Sofokles* (496—405) — *Antyгона*, *Edyp król*, *Edyp w Kolonie*, *Elektra*; *Eurypides* (480—406) — *Ifigenja w Tauris*, *Medea*; *Ifigenja w Aulis*.

Komedja: *Arystofanes* (450—385) — *Ryccerze*, *Ptaki*, *Obłoki*, *Osy*.

Historja. *Herodot* — *Historja grecka* w 9 księgach od czasów najdawniejszych aż do roku 478.

Filozofja. *Anaksagoras*, nauczyciel *Peryklesa*, dopatruje się poza materją ducha i rozumu (*nus*), rządzącego światem i *Demokryt* z *Adery*. Początki *retoryki* greckiej. *Sofiści*, nauczyciele wymowy i cnoty: *Protagoras*, *Gorgias*, *Prodikos*.

Zasadnicze zmiany w życiu i obyczajach niewiast; *Aspazja*, żona *Peryklesa*.

431—404. VIII. Wojna Peloponeska.

Przyczyny: 1. Zawieść Spartan do Ateńczyków z powodu wzrostu i świetności Aten; 2. różnica wewnętrznego ustroju politycznego obu państw (arystokracja — demokracja); 3. plemienny antagonizm Dorów i Jonów. Bezpośrednim powodem

wybuchu wojny jest *zatarg między Koryntem a Korkyrą*, niegdyś kolonią koryncką, przyjętą przez Ateny do związku. Żądanie Spartan wskutek skargi Koryntjan, by Ateny wszystkim swoim miastom poddanym przywróciły wolność, daje hasło do wielkiej 27-letniej wojny.

431—425. Najazdy (5) Spartan na Attykę.

Mieszkańcy Attyki szukają schronienia pomiędzy długimi murami. Flota ateńska pustoszy brzegi Peloponezu.

429. Dżuma wśród zbitej na małej przestrzeni ludności. Śmierć Peryklesa. Nikjasz stara się wstępować w ślady Peryklesa. Przewagę zyskuje demagog Kleon, właściciel garbarni.

427. Miasto *Mytilene* (na Lesbos), które odpadło od Aten, srodze ukarane. Kleon na czele stronnictwa radykalnego prze do dalszej wojny; słynny komedjopisarz *Arystofanes* jego przeciwnikiem.

425. Ateńczycy zajmują *Pylos*; Kleon zdobywa wyspę *Sfakterję*.

Wódz Spartan *Brazydas* odrywa na wybrzeżu trackiem wiele miast od związku ateńskiego.

422. Bitwa pod *Amfipolis* w Tracji; klęska Kleona, który ginie; śmierć Brazydasa z odniesionej w bitwie rany.

421. Pokój Nikjasza na 50 lat (nietrwały).

Skutki 10-letniej wojny: 1. *Oslabienie obu państw* (wyczerpanie skarbu ateńskiego i wstrząśnięcie potęgi Sparty wśród sprzymierzeńców na Peloponezie); 2. *zdziczenie obyczajów* (wyrznięcie mieszkańców Platejów).

Przystąpienie Aten (za radą *Alcybiadesa*, krewnego Peryklesa i przewodnika demokracji radykalnej) do związku, zawartego przez Argos z innemi państwami peloponeskimi, wywołuje dalszy ciąg wojny.

418. Bitwa pod *Mantineą*. Klęska Ateńczyków. W Atenach walka między stronnictwami Nikjasza i *Alcybjadesa*.

- 415—413. Wyprawa Ateńczyków (150 okrętów, 6000 hoplitów) przeciw Syrakuzom (kolonia dorycka na Sycylii) pod dowództwem *Alcybjadesa*, *Nikjasza*, *Lamachosa*, później *Demostenesa*. *Alcybjades*, oskarżony w Atenach (proces *hermokopidów*) i odwołany, umyka do Sparty. Oblężenie Syrakuz i niepowodzenie w walce przeciw przysłanemu ze Sparty wodzowi Gylippowi. Zniszczenie wojska ateńskiego podczas odwrotu (413).
413. *Spartanie* zajmują i obwarowują miasteczko *Dekeleję* w *Attyce*. Z pomocą *Alcybjadesa* otrzymują od Persów pieniądze na reorganizację i wzmocnienie floty.
411. *Zamach oligarchiczny* w Atenach; całe rządy obejmuje Rada, składająca się z 400 członków.
- Nowego porządku rzeczy nie uznaje flota i odwołuje *Alcybjadesa*, który, stanąwszy na jej czele, odnosi zwycięstwa nad Spartanami pod *Abydos* i *Kyzikos* (410), zdobywa dla Aten część utraczonych miast (Byzancjum) i jako zwycięzca wraca do Aten (408).
407. *Lizander*, naczelnik floty spartańskiej, bije flotę ateńską pod *Notion*; Ateńczycy odbierają dowództwo *Alcybjadesowi*, który wycofuje się do Tracji.
406. Zwycięstwo floty ateńskiej u wysp *Arginuz* (koło Lesbos); skazanie na śmierć zwycięskich wodzów (za to, że z powodu burzy nie ratowali rozbitków i nie pozbierali trupów poległych).
405. *Lizander* uderza niespodzianie na nieprzygotowaną do walki flotę ateńską pod *Egospatami* (nad Hellespontem) i niszczy ją doszczętnie.
404. Zdobycie Aten przez Spartę. Koniec wojny. Zburzenie długich murów, wydanie przez Ateńczyków wszystkich zapasów i przyborów dla floty, zrzeczenie się przewodnictwa nad związkiem morskim, zniesienie rządów demokratycznych w Atenach.

Skutki wojny Peloponeskiej: 1. *Upokorzenie Aten*, które jednak nie przestają być nadal duchową stolicą Grecji; 2. *hegemonja Sparty* przy równoczesnem zanikaniu starospartańskich cnót; 3. *niezgodą* trwała między Grekami; 4. *mieszanie się Persji do spraw greckich*.

Tucydides (Thukidydes) historykiem wojny Peloponeskiej, którą doprowadza do roku 410 prz. Chr.

405—367. *Dionizjusz I*, tyran w *Syrakuzach*, walczy skutecznie z *Kartagimą*.

IX. Hegemonja Sparty.

403. *Trazybul* wypędza z Aten ustanowionych tamże przez Spartę 30 tyranów. Restauracja rządów demokratycznych.

401. *Cyrus młodszy*, brat króla perskiego *Artakserksesa II*, werbuje 13.000 najemnych Greków, chcąc strącić z tronu brata. Bitwa pod *Kunaksą* (w pobliżu Babilonu) i śmierć Cyrusa. Wojsko greckie, pozbawione wodzów, odprowadza *Ksenofon* przez Armenję nad morze Czarne.

399. Śmierć w więzieniu filozofa *Sokratesa*; jego uczniowie *Platon* i historyk *Ksenofon*.

399—394. Wojna Spartan z Persją w Azji Mniejszej; król *Agésilao*s odnosi bardzo znaczne korzyści, ale Persowie podburzają przeciw Sparcie *Teby* i *Ateny* (t. zw. wojna koryncka, 395—387).

395. *Lizander* ginie w utarczce pod *Haliartos* (w Beocji) przeciw Tebanom.

394. Ateńczyk *Konon* niszczy na czele floty perskiej zupełnie flotę peloponeską w bitwie morskiej pod *Knidos*. Odbudowanie za pieniądze perskie przy współudziale Teban i Koryntjan długich murów ateńskich.

Dalszy ciąg wojny na *Istmie* (stąd nazwa wojna Koryncka).

387. Pokój królewski, czyli *Antalkidasa* (posła spartańskiego na dworze perskim); wszystkie miasta

w Grecji miały być odtąd wolne, miasta greckie w Azji natomiast mają podlegać królowi perskiemu.

Podstępne zajęcie *Kadmei* w Tebach przez Spartan (*Fojbidas*, 383) i zaprowadzenie pod osłoną załogi spartańskiej rządów terrorystycznych przez oligarchów.

Pelopidas wypędza Spartan z Kademei (379). Przewaga Teban i nowy związek ateński.

377. Ateńczycy zawierają przymierze z Tebami i tworzą nowy związek morski pod swoim przewodnictwem.

371. Bitwa pod Leuktrami. Znakomity wódz i organizator wojskowy (szyk ukośny) *Epaminondas* odnosi w walnej bitwie wspaniałe zwycięstwo nad Spartanami. Wyprawa *Epaminondasa* na Peloponez (założenie miast *Megalopolis*, *Mesene*) i upadek Sparty.

Na krótki czas stają się Teby pierwszą potęgą na lądzie greckim (371—362).

362. Bitwa pod *Mantyną* (na Peloponezie) i zwycięstwo *Epaminondasa*, który jednak ginie w boju. Upadek wskutek tego hegemonii tebańskiej.

Dzięki przewodnictwu znakomitych wodzów (*Ifikrates*, *Chabrias*, *Timoteus*) nowy związek morski rozwija się pomyślnie (około 70 miast na wybrzeżach i wyspach), co przyczynia się do nowego rozkwitu Aten.

Z powodu niedotrzymania obietnic Ateńczyków co do zakładania kleruchij, przychodzi jednak do wojny ze sprzymierzeńcami (357—355), której skutkiem jest częściowe rozdarcie się związku.

Życie umysłowe w Atenach. Ateny siedzibą literatury i sztuki greckiej. Rzeźbiarze: *Skopas* (392—348), *Praksiteles* (368—336). Malarze: *Zeuxis* i *Parrhassios*, później *Apelles*. Do szczytów doskonałości dochodzi filozofja w *Platonie* (427 do 347) i jego szkole, zwanej *Akademją* (od gaju oliwnego *Akademosa*) i w *Arystotelesie* (388—322). *Krasomówcy* ateńscy: *Lysjas* i *Isokrates*.

Mimo żywego ruchu umysłowego zaznacza się jednak upadek obyczajów, którego objawem są zaciekle walki stronnictw, pieniactwo i donosicielstwo; upadek ducha obywatelskiego i patriotyzmu, obywatele sami nie biorą udziału w wojnach, lecz posługują się żołdactwem zaciężnem.

OKRES IV. Przewaga Filipa Macedońskiego.

Macedonja, kraj pomiędzy *Tracją* a *Ilirją*, zamieszkały przez plemiona do Greków zbliżone, z przymieszką żywiołu trackiego i ilirskiego. Królowie z rodu *Heraklidów*, między nimi król *Aleksander*, przyjaciel Ateńczyków i *Archelaos* (413—399), protektor artystów i uczonych greckich.

359—336. Filip, król macedoński, wychowany w *Tebach* pod okiem *Epaminondasa*, reorganizuje armję (falangi macedońskie). Jako niezrównany polityk i dyplomata dąży do zjednoczenia wszystkich Greków pod hegemonją Macedonji, a następnie do wojny z Persami.

Zajęcie miast *Amfipolis*, *Pydna* i *Potidea*, przymierze z *Olyntem* (357—356).

355—346. Wojna święta (druga) przeciw *Fokejczykom*, którzy po opanowaniu świątyni w Delfach założyli państwo wojskowo-rozbójnicze. Filip, wezwany na pomoc, wypędza Fokejczyków z Tesalii, ale sam zajmuje ten kraj (352). Po uporaniu się z nimi zwraca się przeciw *Olyntowi*. Przeciwno Filipowi zwraca się najznakomitszy mowca ateński *Demostenes* (*filippiki*); smutne stosunki wewnętrzne w Atenach, upadek zupełny i zepsucie demokracji; walka *Demostenesa* z stronnictwem macedońskiem (*Eschines*, *Fokjon*).

348. Wobec niedostatecznej i spóźnionej pomocy ateńskiej *Filip* zdobywa i burzy *Olynt*.

Ukończenie wojny świętej przez Filipa (346), wzamian za co amfiktjonja powierza mu opiekę

nad świątynią delficką i przewodnictwo przy igrzyskach pytyjskich.

339. Przywołany na pomoc w nowej wojnie świętej (trzeciej) przeciw miastu *Amfissa*, korzysta Filip ze sposobności, wprowadza wielką armję do środkowej Grecji i zajmuje miasto *Elateę*.
338. Ateny zawierają za sprawą Demostenesa przymierze z Tebami przeciw Filipowi, ponoszą jednakże mimo mężnego oporu klęskę w bitwie pod *Cheroneą*. Wskutek tej klęski ginie niepodległość państw greckich; zebranie wysłańców z całej Grecji (prócz Sparty) w Koryncie uznaje Filipa naczelnikiem związku przeciw Persom.

OKRES V. Czasy hellenizmu.

A) Zniszczenie państwa perskiego.

- 336—323. Aleksander Wielki, uczeń największego filozofa greckiego *Arystotelesa*, genialny, odważny i przytomny wódz, postanawia wykonać plan ojca i podbić Persję. Zburzenie Teb, które próbowały zrzucić jarzmo macedońskie.
334. Wyprawa Aleksandra na Persów z 30.000 piechoty i 5.000 jazdy (wodzowie: *Perdikkas*, *Klitus*, *Parmenion*, *Hefestion*, *Krateros*, *Ptolomeusz*, *Antygonus*). Aleksander przekracza koło Abydos Hellespont i bije Persów nad rzeką *Granikiem* (na półwyspie *Troas*), uwalnia miasta greckie w Azji Mniejszej i zajmuje *Frygję* i *Kapadocję*.
333. Następnie zwycięża króla perskiego *Dariusza III Kodomanosa* w walnej bitwie pod *Issos* (na wybrzeżu w *Cylicji*), zdobywa po dłuższem oblężeniu i burzy miasto *Tyr* w *Fenicji* (332), podąża do *Egiptu*, który go przyjmuje jako zbawcę i zakłada w miejscu dogodnem dla handlu *Aleksandrię* jako nową stolicę kraju.
331. Odrzucając prośby *Dariusza*, ofiarowującego mu całą Azję zachodnią za cenę pokoju, rozgromia Aleksander olbrzymią armję perską między miastami

mi Arbela i Gaugamela (w pobliżu zwałisk Niniwy) i zajmuje miasta *Babilon* i *Suzę*. Zniszczenie pałaców królewskich w *Persepolis*; ściganie Darjusza do *Medji* i *Baktrji*.

330. Zamordowanie *Dariusza* przez *Bessusa*, satrapę *Baktrji*.

329—328. Walki z ludami irańskimi; Aleksander przekracza rzekę *Jaksartes* i gromi koczownicze plemiona turańskie.

327—325. Wyprawa Aleksandra do Indyj. Wojska macedońskie docierają do wschodnich krańców *Pendżabu* i biją króla *Porusa* w bitwie nad rzeką *Hydaspes*. Ponieważ znużone walkami wojska odmawiają mu posłuszeństwa, rozpoczyna Aleksander odwrót wdół rzeki *Indus* i przeprowadza armję wzdłuż wybrzeża przez *Gedrozzę* i *Karmanję* nad *Eufkrat* i *Tygrys*.

Wróciwszy do Babilonu, zajmuje się Aleksander urządzeniem olbrzymiego państwa; plan pojednania Wschodu z Zachodem i połączenia cywilizacji wschodniej z zachodnią; zakładanie licznych kolonij greckich na Wschodzie.

323. Przedwczesna śmierć króla w 33 zaledwie roku życia.

323—322. Wojna lamijska. Po śmierci Aleksandra za sprawą Demostenesa próba odzyskania utraconej niepodległości; koalicja państw greckich i oblężenie namiestnika aleksandrowego *Antipatra* w *Lamji* (miasto w Tesalji); odsiecz i zwycięstwo *Antipatra* pod *Krannon*. Śmierć Demostenesa na wyspie *Kalaurji*. W tym samym roku kończy życie *Arystoteles* na *Eubei*.

B) Państwa hellenistyczne i hellenizm.

323—301. Rozpadnięcie się państwa Aleksandra Wielkiego na części, w których rządy obejmują wodzowie zwycięskiej armji; nieudane próby utrzymania jedności politycznej; śmierć ostatniego obrońcy tejże *Antigonosa* w bitwie pod *Ipsos* (we

Frygji). Zczasem ustalają się następujące państwa główne:

1. Egipt pod Ptolemeuszami ze stolicą Aleksandrią;
2. Azja, t. j. Azja Mniejsza, Syria, Mezopotamja i Iran pod rządem Seleucydów ze stolicą Seleucją (nad *Tygre*m), później Antiochją (w *Syrji*);
3. Macedonja pod Antygonidami (potomkami Antigonosa).

Oprócz państw głównych szereg państw drugorzędnych: wyspa *Rodos*, w Azji Mniejszej, *królestwo pergameńskie* pod *Attalidami* ze stolicą *Pergamon* (w *Mysji*), *Bitynja*, *Kappadocja*, *Pontus*, *Armenja* i inne.

279—278. Najazdy Gallów czyli Keltów; pustoszenie Macedonji (śmierć króla *Ptolemeusza Keraunos*) i całej Grecji, wreszcie Azji Mniejszej. Pokonani przez *Seleukosa*, zadowalają się małą częścią — *Galacją* (Galatowie).

197. Filip V macedoński zwyciężony przez Rzymian.

168. Macedonja prowincją rzymską.

146. Zburzenie Koryntu przez Rzymian. Grecja pod panowaniem rzymskiem (prowincja *Achaja*). — Greckie państwa w Azji i Egipcie później również dostają się pod panowanie rzymskie.

Następstwem zwycięstw Aleksandra Wielkiego jest rozszerzenie się oświaty i cywilizacji greckiej po całym Wschodzie. Język grecki staje się językiem *uniwersalnym* dla całego Wschodu; żywioł grecki miesza się z *pierwiastkami wschodniemi*, powstaje *kultura hellenistyczna* w przeciwstawieniu do czystej kultury greckiej, helleńskiej. Głównymi siedzibami nowej kultury stają się miasta: *Aleksandria* w Egipcie i *Pergamon* w Azji. W Aleksandrii kwitnie *filologia*, *matematyka*, *astronomia* i *nauki przyrodnicze* (*Euklides*, *Eratostenes*, *Hipparch*). Na polu *filozofji* przodują nadal *Ate*ny: filozofowie *Epikur* i *Zenon* (nowe szkoły filozoficzne epikurejska i stoicka), jak również i na

polu poezji: *Menander* i nowożytna komedia attycka.

W architekturze panuje styl koryncki (kapi-tele w formie liści akantu). W rzeźbie szkoła *Lizyppa* tworzy znakomite dzieło głównie w Pergamon i na Rodos (ołtarz pergameński, grupa *Laokoonta*), w malarstwie uczniowie *Apellesa*.

Kultura grecka szerzy się w tym okresie w Rzymie i wszechwładnie tam panuje.

C) Historia rzymska.

OKRES I. Czasy tworzenia się państwa rzymskiego.

I. Początki historii rzymskiej.

Nazwą *Italji* (od *vitalus*, ciołek) oznaczali pierwotnie Grecy małą część południowo-zachodnią półwyspu *Apenińskiego*, zwróconą ku *Sycylii*, później, za Rzeczypospolitą, granicę północną tworzą rzeczki *Makra* i *Rubikon*, a dopiero od Augusta do Italji zaliczono także dzisiejsze Włochy górne. Przeważną część Italji zamieszkują szczepy aryjskiego pochodzenia pod nazwą *Italików*. Niearyjskiego pochodzenia są w północnych Włoszech na zachodzie *Ligurowie*, na wschodzie *Wenetowie*, *ludy ilirskie*. Im pokrewni są *Messapjowie* i *Japygowie* w południowo-wschodniej części półwyspu. Do Italików należą: *Latynowie* w *Lacjum* nad *Tybrem*, *Umbrowie* na północy i na wschodnich stokach *Apeninów*, *Sabelowie* w górach na wschód od *Latynów*; do nich należą *Sabinowie* i dzielny szczep *Samnitów*, osiadły w górach. *Umbrow* wypierają czasami *Etruskowie*, lud pochodzenia zagadkowego (Rzymianie nazywają ich *Tusci* albo *Etrusci*, Grecy *Tyrrhenoi*) i rozsiedlają się szeroko we Włoszech północnych i środkowych. *Etruskowie* przyswajają sobie znaczną kulturę od *Greków* (szczątki tej kultury w licznych grobowcach), ale w V wieku następuje szybki upa-

dek; na północy zajmują kraj *Gallowie celtyccy*, na południu *Rzym* i *Samnici*, na morzu *Hieron*, tyran syrakusański.

753 (?). Rzym, kolonia łatyńska, założony — według podania z miasta *Alba Longa*, gdzie panują potomkowie *Trojańczyka Eneasza* (*Numitor, Amuljusz*).

Założycielami miasta mają być — według podania — bliźnięta *Romulus* i *Remus*, synowie *Marsa* i *Rei Silwji*.

753—510 (?). Rzym pod panowaniem dożywotnio wybieranych królów. Organizacja rodowa; do rodziny (*familia*) należy także służba: niewolnicy (*mancipia*) i wolni klienci (*clientes*); ojciec (*pater familias*) ma nieograniczone prawo życia i śmierci nad członkami rodziny. Obywatelami państwa są tylko należący do jednego z rodów, patrycjusze, zwani ludem rzymskim (*populus* albo *Quirites*). Podział na 30 części czyli kuryj (*curiae*); uchwały zgromadzenia kuryj (*comita curiata*) są decydujące we wszystkich sprawach publicznych. Stopniowo przybywający plebejusze (z ludności napływowej) są bez politycznych praw. Wybierany dożywotnio przez kurje król jest najwyższym wodzem, sędzią i kapłanem; ma nad wszystkimi prawo życia i śmierci; oznaką zewnętrzną tej władzy jest 24 sług (*lictors*) z pękiem różg (*fascēs*) i zatkniętym w nich toporem. Ciałem doradczem króla jest rada starszych, *senatus*, złożona pierwotnie z naczelników rodów (*patres*); senatorów jest pierwotnie 100, później 300.

Podanie wymienia 7 królów:

1. *Romulus*, założyciel miasta, ustanawia senat; azyl, porwanie *Sabinek*; wspólne rządy z królem sabińskim *Tytusem Tacjuszem*.

2. *Numa Pompiljus*, miłuje pokój i jest twórcą nabożeństwa rzymskiego. Najwyższemi bóstwami Rzymian są: *Juppiter* (Jowisz) i *Juno*, bóg i bogini światła i słońca (odpowiadają im u Greków

Zeus i *Hera*), *Janus*, bóg wszelkiego początku, *Mars* i *Quirinus*, bogowie wojny, *Vesta*, bóstwo opiekuńcze ogniska domowego, *Tellus* (*Ceres*), bogini ziemi (u Greków *Demeter*). Obok tego bóstwa domowe — *lares*, *penates*, duchy zmarłych przodków — *manes*. Brak mitologii, którą dopiero później przejmują od Greków.

Poświęcone miejsca (*templa*) na obserwowanie zewnętrznych znaków, mających zwiastować wolę bogów (*auspicia*) przez kapłanów (*augures*, *haruspices*). Brak świątyń, tylko ołtarze; ofiary składa król w imieniu całego państwa; kapłani tylko pomocnikami: *augurowie* przy *auspicjach*, *flamines* przy zapalaniu ognia na ołtarzach, *pontifices* przy wszelkiego rodzaju nabożeństwach. Wiecznego ogniska bogini *Westy* pilnują bez przerwy kapłanki dziewice, *Westalki*.

Najdawniejsze święta, to obchody sielskie; *Lupercalia*, *Arvalia* i *Salia*.

3. **Tullus Hostiljus.** Wojna z *Alba Longa*. Walka *Horacjuszów* z *Kuracjuszami*. Zburzenie miasta *Alba Longa*.

4. **Ancus Marcjus,** według podania założyciel stanu plebejuszów. Założenie miasta portowego *Ostia*.

5. **Tarkwinjusz Priscus,** z *Etrurji* przybyły do *Rzymu*, rozpoczyna budowę świątyni *Jowisza* na *Kapitolu* i cyrku (*circus maximus*). Ślady wpływów *etruskich* i *greckich* w *Rzymie*; insygnja królewskie (z *Etrurji*), pismo (z *Grecji*), świątynie, nowe nabożeństwa (cześć *Herkulesa* i *Diany*, *igrzyska*).

6. **Serwjusz Tulljus,** zięć *Tarkwinjusza*. Budowa muru i wału. Nowy podział ludności według terytorjów i majątku, reformy wojskowe; 4 *tribus* lokalne w mieście i okolicy a 5 *klas* majątkowych; według posiadanego majątku służba wojskowa konna lub piesza w cięższem lub lżejszem uzbrojeniu oraz opłata wojenna (*tributum*); bez majątku służą

wszyscy jako lekkobrojni (*capite censi*, proletarii) tylko w razie ciężkiej potrzeby. Razem było 193 centurij. Centurje razem tworzą wojsko, *exercitus*, zgromadzenia centurij, *comitia centuriata*, odbywają się za murami miasta na polu Marsowem (*campus Martius*), orzekają o wypowiedzeniu wojny, a później uchwalają nowe ustawy.

7. Tarkwinjusz Pyszny (*Superbus*) według podania despota. Zbrodnia syna królewskiego Sekstusa Tarkwinjusza, dokonana na *Lukrecji*, dlatego
 510 (?) powstanie ludu z L. Juniuszem Brutusem na czele i wypędzenie Tarkwinjusza. Brak podstaw historycznych co do czasu wypędzenia królów i początków rządów republikańskich. Prawdopodobnem jest stopniowe uszczuplanie władzy króla, któremu wkońcu pozostały tylko obowiązki kapłańskie (*rex sacrificulus*); czasem powstaje nowa godność najwyższego kapłana — *pontifex maximus*, sprawowana dożywotnio. Władza rządowa polityczna, wojskowa i sądownicza dostaje się z najwyższym urzędnikom, zwanym konsulami, *consules*, wybieranymi corocznie. Tylko patrycjusze mogą zostać konsulami, którzy korzystają z pełni władzy królewskiej i insygnjów królewskich (*sella curulis*, liktorowie). Przed samowolą magistratów chroni plebejuszów prawo odwoływania się w ważnych sprawach (cześć, życie) od wyroku konsula do całego ludu (*provocatio*, przypisywana C. Walerjuszowi Poplicoli); wyrok wydawają wtedy *comitia centuriata*. Konsulom, wybieranym przez te same *comitia centuriata*, przyznawają władzę najwyższą (*imperium*) *comitia curiata*. W razie niebezpieczeństwa skupienie władzy w ręku jednej osoby, *dyktatora* (*dictator*), wyznaczonego przez senat.

Według tradycyj historycznych znaczenie Rzymu po wypędzeniu królów podupada. Nieszczęśliwe wojny z *Porseną*, królem Etrusków; podania: *Horatius Cocles*, *Mucius Scaevola* i *Cloelia*).

II. Walki patrycjuszów z plebejuszami i wojny Rzymian z ludami italskimi i z Gallami.

Niepewność historii rzymskiej w pierwszych wiekach Rzeczypospolitej aż do końca III w. przed Chr. z powodu szczupłości i niepewności źródeł, któremi wyłącznie są kalendarze (fasti) pontyfików, roczniki (annales), spisy konsulów (fasti consulares) i kroniki rodzinne znaczniejszych wódzów.

508. (?) Początek walki patrycjuszów z plebejuszami.

494. (?) Secesja plebejuszów z Rzymu na Św. Górę (secessio plebis). Plebejusze wracają, uzyskawszy obrońców przed nadużyciami magistratów w osobach trybunów plebejskich (*tribuni plebis*) nietykalnych (sacrosancti) (z pocz. 4, potem 10). Powstanie nowego rodzaju zgromadzeń ludu z plebejuszów, comitia tributa według tribus lokalnych, uchwały — plebiscita. Równocześnie z trybunami powstają edylowie plebejscy (aediles plebis), zarządzający skarbem plebejskim; skarbem państwa (aerarium) zarządzają pomocnicy konsulów kwestorowie (quaestores), wybierani z pomiędzy patrycjuszów.

Ciągłe wojny z ludami sąsiednimi. Przymierze Rzymian ze związkiem miast latyńskich.

491. *Korjolan* (Marius Coriolanus), wygnany, sprowadza *Wolsków* na swoje miasto rodzinne, na prośbę matki i żony atoli ustępuje z pod miasta (podanie).

480. Ustawa agrarna konsula *Sp. Kasjusza*, który jednakże po upływie swojego konsulatu skazany zostaje na śmierć.

477. Wyginięcie szczepu *Fabjów* (gens Fabia) nad potokiem *Cremerą* w bitwie przeciw *Wolskom* z *Wejów*.

458. *Cyncynnat* (Quinctius Cincinnatus) jako dyktator (odwołany od pługa) zwycięża *Ekwów* (podanie).

451. *Decemwirowie* i prawo XII tablic. Dziesięciu mężów, ustanowionych dla spisania istniejących praw

- (decemviri legibus scribundis), czego domagali się plebejusze, po roku wystawiają prawo, spisane na 10 tablicach, do których w roku następnym przybawają jeszcze dalsze 2 tablice. Wielkie nadużycia decemwira *Apjusza Klaudjusza* (Appius Claudius) i niesprawiedliwy wyrok w sprawie *Werginji* powodują drugą secesję plebejuszów i upadek decemwirów.
449. **Konsulami** zostają powszechnie lubiani L. Walerjusz i M. Horacjusz. **Ustawy Walerjusza i Horacjusza** (leges Valeriae Horatae): 1. Uchwały zebrań plebejskich (comitia tributa) zrównane z uchwałami comitia centuriata; 2. przywrócenie prawa odwoływania się; 3. nietykalność trybunów zostaje ponownie zaprzysiężona.
445. **Ustawa Canuleiusa**. **Związki małżeńskie** między plebejuszami a patrycjuszami uznano za ważne (ius connubii). Odtąd zamiast konsulów mogą niekiedy sprawować rządy trybuni wojskowi (tribuni militum consulari potestate), który to urząd mogą otrzymywać i plebejusze.
443. **Patrycjusze** tworzą dla siebie nowy urząd **cenzorów**. Odtąd co 5 lat 2 cenzorów przeprowadza spis całej ludności, układa listę senatorów i oznacza klasy (według majątku), do których obywatele mają należeć.
396. Po 10-letniem oblężeniu zdobywa miasto etruskie *Weji* wódz rzymski *Furjusz Kamillus* (Furius Camillus). **Kamillusowi przypisują Rzymianie** wszystkie swoje **urządzenia wojskowe aż do czasów Marjusza**. Jednostką wojskową jest legion, złożony z 4.200 piechoty i 300 jazdy. Legion dzieli się na manipuli i centurje. Główną bronią zaczepną jest dzida (pilum). Do każdego legionu należy pewna liczba lekkobrojnych (velites). Z 2 legionów składa się armja konsularna. Legionem dowodzi 6 trybunów wojskowych (tribuni militum) i cały szereg niższych oficerów, centurjonów. W wojsku panuje wielka karność, na wszystkich miej-

scach postoju zakłada się warowny obóz (castra), otoczony rowem, wałem i palisadą.

Najazd Gallów pod dowództwem *Brennusa*.

390. Zupełna klęska Rzymian w bitwie nad rzeką *Alljā*. Złupienie i zburzenie *Rzymu*, wymordowanie senatorów, ocalał tylko *Kapitol* (M. Manlius Capitolinus, gęsi kapitolieńskie); okup, żeby się Gallów pozbyć (vae victis). *Kamillus*, według podania, zbiera rozbitków, uderza niespodzianie na Gallów i zmusza ich do oddania łupów.

376. Przez 10 lat zrzędu wybierani trybunami *Licinius Stolo* i *Sextius Lateranus* **przeprowadzają ustawę** (*leges Liciniae Sextiae*), że: 1. Zapłacone odsetki ma się dłużnikom potrącić z kapitału, 2. że nikt nie ma odtąd posiadać więcej gruntu publicznego ponad 500 morgów i 3) że zawsze jeden z konsulów powinien być wybierany z plebejuszów. **Patrycjusze odbierają konsulom sądownictwo**, które przechodzi na **nowy urząd pretora** (praetor), zastrzeżony wyłącznie dla **patrycjuszów**. Pretor urzęduje na rynku (forum) na miejscu podwyższonem (tribunal). Obok pretorów ustanawia się **2 nowych urzędników patrycjuszowskich edylów** (aediles curules), którym powierza się nadzór nad policją, budowlami publicznymi, targami oraz urządzenie igrzysk głównych.

366. L. Sextius pierwszym konsulem plebejuszem. Z czasem wszystkie urzędy stają się dostępnymi dla plebejuszów; **cenzura w r. 351, pretura w r. 337**, a nawet otrzymują plebejusze dostęp do kolegów **kapłańskich i augurów w r. 300** (lex Ogulnia).

Odtąd koniec walki stanów i zupełne zrównanie plebejuszów z patrycjuszami.

Do największego znaczenia z wszystkich zebrzań ludowych dochodzą zebrania trybusowe (comitia tributa), znacznie pomnożyła się liczba magistratów, którzy są znowu zależni od uchwał senatu (senatus consulta). Wielkie znaczenie senatu

w sprawach skarbowych, polityce zagranicznej (przyjmowanie i wysyłanie poselstw), czuwanie nad religją i nabożeństwami.

III. Zjednoczenie Włoch pod zwierzchnictwem Rzymu.

Dążność Rzymu do rozszerzenia szczupłych granic i podboje ludów sabelskich we Włoszech.

343—341. Pierwsza wojna samnicka. Spory o *Kampanję* z *Samnitami*, *Kapua* poddaje się Rzymianom.

340—388. Wojna z Latynami i zniszczenie związku latyńskiego. Mieszkańcom miast latyńskich zakazuje się zawierania między sobą małżeństw (*conubium*) i nabywania posiadłości w innem mieście (*commercium*). Zwycięstwa Rzymian pod *Wezuwjuszem* i *Trifanum*. Liczne podania (T. Manlius, P. Decius Mus).

326—304. Druga wojna samnicka. Powodem urządzenie kolonii latyńskiej *Fregellae* i zajęcie miasta greckiego *Palaeapolis* (koło Neapolu).

321. Klęska wojsk rzymskich w wąwozie kaudyńskim (*furculae Caudinae*). Otoczeni w wąwozie konsulowie muszą wraz z wojskiem przejść pod jarzmo i zawierają niekorzystny pokój, jednakże przez senat odrzucony, wobec czego wojna trwa dalej. Postępy Rzymian w następnych latach.

310. Zwycięstwo Rzymian nad jeziorem *Wadymońskim* nad *Etruskami*.

305. Zwycięstwo Rzymian nad Samnitami pod *Bovianum*. Pokój (304) na dosyć korzystnych warunkach; Samnici zatrzymują wolność w obrębie swych granic, ale Rzymianie celem zapewnienia sobie przewagi zakładają liczne kolonie w ważnych *punktach strategicznych* i budują bite gościńce. (Jednym z takich gościńców jest *droga Apijska* (via Appia), łącząca Rzym z *Kampanją*, zbudowana przez cenzora *Appjusza Klaudjusza* w r. 312). Mimo rosnącego dobrobytu (pomyślny

rozwój handlu i przemysłu, znajdującego się w ręku obcych lub libertynów, t. j. wyzwolonych niewolników), *obyczaje Rzymian* w tym okresie cechuje *prostota i prawość*, a życie *skromność* i zupełny *brak zbytku*. Wełniany ubiór składa się z dwóch części, z *tuniki*, wkładanej wprost na ciało i z *togi*, zarzucaanej na wierzch. Rzymianin jest przede wszystkim *walecznym żołnierzem*, a celem najwyższym jego marzeń jest *triumf* (triumphus), t. j. uroczysty pochód na Kapitol celem złożenia dziękczynnych ofiar Jowiszowi.

- 298—290. Trzecia wojna samnicka. *Samnici*, połączeni z *Lukanami*, porywają się do ostatniej walki o niepodległość Italji.
295. Zwycięstwo Rzymian w bitwie pod *Sentinum*. (Poświęcenie się konsula P. Deciusa Musa.) Po dalszych walkach wreszcie Samnici poddają się, otrzymują wprawdzie swój kraj, ale muszą pozostawić Rzymianom zupełną swobodę w utwierdzeniu ich panowania w Italji. Założenie nowych rzymskich kolonij (*Minturnae*, *Sinuessa*, *Venusia*, *Sena Gallica*).
282. Zatarg Rzymu z *Tarentem*; wbrew dawniejszym układom zawija flota wojenna rzymska do portu tarenckiego, czem oburzeni Tarentyni, zajmują część tejże i mordują załogę. Stąd wojna z Rzymem; Tarentyni wzywają na pomoc Pyrrusa, króla Epiru.
- 280—275. Wojna z Pyrrusem.
280. Zwycięstwo Pyrrusa pod *Heraklą* po zaciętej obronie. Rzymianie odrzucają ofiarowane przez Pyrrusa przymierze, wzamian za co zrzec się mieli panowania nad Włochami południowemi (Cineasz, poseł Pyrrusa i C. Fabricius).
279. Bitwa pod *Ausculum* i ponowne zwycięstwo Pyrrusa, okupione jednak olbrzymimi stratami (pyrrusowe zwycięstwo). Jednak Rzymianie nie chcą z nim wejść w układy, póki Włoch nie opu-

- ści. W latach następnych walki pomyślne Pyrrusa na *Sycylji* z Kartagińczykami. Wreszcie
 275 klęska Pyrrusa w bitwie pod *Benewentem*.
 272. Zajęcie *Tarentu* przez Rzymian.

Całe Włochy południowe i środkowe pod panowaniem rzymskiem; wszędzie rzymskie i łacińskie kolonje; wspólna moneta srebrna rzymska (denary — denarius (= 10 assów) równał się drachmie attyckiej, t. j. nieco mniej od 1 fr; obok denarów ćwierćdenary, zwane sestertius (t. j. $2\frac{1}{2}$ assy, około 20 gr). *Rozdawanie* (assignatio) na własność gruntu publicznego, ager publicus, uzyskanego od szczepów podbitych, między obywateli rzymskich bezrolnych lub małorolnych. *Podatek* (vectigal, scriptura), opłacany przez obywateli, którzy otrzymali części gruntu publicznego, do skarbu państwa.

Rzym rozporządza siłami *sprzymierzeńców*, socii, którzy mają zresztą zupełny *samorząd*, muszą atoli według przymierza dostarczać umówiony *kontyngent* do armji lądowej i floty rzymskiej.

270—30. OKRES II. Podbój świata przez Rzymian do upadku Rzeczypospolitej.

IV. Dwie pierwsze wojny punickie.

Światłość *Kartaginy* w *Libji*, kolonii fenickiej, założonej z *Tyru*. Ustrój arystokratyczny; na czele stało 2 królów (sufetów), wybieranych corocznie, otoczonych radą starców; cała władza spoczywa w ręku 104 sędziów, należących do najzamożniejszych rodzin. Religja ta sama, co w Fenicji, okrutne ofiary w ludziach.

Podstawą bogactw *Kartaginy* kwitnący handel wyrobami przeważnie własnego, wysoko rozwiniętego przemysłu. Po upadku *Tyru* staje się *Kartagina* wielką potęgą morską i stwarza potężną flotę wojenną; punkty oparcia na *Sycylji* i w *Hiszpanji*, opanowanie wysp *Sardynji*, *Korsyki*, *Malty*, *Balearów* i *Piteuzów*.

Pomyślne walki Kartagińczyków z miastami greckimi, zburzenie miast *Selinus*, *Akragas*, *Gela*. Potędze kartagińskiej opierają się *Syrakuzy* pod tyranem *Dionysjosem I* (406—365) i *Agatoklesem* (317—289), sukcesy odnosi również przywołany na pomoc *Pyrrus*.

Stosunki między *Rzymem a Kartaginą* zrazu przyjazne — traktaty handlowe. Zczasem antagonizm dwóch potęg, dążących do opanowania morza Śródziemnego, z których jedna opierała się o wielką flotę i olbrzymie zasoby pieniężne, — druga o doskonale zorganizowaną armję lądową.

Bezpośrednim powodem wojny jest przymierze, zawarte przez Rzymian z *Mamertynami* (dawnymi najemnikami *Agatoklesa*), którzy zajęli *Mesyne*, i z *Hieronem II*, królem *Syrakuz*.

264—241. Pierwsza wojna punicka. Walka o *Sycylję*.

262. Zajęcie miasta *Agrigentum* przez Rzymian. Budowa wielkiej rzymskiej floty wojennej i dużych statków z 5 rzędami wiosł (pentery).

260. Konsul *Duilius* odnosi pierwsze zwycięstwo morskie pod *Mylae* (użycie t. zw. pomostów haczących).

256. Rzymianie odnoszą drugie zwycięstwo morskie pod *Eknomos*. Konsul *Regulus* ląduje w Afryce, jest z początku zwycięski, później ponosi klęskę i dostaje się do niewoli.

254. Rzymianie zdobywają *Panormus* i bezskutecznie oblęgają *Lilybaeum*.

249. Zwycięstwo morskie Kartagińczyków pod *Drepana*.

248—242. Wódz kartagiński *Hamilkar Barkas* broni zachodniej Sycylii przeciw Rzymianom (*Eirkte*, *Eryx*).

241. Stanowcze zwycięstwo Rzymian u wysp *Egackich* (konsul *C. Lutatius Catulus*). *Hamilkar* zawiera pokój. Kartagina płaci wielkie koszty wojenne i rzeka się swych posiadłości sycylijskich.

Podczas pokoju w następnych latach zajmują Rzymianie wybrzeża *Sardynji i Korsyki*, *Karta-*

gińczycy rozpoczynają podboje w *Hiszpanji*. — Sycylja i Sardynja z Korsyką pierwszymi prowincjami rzymskimi. Mieszkańcy prowincyj nie mają obowiązku służyć w wojsku, natomiast płacą różne daniny. Prowincjami zarządzają pretorowie, których liczbę podniesiono do 4.

225—222. Rzymianie zajmują Galję przedalpejską aż do Padu, a przedtem już, tępiąc korsarzy ilirskich, usadawiają się w kilku miejscach na wybrzeżach Dalmacji.

Po pierwszej wojnie punickiej stwarza *Hamilkar Barkas* (237—229) w *Hiszpanji* rozległe państwo, a zięć jego *Hazdrubal* (229—221) zakłada wielką i warowną stolicę nowego państwa, *Kartaginę Nową*. Po jego śmierci wybiera wojsko wodzem syna Hamilkara, 28-letniego *Hannibala*, jednego z najznakomitszych mężów starożytności, obdarzonego prawdziwym genjuszem wojennym, a przytem doskonałym organizatorem i politykiem.

Powodem nowej wojny z Rzymem jest zburzenie miasta *Sagunt* w *Hiszpanji*, będącego w przy mierzu z Rzymem.

218—201. Druga wojna punicka.

218. Wyprawa *Hannibala* przez Pireneje i Alpy z liczną armją (50.000 piechoty i 9.000 jazdy), której połowa atoli ginie wśród walk z ludami miejscowymi i z powodu niedostatków. Zwycięstwo nad rzeką *Ticinus* nad konsulem *P. Korneliusem Scypjonem* i nad *Trebią* nad drugim konsulem *Tyberjuszem Sempronjuszem*.

217. Po przekroczeniu *Apeninów* bije Hannibal nad jeziorem *Trazymeńskim* (*lacus Trasimenus*) na głowę konsula *Gajusa Flaminjusza*, który ginie w boju. Popłoch w Rzymie. Dyktator *Qu. Fabius Maximus* unika walnej bitwy z Hannibalem (*cunctando restituit rem*). Hannibal podąża przez *Apeniny* nad morze *Adrjatyckie*, potem do *Kampanji* i *Apulji*.

216. Nowi konsulowie *Terrentius Varro* i *Emilius Paulus* wdają się nieogłędnie w bitwę z Hannibalem pod **Kannami** (Cannae) i ponoszą straszliwą klęskę. Konsul *Emilius Paulus* ginie, 70.000 Rzymian zostaje na pobojuwisku lub dostaje się do niewoli. Leże zimowe Hannibala w *Kapui*.
215. **Syrakuzy** i **Filip V**, król macedoński, zawierają **przymierze z Hannibalem**; równoczesna wojna w *Hiszpanji*, *Macedonji* i na *Sycylii*. Przeciwko **Filipowi** występuje kilka państw greckich (pierwsza wojna macedońska do r. 205).
212. Sukcesy **Marcellusa** (M. *Claudius Marcellus*). Zdobyć **Syrakuz** przez **Marcellusa**, a **Tarentu** przez **Hannibala**.
211. Zwycięstwa Kartagińczyków w *Hiszpanji*; brat Hannibala **Hazdrubal** bije Rzymian, obaj *Scypjonowie* (konsul pobity nad *Ticinem* i jego brat) giną. *Kapuę* odzyskują *Rzymianie*; nadaremnie zjawia się, ażeby ją ocalić, Hannibal tuż pod murami *Rzymu* (Hannibal ante portas).
210. Młody *Publjusz Korneljusz Scypjon* (P. *Cornelius Scipio*, syn poległego konsula) udaje się jako wódz do *Hiszpanji*, odnosi zwycięstwa, ale mimo wszystko **Hazdrubal** zjawia się we *Włoszech* na pomoc bratu.
209. *Tarent* zdobyty przez *Qu. Fabiusa Maximusa*.
208. Bitwa nad rzeczką *Metaurus* (koło *Senna Gallica*), klęska i śmierć **Hazdrubala**. Odwrót Hannibala do *Włoch południowych*.
206. Wypędzenie Kartagińczyków z *Hiszpanji*.
204. Wyprawa *Scypjona* do *Afryki*; przymierze z naczelnikiem Numidów *Masynissą* (*Massinissa*).
203. Kartagińczycy odwołują z *Włoch* Hannibala, niezwycięzonego dotąd w żadnej bitwie.
202. Bitwa pod **Zamą**; zwycięstwo *Scypjona* (*Scipio Africanus Maior*).
201. Pokój, nadzwyczaj ciężkie warunki: Kartagińczycy muszą się zrzec wszystkich swoich posiadłości w *Hi-*

szpanji, wydać swoją flotę wojenną, ponieść olbrzymie koszty wojenne (rozłożone na lat 50) i zobowiązać się, że bez pozwolenia Rzymu nie będą żadnej wojny prowadzili.

Skutki zwycięstwa rzymskiego: 1. *Zjednoczenie narodowe Włoch* i utwierdzenie panowania Rzymu przez pozbycie się niebezpiecznego współzawodnika; 2. *Rzym zyskuje prowincje poza Włochami* i wstępuje na drogę panowania nad światem; 3. *powstaje nowa szlachta* (nobilitas), urządzenia demokratyczne pozostają na pozór, ale rzeczywiste rządy spoczywają w ręku czysto arystokratycznego senatu i najwyższych magistratur, do których tylko niewielka liczba możnych rodów ma dostęp; zewnętrzne odznaki rzymskich nobiles: 1. toga ze szlakiem purpurowym (toga praetexta) i 2. prawo posiadania galerji portretów przodków (ius imaginum).

V. Przewaga Rzymu w świecie starożytnym.

200—191. Galja przedalpejska znowu zajęta przez Rzymian. Walki w Hiszpanji, gdzie powstają dwie rzymskie prowincje.

Egipt pod rządami *Ptolemeuszów* coraz bardziej zbliża się do Rzymu.

200—197. Druga wojna macedońska. Powodem porozumienia się *Filipa* z *Antjochem W.*, królem państwa *Seleucydów*, przeciw *Egiptowi*. Rzymianie przywołani na pomoc przez króla pergameńskiego *Attalosa* i Rzeczpospolitą *Rodos*.

197. Klęska *Filipa V* w bitwie pod *Kynoskefala* (w *Tesalji*), zwycięzcą konsul rzymski *T. Quinctius Flamininus*. *Filip V* zrzeka się wszystkich posiadłości poza *Macedonją*, musi wydać flotę i wyprowadzić załogi macedońskie z miast greckich.

Grecy zyskują wolność, proklamowaną w *Koryncie* przez konsula *Flamininusa* podczas igrzysk istmijskich. Wkrótce potem

192—190 wojna z *Antjochem III W.*, który, przyzwany przez *Etolów*, przybył do *Grecji*, ażeby walczyć

z Rzymianami, ale w *Termopilach* poniósł klęskę. Rzymianie ścigają go do Azji; konsul *L. Korneljusz Scypjon* odnosi stanowcze zwycięstwo nad Antjochem w bitwie pod *Magnezją*. Antjoch odstępuje swoje posiadłości w Azji Mniejszej aż po *Taurus* sprzymierzeńcom rzymskim *Rodyjczykom* i *Eumenesowi*, królowi pergameńskiemu.

183. Śmierć *Hannibala*, który, zagrożony wydaniem Rzymianom przez *Prusiasa*, króla *Bitynji*, sam się truje, by nie dostać się w ich moc.

Wpływy greckie na oświatę rzymską, początki literatury rzymskiej. *Liwijsz Andronicus*, tłumacz *Odysei* i tragedij greckich, *Naevius*, naśladowca dramatów greckich i twórca epopei o drugiej wojnie punickiej. *Ennjus* stwarza heksametr łaciński i w swoich *Annales* opiewa całą historję rzymską; *Plautus*, dramaturg, naśladowający z powodzeniem nowszą komedję attycką *Menandra*, nieco później działalność wytwornego *Terencjusza*.

Głównym opozycjonistą przeciw nowej oświecie i równocześnie surowym cenzorem jest *Katon* (*Marcus Porcius Cato*), twórca prozy łacińskiej (*Origines*, *De re rustica*).

171—168. Trzecia wojna macedońska. Syn i następca Filipa V, *Perzeusz*, gdy zerwał się, by zrzucić jarzmo rzymskie, pobity przez konsula *Emiljusza Pau-*

168. *lusa* w bitwie pod *Pydną*, dostaje się do niewoli. Macedonia, podzielona na cztery niezawisłe obwody, których mieszkańcom wzbroniono wszelkich związków (*connubium*, *commercium*). Około 1000 wybitnych Greków we Włoszech jako zakładnicy, między nimi *Polybios*, późniejszy autor pierwszej pragmatycznej historii współczesnej.

149—146. Trzecia wojna punicka. Mimo klęski w ostatniej wojnie ponowny rozkwit Kartaginy, jako głównej siedziby handlu i przemysłu na zachodzie. Ciągłe niepokojeni przez Masynisę, chwytają Kartagińczycy za broń, co staje się powodem wojny z Rzymem, gdzie zresztą stary *Katon* ciągle parł do

wojny (znane „ceterum censeo Carthaginem esse delendam“).

146. Po bohaterskiej obronie zrozpaczonych mieszkańców zdobywa i burzy Kartaginę P. Scypjon Emiljan (syn zwycięzcy z pod Pydny, a przez adopcję wnuk Scypjona Afrykańskiego — przydomek **Africanus minor**). Posiadłości kartagińskie stają się prowincją rzymską pod nazwą Afryki (Africa) z miastem Utica jako stolicą.

Tak samo po krótkiej wojnie z powodu samozwańca *Andriskosa* (udającego Filipa, syna Perseusza) zamienia pretor Metellus (Quintus Caecilius Metellus) Macedonję na prowincję rzymską.

Zatarg związku achajskiego z Rzymem i znieważenie posłów rzymskich w *Koryncie*. Zburzenie Koryntu i pozbawienie Greków wolności, znacznie później utworzenie prowincji Achaii.

Z powodu nadużyć rzymskich ciężkie wojny w Hiszpanji z *Luzytanami* i z miastem *Numancją*.

133. Zburzenie Numancji przez Scypjona Emiljana. Król pergameński *Attalos* przekazuje testamentem państwo swoje Rzymianom. Urządzenie nowej prowincji Azji (Asia — 131).

Wzrost handlu rzymskiego. Do wielkiego znaczenia i bogactw dochodzą rycerze (equites); stowarzyszenia kapitalistów rycerskich, dzierżawienie przez nich podatków pośrednich (publicani).

Wielka ilość prowincyj (*Sycylja*, *Sardynja* z *Korsyką*, dwie *Hiszpanje* (citerior i ulterior), *Dalmacja*, *Macedonja*, *Afryka* i *Azja*); do zarządzania niemi nie wystarcza już 4 pretorów, dlatego obok nich wysyła się do prowincyj byłych magistratów, prokonsulów i propretorów. Prowincje źródłem olbrzymich nieraz dochodów, nadużycia i zdzierstwa, stąd skargi o zdzierstwa (quaestio de repetundis). Ubieganie się o najwyższe magistratury, które otwierały drogę do zarządu prowincjami.

Lex Vilia annalis (180) przepisuje wiek dla poszczególnych magistratów; *kwestura* jest dostępna

dla ubiegających się po 30 *latach*, *edylstwo i pretura* później w *odstępach* najmniej 2-letnich, *konsulat* po ukończeniu lat 43; ponowne ubieganie się o konsulat możliwe dopiero po upływie lat 10. Ubiegający się o urzędy kurulne obchodzą w białej to-dze (*toga candida*, *candidatus*) wyborców w *comitia centuriata* — przekupstwa i nadużycia, stosowane zwłaszcza przez edylów, urządzających igrzyska.

Nowe rodzaje igrzysk w Rzymie: zapasy gladiatorów (uzbrojonych niewolników) i walki zwierząt drapieżnych.

Zmiana charakteru ludności w Rzymie wskutek olbrzymiego napływu niewolników z nabytych prowincyj; wpływ tychże na obyczaje przez powierzenie im wychowania dzieci; częste wyzwalanie niewolników — *libertyni*.

Stopniowy upadek dawnych obyczajów rzymskich, pracowitości, wytrwałości i prostoty, w których miejsce wstępuje chciwość i pożydlwość zbytku i gonienie za uciechami.

VI. Grakhowie i początek walk wewnętrznych.

Upadek rolników rzymskich. Wykupywanie od obarczonych długami wieśniaków ich gospodarstw przez senatorów i powstawanie rozległych dóbr (*latifundia*).

Bunty niewolników, używanych do ciężkiej pracy w *latifundjach* i pierwsza wojna z niewolnikami na *Sycylji* (135).

133—121. Reformy Grakchów. Trybun ludowy Tyberjusz Grakchus wnosi i przy pomocy ludu przeprowadza ustawę agrarną, że nikt nie powinien posiadać więcej, aniżeli 500 morgów, nadwyżka powinna być rozdana między zubożałych wieśniaków. Opór senatu przy pomocy trybuna Oktawjusza. Tyberjusz Grakchus ginie w starciu ulicznym.

Śmierć (niewyjaśniona) *Scypjona Emiljana*, który po powrocie z pod *Numancji* utrudniał prace komisji asygnacyjnej.

Początek nowych stronnictw: 1. optymatów (optimates), zwolenników rządów senatu i 2. popularów (populares), pragnących ograniczyć władzę senatu; *walka* toczy się w *komicjach trybunowskich*.

123—121. Reformy G. Sampronjusza Grakchusa:

1. Wznowienie ustawy agrarnej; 2. ustawa zbożowa (lex frumentaria), każdy ubogi obywatel rzymski ma co miesiąc nawpół darmo otrzymywać pewną ilość zboża ze śpichlerzy publicznych; 3. ustawa o sądach (lex iudiciaria), które od senatorów przechodzą w ręce rycerstwa.

Opór senatu, stosowanie środków wyjątkowych przez konsulów, zaburzenia i śmierć *Gajusa Grakchusa* (121).

Restauracja rządów optymatów.

Część *Galji zaalpejskiej* staje się prowincją rzymską, *Gallia Narbonensis*.

112—106. Wojna jugurtyńska. Jugurta, wnuk *Masynisy*, po wymordowaniu prawie całej rodziny (*Adherbal*, *Hiempsal*), pragnie sam posiąść całą *Numidię*, co mu się z początku udaje, gdyż przekupuje optymatów. Zwyciężają go *Cecyljusz Metellus* (nad rzeką *Mutul*), *Marjusz*, a kwestor *Marjusz Sulla* sprowadza wreszcie pojmanego Jugurtę do Rzymu, gdzie ginie w więzieniu.

VII. Marjusz i Sulla.

Pierwsza wojna domowa i restauracja rządów senatu.

113. Pojawienie się szczepu germańskiego *Cymbrów* i klęska wojska rzymskiego pod *Noreją* (w *Karyntji*). Stąd *Cymbrowie* wyruszają na zachód do *Galji*, gdzie, połączywszy się z innym szczepem
105. germańskim, z *Teutonami*, biją dwa rzymskie wojska w bitwie pod *Arausio* (nad *Rodanem*). Połoch w Rzymie. Wbrew ustawom *Marjusz* pięć

razy zrzędu wybierany konsulem. *Germanowie* tymczasem, po spustoszeniu prowincji Galji, zwracają się do *Hiszpanji*. *Marjusz* zyskuje czas na reorganizację armji rzymskiej. Wciągnięcie do służby w legjonach także proletariuszów; pomnożenie liczby żołnierzy w legjonach do 6.000, podział na 10 kohort (oddziałów), ujednostajnienie i udoskonalenie broni, srebrne orły jako nowe znaki (signa).

102. Zwycięstwo *Marjusza* pod *Aquae Sextiae* (w *Galji*) nad *Teutonami*, a w bitwie pod *Vercellae* (nad górnym *Padem*) po połączeniu się z konsulem *Lutacjuszem Katulusem* nad *Cymbrami*.
101. *Marjusz*, wielbiony jako drugi założyciel Rzymu, zostaje po raz szósty konsulem; przeprowadzenie przez niego ustawy agrarnej, okropne nadużycia popularów. Zgnębienie burzycieli porządku (*Saturninus*, *Glaucia*) przez *Marjusza*, zwycięstwo optymatów.

Usiłowania trybuna plebejskiego *Liwjusza Druzusa*, ażeby usunąć z sądów rycerzy i oddać je zpowrotem senatowi. Starania jego, ażeby wszystkim sprzymierzeńcom nadać prawo obywatelstwa, wywołują

- 91—88 wojnę ze sprzymierzeńcami; *Rzymianie*, zmuszeni, przyznają wszystkim *Italikom* prawo obywatelskie.

- 88—84. Pierwsza wojna z *Mitrydatem*, królem *Pontu*. *Mitrydat VI Eupator* zdobywa *Azję Mniejszą* i rozkazuje wymordować wszystkich tam przebywających obywateli rzymskich i *Italików*. Połączenie się z nimi kilku państw greckich. *Sulla* (*L. Cornelius Sulla*), wybrany wodzem przeciw niemu, jest krępowany rożgacjami trybuna plebejskiego *Sulpcjusza Rufusa* (zupełne równouprawnienie *Italików* zapisanych tylko do kilku *tribus*), z którym łączy się *Marjusz*. Powzięta przez komicja uchwała, po-

- zbawiająca Sullę dowództwa, daje hasło do
 88—82 pierwszej wojny domowej między optymatami
 a popularami. Sulla zniewala wojsko swoje do
 marszu na Rzym; pierwsze proskrypcje; *Marjusz*
 chroni się do *Afryki*. Po oddaleniu się *Sulli* z Rzy-
 mu powraca *Marjusz* i nakazuje masowe mordy
 87 optymatów oraz konfiskaty majątków. *Marjusz* i
Cynna (L. Cornelius Cinna) bez wyboru konsu-
 lami (*Marjusz* po raz siódmy), ale już po kilkunastu
 dniach śmierć *Marjusza* (86).

Sulla zdobywa *Ateny* i po dwakroć odnosi
 zwycięstwa pod *Cheroneą* i *Orchomenos* (w Beo-
 cji) nad *Mitrydatem*, przeprawia się do Azji i zmu-
 sza *Mitrydata* do pokoju nad podstawie przywró-
 cenia stanu przedwojennego (84).

83. Po powrocie do Włoch stanowcze zwycięstwo
Sulli nad stronnictwem popularów; z Sullą łączy
 się *Gnejus Pompejusz*. Klęska *Samnitów* u bram
 82 miasta. *Pompejusz* tępi resztki *Marjanów* na *Sy-*
cylji i w *Afryce*.
 82—79. Sulla dyktatorem, proskrypcje (spisy wyjętych
 z pod prawa), teroryzm, konfiskaty majątków i
 restytucja rządów senatu.

Reformy *Sulli*: podniesienie liczby senatorów
 do 600, pretorów do 8, kwestorów do 20, kwesto-
 rowie zostają senatorami; ograniczenie komicyj,
 które mogą uchwalać tylko wnioski senatu; władzę
 ustawodawczą otrzymują *comitia centuriata*;
 uszczuplenie władzy trybunów, którym pozosta-
 je tylko *ius auxilii* bez możliwości ubiegania się póź-
 niej o jakikolwiek urząd; sądy otrzymują senator-
 rowie; stałe trybunały dla spraw karnych (*quaes-*
tionones perpetuae). Konsulowie i wszyscy pretoro-
 wie mają się udać do prowincyj (10) dopiero po
 upływie roku urzędowania.

79. Sulla składa dobrowolnie dyktaturę i wycofuje się
 do życia prywatnego, umiera wkrótce potem (78).

VIII. Pompejusz i Cezar.

Druga wojna domowa i początki monarchji.

Konsul *Emiljusz Lepidus* wnosi ustawę o przywróceniu praw politycznych potomkom proskrybowanych; opór senatu.

W *Hiszpanji* trzyma się przez dłuższy czas *Sertorjusz* (Quintus Sertorius), najdzielniejszy ze stronnictwa Marjanów. Do uległości doprowadza *Hiszpanję Pompejusz*, ale dopiero po śmierci Sertorjusza, zamordowanego we własnym obozie (72).

73—71. Wojna z niewolnikami pod wodzą *Spartakusa* (gladiatora ze szkoły w Kapui). Wojnę z niewolnikami kończy *Krassus* (Marcus Licinius Crassus); resztki niewolników niszczy po drodze powracający z *Hiszpanji Pompejusz*, który łączy się z *Krassusem*.

70. Konsulat Pompejusza i Krassusa. Porozumienie ze stronnictwem popularów; przywrócenie władzy dawnej trybunom; przyznanie uprawnienia komicjom trybusowym do uchwalania ustaw; oddanie sądów ekwitom; potomkowie proskrybowanych odzyskują prawa polityczne; ponowny upadek rządów senatu.

Wygnanie *G. Werresa*, oskarżonego przez *Cy-cerona* o zdzierstwa na *Sycylji*.

67. *Pompejusz* niszczy korsarstwo, z którym przez dłuższy czas bezskutecznie walczone.

74—64. Trzecia wojna z *Mitrydatem* (drugą prowadził podkomendny *Sulli Murena*, gdy *Sulla* Azję opuścił). Sukcesy wodza rzymskiego *L. Lukullusa* (Lucius Lucullus); *Mitrydat* ucieka z Pontu do *Armenji*, do swego zięcia króla *Tigranesa*; wojsko odmawia jednakże w *Armenji* *Lukullusowi* posłuszeństwa i w ten sposób przepadają korzyści kilkuletniej wojny (74—67). *Pompejusz*, obdarzony najwyższem dowództwem, gromi *Mitrydata* i *Tigranesa*, ściga uciekającego *Mitrydata* aż po *Kaukaz*, następnie zwraca się na południe i niszczy resztki

państwa syryjskiego *Seleucydów* (64). Wraz z Syrią dostają się pod panowanie rzymskie także *Żydzi*; zdobycie *Jerozolimy* przez Pompejusza (64), który pozostawia im jednak odrębność religijną.

63. Śmierć Mitrydata. *Pompejusz* urządza w Azji prowincje: Pont z *Bitynją*, Syrię, Azję i *Cylicję*; proktorat nad *Galacją*, *Kapadocją* i *Palestyną*.

Spisek Katyliny (L. *Sergius Catilina*), wykryty przez konsula *Cycerona*; 5 spiskowców rozkazuje *Cyceron* bez sądu stracić. *Katylina* ginie w potyczce pod *Pistorją* (w Etrurji).

60. **Pierwszy triumwirat.** *Pompejusz*, któremu po powrocie z Azji senat odmówił zatwierdzenia jego zarządzeń, łączy się z **Juljuszem Cezarem** (*Gaius Julius Caesar*) i z **Krassusem**.

59. Cezar konsulem; wbrew woli senatu zatwierdzenie zarządzeń *Pompejusza* w Azji, ustawy agrarne, nadające grunty jego weteranom.

- 58—51. Cezar w zwycięskich walkach zajmuje **Galję zaalpejską**; zwycięstwo nad *Helwetami* pod *Bi-brakte*, nad *Ariowistem* pod *Vesontio* (58), *Nerwiji* (57), *Wenetami* i *Akwitanami* (56), Cezar dwukrotnie przekracza *Ren* i wkracza do *Germanji* (55 i 53), przeprowadza się do *Brytanji* (55 i 54) i tłumi powstania *Ambjoryksa* (54) i *Wercyngetoryksa* (52).

Znaczenie 8-letnich walk Cezara w Galji: 1. Zdobycie nowej, wielkiej prowincji dla Rzymu i zabezpieczenie granicy północnej; 2. kultura grecko-rzymska przedostaje się do Galji, Brytanji i Germanji; 3. Cezar zyskuje wyćwiczoną w walkach i zupełnie oddaną sobie armję.

57. *Cyceron* odwołany z wygnania przy poparciu *Milona*.

56. Zjazd w mieście *Luka* (w Galji przedalpejskiej). Odnowienie triumwiratu.

55. *Pompejusz* i *Krassus* konsulami w Rzymie. Cezar pozostaje na dalszych 5 lat w Galji; *Pompejusz*, jako prokonsul, otrzymuje obydwie *Hiszpanje*, a

Krassus *Syrję*. Pompejusz pozostaje jednak w Rzymie.

53. *Krassus* ginie w bitwie pod *Carrhae* w *Mezopotamji* w wojnie z *Partami*.
52. Zaburzenia w Rzymie. Trybun *Klodjusz*, zamordowany przez stronników *Milona*. Senat mianuje Pompejusza konsulem bez kolegi, który przywraca znów ład i porządek w mieście.

Cezar zrywa z *Pompejuszem*, który znów stanął na czele senatu i optymatów. Rozkaz senatu, żeby Cezar złożył władzę prokonsularną i oddał armję następcy, daje hasło do wojny między nim a *Pompejuszem*, któremu powierzono obronę *Włoch*.

49—45. Druga wojna domowa.

49. Cezar przekracza rzeczkę *Rubikon* (*alea iacta est*) i szybko podąża na południe, *Pompejusz* z wojskiem ustępuje z Rzymu i przeprawia się do *Macedonji*. Wyprawa Cezara do *Hiszpanji*, gdzie zmusza legatów *Pompejusza* do poddania się (pod *Ilerdą*).
48. Wojna w *Macedonji*. Po niepomyślnej walce pod *Dyrrhachium* udaje się Cezar do *Tessalji* i pod *Farsalos* odnosi stanowcze zwycięstwo nad *Pompejuszem*, który wprost z pola walki uchodzi na wschód do *Egiptu* i ginie zamordowany podczas lądowania. Cezar dyktatorem.
- 48—47. Cezar w *Aleksandrji* w wielkim niebezpieczeństwie podczas t. zw. wojny aleksandryjskiej (*Kleopatry* i brat jej *Ptolomeusz*).

Wyprawa z *Egiptu* przeciw *Farnacesowi*, synowi *Mitrydata*, królowi *Pontu* i łatwe i szybkie zwycięstwo („*veni, vidi, vici*“).

Niedobitki armji *Pompejusza* i optymatów chronią się do *Afryki* pod opiekę króla numidyjskiego *Juby*.

46. Zwycięstwo Cezara pod *Tapsus* nad *Pompejanami* (śmierć *Katona* w *Utyce*).

Cezar dożywotnim dyktatorem ze stałym tytułem imperatorskim; godność najwyższego kapłana (*pontifex maximus*) z wyboru przez lud miał już oddawna, a więc jest odtąd władcą nieograniczonym.

Uporządkowanie państwa rzymskiego i pomnożenie senatu (do 900), hojne nadawanie obywatelstwa (*Gallia cisalpina*, wiele miast), ład w armji i karność, kolonje obywatelskie dla nadmiaru ludności, uporządkowanie kalendarza (*kalendarz Juliuski* zamiast księżycowego, według sposobu egipskiego słoneczny, liczący $365\frac{1}{4}$ dnia).

Zwycięstwo Cezara nad synami Pompejusza pod *Mundą* w Hiszpanji.

44. Spisek opozycji republikańskiej i zamordowanie Cezara (15 marca). Przywódcy spisku *Brutus* (M. Junius Brutus) i *Kasjusz* (C. Cassius) muszą z Rzymu ustąpić przed *Markiem Antonjuszem*. Mimo zamordowania Cezara atoli nie wraca dawna wolność republikańska.

IX. Antonjusz i Oktawjan.

Ostatnie wojny domowe i ustalenie monarchji.

Po śmierci Cezara panem położenia *Marek Antonjusz*, najzdolniejszy z jego podkomendnych; gwałty, popełniane na spiskowcach.

Zjawienie się w Rzymie młodocianego Cezara *Oktawjana*, wnuka siostry Cezara, przez niego w testamencie jako syna adoptowanego (C. *Julius Caesar Octavianus*). Poparcie senatu i słynnego mówcy *Cycerona* (filipiki przeciw *Antonjuszowi*).

- 44—43. W walkach koło *Mutiny* (oblężenie D. Brutusa, zarządcy Galji cisalpejskiej) ponosi Antonjusz klęskę, ale dwaj konsulowie (*Hirtius*, *Pausa*) giną w walce. *Oktawjan*, wysłany przez senat przeciw *Antonjuszowi*, wchodzi z nim potajemnie w układy.
43. Drugi triumwirat (Antonjusz, Oktawjan i Lepidus) pod *Bononią*; cel: sprawowanie przez 5 lat wspól-

nych rządów i wytepienie morderców Cezara. Nowe proskrypcje i mordy sroższe, aniżeli kiedykolwiek przedtem. Oktawjan poświęca Antonjuszowi Cyserona.

42. Wojna z republikanami i mordercami Cezara. Dwukrotne zwycięstwo pod **Filippi** (w Macedonji) nad *Kasjuszem i Brutusem*, którzy sami odbierają sobie życie. Antonjusz udaje się na Wschód, Oktawjan wraca do Włoch.
40. Podział panowania między triumwirów (na zjeździe w *Brundisium*). *Antonjusz* otrzymuje *Wschód*, *Oktawjan* *Zachód*, *Lepidus* *Afrykę*.
36. Zwycięstwo *Agryppy*, wodza Oktawjana, nad młodszym synem Pompejusza *Sekstusem Pompejuszem* pod *Mylae* (na Sycylji).

Lepidus musi z Afryki ustąpić i zatrzymuje tylko godność arcykapłana (pontifex maximus).

31. Wojna między Oktawjanem a Antonjuszem, stale przebywającym u *Kleopatry*, królowej Egiptu. Bitwa morska pod **Akcjum**. Antonjusz i Kleopatra jeszcze przed rozstrzygnięciem bitwy uchodzą do Egiptu. Armia lądowa Antonjusza, opuszczona przez wodza, poddaje się bez walki. Oboje Antonjusz i Kleopatra kończą samobójstwem (30). *Egipt* staje się prowincją rzymską.

Oktawjan jedynym samowładnym panem nad państwem rzymskiem i całym ówczesnym światem cywilizowanym.

Literatura rzymska w okresie przed upadkiem Rzeczypospolitej. Poeci *Lukrecjusz* (Titus Lucretius Carus) poemat dydaktyczny „*De rerum natura*“ i *Katullus* (C. Valerius Catullus), poezje liryczne, jedno wzorowane na utworach greckich, drugie oryginalne. Do największego rozkwitu dochodzi **proza**. Słynny mówca **Cyceron** (Marcus Tullius Cicero), ur. r. 106, um. 43 r., pisma filozoficzne (*Tusculanarum disputationum libri 5*, *De natura deorum*, *De officiis* i i.), liczne mowy, szczyt doskonałości klasycznej prozy łacińskiej; **Cezar**

(100—44) dzieła historyczne o wojnie galickiej i o wojnie domowej (*Commentarii de bello Gallico*, *Commentarii de bello civili*); Sallustjusz (C. Sallustius Crispus, 86—35) *De bello Jugurthino*, *De coniuratione Catilinae*).

Warron (M. Terentius Varro), badacz języka łacińskiego i najstarszej przeszłości rzymskiej.

OKRES III.

Prz. po Chr.

30—180. Świetność i potęga cesarstwa.

X. Cesarstwo rzymskie za Augusta.

31—14. Cezar Oktawjan od r. 27 obdarzony przez senat zaszczytnym tytułem: **Augustus**. Doradcami Oktawjana są *Agryppa* (M. Vipsanius Agrippa), znakomity wódz i organizator, za którego on później wydaje jedyną swą córkę *Julję* i *Mecenas* (C. Cilnius Maecenas), głośny protektor nauk i sztuk, mający przez to wielki wpływ na opinię publiczną. Pryncypat (principatus) Augusta, najwyższa nowa magistratura, stojąca jako równorzędnym czynnikiem obok senatu, łączy różne władze w jednym ręku: najwyższą władzę wojskową (imperium) i trybuńską (potestas tribunicia) i najwyższe kapłaństwo (August od śmierci Lepida 12 r. przed Chr.), nadto pierwszeństwo w senacie (princeps senatus). Dawne urzędy republikańskie, jak konsulat i t. d. i zgromadzenia ludowe, pozostają wprowadzić napozór, ale tracą swe istotne znaczenie.

Nowe urzędy: naczelnik przybocznej gwardji cesarskiej (praefectus praetorio) — pretorjanów i naczelnik miasta Rzymu (praefectus urbi).

Zorganizowanie celem utrzymania bezpieczeństwa w mieście wojskowej policji (cohortes urbanae).

Budowle w Rzymie: forum Romanum, termy (łaźnie), Agryppy z Panteonem, wykończenie mnóstwa świątyń, budowli ozdobnych i gmachów publicznych, rozpoczętych przez Cezara.

Igrzyska i zabawy dla ludu. Teatry (na przedstawienia sceniczne) i amfiteatry (dla walk gladiatorów i zwierząt). Rozdawanie zboża bezpłatne dla 200.000 ludzi, stąd spokój w mieście, bo lud ma i żywność i rozrywki (panem et circenses).

Złoty wiek literatury rzymskiej. Znakomici poeci: **Wergiljusz** (Publius Vergilius Maro (70—19) (*Eneida*, epopeja bohatera w 12 księgach); **Horacy** (Quintus Horatius Flaccus) (65—8) — *pieśni*, satyry, listy poetyczne; **Owidjusz** (P. Ovidius Naso) (43—9 po Chr.), *metamorfozy*, *elegje*.

Historycy: **Tytus Liwjusz** (Titus Livius) (59 do 17 po Chr.), autor historii rzymskiej od czasów najdawniejszych aż do roku 14 po Chr. (*Ab Urbe condita libri 142*), **Diodor z Sycylii**, historia powszechna (po grecku) **Dionizjusz z Halikarnasu**, tak samo historia najstarsza rzymska; **Strabon** pisze dzieło geograficzne.

Podział prowincyj rzymskich na senackie (nadaje senat) i *cesarskie* (nadaje cesarz swoim legatom). Dochody z prowincyj senackich wpływają do skarbu publicznego (aerarium), z cesarskich zaś do prywatnej kasy cesarza (fiscus). Ograniczenie liczby dzierżawców, pomiary i szacowanie gruntów w prowincjach (kataster).

Organizacja wojska: 25 legionów (około 150 tysięcy ludzi), w których służą obywatele rzymscy (ochotnicy) 20 lat i kohorty auksyliarne (około 140.000 ludzi), w których służą obcy lat 25; oddzielny skarb wojskowy (aerarium militare) dla wynagradzania wysłużonych żołnierzy-weteranów; służbę pełni wojsko na granicach państwa. Nad morzem czuwa flota wojenna, dwie części po 250 okrętów, jedna u wybrzeży Włoch, druga na kilku punktach morza Śródziemnego.

Po wczesnej śmierci swych wnuków G. i L. Cezara (synów Agryppy i córki jego Julji) adoptuje August pasierba *Tyberjusza*.

- 27—25. Wyprawa Augusta do *Hiszpanji*; podczas wyprawy do Galji zabezpieczenie granicy nad Renem.
- 22—19. Podróż Augusta do *Azji*. *Partowie* zwracają mu zdobyte ongiś na Krassusie sztandary.
15. *Recja*, *Windelicja* i *Noricum* aż po *Dunaj* rzymskimi prowincjami.
- 12—9. Pasierb Augusta *Druzus* walczy z *Germanami*, wyprawia się za Ren i dociera aż do *Wezery* i *Elby*.

Narodzenie Chrystusa w Betleem.

- 9 po Chr. Bitwa w lesie *Teutoburskim*. Zniszczenie 3 legionów rzymskich pod dowództwem *Warusa* (*Quintilius Varus*) przez wodza *Cherusków Arminjusa*.
14. Śmierć cesarza Augusta.
- 14—37. Cesarz **Tyberjusz** (*Tiberius Claudius Nero*), pasierb i syn adoptowany Augusta, władca doświadczony, zdolny i troskliwy o dobro państwa, ale podejrzliwy, skryty i srogi; komicja przestają się odbywać, senat wybiera urzędników i zatwierdza ustawy.

Procesy o zbrodnię majestatu (*crimen laesae maiestatis*), plaga donosicielstwa (*delatores*).

- 14—16. *Germanik* (syn *Druzusa*, młodszego brata *Tyberjusza*) walczy pomyślnie z *Germanami* i dociera aż do *Wezery*, nie może atoli na stałe podbić kraju po prawej stronie Renu; wysłany na Wschód, umiera przedwcześnie w *Antjochji*.
27. *Tyberjusz* opuszcza Rzym i mieszka odtąd na wyspie *Kaprei* (niedaleko Neapolu). Wielkie wpływy prefekta pretorjanów *Sejana* (*L. Aelius Seianus*) i jego zbrodnie, skierowane przeciw bliższej rodzinie cesarza (*Agryppina*, wdowa po *Germaniku*, *Druzus*, syn *Tyberjusza*).

Krwawy odwet *Tyberjusza*, straszne prześladowania, konfiskaty i wyroki śmierci.

- 37—41. *Gajus* (*Caligula*), najmłodszy syn *Germanika* i *Agryppiny*, źle wychowany młodzieniec, występ-

ny, rozrzutny, przytem despota, ginie zamordowany (41).

- 41—54. **Klaudjusz** (Tiberius Claudius Nero), młodszy brat Germanika, człowiek dobroduszny, ale słabej woli, ulegający wpływom wyzwoleńców i żon *Messaliny* i *Agryppiny* młodszej (córkę Germanika i *Agryppiny* starszej).

Mimo wszystko rozszerzenie państwa wskutek nabycia dwóch nowych prowincyj, *Mauretanji* na południu i *Brytanji* na północy.

54. Śmierć Klaudjusza, otrutego przez *Agryppinę*.
 54—58. **Neron** (Nero Claudius), syn adoptowany przez Klaudjusza, obwołany cesarzem przez pretorjanów, wykształcony (nauczyciel-filozof Seneka) o upodobaniach artystycznych, ale z natury przewrotny, srogi i złośliwy, truje swego przyrodniego brata *Brytanika*, później każe zamordować własną matkę *Agryppinę*, swoją żonę *Oktawję* i nauczyciela *Senekę*.
 64. Wielki pożar *Rzymu*; Nero zwała winę na chrześcijan; pierwsze wielkie prześladowanie chrześcijan.
 66—67. Podróż artystyczna Nerona po *Grecji*; niepokoje i bunty w prowincjach zachodnich, w *Galji* i w *Hiszpanji*. Nero, wyjęty z pod prawa, sam sobie zadaje śmierć (68 r.).

69—96. IX. Dynastja Flawjuszów.

- 68—69. Zamęt ogólny po śmierci Nerona; proklamowany w *Hiszpanji* przez legjony *Sulpicjusz Galba* ginie zamordowany przez pretorjanów; pretorianie wynoszą na tron *Salwjusza Othona*, który niebawem musi ustąpić *Witelljuszowi* (Aulus Vitellius), obwołanemu przez armję nadreńską; w *Syrji* wreszcie armja okrzyknęła królem *Wespazjana*, wodza rzymskiego w wojnie przeciw *Żydom*.
 69—79. Po zamordowaniu *Vitelliusa* cesarzem uznany wszędzie **Wespazjan** (Titus Flavius Vespasianus); zaprowadzenie ładu i porządku w państwie.

Powstanie Żydów (66—70), z którymi pierwotnie walczy Wespazjan; po jego oddaleniu się do Włoch syn jego, Tytus kończy wojnę, zajmuje i burzy Jerozolimę.

Wespazjan, wybrany administratorem, rządzi w zgodzie z senatem.

Okazałe budowle w Rzymie: łuk triumfalny Tytusa, amfiteatr Flawjuszów (*Amphitheatrum Flavium* albo *Colosseum*).

79—81. Tytus, syn Wespazjana, władca łaskawy i dobrotliwy (*amor et deliciae generis humani — nulla dies sine linea*).

79. Straszliwy wybuch *Wezuwjusza*; zasypanie miast *Pompei*, *Herkulanum* i *Stabiae*; śmierć uczonego przyrodnika *Plinjusza* starszego.

81—96. Domicjan (*Titus Flavius Domitianus*), brat młodszy Tytusa, podejrzliwy, surowy i okrutny; prześladowanie chrześcijan.

Wódz rzymski *Agricola* podbija część północną *Brytanji*. Wyprawa Domicjana za *Ren* przeciw *Chattom*; rozpoczęcie budowy ochronnego wału granicznego od środkowego *Renu* po górny Dunaj (84). Domicjan ginie zamordowany (96).

96—180.

XII. Złoty wiek cesarstwa.

Do rządów dochodzą ludzie zdolni, zasłużeni, doświadczeni, pochodzący zazwyczaj nie z Rzymu, lecz z prowincyj; system adoptowania przez cesarzy tegich następców.

96—98. Nerwa (*Marcus Cocceius Nerva*), stary senator, wyniesiony na tron przez spiskowców, którzy zamordowali Domicjana, rządzi rozumnie i łagodnie.

98—117. Trajan (*Marcus Ulpius Traianus*), zarządca prowincji *Germania superior*, adoptowany przez Nerwę. Świetny administrator i znakomity wódz.

101—107. Wyprawy (2) do *Dacji* (dzisiejsza Rumunja), podbój tego kraju i zamiana na prowincję (*Dacia*).

114—116. Wojna z *Partami*; prowincje *Armenja*, *Mezopotamja* i *Assyrja*; największa rozległość państwa rzymskiego.

Śmierć Trajana w drodze powrotnej w Cylicji (117).

117—138. **Hadrjan** (Publius Aelius Hadrianus), krewny Trajana, przez niego adoptowany, uprawia politykę pokojową i zrzuca się prowincyj, nabytych na Wschodzie przez Trajana; *Eufkrat* granicą wschodnią. Zabezpieczenie granic: mur Hadrjana (*vallum Hadriani*) w *Brytanji*, wykończenie wału (*limes*) między *Renem* a *Dunajem*.

Podróże inspekcyjne po wszystkich prowincjach. Powstanie żydów (132—135), zgniecenie go i rozprószenie Żydów.

Nadzwyczaj ożywiony **ruch artystyczny** w Rzymie za czasów panowania Trajana i Hadrjana; okazałe budowle: *rynek Trajana* (*Forum Traiani*), *łuk triumfalny*, *bazylika z biblioteką* (*basilica Ulpia*) i *kolumna Trajana*; Hadrjan wznosi świątynię *Romy* i *Wenery*, własny *grobowiec* (*moles Hadriani*, dziś zamek św. Anioła), nadto rozbudowuje *Ateny*, a w *Tracji* zakłada miasto *Hadrianopolis* (dziś *Adrianopol*).

Drugi okres świetności literatury rzymskiej t. zw. okres srebrny. *Epigrammaty* **Marcjalisa** (*Martialis*) i *satyry* **Juwenala** (*Iuvenalis*). Najznakomitszy **historyk** **Tacyt** (*P. Cornelius Tacitus* † 117) (*Germania*, *Annales*, *Historiae*) i **Swetonjusz** (*C. Suetonius Tranquillus*), autor żywotów 12 pierwszych cesarzów. Studja **retoryczne**: **Kwintyljan** (*M. Fabius Quintilianus*).

Rozkwit literatury greckiej. **Filozof** i **historyk** **Plutarch** (*Plutarchos*) z *Cheronei*, podróżnik i archeolog **Pauzanjasz** (*Pausanias*), geograf i ma-

tematyk *Ptolomeusz* i satyryk *Lucjan* (Lukianos) z *Samosate*.

138—161. Antoninus Pius (Titus Antoninus Pius) rodem z Galji, dobrotliwy i łagodny; polityka pokojowa; cesarz przebywa stale w Rzymie.

Ogólne rozpowszechnienie oświaty greckorzymskiej w całym państwie; szczyt pomyślności.

Powiększenie się dobrobytu i złagodzenie obyczajów, ale upadek religji pogańskiej; wykształconym wystarcza filozofja stoicka w praktycznem zastosowaniu, prosty lud łąnie do kultów orientalnych lub pogrąża się w zabobonach.

Zato *wzrasta chrześcijaństwo*; powstają coraz to nowe gminy chrześcijańskie pod prawną formą stowarzyszeń pogrzebowych (*katakomby* w Rzymie). *Prześladowania* za *Nerona* i *Domicjana* nie przyczyniają się do zmniejszenia liczby chrześcijan, owszem wywołują skutek przeciwny. **Pisarze chrześcijańscy:** *Klemens*, biskup rzymski, *Klemens* biskup aleksandryjski, *Tertuljan* w Kartaginie, *Origenes* w Aleksandrii.

161—180. Marek Aureli (Marcus Aurelius Antoninus), adoptowany syn Antonina, rządzi przez kilka lat wspólnie z swym bratem *Lucjuszem Werusem*. Marek Aureli jest władcą mądrym i ruchliwym, przejętym filozofją stoicką i uczniem filozofa Epikteta; dla poddanych jest prawdziwym ojcem.

Wojny na *Wschodzie* przeciwko *Partom* (162 do 165), zdobycie części *Mezopotamji*.

166—180. Walki z szczepami germańskimi *Markomanami* i *Kwadami* w *Noricum* i *Pannonji*, prowadzone ze zmiennem szczęściem.

Pozwolenie części pobitych Germanów do osiadania na gruntach pustych w granicach państwa rzymskiego (coloni, spłacanie właścicielowi gruntu daniny w naturze, państwu poglównego — *capitatio*, służba w wojsku).

Później stopniowy rozkład stosunków wewnętrznych wskutek wielkiej liczby osiedleńców.

180. Śmierć Marka Aurelego podczas ponownej wyprawy w *Windobonie*.

W Rzymie na jego cześć posąg konny na Kapitolu.

OKRES IV.

180—476. Upadek cesarstwa rzymskiego.

XIII. Absolutyzm wojskowy i anarchja, wzrost chrześcijaństwa.

Cesarzy wynoszą na tron pretorjanie i armje nadgraniczne, zależnie od tego, kto się im lepiej opłaca. Zamęt w państwie.

180—192. **Kommodus** wznawia tradycje najgorszych władców, prześladowuje senatorów i ginie zamordowany.

193—211. **Septymjusz Sewerus**, wódz armji pannońskiej, przywraca porządek, walczy szczęśliwie z Partami.

Wewnątrz ustalenie absolutyzmu wojskowego; do największego znaczenia dochodzą prefektowie pretorjanów jako zastępcy cesarza.

211—217. **Karakalla** (M. Aurelius Antoninus), morderca brata, krwawy despota.

212. *Constitutio Antoniana* nadaje obywatelstwo rzymskie wszystkim wolnym mieszkańcom cesarstwa.

218—222. **Elagabal** (Heliogabalus), b. syryjski kapłan słońca, znany z rozrzutności i okrucieństw.

222—235. **Aleksander Severus** walczy z nowopowstałym państwem perskim *Sassanidów* (227) i broni narażenie skutecznie granicy państwa (231—233). Aleksander Severus sprzyja chrześcijanom. Ustalenie hierarchji kościelnej, pierwsze zjazdy. Prawnicy: *Ulpjan* (Domitius Ulpianus) i *Paulus*.

Ok. 250. **Decjusz**. Powszechne prześladowanie chrześcijan. Zagrożenie państwa rzymskiego na Zachodzie, nad Renem przez plemiona germańskie *Alamanów* i *Franków*, na Wschodzie od morza Czarnego przez *Gotów*.

Dalsze prześladowanie chrześcijan pod rządami *Walerjana* (Valerianus) (253—260). Klęska *Walerjana* podczas wyprawy przeciw *Persom*; niewola u króla *Sopora*.

Ok. 260. Ogólny zamęt w państwie. Poszczególne prowincje i armje wynoszą na tron swoich wodzów, to znów ich strącają; t. zw. okres panowania 30 tyranów. Państwo ratują przed ostateczną zagładą znakomici wodzowie:

268—270. *Klaudjusz II* zwycięża *Alamanów* we Włoszech i zadaje ciężką klęskę *Gotom* pod *Naissos* (w Mezji nad rzeką Morawą), tak iż na długie lata przestają być groźnymi.

270—275. *Aurelianus*, wskrzesiciel państwa (restitutor orbis), uspakaja ostatecznie *Gotów* przez odstąpienie im prowincji *Dacji*, zabezpiecza granicę nad Dunajem, zdobywa na nowo *Syrję* (zburzenie miasta *Palmira* i wzięcie do niewoli królowej *Zenobji*) i *Egipt*.

Rzym otoczony nowym murem warownym.

Po krótkich rządach jego następców (*Tacitus*, *Probus*, *Carus*), którzy przeważnie giną zamordowani, mimo pomyślnych walk z Germanami, dokonuje ważnych reform w państwie *Dioklecjan*, cesarzem wybrany na Wschodzie przez wojsko.

XIV. Monarchja Dioklecjana i Konstantyna. Zwycięstwo chrześcijaństwa.

284—305. *Dioklecjan*. Nieograniczona monarchja, cesarz ponad prawem.

Powiększenie liczby prowincyj (101), które łączą się w większe okręgi (diecezje — 12); kontrola naczelników diecezji nad rządcami prowincyj. Zwiększenie ciężarów podatkowych.

Dioklecjan mianuje *Maximianusa* współregentem (z tytułem *Augustus* i równą władzą) i dwóch młodszych z tytułem *Cesarów* (*Galerius* i *Constantius Chlorus*). Po 20 latach *Cesarowie* mają być następcami tamtych. *Chlorus* otrzymuje zarząd

Galji, Brytanji i Hiszpanji, Maximianus Włochy i Afrykę, Galerius Ilirję z Macedonją i Grecją, Dioklecjan sam zatrzymuje dla siebie Wschód.

Odrodzenie potęgi państwa.

303. Prześladowanie chrześcijan, najkrwawsze z dotychczasowych i równie bezskuteczne.

305. Abdykacja Dioklecjana i Maksymiana i upadek systemu współrządów. Cezarowie, mianowani przez Dioklecjana, na wniosek Galeriusa nie mogą się utrzymać, na Zachodzie obejmuje rządy syn Chlorigusa *Konstantyn*, w Rzymie wyniesiony przez pretorjanów *Maksencjusz*, syn Maksymjana. Wszystkich współzawodników zwycięża

306—337 *Konstantyn Wielki*. Po śmierci *Galeriusa* zwycięstwo nad *Maksencjuszem* (312), na Wschodzie jednakże współrządy z *Liciniusem* (aż do roku 323).

313. Edykt medjolański. Religja chrześcijańska otrzymuje zupełną wolność i równouprawnienie.

325. Pierwszy sobór powszechny w Nicei, cz. ekumeniczny (sýnodos oikumeniké, concilium). Potępienie arjanizmu jako herezji. Symbol nicejski, czyli wyznanie wiary.

Rządy *Konstantyna* przy pomocy tajnej rady (consistorium), złożonej z najwyższych dostojników nadwornych. Podział cesarstwa na 4 prefektury (*Wschód, Ilirja, Italja, Galja*), 13 diecezji i 116 prowincyj; siła zbrojna pod dwoma naczelnikami dzieli się na gwardję nadworną, wojsko linjowe i armję terytorjalną nadgraniczną, składającą się przeważnie z żywiołów obcych, zwłaszcza Germanów.

330. *Konstantyn* wyznacza starą osadę grecką *Byzantion* nad *Bosforem* na stolicę państwa, która od-tąd nazywa się *Constantinopolis* (326 r. — miasto *Konstantyna*). Nowa stolica bardzo szybko rośnie i stara się świetnością dorównać dawnej.

337. Śmierć *Konstantyna*, który krótko przed śmiercią przyjmuje chrzest.

XV. Wędrówka ludów i upadek cesarstwa zachodniego.

Konstantyn Wielki pozostawia państwo swoim 3 synom (*Konstantyn II, Konstans, Konstancjusz*), z których po pewnym czasie Konstancjusz staje się panem całego państwa (353). Przewaga arjanizmu na Wschodzie.

Krewny jego *Juljan* odpiera zwycięsko nad *Renem* najazdy *Alamanów i Franków*. Po śmierci Konstancjusza wojsko obwołuje go cesarzem.

361—363. *Juljan Apostata* (odstępca), okazuje niechęć chrześcijanom i usiłuje podźwignąć na nowo pogaństwo jako wychowanek szkół ateńskich i wyznawca neoplatonizmu.

Walentinjan (364—375), wybrany w Nicei, mianuje swego brata *Walensa* współregentem na Wschodzie.

Chrześcijaństwo u Gotów. Apostoł Gotów, biskup *Ulfilas* († 381) przekłada pismo św. na język gotycki; (najstarszy pomnik jęz. germańskiego).

375. W Europie zjawiają się **Hunnowie**, lud mongolski. Zjawienie się ich wywołuje wędrówkę ludów, w pierwszym rzędzie Gotów. Gotowie wschodni, *Ostrogotowie* ulegają Hunnom, *Gotowie zachodni, Wizygotowie*, wkraczają do prowincyj rzymskich.

378. W bitwie z nimi pod *Adrianopolem* ginie cesarz *Walens*.

379—395. *Teodozjusz Wielki* jednoczy po raz ostatni całe państwo; jako gorliwy chrześcijanin zamyka ostatecznie świątynie pogańskie i zabrania składania ofiar bogom (igrzyska olimpijskie po raz ostatni urządzone 393 r.); również zakaz odprawiania nabożeństw arjańskich.

Pisarze kościelni. Św. *Ambroży*, biskup medjołański, św. *Hieronim*, tłumacz pisma św. i autor wulgaty, św. *Augustyn*, biskup Hippony. Pierwsi pustelnicy albo mnisi (monachi); św. *Bazyli* i zakon bazylianów.

395. Śmierć Teodozjusza i stały podział państwa między jego 2 synów; Arkadiusz otrzymuje Wschód ze stolicą w Konstantynopolu, nieletni **Honorjusz Zachód** z rezydencją w Medjolanie, później w Rawennie. Państwo wschodnio-rzymskie (395 do 1453).

395—423. **Honorjusz**. Doradca i opiekun młodocianego Honorjusza Wandal **Stilicho** bije na głowę wodza *Wizygotów* **Alaryka** (403), gdy go jednak skazano na śmierć, zdobywa *Alaryk* podczas drugiego napadu (410) i łupi Rzym. Tymczasem ludy germańskie, *Wandalowie*, *Alamani*, *Alanowie*, *Swewowie*, *Burgundowie* i *Frankowie*, przekraczają Ren i zalewają *Galję* i *Hiszpanję* (406—409).

Następca Alaryka, *Ataulf*, prowadzi *Wizygotów* do południowej *Galji* i *Hiszpanji*.

415—711. Państwo *Wizygotów* w południowej *Galji* i *Hiszpanji*.

Walentynjan III (425—455) rządzi już tylko we Włoszech.

429. **Genzeryk**, król *Wandalów* w południowej *Hiszpanji*, podbija *Afrykę*. Państwo *Wandalów* w *Afryce* (429—534).

Część południową *Galji* wschodniej zajmują *Burgundowie*, północną *Frankowie*.

Środkową część *Galji* trzyma dzielny namiestnik rzymski **Aëcjusz**.

Anglowie i *Saksoni* zajmują (449) *Brytanję*, opuszczoną przez legjony rzymskie.

W krajach za *Dunajem* i *Cisą* osiadają *Hunnowie*.

433—453 **Attyla**, król *Hunnów*, tworzy olbrzymie państwo od *Dunaju* aż po *Wolgę*.

451. Bitwa na polach katalońskich w *Galji* (między *Châlons-sur-Marne* a *Troyes* w dzisiejszej Francji). **Aëcjusz**, połączywszy się z *Frankami* i *Wizygotami*, zmusza **Attyłę** po morderczej bitwie do odwrotu.

W następnym roku wyprawa *Attyli* na *Włochy*, zburzenie *Akwilei*; od dalszego pochodu na Rzym wstrzymują go prośby papieża *Leona W.*, jak i wiadomość, że *Aëcjusz* nadchodzi z pomocą.

Śmierć *Attyli* (453) i upadek potęgi *Hunnów*.

455. *Genzeryk* na czele *Wandalów*. zdobywa i doszczętnie rabuje i pustoszy *Rzym* (stąd wyraz „wandalizm“).

Szybkie zmiany bezsilnych zupełnie cesarzy, wynoszonych i strącanych przeważnie przez naczelników najemnych wojsk germańskich.

476. *Romulus Augustulus*, ostatni z nich, strącony przez *Odowakra*, naczelnika wojsk germańskich, który przybiera tytuł króla, uznając napozór zwierzchnictwo cesarza wschodniego w *Konstantynopolu*.

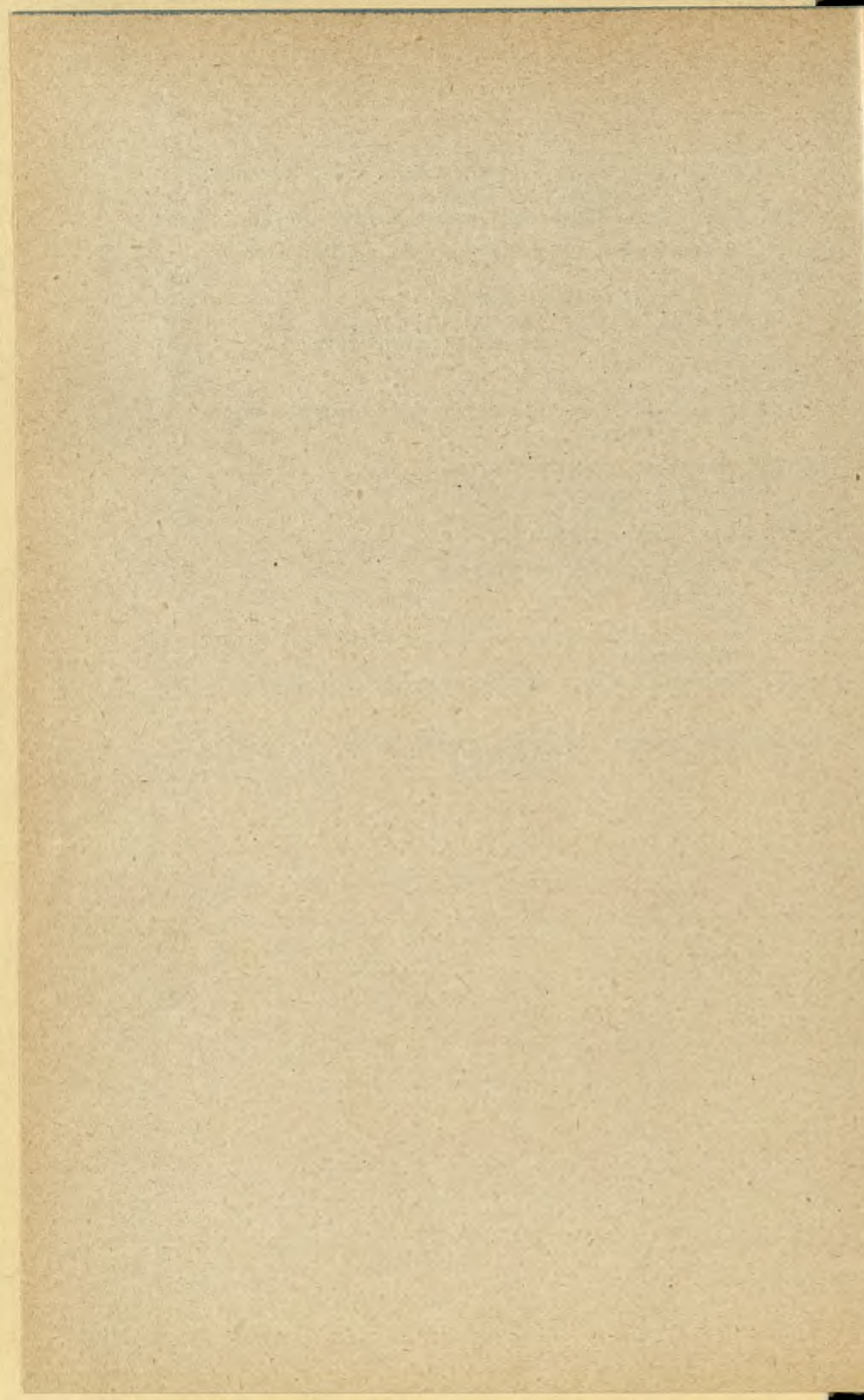
Koniec zachodniego państwa rzymskiego.

Przegląd treści części I.

	Str.
Podział historii powszechnej	3
A) HISTORIA STAROŻYTNEGO WSCHODU:	
I. Egipcjanie	6
II. Babilonia (Chaldeja), Assyria	7
III. Syria i jej ludy. Izraelici i Fenicjanie	8
1. Izraelici	8
2. Fenicjanie	9
IV. Indowie	10
V. Medowie, Persowie i Lydowie	11
B) HISTORIA GRECKA:	
Okres I. Najdawniejsze mity, wspomnienia i pomniki . . .	12
Okres II. Państwa greckie, kolonie, jedność narodowa Greków .	14
I. Wędrowki Dorów i innych ludów greckich . . .	14
II. Kolonie greckie:	
a) na wyspach i wybrzeżach Azji Mniejszej . . .	14
b) na wybrzeżach morza Śródziemnego i Czarnego .	14
III. Dzieje Sparty	14
IV. Dzieje Aten	15
V. Wspólność narodowa Greków	18
Okres III. Czasy świetności greckiej	20
VI. Wojny perskie	20
VII. Czas rozkwitu Aten w wieku Peryklesa	22
VIII. Wojna peloponeska	23
IX. Hegemonia Sparty	26
Okres IV. Przewaga Filipa Macedońskiego	28
Okres V. Czasy hellenizmu	29
C) HISTORIA RZYMSKA:	
Okres I. Czasy tworzenia się państwa rzymskiego	32
I. Początki historii rzymskiej	32

	Str
II. Walki patrycjuszów z plebejuszami i wojny Rzymian z ludami italskimi i z Gallami	36
III. Zjednoczenie Włoch pod zwierzchnictwem Rzymu	39
Okres II. Podbój świata przez Rzymian do upadku Rzeczypospolitej	41
IV. Dwie pierwsze wojny punickie	41
V. Przewaga Rzymu w świecie starożytnym	45
VI. Grakchowie i początek walk wewnętrznych	48
VII. Marjusz i Sulla	49
VIII. Pompejusz i Cezar	52
IX. Antonjusz i Oktawjan, ostatnie wojny domowe i ustalenie monarchji	55
Okres III. Świetność i potęga cesarstwa	57
X. Cesarstwo rzymskie za Augusta	57
XI. Dynastia Flawjuszów	60
XII. Złoty wiek cesarstwa	61
Okres IV. Upadek cesarstwa rzymskiego	64
XIII. Absolutyzm wojskowy i anarchja, wzrost chrześcijaństwa	64
XIV. Monarchja Dioklecjana i Konstantyna. Zwycięstwo chrześcijaństwa	65
XV. Wędrówka ludów i upadek cesarstwa zachodniego	67

Skorowidz nazw i rzeczy znajduje się na końcu części III.

Historja wieków średnich.

Podział historii wieków średnich na 4 okresy.

- 476—814. 1. Od upadku zachodniego państwa rzymskiego aż do śmierci Karola Wielkiego; okres tworzenia się nowego porządku na zachodzie i wschodzie.
- 814—1095. 2. Od śmierci Karola Wielkiego aż do wypraw krzyżowych; ustalenie się na zachodzie nowego porządku.
- 1095—1270. 3. Czasy wypraw krzyżowych.
- 1270—1492. 4. Od wypraw krzyżowych aż do odkrycia Ameryki; upadek porządku średniowiecznego.

OKRES I.

476—814. Czasy tworzenia się nowego porządku.

I. Nowe państwa germańskie i Kościół katolicki.

Ustrój polityczny *Germanów*. Na czele plemion germańskich stoją królowie, wybierani ze znanych rodów, jako najwyżsi wodzowie i stróże porządku publicznego, ale ograniczani przez walne wiece (zebrania wszystkich wolnych Germanów). Sędziowie wybieralni; kary pieniężne za przewinienia, nawet zabójstwa (głównie — wergeld); kara śmierci za zdradę i tchórzostwo; główne zajęcie rzemiosło wojenne.

Nowe państwa germańskie na zachodzie:

1. *wandalskie* w Afryce, na *Sycylii i Sardynji*;
2. *swewskie* w północno-zachodniej *Hiszpanji*;

3. *wizygockie w Hiszpanji i południowej Galji;*
4. *burgundzkie w południowo-wschodniej Galji, nad Rodanem i Saoną;*
5. *państwa drobne Anglów i Saksonów w Brytanji;*
6. *państwo Odowakra we Włoszech.*

Dotychczasowi właściciele ziemi odstępują część gruntów Germanom (system kwaterunkowy); oddają dwie warstwy ludności: podbita rromańska i zwycięska germańska.

493. Teodoryk W., król Ostrogotów, zakłada po znieszczeniu królestwa Odowakra państwo Ostrogotów

493—553 We Włoszech; stolicą miasto Rawenna. — Teodoryk władcą rozległego państwa (493—526), do którego prócz Włoch należy *Sycylja, Recja, Pannonja i Dalmacja*; mądre i pojednawcze rządy, wzorowa administracja rzymska, wolność wyznania.

Pod koniec życia atoli jednak niechęć tubylczej ludności katolickiej do arjańskich Gotów wskutek prześladowań biskupów katolickich, podejrzanych o związki z cesarstwem wschodniem. Po śmierci Teodoryka szybki upadek państwa ostrogockiego.

481—511. Kłodwig z rodu *Merowingów*, zwycięża ostatniego rządcę rzymskiego *Syagriusa* (486) i zakłada w Galji państwo Franków.

496. Po zwycięstwie nad Alamanami nad górnym *Renem* przyjmuje Kłodwig chrzest.

Niedługo potem (507) zmusza *Wizygotów* do oddania mu *Akwitanji* i dokonuje podboju prawie całej *Galji*.

Wzmożenie władzy królewskiej; ustanowienie hrabiów (*comes*, Graf), rządzących częściami kraju i książąt (*dux*, Herzog), zwierzchników nad hrabiami.

511. Podział państwa frankońskiego między 4 synów Kłodwiga; długie i krwawe wojny domowe.

Ustalenie się wkońcu dwóch głównych części państwa, wschodniej *Austrazji* germańskiej i *Neustrji*, przeważnie rromańskiej.

- 530—532. Zajęcie i połączenie *Turyngji i Burgundji* z państwem Merowingów.
534. **Belizarjusz**, dzielny wódz cesarza wschodniego *Justynjana*, niszczy państwo Wandalów w Afryce (król *Gelimer*) i zamienia ją znów w prowincję cesarstwa. Długie walki *Belizarjusza* we *Włoszech*.
552. Zwycięstwa jego następcy *Narsesa* nad *Gotami* w *Umbrji* (*Totila*) i pod *Wezuwjustem* (śmierć ostatniego króla *Teji*).
555. Koniec państwa ostrogockiego, całe Włochy uznają władzę cesarską.
568. *Langobardowie*, pod dowództwem króla *Alboina*, podbijają Włochy północne i zakładają stolicę w *Pawji*.
- 590—604. **Papież Grzegorz Wielki** podnosi powagę i znaczenie papiestwa do niebywalej wysokości (nawrócenie arjańskich *Wizygotów i Langobardów*, uświetnienie nabożeństw (śpiew gregorjański), hymny, dzieła teologiczne i moralne).
597. Wysłany z Rzymu przez Grzegorza Wielkiego zakonnik *św. Augustyn* nawraca na chrześcijaństwo *Anglów i Saksonów*, którzy w czasie od 450—600 dokonali podboju Brytanji. Pierwsze biskupstwo w *Canterbury* (w królestwie *Kent*).

Kościół rzymsko-katolicki spadkobiercą kultury starożytnej. Powstawanie licznych klasztorów i zakonów. **Zakon św. Benedykta** z *Nursji* na *Monte Casino* (529) we *Włoszech*.

Państwo frankońskie, po licznych wojnach wewnętrznych, zjednoczone w rękę *Chlotara II*, rozpada się niebawem znów na części (*Austrazja, Neustrja, Burgundja*). Późniejsi Merowingowie pozbawieni ducha wojowniczego; władza przechodzi na możną arystokrację, urzędników i t. zw. *senjorów* (t. j. wielkich właścicieli ziemskich). Do największego znaczenia dochodzą ochmistrzowie dworu królewskiego (*maior domus*, Hausmayer, maire

du palais), wybierani przez możnych panów z pośród siebie.

II. Wschodnie cesarstwo rzymskie.

Administracja centralistyczna, wprowadzona przez *Konstantyna W.*, dostarcza państwu obfitych zasobów pieniężnych, przeważnie z prowincyj w Azji i Afryce. Świetność i okazałość stolicy państwa nad *Bosforem*. Zręczna polityka cesarzy wschodnich; doskonała armja z obcych najemników.

527—565. Justynjan I. Zamiar odbudowania całego dawnego cesarstwa. Przy pomocy znakomitych wodzów, jak *Belizarjusz* i *Narses*, zdobycie *Afryki* północnej, *Italji*, *Sycylji*, *Sardynji* i wschodnich wybrzeży *Hiszpanji*.

Od wschodu jednak zagrażają państwu *Sassanidowie*, od których okupuje Justynjan *pokój pieniędźmi*, od północy *Bułgarzy*, których wreszcie wypędza *Belizarjusz*.

Justynjan zamyka akademię platońską w *Ate-nach* (529) i kładzie kres pogaństwu.

Z polecenia *Justynjana* komisja prawników pod przewodnictwem *Trybonjana* kodyfikuje prawa (*Corpus iuris civilis* z 3 części: 1. *Institutiones*; 2. *Pandectae s. digesta*; 3. *Codex Iustinianeus*).

Budowa wielu świątyń, między innemi kościół *Boskiej Mądrości* (*Żofji*) w *Konstantynopolu* z charakterystyczną kopułą nad środkową nawą; punkt wyjścia dla nowego stylu bizantyńskiego, którego cechą zewnętrzną są kopuły. Malowidła mozaikowe na tle złotem.

Kłęski po śmierci *Justynjana*: *Langobardowie* zajmują północne *Włochy*, *Wizygoci* *Hiszpanję*, *Awarowie*, osiadłszy nad *Dunajem* i *Cisą*, niepokoją państwo, nadto napierają nań plemiona słowiańskie, zapędzając się aż do *Grecji*; *Bułgarowie* wreszcie osiadają trwale między *Dunajem* a *Balkanami*.

Arabowie, po zajęciu prowincyj wschodnich, dwukrotnie oblegają *Konstantynopol*.

Cesarz Leon III (717—741) bije *Arabów* i wypędza ich z Azji Mniejszej, porządkuje skarb i administrację.

Zmiana charakteru państwa; żywioł grecki zyskuje stanowczą przewagę nad rzymskim. Charakter grecko-bizantyński literatury i sztuki, obyczajów i Kościoła.

Państwo bizantyńskie to upada, to się podnosi.

Na dworze panujących nieraz rewolucje pałacowe, wśród ludności spory religijne jako źródła herezji.

Cesarze uzurpują sobie prawo wydawania orzeczeń w sprawach dogmatycznych. Leon III i obrazoburstwo, stąd zaburzenia, trwające przeszło wiek.

III. Mahomet i podboje Arabów.

Arabja, zamieszкана przez szczepy semickie, z rządami patryarchalnemi; niejasne pojęcie o Bogu, cześć, oddawana duchom, fetyzm (święte kamienie lub drzewa). Miasto *Mekka* z świątynią *Kaabą* i czarnym kamieniem.

Mahomet (Mohammed) (570—632) twórcą nowej religji, złożonej z pierwiastków religji żydowskiej i chrześcijańskiej, które poznaje podczas swych licznych i dalekich podróży. Mahomet uczy, że jest tylko jeden jedyny Bóg, a Mahomet jest jego prorokiem.

Nazwa nowej religji *islam*, wyznawcy nazywają się *muzułmanami* (od moslemin = poddani Bogu). Wiara w przeznaczenie (*fatalizm*), obowiązek odmawiania przepisanych modlitw, przestrzegania postów, udzielania jałmużny i odbycia przynajmniej raz w życiu pielgrzymki do *Mekki*.

622. Ucieczka Mahometa z Mekki do Medyny (Hedżra); od niej rozpoczyna się u wyznawców islamu nowy rachunek czasu (według lat księżycowych).

Po jego śmierci (632) spisanie jego nauki w księdze świętej, zwanej Koran (albo Alkoran).

Następcy Mahometa chalifowie, t. j. zastępcy proroka (pierwszy *Abu Bekr*).

634—644. Chalif drugi Omar zdobywa na cesarstwie bizantyńskim Syryję, Palestynę, Egipt, Mezopotamję i burzy nowe państwo perskie. Łagodne rządy w zajętych prowincjach.

661—750. Chalifat Omajadów w Damaszku.

Chalifowie Otman i Ali, wojny domowe. Namiestnik Syrii Moawija, z rodu możnych w Mecce Omajadów, jest wreszcie zwycięzcą i przenosi stolicę państwa z Medyny do Damaszku i wprowadza rządy dziedziczne.

Flota arabska zdobywa Cypr i Rodos i zagraża Konstantynopolowi. Arabowie podbijają wkrótce Afrykę północną i wkraczają do Hiszpanji.

711. Wódz Arabów Tarik niszczy po zwycięstwie nad królem wizygockim w bitwie pod Jerez (cz. Cherez) de la Frontera państwo Wizygotów i zajmuje prawie całą Hiszpanję, tylko na północy pozostaje królestwo chrześcijańskie Asturja.

732. W bitwie między Tours a Poitiers w Galji odnosi stanowcze zwycięstwo nad Arabami (Saracenami) frankoński majordomus Karol Martel i kładzie kres dalszym ich postępom.

750. Wymordowanie całej rodziny Omajadów przez Abdula Abbasa, potomka stryja proroka.

750—1258. Chalifat Abbasydów w Bagdadzie nad Tygrem. Despotyczne rządy; wpływy perskie na cywilizację arabską.

756. Abber Rahman, jedyny pozostały przy życiu z rodziny Omajadów, zakłada w Kordubie w Hiszpanji oddzielny chalifat.

Kultura arabska: Liczne rodzaje przemysłu (tkaniny, kobierce, wyroby ze szkła, porcelany i kruszców, stal damasceńska i t. p.), ożywiony handel na lądzie i morzu (karawany, floty handlo-

we) i rolnictwo (uprawa roślin wschodnich lub południowych).

Sztuka, literatura i nauki. Budowa pałaców i meczetów, wyniosłe kopuły, smukłe kolumny, łuki okrągłe i podkowiaste, bogata ornamentacja, kombinacje motywów roślinnych (arabeski).

Bogata poezja liryczna i epiczna (Opowiadania z 1000 i jednej nocy).

Najobfitsza literatura naukowa; badanie Koranu i początki filologii; opisy podróży i dzieła historyczne; filozofja, tłumaczenie na język arabski dzieł Arystotelesa i uczonych aleksandryjskich; badania naukowe (wynalezienie algebry, początki fizyki i chemji), wielkie znaczenie wyższych szkół arabskich w Hiszpanji.

Chalifowie bagdadzcy opiekunami poetów i uczonych, zwłaszcza słynny *Harun-al-Raszyd* (786—809), później w Hiszpanji chalifowie kordubeńscy; wspaniałe budowle (*Alkazar w Sewilji*, *Alhambra w Granadzie*).

IV. Przewaga Franków i początki Karolingów.

714—741. Karol Martel jako majordomus we wszystkich państwach frankońskich, zdobywa wielkie znaczenie wskutek zwycięstw nad *Fryzami i Sasami*, a zwłaszcza zwycięstwa nad *Arabami* (732).

Działalność misyjna św. Bonifacego (Winfryda) w *Turyngji*, *Hesji i Bawarji*; organizowanie Kościoła niemieckiego na wzór rzymski, zakładanie biskupstw i klasztorów. Śmierć męczeńska św. Bonifacego w kraju *Fryzów* (755).

751—768. Pepin, t. zw. Mały (przydomek dop. od XI wieku), syn Karola Martela. Z nim dostają się na tron *Karolingowie*. *Frankowie* wybierają *Pepina* królem, a koronuje go uroczyście św. Bonifacy (751).

754—756. Walki z *Langobardami*, zagrażającymi Rzymowi po zdobyciu *Rawenny*. Pepin zmusza króla langobardzkiego do uległości, a *Rawennę* z egzar-

chatem i t. zw. *Pentapolis*, t. j. całe wschodnie wybrzeże Włoch od ujścia *Padu* do *Ankony*, odstępuje Kościołowi jako dar.

756. Pierwszy związek państwa kościelnego.

V. Karol Wielki i wskrzeszenie cesarstwa na Zachodzie.

768—814. Karol Wielki, twórca światowej potęgi państwa frankońskiego, wielki wojownik, organizator i prawodawca.

772—804. Wojny z Sasami. Liczne wyprawy (8) *Karola* nad *Łabę* i *Salę*, systematyczny podbój kraju; osadzanie frankońskich hrabiów, burzenie świątyń pogańskich, budowa kościołów i klasztorów, założenie kilku biskupstw. Dzielny książę *Widukind* poddaje się wreszcie i przyjmuje chrzest (785). Łatwe stłumienie późniejszych powstań (do 804).

774. Karol W. burzy państwo Langobardów przez zdobycie stolicy *Pawji* (*Dezyderjusz*, ostatni król Langobardów).

778. W walkach z Arabami zajmuje Karol kraj ich aż po rzekę *Ebro*. Klęska tylnej straży w odwrocie w wąwozie ronsewalskim w *Pirenejach* od *Basków* (śmierć *Rolanda*).

789. Wyprawa za *Dunaj*, *Łabę* i *Salę* przeciw plemionom słowiańskim, które uznawają jego zwierzchnictwo i opłacają haracz.

791—799. Walki z *Awarami* na Węgrzech; Karol W. dociera aż po *Raabę*, a wodzowie jego przeprawiają się przez *Dunaj* i niszczą warowny ich gród nad *Cisą*, t. zw. chagan. W walkach z *Normanami* na półwyspie duńskim ustala się jako granica rzeka *Ejdora*.

800 r. 25 grudnia uroczysta koronacja *Karola Wielkiego* na cesarza rzymskiego.

Państwo frankońskie rozciąga się od rzeki *Ebro* i *Oceanu* na zachodzie aż po *Łabę*, *Salę*, *Raabę* i wybrzeża *dalmatyńskie* na wschodzie i od *Ejdory* na północy po *Benewent* we Włoszech

południowych. Dla obrony granic pogotowia wojskowe, *marchje* (wschodnia, czyli *awarska* (*Ostmark*, zawiązek późniejszej Austrii), *duńska*, *bretańska*, *hiszpańska*).

Służba wojskowa: *pospolite ruszenie* wszystkich właścicieli ziemskich, wasale i posiadacze beneficjów dostarczają jazdy.

Rządy *monarchiczne* przy pomocy licznych urzędników świeckich i duchownych (królewska kaplica t. z. duchowni z arcykapelanem na czele dla spraw duchownych i równocześnie naczelnikiem kancelarii królewskiej), hrabia pałacowy (sprawy rządowe), podkomorzy królewski (sprawy skarbowe).

Zarząd lokalny sprawują *hrabiowie* i *biskupi*, stojący pod kontrolą wysyłanych corocznie wysłańców królewskich (*missi dominici*).

Ogłaszanie rozporządzeń królewskich t. zw. *kapitularzy* (*capitularia*) na zgromadzeniach ludowych (wiecach wiosennych); z rozporządzeń powstaje powszechne *prawo królewskie*, używane w sądach ławniczych, obok *praw poszczególnych plemion*, używanych w sądach ludowych.

Budowa pałacu i katedry w Akwizgranie według wzoru kościoła w Rawennie.

Troska o rozwój nauk i oświaty. Uczony *Alkuin* z Anglii kierownikiem szkoły pałacowej, *Einhard*, autor żywota Karola W., historyk *Paulus Diaconus*. Szkoły przy wielu klasztorach (*Tours*, *Fulda*, *St. Gallen*). Krzewienie oświaty wśród ludu, tłumaczenie modlitw na język germański; gromadzenie zabytków pieśni ludowych i historycznych.

Wielki wpływ Karola Wielkiego na wszystkich monarchów chrześcijańskich; przyjazne stosunki z *Konstantynopolem*, a nawet z chalifem w *Bagdadzie* (*Harun-al-Raszid*).

Przez koronację w r. 800 kładzie *Karol* podwalinę teorii średniowiecznej o świeckim i duchownym naczelniku świata; obydwie władze, cesarska

i papieska, powinny działać w zgodzie dla dobra powszechnego.

OKRES II.

804—1095. Czasy ustalania się porządku średniowiecznego na zachodzie.

VI. Upadek Karolingów i system feudalny.

814—840. Ludwik Pobożny, władca zacny, ale słaby, popada w zatarg z synami, musi się upokorzyć (833) i umiera wśród tych waśni.

843. Traktat w Verdun. Pokonany cesarz Lotarjusz przez zwycięskich braci Ludwika i Karola musi z nimi zawrzeć układ i podzielić państwo na 3 części. Ludwik Niemiecki otrzymuje wszystkie kraje na wschód od Renu (Niemcy), Karol Łysy kraje, leżące na zachód od Rodanu, Mozy i Skaldy (Francja), Lotarjusz wreszcie Włochy z Rzymem i pas kraju na północ od Alp do morza Północnego (Burgundję, Austrazję i Fryzję). Ustalenie się 3 odmiennych narodowości: włoskiej, francuskiej i niemieckiej.

843—911. *Karolingowie w Niemczech (we Włoszech do 875, we Francji do 987).*

843—876. Ludwik Niemiecki walczy z Normanami i ludami słowiańskimi. Na podstawie układu z Karolem Łysym zyskuje Alzację, Lotaryngję i Holandję.

867. Schizma, czyli odszczepieństwo Kościoła greckiego (papież *Mikołaj I* i *Focjusz*, bezprawnie przez cesarza mianowany patriarchą w Konstantynopolu).

876—887. Karol Gruby, wybrany także w Frankonii zachodniej królem, jednoczy jeszcze raz w swoim ręku prawie całą monarchję *Karola W*, ale możnowładcy z powodu słabości, okazanej podczas najazdu *Normanów*, zrzucają go z tronu (887).

Powstanie oddzielnego królestwa *Burgundji* między Rodanem a Alpami.

W X wieku *system feudalny* (feudum, lenno) staje się systemem rządowym. Ludzie wolni udają się pod opiekę możnych panów (kommendacja), ślubują pod przysięgą wierność i służbę wojenną na zawołanie, stawają się ich wasalami (vassus, vassalus) i otrzymują od nich dobra jako lenno. Możni panowie otrzymują lenna wprost od króla jako swojego suzerena. Zczasem wynika stąd podział na szlachtę niższą, zwaną także rycerstwem i szlachtą wyższą, t. j. wasalów królewskich z różnemi tytułami, jak książąt, margrabiów, hrabiów i baronów. Nadawanie posiadłości (beneficium) zwie się inwestyturą. Później spory i wojny prywatne między wasalami, budowanie warownych zamków w miejscach niedostępnych.

887—899. Arnulf bije Normanów pod Lowanjum, a przy pomocy Madziarów Swatopluka z Moraw, zwycięża w Rzymie koronę cesarską.

887—987. Walki o koronę pomiędzy Karolingami a książętami we Francji, z których wychodzi zwycięsko *Hugon Kapet*, twórca nowej dynastji.

899—911. Ludwik Dziecię, ostatni potomek wschodniej linii karolińskiej. Straszliwe spustoszenie Niemiec przez Madziarów.

VII. Normanowie, ich wyprawy i podboje.

Wyprawy łupieskie Normanów, plemion germańskich, zamieszkujących kraje skandynawskie, na wybrzeża Anglji i Frankonji w w. VIII i IX.

871—901. Alfred Wielki w Anglji wypiera Normanów z Anglji południowej i wzmacnia wszechstronnie siłę swego państwa.

Równocześnie gnębią Normanowie państwo zachodnio-frankońskie (oblężenia Paryża (886) za Karola Grubego) i osiadają na stałe nad ujściem Sekwany. Naczelnik ich Rollo przyjmuje chrzest i jako ks. Robert otrzymuje jako lenno księstwo Normandji.

W w. IX powstają królestwa *Norwegji, Danji i Szwecji*. Wyprawy Normanów do *Islandji, Grenlandji i Ameryki półn.* (Winlandja). Liczne podania, czyli „sagi“, spisane w t. zw. *Eddach*.

1014—1035. **Kanut Wielki**, król *Danji*, zajmuje *Norwegję, Anglję, Pomorze i Prusy*. Pielgrzymka do Rzymu i utwierdzenie chrześcijaństwa w krajach skandynawskich, niedawno nawróconych (po roku 1000).

Na wschodzie *Normanowie* najeżdżają i niszczą kraje słowiańskie i dają początek państwu *ruskiemu*.

VIII. Słowianie i Węgrzy. Początki Rusi, Czech i Polski.

Słowianie pojawiają się najpóźniej z pomiędzy wszystkich ludów aryjskich na widowni historii i zajmują w V i VI wieku całą wschodnią Europę aż po *Dunaj, Alpy, Łabę i Salę*. Zająęcia: hodowla bydła, myśliwstwo, później rolnictwo. Podstawą ustroju społecznego i politycznego *związki rodowe*. Narady w sprawach wspólnych na *wieczach*, jedno-myślność uchwał. Cześć różnych bóstw, będących uosobieniem zjawisk przyrody, w kontynach (świątyniach). Brak ścisłej organizacji, niezgodliwość i stąd łatwe uleganie obcym podbojom.

Najwcześniej ulegają *Słowianie* ludom fińskim i mongolskim, jak *Hunnom, Bulgarom i Awarom*.

Ok. 650 r. **Samo** (Frank czy Słowianin?) organizuje pierwsze państwo słowiańskie z siedzibą w *Czechach*.

Książęta morawscy *Mojmir i Rastyc* (Rastisław) dążą do uwolnienia się od zwierzchności *Karolingów*.

871—894. **Świętopełk** (Swatopluk) łączy plemiona słowiańskie od *Drawy* aż po *Łabę* i tworzy niepodległe, potężne państwo wielkomorawskie ze stolicą w *Welehradzie* na *Morawach*.

Apostołowie Słowian, św. **Cyryl i Metody**, krzewią w tem państwie wiarę chrześcijańską (od r. 864) i tłumaczą ewangelję na język słowiański.

Osiedli wśród ludności słowiańskiej mongolscy *Bułgarowie* między Dunajem a Bałkanami zlewają się zupełnie z tą ludnością. Król *Bogorys Michał* przyjmuje chrzest (864); uczniowie *Metodego* rozpowszechniają tutaj obrządek słowiański i zapoczątkowują obfitą literaturę kościelną (pisaną t. zw. *kirylicą*).

862. Początki Rusi. *Ruryk*, z normańskiego pokolenia *Rusów*, przybywa w okolice *Nowogrodu*. *Waregowie* biją mongolskich *Chazarów* i dokonywują podboju ludów słowiańskich nad *Dnieprem*. Następcy *Ruryka* przenoszą stolicę do *Kijowa*. Wnuk *Ruryka* *Światosław* dopomaga cesarzowi (*Bazyli Bułgarobójca*) do ujarznienia *Bułgarów*.

980—1015. *Włodzimierz W.* jednoczy całą *Ruś* i daje się ochrzcić (988) księżom greckim.

Biskupstwo i metropolja w *Kijowie*. Łączność z Kościołem greckim staje się przyczyną schizmy w Kościele ruskim.

898. Fińsko-mongolski szczep Madziarów (*Magyar*), pokrewny *Hunnom* i *Awarom*, pod przewodnictwem bajecznego *Arpada* osiada w nizinie pannońskiej i burzy państwo wielkomorawskie. Łupieskie wyprawy Madziarów na zachód, do Włoch północnych, Niemiec, a nawet do południowej Francji.

Początki Czech. *Książę Bożywoj* (z rodziny bajecznego *Przemysła*) przyjmuje chrzest z rąk *św. Metodego* i podlega państwu wielkomorawskiemu. Walka z reakcją pogańską. Śmierć *św. Wacława*, który uznaje się lennikiem króla niemieckiego *Henryka I*, z ręki własnego brata *Bolesława I*; uznanie zwierzchnictwa *Ottona W.* **Biskupstwo w Pradze**, podległe arcybiskupowi mogunckiemu.

Początki Polski. *Polanie*, mieszkający nad *Gopłem* i *Wartą*, rozszerzają swą władzę nad plemionami słowiańskimi między *Odrą* a *Wisłą*.

963—992. Pierwszy historyczny ks. polski Mieszko I z rodu Piastów, poślubiwszy córkę czeskiego Bolesława I. *Dąbrówkę*, wprowadza w kraju wiarę 966 chrześcijańską. Założenie pierwszego biskupstwa polskiego w Poznaniu; uznanie zwierzchności cesarza *Ottona W.*

992—1025. Bolesław Chrobry, wielki wojownik i organizator (zdobycie *Pomorza, Moraw i Słowaczyny*), przywraca państwu jedność i utwierdza chrześcijaństwo, uznając je za główny czynnik cywilizacyjny.

1000. Pielgrzymka cesarza niemieckiego Ottona III do Gniezna, do grobu św. *Wojciecha* († 997) Przy pomocy cesarza i papieża zakłada Bolesław arcybiskupstwo w Gnieźnie i oprócz niepodległości politycznej zyskuje dla państwa swojego także niezawisłość kościelną.

Wojny niemieckie z cesarzem *Henrykiem II* z powodu zajęcia *Czech* (1002—1018).

1018. Pokój w *Budziszyźnie*. Bolesław ustępuje z *Czech*, natomiast przyznaje mu cesarz posiadanie *Łużyc, Moraw i Śląska* i uznaje niezależność Polski.

Wyprawa na *Ruś*, zdobycie *Kijowa* (*Złota Brama, Szczerbiec*) i osadzenie na tronie zięcia *Świętopelka*; zajęcie w drodze powrotnej *Grodów Czerwieńskich*.

1025. Koronacja na króla i wkrótce potem śmierć *Bolesława Chrobrego*.

1018—1054. Rządy *Jarosława I. Mądrego* na Rusi. Zjednoczenie całej Rusi po śmierci braci, organizowanie Kościoła greckiego przez zakładanie biskupstw i budowanie kościołów i klasztorów, porządkowanie prawa („*Ruska Prawda*“) i wielka dbałość o stolicę państwa *Kijów*. Zniszczenie na wschodzie *Pieczynków* i zabór *Grodów Czerwieńskich* po śmierci *Bolesława Chrobrego*. Wreszcie podział państwa pomiędzy pięciu synów i ustanowienie *senjoratu* dla uratowania jego całości.

Madziarzy po klęsce, zadanej im przez cesarza *Ottona Wielkiego* w bitwie nad rzeką *Lech* (955), osiadają na stałe w równinie nad *Dunajem* i *Cisą*. Początki chrześcijaństwa za *ks. Gejzy* z rodu *Arpadów*.

- 998—1038. *Św. Stefan*, syn *Gejzy*, ugruntowuje wiarę chrześcijańską na *Węgrzech*, fundując kościoły i klasztory i zakładając za zgodą papieża *Sylwestra II* arcybiskupstwo w *Ostrzyhomiu* (Gran nad *Dunajem*), zaco otrzymuje koronę królewską i tytuł króla apostolskiego, używanego odtąd przez królów węgierskich (1000). Podział kraju na komitaty (hrabstwa), żywe stosunki z Włochami i cesarstwem bizantyńskim; wpływy kultury rzymskiej i greckiej.

IX. Państwo niemieckie i potęga cesarstwa Ottonów i Henryków.

- 911—918. *Konrad I* (z *Frankonji*) ulega w ciągłej walce z książętami: saskim, szwabskim, bawarskim i lotaryńskim, którzy uważają go tylko za pana lennego i nie pozwalają mieszać się w sprawy księstw, które uważają za swoją własność.
- 919—1024. Królowie i cesarze niemieccy z dynastji saskiej.
- 919—936. *Henryk I*, organizator państwa niemieckiego, zmusza książąt do uznania zwierzchności królewskiej, walczy szczęśliwie z plemionami połabskimi (*Obotrytów*, *Lutyków* albo *Wilków* i *Sorabów*) i zmusza *Czechy* do uznania swego zwierzchnictwa (*św. Wacław* 929).
933. Zwycięstwo *Henryka* nad *Węgrami* nad rzeką *Unstrut* (w *Saksonji*).
- Zakładanie marchij saskich* w krajach zwyciężonych plemion słowiańskich i w *Szlezewiku*.
- 936—973. *Otton I Wielki* walczy z początku przeciw swym zbuntowanym braciom (*Tankmar*, *Henryk*),

podczas gdy margrabiowie (*Billung, Gero*) pilnują granic przeciw szczepom słowiańskim i Duńczykom.

Oparcie się Ottona o biskupów i opatów, niepodległych władzy książąt, a tylko królowi (*geistliche Fürsten*).

Wyprawa *Ottona* do *Włoch* (951) i wzmocnienie tam swoich wpływów przez małżeństwo z wdową po królu Lotarze *Adelheidą*.

Zgniecenie buntu książąt szwabskiego i lotaryńskiego (*Luidolf i Konrad*).

955. Zwycięstwo *Ottona W.* nad Węgrami w bitwie na rzece Lech (koło Augsburga). Odtąd ustają zupełnie łupieskie wyprawy Węgrów na Zachód.

962. Odnowienie godności cesarskiej i koronacja *Ottona* w Rzymie. Święte cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego. Wielki wpływ odtąd na papieży (wymuszenie obietnicy na Rzymianach, że tylko tego uznawać będą papieżem, kogo zatwierdzi cesarz) i wzmocnienie stanowiska wobec książąt i naczelników plemion.

Wzmocnienie poczucia jedności narodowej u poszczególnych plemion; od końca X. w. ustala się wspólna nazwa Niemcy (*Theutonici, Deutsche*).

Podniesienie się oświaty w Niemczech; żywy ruch literacki (*Historja saska Widukinda z Korwey i kronika Thietmara, czyli Dytmara, biskupa merseburskiego*).

W architekturze styl romański ze sklepieniami w miejsce dawnych bazylik (*katedry w Moguncji, Wormacji i Spirze*).

Ujemne skutki wznowienia cesarstwa: 1. Ciągłe wojny o panowanie we Włoszech; 2. walka z papieżem; 3. wzrost wśród tych walk potęgi panów duchownych i świeckich w Niemczech, którzy w swych krajach całą władzę rządową sobie przywłaszczają.

973—983. *Otton II* broni *Lotaryngji* przeciw królowi francuskiemu *Lotarowi* (zjawia się pod Paryżem (978)).

Utworzenie niezależnego od książąt bawarskich
976. księstwa karyńskiego i nadanie **marchii wschodniej frankońskiej** rodzinie **Babenbergów**, nazwanej odtąd **Austrją**.

Ożeniony z księżniczką bizantyńską (*Teofano*), rości sobie Otton II prawa do Włoch południowych, stąd klęski w walkach z *Grekami* i połączonymi z nimi *Arabami* z *Sycylii*.

Śmierć w Rzymie. Powstanie *Słowian nadłabskich i Duńczyków*.

983—1002. **Otton III**. Rządy opiekuńcze jego matki *Teofano*, zamiar wskrzeszenia starożytnego cesarstwa w Rzymie.

Wielki wpływ na niego zakonnika francuskiego *Gerberta*, późniejszego *papieża Sylwestra II*.

Przyjazne stosunki Ottona III z *Bolesławem Chrobrym*, królem polskim, i *św. Stefanem*, królem węgierskim.

987. **Hugon Capet** we Francji zakłada po wygaśnięciu Karolingów silniejsze królestwo i jest założycielem dynastji **Kapetyngów** (987—1328).

1002—1024. **Henryk II Święty**, brat stryjeczny Ottona III.

Zjazdy książąt i porządkowanie stosunków w Niemczech, zaniedbanych przez Ottona.

Walki we Włoszech z *Grekami* (przy pomocy Normanów) i z *Bolesławem Chrobrym*, zakończone pokojem w *Budiszynie* (1018). Osadzenie w Czechach podległego sobie księcia z rodu *Przemyslidów*.

1024—1125. **Frankońscy** czyli **saliccy królowie** w Niemczech.

1024—1039 **Konrad II** daje początek nowej dynastji i uznaje dziedziczość wszystkich lennictw; po wygaśnięciu rodziny królewskiej w *Burgundji* (1033) łączy koronę burgundzką z niemiecką i włoską.

Połączywszy się z królem duńskim i angielskim *Kanutem W.* i z księciem czeskim, tworzy

koalicję przeciw *Mieszkowi II*, synowi Bolesława Chrobrego, który musi ulec w tej nierównej walce. *Kanut W.* zabiera Polsce Pomorze, Czesi *Morawję*, Niemcy *Łużyce*, Św. Stefan *Słowacznąę*, Jarosław ruski *Grody Czerwieńskie*.

W Polsce po śmierci Mieszka podnosi głowę pogaństwo.

Zamiary księcia czeskiego *Brzetysława* utworzenia wielkiego państwa zachodnio-słowiańskiego, udaremnione przez cesarza niemieckiego *Henryka III*; dwie wyprawy do Czech; natomiast popieranie następcy Mieszka *Kazimierza Odnowiciela*, uznającego zwierzchnictwo niemieckie.

1039—1056. *Henryk III*. Przejściowa przewaga Henryka na *Węgrzech* (król Piotr); rozszerzanie się kosztem Węgier marchji wschodniej, Austrii. — W Niemczech zupełna uległość książąt wobec Henryka. Gorliwe zajmowanie się *sprawami kościelnymi*; synod w Sutri (1046), usunięcie trzech ówczesnych papieży, wybranych przez zwalczające się nawzajem zaciekle stronnictwa szlachty rzymskiej. Henryk wprowadza na tron papieski jednego z prałatów niemieckich i to samo robi jeszcze przy trzech najbliższych następcach. Cesarstwo dochodzi do najwyższego szczytu swej potęgi, stanowcza przewaga nad papieństwem.

X. Grzegorz VII i reforma kościelna. Walka papieży z cesarstwem o inwestyturę.

Prądy reformy kościelnej, wychodzące z klasztoru benedyktynów w *Cluny* (nad Saoną) we Francji; ograniczenie wojen prywatnych (wyłączenie pewnych okresów w roku od prowadzenia wojen, n. p. adwent, post, pewne dni w tygodniu) przez wprowadzenie t. zw. rozejmu Bożego (*treuga Dei*), walka z nadużyciami.

Zakonnik *Hildebrand*, syn wieśniaka tokańskiego, wychowany w jednym z klasztorów rzymskich, jako kanclerz i archidiakon pod kilkoma

papieżami (Leon IX i Mikołaj II), załatwia sprawy świeckie Stolicy Apostolskiej.

1059. Za jego sprawą synod laterański 1059 wydaje dekret o wyborze papieży wyłącznie przez kardynałów, ażeby wybór ten uniezależnić od szlachty rzymskiej i cesarzów.

1073—1085. Papież Grzegorz VII tępi symonję (t. j. nabywanie za pieniądze godności duchownych), wznowia przepisy o celibacie (beżzenności księży) i zakazuje zwyczaju inwestytury, t. j. mianowania dostojników kościelnych przez monarchów i doręczaniu im przez nich pastorału i pierścienia biskupiego; odtąd biskupów mają wybierać kapituły, a papieżowi przysługiwać ma prawo potwierdzenia wybranych.

1056—1106. Henryk IV. Z początku rządy opiekuńcze matki *Agnieszki* i biskupów. Od r. 1065 rządy samodzielne; wielka skłonność króla do samowoli.

Wielkie powstanie ludowe wśród Sasów; zwycięstwo Henryka nad rzeką *Unstrut* (1075).

1076. Papież Grzegorz VII rzuca klątwę na cesarza z powodu synodu biskupów niemieckich w Wormacji, którzy pod jego naciskiem uznawają wybór Grzegorza na papieża za nieprawny.

1077. Opuszczony przez książąt wskutek klątwy, podąża Henryk przez Alpy do *Włoch* i tam w *Cannossie* (koło Modeny) upokarza się przed papieżem, który go rozgrzesza i zdejmuje z niego klątwę.

Mimo wznowienia i ostatecznego utrwalenia się schizmy (patriarcha konstantynopolański *Michał Cerularjusz*), papieństwo zyskuje w tym okresie sprzymierzeńców we Włoszech, zwłaszcza południowych (*Robert Gwiskard* i królestwo normandzkie, podległe zwierzchności lennej papieży) i w Anglii, gdzie *Wilhelm Zdobywca* (1066—1087) zdobył (bitwa pod *Hastings* 1066) i zorganizował potężne państwo i przychylnie odnosił się do reform

Grzegorza VII. Nadto popierają go we Francji najzamożniejsi książęta, a w Hiszpanji powstałe tamże państwa chrześcijańskie.

1080. Dalsza walka cesarza *Henryka IV* z papieżem *Grzegorzem* po wyniesieniu na tron przez książąt niemieckich ks. szwabskiego *Rudolfa*, który, chociaż zwycięzca, ginie w bitwie. Dalsze nadawanie inwestytur. Przeniesienie walki do Włoch. *Henryk* z narzuconym przez siebie antypapieżem po trzykroć wyrusza pod Rzym, oblega *Grzegorza* w zamku *św. Anioła*, ustępuje jednak przed *Robertem Gwiskardem*, który z Normanami przybywa na odsiecz. Śmierć *Grzegorza VII* w *Salerno* (1085).

Późniejsze lata *Henryka* wypełniają walki z synami (*Konradem* i *Henrykiem*), którym kres kładzie dopiero jego śmierć (1106).

Udział *Polski, Czech i Węgier* w walce cesarstwa z papieństwem.

Bolesław Śmiały (1058—1079), odziedziczywszy po ojcu *Kazimierzu Odnowicielu* uporządkowane państwo, jest władcą dzielnym i tęgim wojownikiem (wyprawa do *Kijowa*, osadzenie na tronie wypędzonego syna *Jarosława Mądrego* *Iziasława*, odzyskanie *Grodów Czerwieńskich*, walki na *Węgrzech*), porozumiewa się z *Grzegorzem VII* i koronuje się królem (1076) na znak zupełnej niezawisłości od Niemiec. Wreszcie zatarg i zamordowanie biskupa krakowskiego *św. Stanisława Szczepanowskiego* i opuszczenie kraju.

Słabe rządy jego następcy *Władysława Hermana*, który znowu uznaje zwierzchność niemiecką.

W *Czechach* książę *Wratysław* popiera *Henryka IV*, za co otrzymuje od niego tytuł królewski.

Królowie węgierscy za przykładem *Bolesława Śmiałego* popierają papieży przeciw cesarzom niemieckim. *Władysław I św.* i syn jego *Koloman* pozyskują *Chorwację i Dalmację*, wskutek czego *Węgry* stają się państwem silnem.

1106—1125. Henryk V. Zakończenie walki o inwestyturę.

1122. Konkordat wormacki, zawarty przez papieża *Kaliksta II* z *Henrykiem V.* Wybrani biskupi składają odtąd cesarzowi przysięgę na wierność i otrzymują od niego przez dotknięcie berłem lenna, papież natomiast nadaje im pierścień biskupi i pastorał.

OKRES III.

1095—1270. Czasy wojen krzyżowych.

XI. Przyczyny krucjat:

1. Przeszkody, stawiane pielgrzymom przez *Seldżuków*; 2. wołania o pomoc zagrożonego cesarza bizantyńskiego *Aleksego Komnenosa*; 3. wzrost ascezy chrześcijańskiej na Zachodzie; 4. rozwój rycerstwa chrześcijańskiego, którego obowiązkiem między innemi jest strzeżenie i obrona wiary; 5. wzywania do krucjaty papieża *Urbana II* na soborach w *Piacenza* i *Clermont* (1095).

Pustelnik *Piotr z Amiens* głosi we *Francji* wojnę świętą; olbrzymie rzesze, złożone z ludzi wszelkiego stanu i wieku, nie czekając zebrania się rycerstwa, pod dowództwem *Piotra z Amiens* ruszają na wschód i doznają zupełnej klęski w *Azji Mniejszej* (koło *Nicei*) od *Seldżuków*.

1096—1099. Pierwsza krucjata, w której bierze udział przeważnie rycerstwo francuskie i normandzkie; wodzowie: *Gotfryd z Bouillon*, *Robert ks. Normandji*, *Rajmund hr. Tuluzy*, *Boemund z Tarentu* i *Hugon hr. Vermandois*. Wyprawa odbywa się w czterech grupach, które się łączą w *Konstantynopolu* i tworzą olbrzymią armję, składającą się z 200—300 tysięcy ludzi.

Zdobycie *Nicei*, świetne zwycięstwo krzyżowców pod *Doryleum*.

Baldwin zyskuje hrabstwo *Edesę* za *Eufратem*. Oblężenie *Antjochji* przez główne siły krzyżowców i zdobycie tego miasta (1098).

1099. Zdobyćcie Jerozolimę (15 lipca). Utworzenie królestwa jerozolimskiego z *Gotfrydem de Bouillon* na czele, który atoli przyjmuje tylko tytuł obrońcy Grobu Św. Tytuł króla przyjmuje dopiero *Baldwin*, jego następca i brat (1100). Organizacja królestwa na wzór państw zachodnich; jako lennicy występują ks. *Antjochji*, hrabiowie *Edessy* i *Tripolis*.

Powstanie zakonów rycerskich, których członkowie, prócz zwykłych ślubów zakonnych (posłuszeństwa, ubóstwa, czystości), wiążą się jeszcze ślubem nieustannej walki z niewiernymi.

Zakon *templarjuszów* (1118), założony przez rycerzy francuskich (nazwa od dawnej świątyni Salomona, w pobliżu której stał pierwszy ich dom zakonny) i *joannitów* (od bractwa miłosiernego przy szpitalu św. Jana), do którego należeli przeważnie Włosi. Zewnętrzną oznaką *templarjuszów* były białe płaszcze z czerwonym krzyżem, *joannitów* płaszcze czarne z białym krzyżem.

Wślad za osiedleniem się rycerstwa zachodniego na Wschodzie i ciągłego dopływu nowych krzyżowców idzie ożywiony handel i rozwój miast włoskich *Genuy* i *Pizy*, a przedewszystkiem *Wenecji*, uznającej zwierzchnictwo cesarzy bizantyńskich.

Słabość królestwa jerozolimskiego. Zdobyćcie Edessy przez emira mossulskiego (1144).

XII. Początek walki Hohensztaufów i Welfów. Druga krucjata. Słowianie połabscy.

Dalszy wzrost prądów ascetycznych w Europie. Powstanie dwóch nowych zakonów o surowszej regule: *cystersów* (od klasztoru *Citeaux* (*Cistercium*) w pobliżu *Dijon*) i *premonstrantów*, czyli *norbertanów* (od klasztoru *Prémontré* w *Szampanii*). Słynny z cnót i nauki cysters św. *Bernard* z *Clairvaux*.

1125—1137. Lotarjusz saski czyni *Danję* lennem i walczy z braćmi *Fryderykiem*, ks. szwabskim i *Konradem*, księciem frankońskim, pochodzącymi z możnej rodziny *Sztaufów* (*Hohensztaufów*) i z *Normanem Rogerem II*, twórcą królestwa obojga *Sycylii*.

Początek kolonizacji kraju Słowian połabskich.

1138—1254. **Panowanie Hohensztaufów w Niemczech.**

1138—1152. **Konrad III** walczy z *Henrykiem Pyszny*, księciem bawarskim z rodu *Welfów*. Walka *Welfów* z *Sztaufami*, nazywanymi we *Włoszech* *Gibelinami* (od zamku *Waiblingen* w *Szwabji*). Zwycięstwo *Konrada* pod *Weinsberg* i pozbawienie *Henryka* księstwa saskiego, które otrzymuje *Albrecht Niedźwiedź*, późniejszy margrabia *Brandenburgji*. Jednak po śmierci *Henryka* otrzymuje księstwo saskie zpowrotem jego nieletni syn *Henryk Lew*.

1147—1149. Druga krucjata na wieść o upadku *Edessy* i na skutek płomiennych kazań św. *Bernarda* z *Clairvaux*. W krucjacie biorą udział *Konrad III* i *Ludwik VII francuski*; bezskuteczna wyprawa na *Damaszek* z powodu niesnasek i zdrady wśród krzyżowców.

Krucjata za sprawą św. *Bernarda* na Słowian połabskich, którzy tępil chrześcijaństwo; reakcja pogaństwa z wyspy *Rugji* (świątynia *Światowida* w *Arkonie*) i z bogatych miast pomorskich *Szczecin* i *Julin*.

1102—1138. **Bolesław Krzywousty** dokonywa podboju *Pomorza* (1102—1130) i przy pomocy *Otona*, biskupa bamberskiego, utwierdza tam wiarę chrześcijańską; biskupstwo w *Julinie* (1130).

Skuteczna obrona państwa przeciw zamachom cesarza *Henryka V* (obrona *Głogowa*, *Psie pole*),

Mimo wszystko składa *Bolesław* hołd jego następcy *Lotarjuszowi* i nie koronuje się na króla.

Przed śmiercią podział państwa pomiędzy 4 synów (*Władysława II*, *Bolesława Kędzierzawego*,

Mieszka III i Henryka — później Kazimierza); ustanowiony *senjorat* nie jest w stanie uratować jedności państwa, które się wreszcie *rozpada* na *drobne dzielnice*. Tak osłabiona Polska nie może już przeszkodzić germanizacji Słowiańszczyzny zachodniej.

Krucjata *Henryka Lwa i Albrechta Niedźwiedzia*, podbicie Słowian połabskich, systematyczna kolonizacja i germanizacja. Albrecht Niedźwiedź właściwym założycielem marchji brandenburskiej (nazwanej od słowiańskiego pierwotnie miasta *Branibor*).

XIII. Fryderyk Barbarossa i Aleksander III.

Wznowienie walki cesarstwa z papieństwem.

Na wiek XII przypada rozwój miast średnio-wiecznych z osad koło katedr, klasztorów i grodów; targi, jarmarki, stowarzyszenia kupców (gildy) i rzemieślników (cechy); liczne przywileje wyboru własnych urzędników, rad miejskich i sądów. Najwcześniej rozwijają się miasta w *Lombardji*, a wśród nich najpotężniejszym jest *Medjolan*.

1143. Zaprowadzenie republiki w Rzymie; całym ruchem kieruje zakonnik i agitator *Arnold z Brescji*; papież *Eugenjusz III* zmuszony Rzym opuścić.

1152—1190. Fryderyk I Barbarossa.

1155. Koronacja na cesarza w Rzymie; wydanie papieżowi pochwyconego *Arnolda z Brescji*.

1156. *Henryk Lew* otrzymuje zpowrotem *Bawarię*, zgoda z Welfami, *Austrja*, powiększona o wschodnią część *Bawarii* (Austrię Górną), staje się samodzielnym księstwem (*Henryk Jasomirgott*).

1157. Wyprawa do Polski w obronie wypędzonego przez braci *Władysława II* i upokorzenie *Bolesława Kędzierzawego*, ale dopiero po śmierci *Włady-*

ślawa otrzymują jego synowie *Śląsk* (1663), a za-
wdzięczając go interwencji niemieckiej, utrzymują
odtąd stale stosunki z Niemcami; początek kolo-
nizacji niemieckiej na Śląsku.

- Ponowna wyprawa *Fryderyka Rudobrodego* do
1162 *Włoch* i zburzenie *Medjolanu*; walka z znie-
nawidzonym przez niego papieżem *Aleksandrem*
III, który, zmuszony, uchodzi z Rzymu, rzuca
klątwę na Fryderyka, a znalazłszy uznanie całego
Zachodu, przy pomocy króla Neapolu i Sycylii
znów do Rzymu wraca.
1166. Ponowna wyprawa cesarza na *Rzym* i wprowa-
dzenie antypapieża, ale armję cesarską niszczy
zaraza.
1167. Liga miast lombardzkich pod protektoratem pa-
pieskim, odbudowanie Medjolanu i założenie twier-
dzy *Alessandria*. *Henryk Lew*, połączwszy ze
swem państwem *Meklemburgję* i *Pomorze*, nie sta-
wia się ze swoją siłą zbrojną na poparcie cesarza
przy ponownej (5-tej) wyprawie do Włoch.
1176. Bitwa pod *Legnano* i zupełna klęska *Fryderyka*.
1177. Zjazd w *Wenecji* i układ z papieżem *Aleksan-
drem III*. Cesarz uznaje zupełną niezawisłość pa-
piestwa.
1181. Upokorzenie *Henryka Lwa*, który mimo cztero-
krotnego wezwania nie stawił się przed rządem
cesarskim, banicja i pozbawienie go wszystkich
posiadłości. *Henryk Lew* zatrzymuje wreszcie z łas-
ki cesarza tylko *Brunświk* i *Lüneburg* i udaje się
na czasowe wygnanie do Anglii; z rozbitej na czę-
ści Saksonji otrzymuje część wschodnią *Bernard*
z *Anhaltu*, *Westfalję* przeważnie arcybiskupstwo
kolońskie, *Bawarję Otton* z *Wittelsbachu*.
1183. Układ z miastami lombardzkimi w *Konstancji*;
otrzymują one zupełny samorząd pod zwierzchnic-
twem cesarza.
1190. Śmierć *Fryderyka Barbarossy* podczas trzeciej
krucjaty w rzece *Selef* (*Kalykadnus*).

XIV. Francja i Anglja w wieku XII. Trzecia krucjata.

Ożywiony ruch społeczny i umysłowy we *Francji* w XI i XII wieku (ustalenie się feudalizmu, początek reform kościoła, instytucja rycerstwa, filozofja scholastyczna, popęd do krucjat).

Tworzenie się narodowości francuskiej i wspólnego języka, powstałego z narzecza południowego, czyli prowansalskiego (*langue d'oc*) i północnego (*langue d'oïl*). *Rozwój poezji*; na północy kwitnie eposeja rycerska *truwerów* (treść: czyny wojenne Karola W., jego paladyna Rolanda, króla Artusa i t. p.), na południu liryka rycerska *trubadurów*; pieśni o kunsztownej formie treści religijnej, przeważnie atoli miłosnej lub sławiącej książąt i pánów; naśladownictwo w Niemczech (*Minnesänger*).

Powstanie w XII w. nowego *stylu* w architekturze, t. zw. *ostrolukowego* (niewłaściwie nazwanego stylem *gotykim*).

Słabość pierwszych *Kapetyngów*; mały obszar ich posiadłości między *Sommą a Loarą* koło *Paryża i Orleanu*; potężniejsi od nich książęta *Normandji i Akwitani*, hrabiowie *Flandrji i Tuluzy*.
Dopiero

1108—1137 **Ludwik VI Gruby** poskramia drobniejszych wasalów; małżeństwo syna jego *Ludwika* z *Eleonorą*, księżniczką *Akwitanji*, wzmacnia przejściowo potęgę jego domu. Udział *Ludwika VII* (1137—1180) w drugiej krucjacie i rozwód z *Eleonorą*, która wychodzi ponownie za mąż za *Henryka andegawęńskiego*, księcia *Normandji* i króla angielskiego.

1135. W Anglii na *Henryku I*, synu *Wilhelma Zdobywcy*, wygasa ród normandzkich królów angielskich.

Wojna domowa pomiędzy córką *Henryka Matyldą*, żoną *Gotfryda hr. Anjou*, zwanego *Plantagenetem*, a siostrzeńcem *Henryka*, *Stefanem hr.*

Blois. Układ za pośrednictwem duchowieństwa: Stefan do śmierci królem, po nim zaś obejmuje rządy syn Matyldy Henryk hr. Anjon jako

- 1154—1189 **Henryk II Plantagenet**, dziedzic po ojcu francuskich hrabstw *Anjou, Maine i Touraine*, po matce zaś *Normandji i Anglii*, kładzie kres anarchji feudalnej, porządkuje stosunki prawne i reorganizuje sądownictwo przy pomocy kanclerza *Tomasza Becket'a*, późniejszego arcybiskupa kantuarijskiego i prymasa Anglii.

Spór jego z królem z powodu t. zw. konstytucyj klaredońskich (1164), który się kończy zamordowaniem go w katedrze (1170) przez kilku rycerzy królewskich.

Publiczna pokuta króla i cofnięcie konstytucyj klaredońskich.

Ludwik VII i syn jego Filip II August podburzają przeciw Henrykowi jego niespokojnych synów.

- 1189—1192. **Trzecia krucjata i upadek Jerozolimy.**

Przyczyny: 1. Zajęcie *Jerozolimy* przez sułtana *Saladyna*, władcę *Syrji i Egiptu*, po odniesionem przez niego zwycięstwie pod *Hittin*; 2. nakaz papieża, nakładającego wielkie opłaty na duchowieństwo.

W krucjacie biorą udział: **Fryderyk Barbarossa** (przez *Węgry i Konstantynopol*), król francuski **Filip II August** i król angielski **Ryszard Lwie Serce**, syn Henryka II (drogą morską).

Fryderyk Barbarossa gromi *Seldżuków w Azji Mniejszej*, lecz ginie podczas przeprawy przez rzekę *Selef*.

1191. Zdobyć miasta *Akkon*, powrót *Filipa Augusta* do Francji. *Ryszard* zawiera rozejm z *Saladynem*: chrześcijanie zatrzymują resztki posiadłości syryjskich i mają wolny dostęp do *Jerozolimy*.

Podczas krucjaty trzeciej powstaje zakon rycerski, t. zw. Zakon Rycerzy N. Marji P., czyli krzyżaków (1190).

Uwięzienie *Ryszarda* w drodze powrotnej przez *Leopolda V* austr. i wydanie go cesarzowi *Henrykowi VI*, który go dopiero po roku zwalnia za okupem po złożeniu hołdu.

XV. Innocenty III. Czasy najwyższej potęgi papieństwa.

1190—1197. Henryk VI, syn Barbarossy. Potęga rodu *Hohensztaufów* dochodzi do szczytu. Henryk opanowuje *Neapol* i *Sycylję* jako dziedzictwo swojej żony, a na *Ryszardzie* angielskim przed wypuszczeniem go z niewoli wymusza hołd lenny. Śmierć wśród przygotowań do krucjaty, mającej mu również zapewnić przewagę na Wschodzie.

1198—1216. Innocenty III, największy po *Grzegorzu VII* papież (kardynał *Lotarjusz Conti z Segni*), dąży do bezwzględnej supremacji władzy kościelnej nad świecką i cel swój osiąga.

Zrestaurowanie całego państwa kościelnego, objęcie zwierzchnictwa lennego nad Włochami południowymi i *Sycylją*.

1198. Wskutek walki *gwelfów* z *gibelinami* o koronę niezgodna elekcja; przyjaciele *Hohensztaufów* (głównie w Niemczech południowych), wybierają *Filipa*, księcia szwabskiego, młodszego syna *Barbarossy*, księżęta duchowni i sascy zaś kandydata welfickiego *Otona IV*, syna *Henryka Lwa*. Papież *Innocenty III* z początku uznaje *Otona IV*, później porozumienie się z *Filipem* uniemożliwia zamordowanie tegoż (1208 przez *Otona z Wittelsbachu*).

Uznanie królem *Otona* (1209) przez papieża, który atoli wskutek podnoszenia przez tegoż pretensyj *gibelińskich* oświadcza się za młodocianym *Fryderykiem II*, synem *Henryka VI* (1212).

Sprawy francuskie i angielskie. Upokorzenie się króla francuskiego *Filipa II Augusta* (1180—1223) przed papieżem *Innocentym III*, który z powodu rozwodu i bezprawnego zawarcia nowego małżeństwa rzucił interdykt na kraje królewskie.

Na mocy wyroku parów (wielkich wasalów) francuskich traci król angielski *Jan Bez Ziemi* (1199—1216) wszystkie lenna swoje we Francji, które dostają się Filipowi II.

1204. Rozbicie potęgi andegawęńskiej we Francji; królowi angielskiemu pozostają tylko *Poitou* i *Guienna*.

Z powodu zdzierstw, samowoli i grabienia majątków kościelnych rzuca papież interdykt na *Anglję*; upokorzenie się *Jana Bez Ziemi*, który z rąk legata papieskiego otrzymuje koronę jako lenno stolicy apostolskiej.

1214. Bitwa pod *Bouvines* (koło Lille). Filip II odnosi z pomocą *Fryderyka II* zupełne zwycięstwo nad *Janem Bez Ziemi* i sprzymierzonym z nim *Otonem IV*, który chroni się do swoich posiadłości († 1218 Harzburg). Jan Bez Ziemi zrzeka się swoich utraconych we Francji posiadłości.

Pod groźbą utraty korony angielskiej wydaje 1215 i zaprzysięga Jan Bez Ziemi wielki przywilej wolności „*Magna charta libertatum*“, będący ubezpieczeniem wszystkich mieszkańców Anglii przed samowolą królewską i podstawą całego późniejszego rozwoju konstytucji angielskiej.

1212. Z inicjatywy papieża Innoncentego III wielka krucjata przeciw muzułmanom (Maurom) w *Hiszpanji* i zwycięstwo pod *Navas de Tolosa*; złamanie na zawsze przewagi muzułmaństwa.

1202—1204. Czwarta krucjata, podjęta przez rycerstwo francuskie i włoskie pod wodzą *Baldwina hr. Flandrii* i margrabiego *Monferratu* w porozumieniu z *Wenecją*.

Zamiast wyprawy do Palestyny zdobywają krzyżowcy najprzód *Zadar* (w Dalmacji), potem *Konstantynopol*. Łacińskie cesarstwo w Konstantynopolu; pierwszym cesarzem hr. Flandrii *Baldwin*. Cesarstwo trwa do r. 1261. *Wenecja* i *Genua* rozwijają swoją potęgę morską.

1215. Sobór laterański IV-ty; ogłoszenie zupełnej zwierzchności papieża nad Kościołem i całkowitej

zależności od niego wszystkich dostojników kościelnych.

Królowie bułgarski (1204) i serbski uznawają się lennikami papieskimi, w Polsce zyskuje Kościół niezawisłość od władzy świeckiej (arc. *H. Kietlicz* i książę wielkopolski *Władysław Laskonogi*).

1209—1229. Walki z sektami *Katarów* (Czystych) i *Waldensów*, zwanych pospolicie *Albigensami* (od miasta Albi) w południowej Francji. Protektor Albigensów *Rajmund VI hr. Tuluzy* i wódz rycerstwa katolickiego *Szymon de Montfort* z Normandji.

Zakony żebracze: zakon kaznodziejski dominikanów, założyciel św. *Dominik Guzman* (1170—1221) i Braci Mniejszych, czyli minorytów, zwanych franciszkanami, założyciel św. *Franciszek z Assyżu* (1189—1226).

XVI. Fryderyk II i upadek cesarstwa.

1212—1250. Fryderyk II, człowiek nadzwyczaj wykształcony i zdolny, ale przewrotny i bez zasad moralnych. Wskutek nadań zyskują za Fryderyka II książęta świeccy i duchowni prawie nieograniczoną władzę w swych krajach.

Do szczytu doskonałości dochodzi niemiecka poezja rycerska. *Wolfram von Eschenbach* (Parzival), *Gotfryd von Straßburg* (Tristan und Isolde), najwybitniejszy liryk *Minnesänger Walther von der Vogelweide*, spisanie epopei ludowej *Nibelungenlied*.

Niepomyślne walki króla duńskiego *Waldemara II* z książętami północnoniemieckimi (1223—1227).

Zatarg Fryderyka II z papieżem Grzegorzem IX z powodu zaniechania krucjaty, który rzuca nań klątwę (1227).

1228—1229. Piąta krucjata (właściwie 6-ta, jeżeli się liczy nieudaną krucjatę, podjętą przez króla węgierskiego *Andrzeja II* i *Leopolda VI*, księcia

austrjackiego 1217). *Fryderyk II* zyskuje bez walki, zapomocą układów, na krótki czas *Jerozolimę*.

Pojednanie się z papieżem za pośrednictwem w. mistrza krzyżackiego *Hermana v. Salzy* (1230).

Organizacja absolutyzmu przez *Fryderyka II* w królestwie sycylijskiem (centralistyczna administracja, stałe wojsko, opłaty i podatki, dbałość o rozwój handlu i przemysłu, świetny dwór w *Palermo*).

1237. Liga miast lombardzkich przeciw cesarzowi; walne zwycięstwo *Fryderyka II* pod *Cortenuova*.

1239. Ponowna kłątwa z powodu sprawy sardyńskiej (mianowanie przez *Fryderyka II* syna *Enzia* królem sardyńskim). Śmierć *Grzegorza IX*. Następca jego *Innocenty IV* (1243—1254) uchodzi do Francji, zwołuje sobór powszechny do *Lyonu* (w *Burgundji*), wyklina *Fryderyka* i odsądza go wraz

1245 z całą rodziną *Hohensztaufów* od korony cesarskiej i sycylijskiej. Przeciw niemu *Henryk Raspe*, hr *Turyngji* († 1247) i *Wilhelm hr. Holandji*, wybrany przez znaczną część książąt († 1256).

1246. Śmierć *Fryderyka Bitnego*, koniec *Babenbergów* w *Austriji*.

1250. Śmierć *Fryderyka II* wśród rozpaczliwych walk.

Z śmiercią jego ustaje godność cesarska na *Zachodzie* na długi szereg lat, a wznowiona pozostaje już tylko czczym tytułem.

1250—1254. *Konrad IV*, syn *Fryderyka*, w Niemczech pokonany przez *Wilhelma*; w królestwie sycylijskiem trzyma się dosyć długo *Manfred*, drugi syn *Fryderyka*. Papież (*Urban IV*) nadaje królestwo sycylijskie *Karolowi andegaweńskiemu* (ks. *Anjou*), bratu króla francuskiego *Ludwika św.* Klęska i śmierć *Manfreda* w bitwie pod *Benewentem*;

1266. *Karol* założycielem nowej dynastji andegaweńskiej. Śmierć młodocianego *Konradyna*, syna *Konrada IV*, dochodzącego swoich praw — na rusztowaniu (1268) i wygaśnięcie rodu *Hohensztaufów*.

Upadek cesarstwa pociąga za sobą rozpadnięcie się państwa niemieckiego. Włochy stają się niepodległemi; główne państwa: *Medjolan, Wenecja, Genua, Florencja, Państwo kościelne, Neapol i Sycylja*.

Burgundja przechodzi stopniowo pod panowanie francuskie.

1256—1273. Wielkie interregnum w Niemczech; wybrani przez stronnictwa królami *Ryszard kornwalijski i Alfons kastylijski* tylko z imienia są zwierzchnikami, zupełne bezprawie w państwie, prawo pięści.

XVII. Europa północno-wschodnia i najazd Mongołów.

Ruś. Zamęt od czasu podziału państwa przez *Jarosława Mądryego* między synów; stopniowy upadek *Kijowa*; przejściowy rozkwit za *Włodzimierzem Monomachem* († 1125), wnuka Jarosława, który poskramia *Połowców*. Na północy zyskuje znaczenie *Nowogród*, na zachodnio-południowej stronie księstwo halickie, którem rządzą *Rościszawicze* (*Rościsław*, wnuk Jarosława M.), na Wschodzie nad *Wołgą i Oką* księstwo suzdalskie jako najgroźniejszy współzawodnik.

1169. *Andrzej Bogolubski* (wnuk Monomacha) zdobywa i pali *Kijów*, a godność wielkoksiążęcą przenosi na *Suzdal*.

Rozłam na Rusi, podział na południowo-zachodnią i północno-wschodnią; stolicą pierwszego państwa jest *Włodzimierz nad Kłazmą*, drugiego *Halicz*. Ks. włodzimierski (na *Wołyniu*) łączy przy pomocy polskiej księstwo włodzimierskie i halickie i uwalnia *Kijów* z pod zwierzchności w. ks. włodzimiersko-suzdalskiego. Po jego śmierci (1206 w bitwie pod *Zawichostem*) znów czasy zamętu i panowania węgierskiego. Syn jego *Daniel* odzyskuje znów całe państwo swojego ojca.

Polska. *Senjorat*, ustanowiony przez *Bolesława Krzywoustego*, nie jest w stanie uratować jedności

państwa. Na krakowskim tronie wielkoksiążęcy zasiadają pokolei: *Władysław II* (1138—1146), *Bolesław Kędzierzawy* (1146—1173), *Mieszko Stary* (1173—1177), *Kazimierz Sprawiedliwy* (1177 do 1194), *Leszek Biały i Mieszko Stary* ponownie do 1202, *Władysław Laskonogi*, syn Mieszka Starego 1202 i *Leszek Biały* ponownie (1202—1227). Poczucie jedności narodowej ratuje tylko Kościół ze swą jednolitą organizacją.

1210. Synod borzykowski. Kościół w Polsce zyskuje zupełną samodzielność (uwolnienie od ciężarów publicznych, sądownictwo w swoich majątkach, wybór biskupów przez kapituły).

1226. Celem obrony przed pogańskimi Prusakami sprowadza Konrad ks. mazowiecki zakon niemiecki N. Marii Panny, cz. krzyżaków do Polski i nadaje mu jako *lenno* ziemię *Chełmińską i Nieszawską*. W ciągu najbliższych 50 kilku lat tępią krzyżacy ogniem i mieczem ludność *Prus Wschodnich*, a na jej miejsce sprowadzają osadników z Niemiec. Krzyżaków popiera połączony z nimi (1237) zakon rycerski *Kawalerów Mieczowych z Inflant*.

Henryk Brodaty, ks. wrocławski, w walce o tron krakowski z Konradem mazowieckim i zwycięstwo nad nim; **chwilowe zjednoczenie** (1234 do 1238) **przeważnej części** ziem polskich pod jedną władzą.

Węgry. Jedność państwa zawsze zachowana; związki z cesarzami bizantyńskimi za *Komnenów*.

Bella III (1173—1196) podnosi potęgę Węgier i zajmuje księstwo halickie.

Za *Andrzeja II* (1205—1235) dochodzi do wielkiego znaczenia możnowładztwo świeckie i duchowne, które wymusza na królu wielki przy-
1222 wilej, t. zw. „*bullę złotą*“, ograniczającą władzę królewską (szlachta wolna od podatków, nie wolno

jej więzić, sądownictwo nad poddanymi, obowiązek corocznego zwoływania sejmów).

Władzę królewską usiłuje podnieść *Bela IV*, w czym przeszkadza mu najazd mongolski.

1206—1227. *Dżyngischan* (chan najwyższy) *Temudżyn*, władca plemion koczowniczych *Mongołów* czyli *Tatarów* w stepach azjatyckich, zakłada olbrzymie państwo, sięgające od *Wolgi* aż do *Oceanu Spokojnego* ze stolicą *Karakorum* w *Mongolji*. Później zdobywają następcy *Temudżyna* prawie całe *Chiny*, cały *Iran* i *Mezopotamję* i niszczą ostatecznie chalifat bagdadzki *Abassydów* (1258).

1224. *Mongołowie* po raz pierwszy w *Europie*; książęta ruscy ponoszą straszną klęskę w bitwie nad rzeczką *Katką* (wpadającą do morza *Azowskiego*).

1237—1241. Ponowny najazd *Batuchana*, wnuka *Temudżyna*, władcy zachodniej części jego państwa, t. zw. *Kipczaku*, na *Europę*. Spustoszenie księstw ruskich, spalenie *Kijowa* i *Halicza*; podział hordy na dwie części; jedna pod *Batuchanem* ciągnie na *Węgry* i zadaje królowi *Beli IV* straszliwą klęskę nad rzeką *Sajo*, druga pali *Sandomierz* i *Kraków* i dociera na *Śląsk*.

1241. Bitwa pod *Lignicą* (na zachód od *Wrocławia*) i śmierć *Henryka Pobożnego* w boju.

Odwrót *Mongołów* na *Węgry* po spustoszeniu *Moraw*, a stąd do stepów wschodnich nad *Wolgą*. Chanowie t. zw. *Złotej Hordy*, czyli *Kipczackiej*.

Książęta ruscy pod jarzmem tatarskiem (do 1480); Tatarzy zatwierdzają poszczególnych książąt w ich godności (jarłyk) i przez swoich wysłańców (*baskaki*) ściągają haracz. Próbuje oprzeć się Tatarom książę halicki *Daniel Romanowicz*, zawiera unję z papieżem *Innocentym IV*, za co otrzymuje od niego koronę królewską (1255), ale zawiedziony w nadziejach krucjaty, składa po-

nownie hołd Tatarom i wspólnie z nimi wyprawia się na Polskę (1259).

Skutki najazdów tatarskich: 1. *Spustoszenie kraju;* 2. *wyludnienie;* 3. *ściąganie kolonistów niemieckich.* Powstają liczne miasta i wsie na prawie *niemieckiem* (zazw. *magdeburskiem*). Osadnicy są wolni z pod władzy urzędników książęcych, nie płacą żadnych danin i opłat na rzecz państwa, nie pełnią służby wojskowej, wybierają rady miejskie i sądy (ławnicze). Opłaty dla księcia ograniczają się tylko do podatku gruntowego i części opłat sądowych.

Mimo najazdów tatarskich zupełne przeobrażenie i lepsze zagospodarowanie kraju. Słabość polityczna trwa atoli nadal pod rządami niedołężnego *Bolesława Wstydliwego* (1243—1279).

Szybkie podniesienie się Węgier pod rządami energicznego króla *Beli IV*. Nowe zastępy kolonistów (pierwsi Niemcy przybyli już w XII wieku na *Spisz* i do *Siedmiogrodu*) niemieckich; oprócz tego *Kumanowie*, czyli *Połowcy*, osiedlają się na Węgrzech.

Czechy. Wśród walk między Filipem a Otto-
1204. nem IV zdobywa *Przemysł Ottokar I* dziedziczną koronę królewską.

1246. Podział Austrii po wygaśnięciu rodu *Babenbergów*. Austrię otrzymuje *Ottokar II*, Styrię król-wicz węgierski.

1253—1278. *Przemysł Ottokar II* wypiera Węgrów ze Styrii i opanowuje *Karyntję*, wskutek czego jako król Czech z *Morawją*, oraz książę *Austrii*, *Styrii* i *Karyntji* z *Krainą* jest jednym z najpotężniejszych monarchów w Europie.

Wyprawy przeciw Prusakom na pomoc krzyżakom, którzy na jego cześć nowozałożoną warownię nazywają *Królewcem*.

XVIII. Ludwik Święty i ostatnie krucjaty. Wzrost monarchji francuskiej i początki parlamentu w Anglii.

1226—1270. Ludwik IX. Św.

1248—1254. Szósta krucjata. Przyczyny: 1. Zajęcie Jerozolimy przez *Turków* chowarezmijskich (1244) i 2. śluby króla Ludwika Św. podczas choroby.

Wyprawa przez *Cypr* do *Egiptu*; zajęcie *Damietty*, lecz klęska w pochodzie na *Kairo*; wydanie *Damietty* i okup. Wzmacnianie miasta *Akkon* i resztek królestwa Jerozolimskiego, poczem powrót do Francji.

1270. Siódma krucjata. Wyprawa *Ludwika IX* za radą jego brata, króla *Sycylii*, na *Tunis*. Zaraza w obozie chrześcijańskim i śmierć króla (1270).

Wewnętrzne rządy Ludwika we Francji. Król *Ludwik* wzorem rycerza chrześcijańskiego łączy męstwo z pobożnością i miłosierdziem; opieka nad miastami, zabronienie wojen prywatnych, sprawowanie sądownictwa i zarząd posiadłościami koronnemi przez urzędników, wyznaczonych przez radę królewską, najwyższy trybunał (parlament), rozpatrujący wyroki innych sądów.

Anglia. *Henryk III* i *Szymon de Montfort*. *Henryk III* (1216—1272), samowolny i rozrzutny, przekracza przepisy Wielkiej Karty. Wielką radę królewską, składającą się z bezpośrednich wasalów króla, zaczynają nazywać parlamentem.

Wojna domowa z królem; największym opozycjonistą *Szymon de Montfort*, hr. Leicester (syn pogromcy *Albigensów*); klęska króla.

1265. Wielki parlament nadzwyczajny w *Londynie*; prócz baronów i prałatów biorą w nim udział także przedstawiciele rycerstwa i wysłańcy znaczniejszych miast, a więc reprezentacja wszystkich stanów.

XIX. Społeczeństwo europejskie w wiekach średnich.

Skutki krucjat polityczne: 1. *Założenie* krótkotrwałych państw, jak królestwo Jerozolimskie (ostatni szczątek Akkon, zdobyty przez sułtanów egipskich 1291) i łacińskie cesarstwo wschodnie (upada 1261) i 2. stałych zdobyczy mniejszych, jak królestwo Cypru i Rodos (joannici) i drobne posiadłości Wenecjan na wybrzeżach i wyspach greckich.

Ważniejsze od politycznych są skutki społeczne i kulturalne: 1. wytknięcie *idealnego celu* surowej sile i namiętnościom rycerstwa; 2. rozwinięcie *poczucia łączności* wszystkich ludów zachodnich; 3. zetknięcie się z *cywilizacją bizantyńską i muzułmańską*; 4. *rozwój wiedzy* przez poznanie nowych krajów i ludów; 5. *rozwój sztuki* (poezja, architektura); 6. wzrost *handlu* między Zachodem i Wschodem i połączony z nim rozwój miast; podniesienie *władzy Kościoła* i papieży do najwyższej potęgi, którą jednakże niepowodzenia podkopują i przygotowują upadek.

Podstawy *porządku społecznego* w wiekach średnich: zupełna *odrębność stanów* i ścisła *hierarchiczność* w obrębie każdego z nich, obfitość różnych korporacyj i *brak poczucia spójności narodowej*.

Duchowieństwo, jego stanowisko, hierarchja i prawa. Całym Kościołem rządzi *papież*, prowincjami kościelnymi *arcybiskupi*, poszczególnymi diecezjami (częściami prowincyj k.) *biskupi*, parafjami *parochowie* (proboszczowie). Przy boku papieża znajduje się święte *kolegium*, złożone z mianowanych przez papieża *kardynałów*, którzy *wybierają papieża*. Kurja rzymska, to stały dwór papieski. *Arcybiskupów i biskupów* wybierają *kapituły*, złożone z prałatów i kanoników, a potwierdza papież. Parochów prezentują *patronowie kościoła* (kolatorzy), którzy uposażyli kościół, za-

twierdza ich zaś biskup. *Opatów* (przełożonych) po *klasztorach* wybierają zakonnicy a zatwierdza biskup, o ile bezpośrednio nie podlegają papieżowi.

Synody (zebrania w sprawach kościelnych) z udziałem arcybiskupów i biskupów zwołują papież.

Uchwały *soborów* t. zw. *kanony* i postanowienia papieskie, czyli dekretały, źródłem prawa kanonicznego (gorliwa praca nad zebraniem tychże Innocentego III i Grzegorza IX).

Sądy duchowne w sprawach *duchowieństwa*, *majątków* kościelnych, *matżeńskich*, wdów i sierot, *testamentów*, *lichwy* i t. p. Kary kościelne w postaci pokuty, pielgrzymki, jałmużny i t. p. Najsurowszą *karą klątwy kościelnej*, czyli *ekskomunikacji* oraz *interdykt*, na podstawie którego ustawiała służba Boża i udzielanie sakramentów. O karze śmierci orzekają władze świeckie.

Szlachta, rycerstwo i obyczaje rycerskie. Największą *cnotą rycerza męstwo*, połączone z *pobożnością*; dbałość o cześć i honor, opiekowanie się słabymi, cześć dla niewiast. Głównem i najmilszym zajęciem rycerstwa to *wojna*; zamięłowanie w ozdobnej zbroi. Podczas pokoju *igrzyska* rycerskie, turnieje, na których zwycięzca otrzymuje nagrodę z rąk dam, przypatrujących się igrzyskom. Obok zalet rycerskich atoli *szlachta* zawsze skłonna jest do *gwałtów*, pełna *dumy* i pogardy dla stanów niższych.

Miasta i mieszczenie. Rozwój miast od XI wieku; na czele zarządu *radę miejską*; dla wyboru urzędników i rajców *zgromadzenia pospółstwa*; zczasem na pierwsze miejsce wysuwa się *patrycjat* miejski, złożony z członków rodów najznakomitszych i najbogatszych. Miasta otoczone murami i basztami, których w razie potrzeby broni *milicja miejska*, złożona z pospółstwa; składy broni, czyli arsenały. Domy mieszkalne małe, ulice ciasne, na rynku, przeznaczonym na targi, wieża z dzwonem,

później okazałe *ratusze* jako miejsca zebrań rady miejskiej i miejsca przechowywania pieczęci, przywilejów, pamiątek hist. i t. p.

Pospólstwo składa się z rzemieślników, połączonych w *cechy*; ścisła łączność między członkami każdego cechu; wspólne gospody, uroczystości i obchody. *Początki* wielkiego *przemysłu* sukienniczego we Włoszech i Flandrji i jedwabniczego we Włoszech.

Większe znaczenia od rzemieślników mają w miastach *kupcy*, połączeni w t. zw. *gildje* albo *hanzy* jako stowarzyszenia handlowe.

Włochy siedzibą wielkiego handlu wschodniego, czyli bizantyńskiego (*Wenecja, Genua, Piza*), Flandrja (*Brugja, Gandawa*) handlu morskiego północnego, który niebawem dostaje się w ręce niemieckiej *Hanzy*.

Ludność wieśniacza dawna *wolna* *znika* i odtąd jest *poddana*, przypisaną do gleby; *robocizny i daniny* na rzecz pana ziemi, który posiada nad nią władzę sadowniczą. Częste jednak wypadki nadawania wolności całym wsiom, zamiany danin w naturze na opłaty stałe, zwalnianie przy zakładaniu nowych wsi na pewną ilość lat od wszelkich czynszów i t. p. ulgi.

Zwierzchność *monarsza* wobec samorządu stanowego ogranicza się do *utrzymywania równowagi* między stanami; w razie potrzeby zwoływanie *zjazdów*, czyli *sejmów*, w których uczestniczą zrazu tylko lennicy, a od XIII wieku także przedstawiciele miast, obradujący atoli oddzielnie.

Stosunki prawne. Początkowo *prawo świeckie* jest tylko *zwyczajowe*; od XIII wieku *układy systematyczne* prywatnych prawników (*Sachsenspiegel, Schwabenspiegel*, t. zw. *Etablissements de St. Louis*). Studjowanie prawa rzymskiego stopniowo ruguje t. zw. *sądy Boże*, wprowadzając proces śledczy, t. j. badanie świadków i oskarżonego (atoli tortury celem wymuszenia zeznań).

Oświata, szkoły i uniwersytety. Łacina powszechnym językiem naukowym. *Szkoły parafjalne* (elementarne) przy kościołach, *szkoły wyższe przy katedrach* biskupich i klasztorach; w tych ostatnich uczono sztuk wyzwolonych (artes) w dwóch grupach, *trivium*: gramatyka, retoryka i dialektyka i *quadrivium*: arytmetyka, geometria, astronomja i muzyka, wreszcie teologii. Rozwój *teologii i filozofji scholastycznej* we Francji, prawa we Włoszech. Korporacje studentów wraz z magistratami utrzymują na podstawie przywilejów papieskich i monarszych samorząd, jako t. zw. *studja generalne*, czyli *uniwersytety*; pierwsze uniwersytety powstają w *Bolonji i Paryżu*, a za ich przykładem dalsze we *Włoszech, Francji, Anglii i Hiszpanji*. Podział uniwersytetów według nauk na *fakultety*, według studentów zaś na narody. Kolegja dla magistrów i studentów, w których mają mieszkanie i utrzymanie. *Robert de Sorbon* (spowiednik Ludwika św.) założycielem kolegjum, nazwanem od jego nazwiska *Sorbonną*, która to nazwa przechodzi na wydział teologiczny, a wreszcie na cały uniwersytet paryski.

Nauka i literatura. Najwyższy rozkwit *teologii i filozofji scholastycznej*, studjum dzieł *Arystotelesa* i jego komentatorów. Św. *Tomasz z Aquinu* (doctor angelicus), dominikanin włoski († 1274), twórcą nowego systemu filozoficzno-teologicznego (*Summa theologica*).

Nauki matematyczne, według wzorów arabskich, zajmują się głównie *astrologją i alchemją*.

Roger Bacon, franciszkanin angielski, w astrologji i fizyce wskazuje na ważność doświadczenia.

W dziejopisarstwie roczniki (annales), kroniki, historie biskupstw, żywoty znakomitych mężów, opisy ważnych wydarzeń przez księży i zakonników w języku łacińskim. We *Francji* dwaj rycerze *Villahardouin i Joinville* pierwsi piszą historję w ję-

zyku ludowym; poza tem język ludowy także w kronikach miejskich.

Poezja. Łacińskie pieśni i hymny kościelne. Poezja świecka we Francji w narzeczach ludowych, w Niemczech pieśni *Minnesängerów* w narzeczu średnio-górnoniemieckiem. We Włoszech arcydzieło poezji średniowiecznej *Boska Komedja* (*Divina comedia*) *Danteo Aligheri* (1265—1321).

Sztuka. W architekturze styl gotycki (*katedry w Paryżu, Amiens, Reims, Rouen, Chartres i i.* w Niemczech w *Strassburgu, Freiburgu i Kolonii.*). Księgi kościelne ozdobione kosztownem malowidłem, t. zw. minjaturami.

OKRES IV.

1270—1492. Czasy upadku porządku średniowiecznego.

XX. Przewaga Francji i upadek potęgi papiestwa.

Srogie rządy *Karola Andegawęńskiego* wywołują wybuch powstania na *Sycylii* przeciw jarzmu francuskiemu i rzeź Francuzów na całej wyspie, t. zw. *nieszpory sycylijskie*. Powołanie na tron Piotra, króla aragońskiego, zięcia *Manfreda*.

Mimo interwencji papieskiej (wyklęcie Piotra) po długiej wojnie potomkowie *Karola* muszą zadowolić się samym tylko *Neapolem*.

1285—1314. *Filip IV Piękny*, wnuk *Ludwika Św.*, przy pomocy legistów (t. j. znawców i wielbicieli prawa rzymskiego) zamienia parlament, t. j. stały w Paryżu trybunał najwyższy, na organ absolutyzmu królewskiego. Kontrola rady królewskiej nad miastami oddaje je w zależność od króla. Pozyskanie dla korony francuskiej *Szampanji* (posag małżonki) i miasta *Lyonu*.

1294—1303. *Papież Bonifacy VIII* ustanawia pierwszy jubileusz (1300) i podnosi wysoko blask papiestwa.

1301. Po wygaśnięciu *Arpadów* na *Węgrzech* przyznaje koronę królewską królewiczowi neapolitańskiemu *Karolowi Robertowi* a *Władysławowi Ło-*

kietkowi przyrzeka pomoc przeciw *Wacławowi* czeskiemu.

Zatarg z *Filipem Pięknym* z powodu zakazu pod klątwą opłat z majątków kościelnych bez pozwolenia papieskiego; zgromadzenie stanów generalnych (duchownych i świeckich — états généraux) i przedstawicieli mieszczan przez Filipa; sfalszowanie bulli. W odpowiedzi *sobór w Rzymie* proklamuje wyższość władzy duchownej nad świecką.

Zamach nieudały kanclerza *Filipa Wilhelma Nogareta i Colonnę* na Bonifacego VIII w *Anagni* (1303), wkrótce potem śmierć papieża w Rzymie.

Wybór drugiego następcy Bonifacego Francuza. *Klemens V* (1305—1314) pod naciskiem Filipa nie udaje się wcale do Rzymu, lecz osiada na stałe 1309 w *Avignonie*, który aż do roku 1377 jest rezydencją papieża, samych Francuzów.

1312. *Sobór w Vienne* i skasowanie zakonu templarjuszy przez papieża *Klemensa V* pod naciskiem Filipa, pragnącego zagarnąć jego olbrzymie dobra. *Bezprawie, gwałt i tortury*, stosowane przeciw członkom Zakonu, oskarżonemu o herezję i występki.

1328. Wygaśnięcie rodu *Kapetyngów* po śmierci najmłodszego z synów *Filipa*.

XXI. Wielkie bezkrólewie w Niemczech, Hanza i Zakon Niemiecki, Habsburgowie, Luksemburgowie i związek szwajcarski.

1256—1273. Wielkie bezkrólewie w Niemczech, ogólna anarchja. Następcy *Wilhelma Ryszard hr. Kornwalji i Alfons X*, król Kastylji, nie troszczą się o państwo. Wojny prywatne, prawo pięści (Faustrecht), rycerze rozbójnicy (Raubritter); ligi miast celem obrony bezpieczeństwa dla handlu, jak związek miast nadreńskich (1254) i Hanza (staroniemiecki wyraz, oznacza związek) niemiecka, powstała między *Lubeką a Hamburgiem* (1241).

Hanza skupia wszystkie nadmorskie miasta niemieckie od *Holandji* aż do *Estonji* i wiele miast lądowych w północnych Niemczech i opanowuje zupełnie cały handel na *Bałtyku*; wielka potęga tego związku, własne floty wojenne, upokorzenie Danji (Waldemar III) w drugiej połowie XIV w.

1273—1291. Rudolf I Habsburski wybrany królem przez najznacniejszych książąt (z pominięciem mniejszych), którzy wyłącznie przywłaszczają sobie prawo wyboru króla, stąd elektorowie (Kurfürsten — od *kiesen* = wybierać). Przywrócenie porządku w Niemczech, zaniechanie wyprawy do Włoch, dobre stosunki z książętami, dążność do uzyskania dla swej rodziny jak najwięcej dziedzicznych posiadłości.

Zatarg z *Ottokarem II.*, królem czeskim, który po rzuconej na niego banicji się upokarza, wydaje Austrię, Styrię i Karyntję, ale niebawem znów zrywa się do walki.

1278. Bitwa na polach nad rzeką Morawą, klęska i śmierć *Ottokara II* w walce.

Za pozwoleniem książąt nadaje *Rudolf* (1282) *Austrię* i *Styrię* synowi swemu *Albrechtowi*, *Karyntję* zaś *Meinhardowi*, hr. *Gorycji* i *Tyrolu*. Koniec pierwszego połączenia Czech z Austrią. Przemysłidom pozostają tylko *Czechy* i *Morawy*.

1291—1298. *Adolf Nassauski* pada w walce z wybranym przeciwko niemu austriackim *Albrechtem* pod *Göllheim* (1298).

1298—1308. *Albrecht I* sprzyja miastom i dąży do pozyskania nowych posiadłości, zwłaszcza, że otwierają się dlań widoki pozyskania korony czeskiej.

W *Czechach* po śmierci *Ottokara II* obejmuje rządy syn jego *Wacław II* (1278—1305); z początku rządy opiekuńcze z powodu małoletności. Po śmierci *Leszka Czarnego* (1279—1288) mieszanie się do spraw polskich i walka z *Władysławem Łokietkiem*; zajęcie *Krakowa* (1291), a po śmierci

Przemysław II, który wznowił w Polsce tytuł królewski (1295) i połączył *Wielkopolskę* z *Pomorzem*, dalsze walki.

1300. Po wypędzeniu Łokietka koronacja *Wacława II* w *Gnieźnie* na króla polskiego. Starania *Wacława* o koronę węgierską po wygaśnięciu *Arpadów* (1301) udaremnia papież *Bonifacy VIII*, przyznając koronę węgierską *Karolowi Robertowi*, królewiczowi neapolitańskiemu. Pod opieką papieża wznawia *Władysław Łokietek* walkę z *Czechami*.
1305. Śmierć *Wacława II* uwalnia Łokietka od dalszej walki, jak również
- 1306 śmierć jego syna *Wacława III*, na którym wygasł ród *Przemyslidów* w *Czechach*.
1308. Śmierć *Albrechta I* z ręki jego własnego synowca *Jana* (Parricidy).
- 1308—1313. *Henryk VII*, hr. luksemburski, popierany przez *Filipa Pięknego*, królem; młodociany jego syn *Jan* zyskuje koronę czeską wraz z ręką królewny (1310); niespodziewany wzrost potęgi rodu *Luksemburgów*.

Wyprawa do *Włoch* i wznowienie godności cesarskiej (po 60 przeszło latach); mimo wszystko panowanie niemieckie nie może się we *Włoszech* ustalić.

1309. Wielki mistrz krzyżacki i główni dostojnicy Zakonu przybywają z *Wenecji* do *Malborka* nad *Nogatem*, a równocześnie opanowuje Zakon podstępnie *Gdańsk* i *Pomorze*. Początek długiej wojny z *Polską*; potęga militarna Zakonu.
1314. Wskutek rozdzielenia elektorów wybór równoczesny dwóch królów, ks. bawarskiego *Ludwika* (1314—1347) i *Fryderyka Pięknego*, syna *Albrechta I*.
1309. Trzy kantony leśne (*Szwyz*, *Uri*, *Unterwalden*), uwolnione od panowania austriackich rządców (podanie o *Tellu* i *Gesslerze*), zawierają związek ku obronie swej niepodległości, który zatwierdza *Henryk VII*.

1315. Górale szwajcarscy zadawają ks. austriackiemu *Leopoldowi*, bratu Fryderyka Pięknego, ciężką klęskę pod *Morgarten*. Rozejm i ponowienie związku wieczystego trzech kantonów (*schweizerische Eidgenossenschaft*).
1322. Bitwa pod *Mühldorf* i klęska Fryderyka austr., którego atoli Ludwik bawarski uznaje współregentem (1325).
Zatarg z papieżem *Janem XXII*, który Ludwika wyklina; wyprawa do Włoch po koronę cesarską.
1328. Zjazd elektorów w *Rense* (koło Koblencji) orzeka, że prawomocnie wybrany król rzymski nie potrzebuje potwierdzenia papieskiego.
1346. Zatarg z elektorami z powodu Tyrolu (chęć pozyskania tego kraju wbrew prawom kościelnym), detronizacja i wybór starszego syna króla czeskiego Karola.
1347. Nagła śmierć Ludwika zapobiega wojnie domowej.

XXII. Europa wschodnio-północna w w. XIV.

Węgry i Czechy, Polska, Ruś i Litwa, kraje skandydawskie.

Nowe dynastje w Węgrzech i w Czechach.

- 1307—1342. Karol Robert andegawieński na Węgrzech, zdolny polityk i administrator, unika wojen i urzędu pilnie państwo nawewnątrz.
- 1310—1346. Jan Luksemburski w Czechach, miłośnik wypraw awanturniczych i turniejów, bierze po stronie krzyżaków udział w krucjatach przeciw Litwie i zyskuje *Śląsk* dla korony czeskiej (1335).

Polska. Władysław Łokietek (1306—1333) po wypędzeniu Czechów po śmierci Wacława III dokonywa odbudowy państwa i

- 1320 koronuje się królem polskim. Po podstępem wydarciu mu przez krzyżaków *Gdańska i Po-*

morza zawiera przymierze z *Karolem Robertem* (wydaje za niego córkę) i z w. ks. litewskim *Gedyminem* (małżeństwo syna Kazimierza z córką jego Aldoną), poczem wojna z Zakonem. Mimo pewnych powodzeń Łokietka (bitwa pod *Płowcami* 1331) nowe straty (*Kujawy*).

1333—1370. **Kazimierz Wielki.** Pokojowa polityka. *Traktatem wyszebradzkim* (1335) zrzuca się Kazimierz Wielki praw do Śląska, a król czeski *Jan Luksemburski* tytułu króla polskiego. Pokój w *Kaliszu* (1343) z krzyżakami, którzy zatrzymują *Pomorze*, ale wydawają *Kujawy* i ziemię *Dobrzyńską*.

1340. Zajęcie *Rusi Czerwonej* po wygaśnięciu rodu *Romanowiczów* i śmierci siostrzeńca tychże *Bolesława Trojdenowicza*.

Wewnętrzne rządy Kazimierza W. Opieka nad ludem wiejskim (król chłopków), nad miastami, handlem i przemysłem; najwyższy sąd miejski na zamku krakowskim; nowe budowle (*Sukiennice* w Krakowie, zamek lwowski, warowne grody, kościoły); rozszerzenie służby wojennej w pospolitem ruszeniu; uporządkowanie sądownictwa (*statut wiślicki* 1347); celem umożliwienia poddanym swoim wyższego wykształcenia zakłada *akademię* w *Krakowie* (1364); Polska za rządów Kazimierza W. staje się doskonale zorganizowanym i zagospodarowanym państwem.

1347—1437. **Rządy Luksemburgów w Czechach i Niemczech.**

1347—1378. **Karol IV**, syn Jana, bardzo wykształcony i rozumny, koronuje się na cesarza rzymskiego, atoli bez aspiracji do dawnych praw cesarskich we Włoszech.

1348. Założenie uniwersytetu w *Pradze* na wzór paryskiego; szczególna troska o pomyślność Czech jako dziedzicznego państwa.

1356. *Złota bulla* normuje sposób obierania królów rzymskich; 3 elektorów: 3 duchownych (arcybisku-

pi Moguncji, Trewiru i Kolonji) i 4 świeckich (król czeski, palatyn reński, książę sasko-wittenberski i margrabia brandenburski).

Świetność Czech pod rządami Karola IV: zbiór nowych ustaw karnych (*Maiestas Carolina*), ukrocenie samowoli panów, wzorowa administracja, opiekun rolnictwa, handlu i przemysłu, protektor nauk i sztuk, budowa okazałych gmachów (katedra św. Wita, zamek na *Hradczanach*). Powiększenie państwa przez nabycie *Chebu i Łużyc*.

1342—1382. Ludwik Wielki na Węgrzech, syn Karola Roberta, odgrywa tę samą rolę w swem państwie, co Kazimierz W. w Polsce, a Karol IV w Czechach.

Utrata *Neapolu* po śmierci brata *Andrzeja*, ale zato przez zajęcie *Dalmacji* w wojnach z *Wenecją* uzyskany dostęp do morza.

Zwierzchnictwo nad *Serbią i Wołoszczyzną*.

1370—1382. Ludwik W. królem polskim po śmierci Kazimierza W., nie pozostawiającego męskiego potomka. Rządy ma pełnić matka *Elżbieta*. Odrwanie od Polski *Rusi Czerwonej* (z początku rządzi tam *Władysław Opolczyk*, później namiestnicy węgierscy).

1374. Przywilej w *Koszycach*; uwolnienie szlachty od wszelkich opłat prócz 2 groszy z łanu, za co szlachta uznaje prawo następstwa tronu w Polsce dla jednej z jego córek (*Marja, Jadwiga*).

Habsburgowie w *Austrii* zyskują *Karyntję i Krainę*. *Albrecht Mądry*, syn *Albrechta I*, łączy wszystkie posiadłości *Habsburgów*.

Rudolf IV (1358—1365), książę rządzny i skrzętny, zakłada w *Wiedniu* uniwersytet (1365) i kościół św. *Szczepana*, przyjmuje tytuł arcyksięcia, nieuznany przez *Karola IV*. Przyłączenie *Tyrolu* do *Austrii*. Po jego bezpotomnej śmierci dzielą się jego bracia posiadłościami rodzinnymi: *Albrecht* otrzymuje *Austrię*, linja albertyńska, *Leopold* *Styrję*, *Karyntję*, *Tyrol* i dobra szwabskie — linja

leopoldyńska. Klęska Leopolda w walce ze związkiem szwajcarskim i śmierć pod Sempach (1386).

Litwa. Litwini, szczep pobratymczy *Prusakom*, pod panowaniem *Mendoga* (Mindowe), około połowy XIII wieku tworzy ściślejszą organizację i urządza wyprawy łupieskie do *Prus* i na *Mazowsze*.

Gedymin (1315—1341) właściwym organizatorem państwa litewskiego; założenie *Wilna*; niebezpieczeństwo, grożące Litwinom od *Zakonu*, urządzającego przeciw nim, jako poganom, krucjaty.

1352—1382. Rządy w. mistrza *Winryka v. Kniprode*; szczyt potęgi *Zakonu*, ciągle wyprawy w głąb *Litwy*, której broni dzielnie syn *Gedymina Kiejstut*, ks. trocki. Brat *Kiejstuta Olgierd* (1345—1377) podbija *Wołyń*, *Podole*, *Kijów* i *Tatarów* nad *Dniestrem* i *Dnieprem* i rozszerza granice państwa aż po morze *Czarne*. Książęta moskiewscy zyskują od *Tatarów* godność wielkoksiążęcą.

1386. Syn *Olgierda Jagiełło* przyjmuje chrzest i poślubia królowę polską *Jadwigę*; połączenie *Litwy* i *Polski* w jedno potężne mocarstwo. Panowanie *Jagiellonów* w *Polsce* (1386—1572).

1410. Pogrom *Zakonu krzyżackiego* na polach *Grunwaldu* i *Tannenbergu* (15 lipca). Mimo niewyzyśkania zwycięstwa (krzyżacy oddawają *Litwie* tylko *Żmudź*), złamanie potęgi *Zakonu* na zawsze. Zacieśnienie związku *Polski* z *Litwą* w *Horodle* (1413).

XXIII. Anglja i Francja w wojnie przeszło stuletniej.

Za *Edwarda I* (1272—1307) zdobywa Anglja celtycką *Walję* (stąd tytuł ks. *Walji*); wzrost znaczenia parlamenntu pod jego rządami i rządami syna *Edwarda II*; podział parlamentu na dwie izby, wyższą — lordów, złożoną z wysokich lenników świeckich i duchownych i niższą — izbę gmin, złożoną z przedstawicieli hrabstw i wysłańców miast.

Przyczyny 100-letniej wojny Anglii z Francją:
1. dążenie Anglików do zwierzchnictwa nad *Szkocją* i 2. interesy ekonomiczne *Anglii* we *Flandrji*.

Przyczyną bezpośrednią są pretensje króla angielskiego *Edwarda III* (1327—1377) do korony francuskiej (wnuk przez matkę Filipa Pięknego), jak i mieszanie się do wojny o *Szkocję* Filipa VI (Valois — 1328—1350).

1346. Bitwa pod *Crécy* (nad *Sommą*) i straszna klęska wojsk francuskich (łucznicy angielscy, *książę Czarny*, śmierć króla czeskiego *Jana Luksemburskiego*). Anglicy zdobywają miasto *Calais* (nad *Kanałem*).

1356. Klęska *Jana Dobrego* (1350—1364) w pobliżu *Poitiers*, który dostaje się do niewoli angielskiej.

Delfin Karol (nazwa pochodzi od nabytego przez Filipa VI hrabstwa *Vienne*, czyli *Delfinatu* między *Rodanem* a *Alpami*, stąd *dauphin* — delfin, tytuł, używany przez najstarszego syna królewskiego) — zmuszony wyczerpaniem Francji (powstanie w Paryżu, wojna chłopska), zawiera pokój

1360. pokój w *Brétigny*: *Anglja* zatrzymuje *Calais* i kraj od *Loary* po *Pireneje* jako księstwo *Akwitanji*, którą jednak już po krótkim czasie, doszedłszy do rządów, *Karol V Mądry* (1364—1380) odbiera Anglikom.

Rządy regencyjne nad małoletnim *Karolem VI* (1380—1422) *Ludwika*, ks. orleańskiego i *Jana Bez Trwogi*, ks. burgundzkiego.

W *Anglii* niezgodne z nauką Kościoła występy profesora teologii w *Oxfordzie*, *Jana Wyclifa*, zyskują za pośrednictwem wędrownych kaznodziejów, t. zw. ubogich księży, rozpowszechnienie. Ruchy socjalne, pozbawienie tronu *Ryszarda II* (1399), następcą stryjeczny brat *Henryk IV*.

1399—1461. Panowanie rodu *Lancaster* w *Anglii* (bocznej linii rodu *Plantagenetów*).

Henryk V (1413—1422) wznawia wojnę z Francją.

1415. Zwycięstwo Henryka V w bitwie pod Azincourt.
 1429. Joanna d'Arc, córka wieśniaka z *Domremy* (w *Szampanji*), Dziewica Orleańska, uwalnia Orlean od oblężenia, prowadzi Karola VII na koronację do Reims, później dostaje się atoli do niewoli i ginie na stosie w *Rowen* (1431), później rehabilitowana, a świeżo w poczet świętych zaliczona.

Księżę *Filip* burgundzki godzi się wreszcie (1435) z *Karolem VII*; odtąd przewaga nad Anglikami, którzy stopniowo wycofują się z zajętych terytorjów i zatrzymują jedynie *Calais*.

1453. Koniec wojny bez układu ostatecznego (królowie angielscy zatrzymują tytuł królów francuskich).

XXIV. Kościół i herezja w w. XIV i XV. Wielka schizma i sobory. Hus i wojny husyckie.

Z powodu pobytu papieża w *Awinjonie* (1309 do 1377 — t. zw. niewola babilońska papieża) upadek powagi stolicy apostolskiej.

1378. Po powrocie do Rzymu papieża *Grzegorza XI* i jego śmierci wybór Włocha *Urbana VI* (jedno-myślny), któremu kardynałowie francuscy przeciwstawiają antypapieża Francuza (*Klemensa VII*). Początek wielkiej schizmy zachodniej.

- 1378—1400. *Wacław*, syn *Karola IV* (w Czechach do r. 1419); ciągle zatargi z duchowieństwem (*św. Jan Nepomucen*) i z książętami niemieckimi, wskutek czego pozbawiony korony w Niemczech. W jego miejsce wybór *Ruprechta*, elektora *Palatynatu* (1400—1410), który atoli ani we Włoszech, ani w Niemczech władzy swojej ustalić nie może.

1409. *Sobór w Pizie*, zwołany wbrew postanowieniom prawa kanonicznego, składa z godności obu papieża, rzymskiego i awinjońskiego i wybiera *Aleksandra V*. Ponieważ nikt z nich godności nie składa, niebywałą zamęt.

Błędy *Wyclifa* powtarza za pośrednictwem *Hieronima z Pragi* profesor teologii w uniwersyte-

cie praskim *Jan z Husyńca*, zwany *Husem*. Jako rektor przeprowadza uchwałę, że w zarządzie uniwersytetu trzy głosy mają mieć Czesi, a tylko jeden cudzoziemcy. Popularność Husa w Czechach.

1410—1437. Zygmunt Luksemburski snuje wielkie plany i pragnie przywrócić jedność w Kościele. Za jego namową papież Jan XXIII zwołuje

1414—1418 sobór powszechny do Konstancji. Usunięcie schizmy; papież rzymski (Grzegorz XII) zrzeka się swej godności dobrowolnie, z innych składa sobór i kardynałowie wybierają *Marcina V* (1417—1431).

Sobór potępia naukę Husa i wydaje go władzy świeckiej, która skazuje go na śmierć (1415). Zaburzenia husyckie w Czechach: dwa kierunki wśród zwolenników Husa, umiarkowany *utrakwistów*, czyli *kalikstynów* i radykalny, t. zw. *taborytów*, na którego czele staje *Jan Žižka z Trocznowa*.

Zaburzenia w Pradze, nagła śmierć króla Wacława (1419).

1420—1424. Krwawe wojny husyckie w Czechach; klęski następcy Wacława *Zygmunta* i wypędzenie go z Czech. Pięciokrotne krucjaty z Niemiec kończą się zawsze pogromem krzyżowców. Husyci umiarkowani ofiarowują koronę *Władysławowi Jagielle* i w. ks. litewskiemu *Witoldowi*, który ją przyjmuje (nieudana wyprawa *Zygmunta Korybuta*). Śmierć *Žižki* (1424) i napady husytów na kraje sąsiednie.

1431—1439. Sobór bazylejsko-florencki godzi się w t. zw. *kompaktatach praskich* (1433) na komunję pod obu postaciami. *Taboryci*, odrzucający kompaktaty, ponoszą klęskę w krwawej bitwie pod *Lipanami* (1434).

Zygmunt Luksemburski, uznany królem czeskim (1436), wkrótce umiera (1437); na nim wygasa rodzina Luksemburgów.

1438—1740. Cesarze niemieccy z domu habsburskiego.

1438—1439. Albrecht II, ks. austriacki, zięć Zygmunta, łączy *Węgry i Czechy* z koroną niemiecką.

Po przeniesieniu soboru z *Bazylii do Ferrary* nowe rozdwojenie w Kościele (*Eugenjusz IV* i antypapież *Feliks V*).

1439. Unja florencka (po przeniesieniu soboru z powodu zarazy z *Ferrary do Florencji*). Cesarz *Jan VIII* Paleolog, patriarcha konstantynopoliński, arcybiskup nicejski, metropolita ruski i i. Grecy uznawają prymat papieża i poddawają się jego zwierzchnictwu.

XXV. Turcy osmańscy i koniec cesarstwa Wschodniego.

Słabość cesarstwa bizantyńskiego, wskrzeszonego przez *Michała VIII Paleologa* (1261).

Car serbski *Duszan* (1331—1355), władca całej zachodniej części półwyspu Bałkańskiego, utrwała rządy zwierzchnicze także nad *Bułgarią* i doprowadza państwo serbskie do niebywałej potęgi; ale po jego śmierci podział na części i upadek.

Pojawienie się Turków z Turkestanu w Azji Mniejszej (ok. r. 1300). Zdobycie Brussy przez *Osmana* (stąd nazwa osmańscy) i założenie tamże stolicy. Bitne wojsko, piechota — janczarowie (głównie z wychowanych w islamizmie dzieci chrześcijańskich) i stała konnica — spahi.

Sułtan *Murad I* usadawia się najprzód w *Gallipoli w Dardanelach* (1354) i stąd zdobywa

1365. *Adrianopol* i tamże przenosi swoją stolicę; zwycięstwo nad *Bułgarami*.

1389. Bitwa na *Kossowem Polu* i klęska zupełna *Serbów*, śmierć króla *Łazarza* i zwycięskiego *Murada*. Syn *Murada Bajazet* zdobywa *Tirnowo* i rozszerza granice państwa aż po *Dunaj i Sawę*.

1396. Pierwsza krucjata, podjęta przez króla węgierskiego *Zygmunta Luksemburskiego* i klęska zupełna pod *Nikopolis*.

Postępy Turków wstrzymuje chwilowo najazd *Mongołów* pod wodzą *Timur lenka* (*Tamerlana*)

1402 na Azję Mniejszą. Klęska Turków pod *Angorą* i osłabienie ich potęgi na szereg lat.

Druga krucjata pod dowództwem młodocianego króla polskiego i węgierskiego, *Władysława III* i *Jana Korwina Hunyady'ego* w głąb Bałkanów. Mimo przyjęcia korzystnych warunków pokoju, ofiarowanych przez *Murada II*, wznowienie wojny

1444 i klęska pod *Warną*. Śmierć i zniknięcie bohaterskiego króla, zapowiedź upadku *Konstantynopola*.

1453. Zdobyćcie *Konstantynopola* przez *Mahometa II*, śmierć cesarza *Konstantyna XI*, koniec wschodniego cesarstwa rzymskiego. Odtąd *Konstantynopol*, przewany *Stambułem* (*Istambul*), stolicą państwa ottomańskiego.

1456. Wyprawa *Mahometa II* na podbój *Węgier*; wielkie zwycięstwo *Jana Hunady'ego* pod *Belgradem* ocala *Węgry*. Po zdobyciu *Peloponezu*, *Bośni*, *Hercegowiny* i *Albanji* Turcy zawładnęli całym półwyspem Bałkańskim.

XXVI. Włochy w wiekach XIV i XV i początek odrodzenia.

We Włoszech w tym okresie mnóstwo drobnych państw o najrozmaitszym ustroju (królestwa, księstwa, margrabstwa, hrabstwa, republiki miejskie z rządami arystokr. lub demokr.); zacięte walki stronnictw. Wojny przy pomocy najemników, dostarczanych przez t. zw. kondotjerów; rozwój artylerji i inżynierji. Wśród wojen różne koalicje, układy, stąd rozwój dyplomacji. Od połowy XV wieku 5 państw większych: królestwo neapolitańskie, państwo kościelne, księstwo medjołańskie, rzeczpospolita wenecka i florencka.

W królestwie neapolitańskiem walki andegawensko-aragońskie o *Sycylję*. *Alfons V* (1440—1458) łączy *Neapol* z *Sycylją* i *Aragonją*.

W państwie kościelnem przewroty w Rzymie (*Cola Rienzi*, trybun ludu), w innych miastach naprzemian rządy republikańskie i uzurpatorowie.

Księstwo medjolańskie. Świetność i blask pod rządami gibelinńskiej rodziny *Viscontich* (koniec XIII w.), później (około 1450) kondotjera *Franciszka Sforzy* i jego potomków.

Wenecja. Po upadku *Pizy*, a później *Genuy*, rośnie nieustannie znaczenie Wenecji; rządy arystokratyczne, bardzo przezorne; wielka rada, złożona tylko z członków arystokracji, zapisanych w t. zw. Złotej Księdze, zamkniętej w r. 1296. Rząd doży z kilku radcami, ale kontrola wszystkich urzędników w ręku corocznie wybieranej t. zw. rady dziesięciu.

Wysoko rozwinięty przemysł (sukna, jedwabie, szkło, zwierciadła, wyroby ze złota i srebra) i handel ze Wschodem (handel lewantyński) i liczne posiadłości tamże. Wielka flota wojenna; Wenecja pierwszą potęgą morską.

Wojny z *Medjolanem* w XV w. rozszerzają także jej panowanie na stałym lądzie włoskim (*Werona*, *Padwa*, *Brescia* i i.).

Florencja. Częste przewroty, rządy demokratyczne cechów, kupców, pracowników i t. p. Ruchliwa ludność rzemieślnicza (sukiennictwo, farbiarstwo, tkaniny), handel głównie lądowy; kantory po wszystkich krajach europejskich, wekslarze i bankierzy florency.

Największe znaczenie mają we Francji rządy rodziny *Medyceuszów*. *Cosino de' Medici* (1434—1464) ozdobienie i uświetnienie Florencji, instytucje dobroczynne. Najświetniejszy okres pod rządami jego wnuka *Lorenzo* († 1492); protektor nauki, sztuki i literatury.

Ruch umysłowy. Humanizm (także odrodzenie, czyli renesans) oznacza zwrot ku klasycznej starożytności. Na przełomie stoi *Dante Alighieri*, właściwymi twórcami są *Franciszek Petrarca*

(† 1374), twórca sonetów i pieśni, i **Jan Boccaccio** († 1375) (*Dekameron*), twórca prozy, prócz tego pisma łacińskie wierszem i prozą.

Obok tego **studjum literatury greckiej** (sobory w *Ferrarze i Florencji*), filozofji *Platona*, zwłaszcza wskutek napływu Greków do Włoch po zdobyciu Konstantynopola.

Główni protektorowie humanistów *Medyceusze* (*Cosimo i Lorenzo*) we *Florencji* i kurja rzymska (papież *Mikołaj V* i *Pius II — Eneaszy Sylwusz Piecolomini*).

Większe znaczenie od utworów poetycznych mają zrazu prace naukowe humanistów (*historja, filozofja, archeologja, geografja, pedagogika*).

W architekturze styl renesansowy według starych wzorów, polegający na harmonji miar i dekoracyj, ale na obfitszem stosowaniu kolumn i arkad i kopuł. Architekt *Brunellesco*, rzeźbiarze *Ghiberti* i *Donatello* we *Florencji*, w malarstwie opieranie się na żywych wzorach (*Giotto*).

Wpływ humanizmu niekorzystny pod względem społecznym (wybijały indywidualizm) i moralnym (rozluźnienie obyczajów). Egoizm i interes własny górą. (Por. *Mikołaj Macchiavelli* książka „*O księciu*“).

Do szybkiego wzrostu ruchu humanistycznego przyczynia się wynaleziona w Niemczech, w Moguncji (ok. 1450), przez Jana Guttenberga sztuka drukarska.

XXVII. Potęga monarchij zachodnich i słabość Niemiec.

Francja. Karol VII (1422—1461) tworzy regularną jazdę jako zawiązek stałej armji i organizuje artylerję; nie zwołuje stanów generalnych i opiera się tylko na radzie królewskiej. Wydanie sankcji pragmatycznej dla Kościoła galikańskiego; rozległe dobra (apanaże) dla książąt krwi królewskiej.

Potęga *Burgundji* pod rządami *Filipa Dobrego*, uwolnionego przez Karola VII od wszelkiego hołdu (1435).

Syn *Filipa Dobrego Karol Śmiały* (1467—1477) zawikłany w walkę z następcą *Karola VII Ludwikiem XI* (1461—1483).

1476. *Karol Śmiały*, pokonany przez górali szwajcarskich w 2 bitwach (*Granson* i *Murten*) pada

1477 podczas oblężenia miasta *Nancy*. Jedyna jego córka *Marja* poślubia arcyksięcia austriackiego *Maksymiljana*, syna cesarza *Fryderyka III*. *Maksymilian* utrzymuje się przy dziedzictwie *burgundzkiem* przeciw *Ludwikowi XI*, królowi francuskiemu, który otrzymuje tylko *księstwo Burgundję* (*Bourgogne*, stolica *Dijon*).

1455—1485. *Anglja*. *Wojny Róży białej z czerwoną*, czyli *domów York i Lancaster*. (*Henryk VI* z d. *Lancaster*, *Edward IV* i *Ryszard III* z domu *York*). Wojna kończy się pojednaniem obu stronictw w ten sposób, że ostatni potomek *Lancastrów* (po kądzieli) *Henryk VII Tudor* (1485—1509) zaślubia córkę *Edwarda IV*.

Państwa hiszpańskie. Do największego znaczenia dochodzi *Aragonja* pod *Ferdynandem Katolickim* i *Kastylja* pod *Izabelą*; połączenie obu państw drogą małżeństwa. Związki miast w t. zw. święte bractwo, *Ferdynand* w. mistrzem trzech zakonów rycerskich, królewski trybunał duchowny, reformy kościelne, dokonane za inicjatywą *Izabeli* przez kardynała *Jiméneza*.

1492. Upadek *Granady* jako ostatniej resztki dawnego państwa muzułmańskiego.

Wyprawy morskie *Portugalczyków* do *Afryki*.

1486. *Bartłomiej Diaz* dociera do południowych krańców *Afryki*, do przylądka *Dobrej Nadziei*.

1438—1439. *Niemcy*. *Albrecht II* austriacki walczy z *Turkami*.

1440—1493. *Fryderyk III* z linji *leopoldyńskiej* tak w *Niemczech* jak w swoich krajach dziedzicznych

jest bez wszelkiej władzy. W Niemczech ciągle walki książąt z miastami. W Czechach królem Jerzy z Podiebradu, na Węgrzech Maciej Korwin, syn Jana Hunyady'ego.

Głównymi ogniskami oświaty i kultury są w Niemczech miasta (na północy *Hanza*, na południu przemysłowe miasta *Augsburg*, *Norymberga* i i.); upadek wolnego rycerstwa, ciężkie położenie ludności wiejskiej.

XXVIII. Przewaga Jagiellonów na wschodzie i Wielkie Księstwo Moskiewskie.

Polska i Litwa. Po klęsce grunwaldzkiej dalsze wojny z Zakonem, wśród których szlachta zyskuje znaczne przywileje. Wrogie stanowisko cesarza *Zygmunta* wobec unji polsko-litewskiej. Klęska następcy Witolda *Świdrygiełły* i sprzymierzonych z nim krzyżaków pod *Wilkomierzem* (1435); upokorzenie *Świdrygiełły*; Zakon zrzeka się podejmowania wojny lub zawierania sojuszków bez wiedzy Polaków.

W czasie małoletności *Władysława III* (1434 do 1444) rządy możnowładztwa w Polsce z kardynałem *Zbigniewem Oleśnickim* na czele.

1447—1492. **Kazimierz Jagiellończyk.** Samodzielność w polityce wbrew kard. Oleśnickiemu.

1454—1466. **Wojna z krzyżakami o Prusy.** Podczas wojny *ustawodawstwo w Nieszawie*, z którego najważniejszym jest zobowiązanie króla, że odtąd nie powoła ani pospolitego ruszenia, ani żadnego nowego prawa nie wyda bez zezwolenia szlachty danej ziemi, na sejmiku zgromadzonej.

Początki rządów konstytucyjnych: *sejmiki* — zgromadzenia szlachty z województw i ziem, *sejmiki generalne* — zjazdy delegatów szlachty z pewnej dzielnicy, *sejmy walne* — zebrania posłów z całego państwa, wybranych na sejmikach.

1466. Drugi pokój w Toruniu. *Prusy Wschodnie*, czyli *Książęce*, ze stolicą w *Królewcu*, stają się lennem polskiem, *Prusy Zachodnie*, czyli *Królewskie*, z *Gdańskiem*, *Malborkiem*, *Elblągiem* i *Warmją* wracają do Polski.

W *Czechach* i na *Węgrzech* po śmierci *Albrechta II* rządzą za małoletniego jego syna *Władysława Pogrobowca* jako namiestnicy *Jerzy z Podiebradu* i *Jan Hunyady*. Po wczesnej bardzo śmierci *Władysława* (1457) walki o tron w obydwu krajach, z których zwycięsko wychodzą obaj namiestnicy; w *Czechach* otrzymuje koronę król *Jerzy*, na *Węgrzech* syn *Jana Hunyady*'ego *Maciej Korwin* (1458—1490).

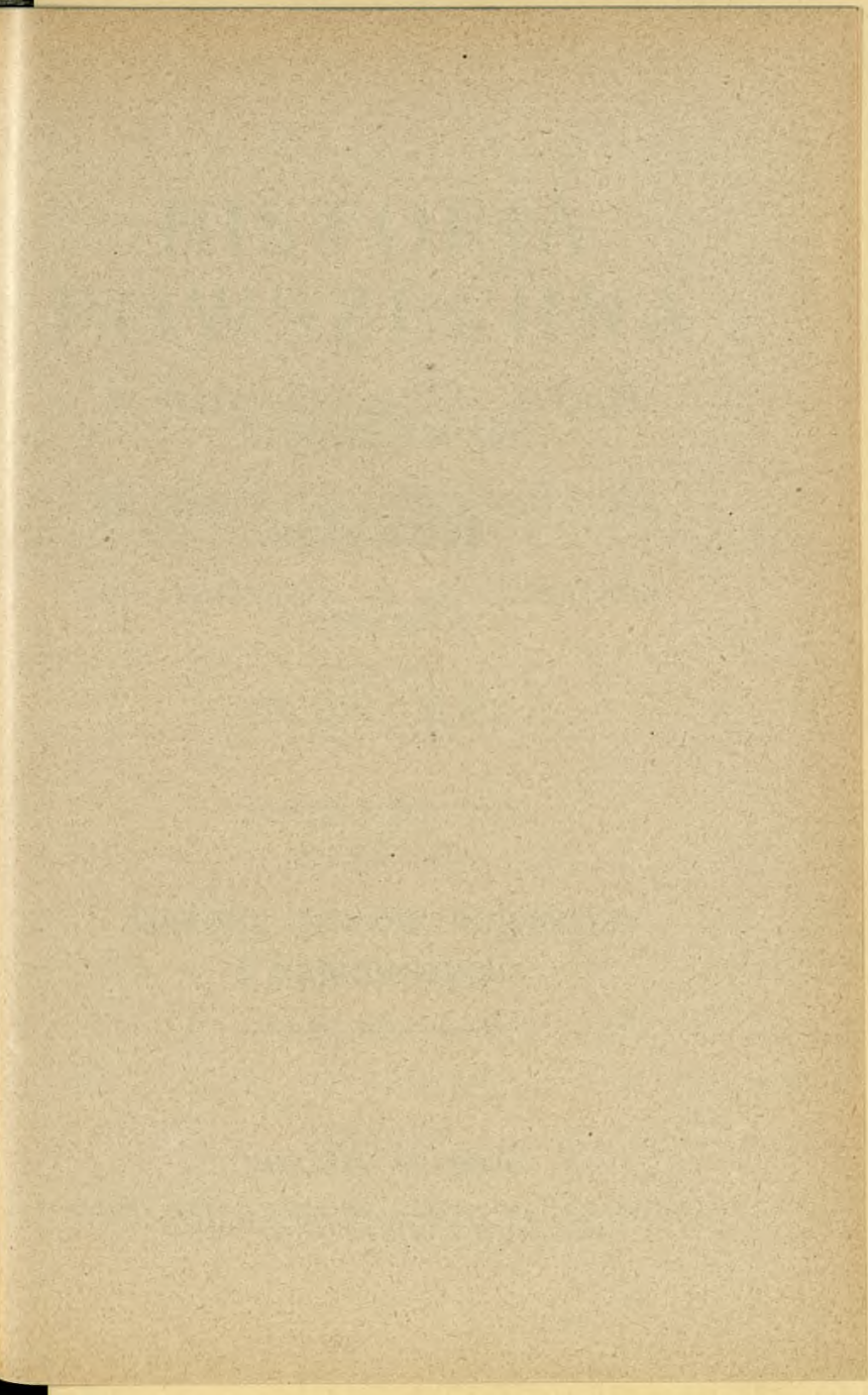
- Na podstawie umowy sukcesyjnej z królem czeskim *Jerzym* zostaje po jego śmierci królem
 1471 czeskim najstarszy syn *Kazimierza Władysław*.
 1471—1478. Wojna z królem węgierskim *Maciejem Korwinem*, występującym z prawami do korony czeskiej, zakończona pokojem w *Ołomuńcu* (1478); *Maciej Korwin* otrzymuje w dożywocie *Morawy*, *Śląsk* i *Łużyce*, *Władysław* zaś *Czechy*.
 1478. Wielki książę moskiewski *Iwan III. Wasylewicz Srogi* (1462—1505), pojąwszy za żonę *Zofję* z rodu *Paleologów* bizantyńskich, przybiera tytuł cara i herb bizantyński, dwugłowego orła, i niszczy republiki ruskie *Psków* i *Nowogród*, którym *Kazimierz* z powodu wojny węgierskiej nie udzielił pomocy.
 1480. *Iwan III* uwalnia *Moskwę* od zwierzchnictwa tatarskiego, wyzyskawszy rozbiecie *Złotej Hordy* tatarskiej na kilka księstw.
 1490. Po śmierci króla węgierskiego *Macieja Korwina* król czeski *Władysław Jagiellończyk* łączy z koroną czeską koronę węgierską. Największa potęga *Jagiellonów*.
 1492. Śmierć *Kazimierza Jagiellończyka*.

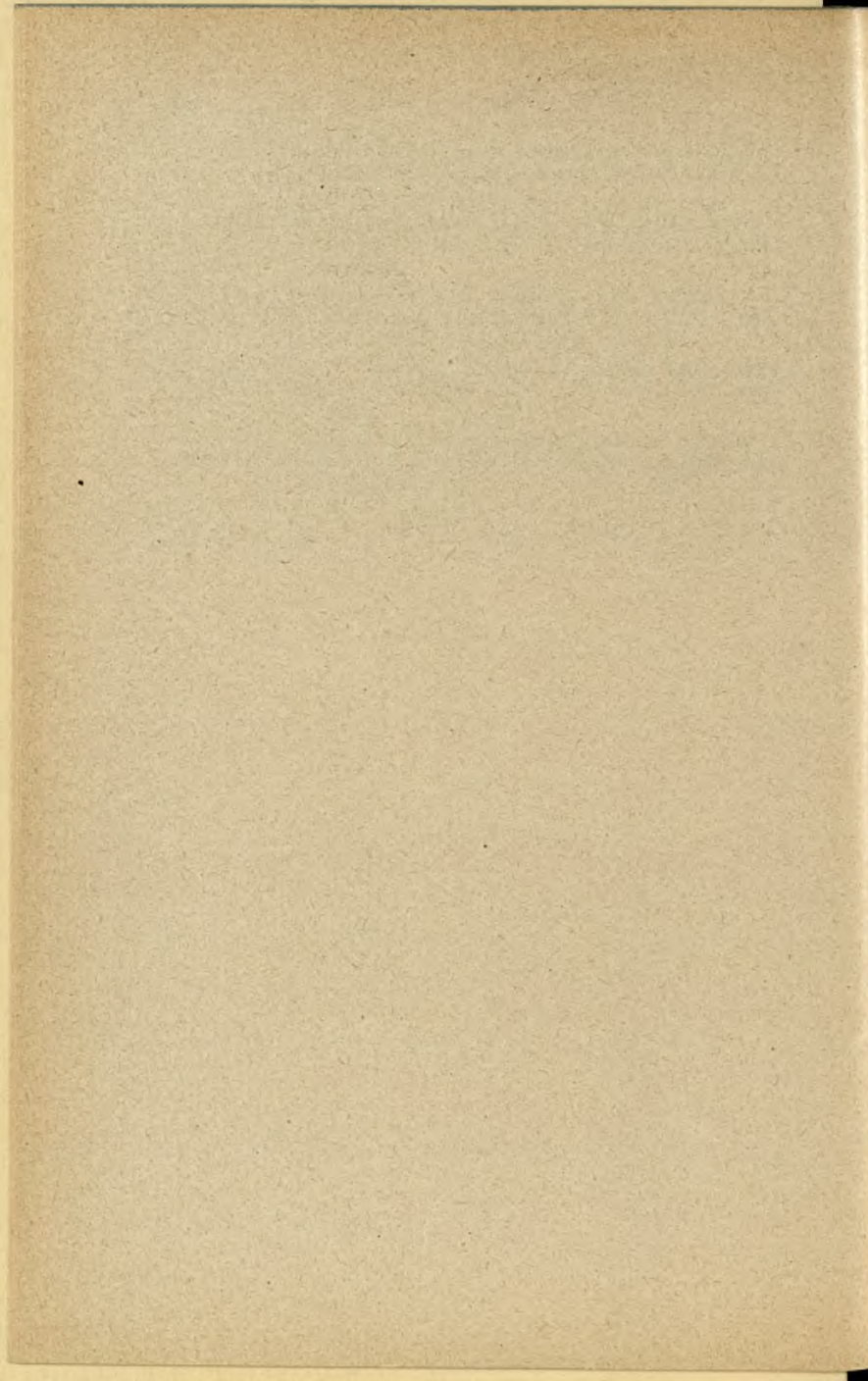
Równoczesne odkrycie *Ameryki* przez *Kolumba*.

Przegląd treści części II.

Podział historii wieków średnich	74
Okres I. Czasy tworzenia się nowego porządku	74
I. Nowe państwa germańskie i kościół katolicki	74
II. Wschodnie cesarstwo rzymskie	77
III. Mahomet i podboje Arabów	78
IV. Przewaga Franków i początki Karolingów	80
V. Karol Wielki i wskrzeszenie cesarstwa na zachodzie	81
Okres II. Czasy ustalania się porządku średniowiecznego na zachodzie	83
VI. Upadek Karolingów i system feudalny	83
VII. Normanowie, ich wyprawy i podboje	84
VIII. Słowianie i Węgrzy. Początki Rusi, Czech i Polski	85
IX. Państwo niemieckie i potęga cesarstwa Ottonów i Henryków	88
X. Grzegorz VII i reforma kościelna. Walka papieży z cesarstwem o inwestyturę	91
Okres III. Czasy wojen krzyżowych	94
XI. Przyczyny krucjat i krucjata pierwsza	94
XII. Początek walki Hohenszaufów i Welfów. Druga krucjata. Słowianie połabscy	95
XIII. Fryderyk Barbarossa i Aleksander III. Wznowienie walki cesarstwa z papiestwem	97
XIV. Francja i Anglia w wieku XII. Trzecia krucjata	99
XV. Innocenty III. Czasy najwyższej potęgi papieństwa	101
XVI. Fryderyk II i upadek cesarstwa	103
XVII. Europa północno-wschodnia i najazd Mongołów	105
XVIII. Ludwik Święty i ostatnie krucjaty. Wzrost monarchii francuskiej i początki parlamentu w Anglii	109
XIX. Społeczeństwo europejskie w wiekach średnich	110
Okres IV. Czasy upadku porządku średniowiecznego	114
XX. Przewaga Francji i upadek potęgi papieństwa	114

XXI. Wielkie bezkrólewie w Niemczech, Hanza i Zakon Niemiecki, Habsburgowie i Luksemburgowie i związek szwajcarski	115
XXII. Europa wschodnio-północna w w. XIV. Węgry i Czechy, Polska, Ruś i Litwa, kraje skandy- nawskie	118
XXIII. Anglja i Francja w wojnie przeszło stuletniej . .	121
XXIV. Kościół i herezja w w. XIV i XV. Wielka schi- zma i sobory. Hus i wojny husyckie . . .	123
XXV. Turcy osmańscy i koniec cesarstwa Wschodniego	125
XXVI. Włochy w wiekach XIV i XV i początki odro- dzenia	126
XXVII. Potęga monarchij zachodnich i słabość Niemiec .	128
XXVIII. Przewaga Jagiellonów na wschodzie i W. Księstwo Moskiewskie	130

HISTORJA POWSZECHNA

W NAJWAŻNIEJSZYCH DATACH
I STRESZCZENIACH

OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH AŻ DO
NAJNOWSZYCH

JAKO REPETYTORJUM DO UŻYTKU SZKOLNEGO
I PODRĘCZNEGO

OPRACOWAŁ

DR. JAN GALICZ

CZĘŚĆ III.

Historja czasów nowszych
i najnowszych.

CIESZYN
NAKŁADEM WŁASNYM

GŁÓWNY SKŁAD W KSIĘGARNI „DZIEDZICTWA“ W CIESZYNIE
I W DOMU KSIĄŻKI POLSKIEJ W WARSZAWIE.

Tegoż autora:

HISTORIA POLSKI w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych. Wydanie II. Nakładem Księgarni „Dziedzictwa“ w Cieszynie 1928. — Cena 2 zł.

GENERAŁ JÓZEF BEM, jego życie i czyny z 19 ilustracjami w tekście i mapką orientacyjną Siedmiogrodu i wschodnich Węgier. Nakładem Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego w Cieszynie 1927. — Cena 5.70 zł.

Historja nowożytna.

Podział historii nowożytnej na 3 okresy.

1492—1660. Czasy odkryć i odrodzenia, reformacji i wojen religijnych.

1660—1789. Czasy absolutyzmu, racjonalizmu i równowagi politycznej.

1789 do chwili obecnej. Czasy rewolucji i walk narodowych, politycznych, społecznych i kolonialnych.

1492—1660.

OKRES I.

I. Nowe światy, odkrycie Ameryki i drogi morskiej do Indyj.

Przejście od wieków średnich do czasów nowożytnych cechują: 1. Wielkie odkrycia geograficzne i wynalazki, 2. powstanie potężnych monarchij, 3. rozpowszechnienie kultury klasycznej i 4. reformacja, niszcząca jedność Kościelną na zachodzie.

1492. Genuńczyk Krzysztof Kolumb (Cristoforo Colombo, po hiszpańsku Cristobal Colon), dążąc do odkrycia drogi zachodniej do Indyj Wschodnich, **odkrywa Amerykę dla korony kastylskiej (Izabella)**, będąc w mniemaniu, że odkrył kraj w pobliżu Indyj; cztery podróże. Pierwsza hiszpańska kolonia na *Haiti* (San Domingo).

Nazwa *Ameryka* od podróżnika florentyńskiego *Amerigo Vespucci*, który udowodnił, że ląd odkryty jest wielkim kontynentem, leżącym między *Europą* a *Azją*.

1498. Odkrycie drogi morskiej do Indyj Wschodnich przez Portugalczyka Vasco da Gama.
 1500. Odkrycie Brazylii przez Kabrala.
 1519—1521. Ferdynand Cortez zdobywa *Meksyk*.
 1519—1522. Pierwsza podróż naokoło świata *Ferdynanda Magellana*, Portugalczyka.
 1532. Franciszek Pizarro i Diego Almagro dokonywują podboju *Peru* i *Ameryki Południowej*.

Panowanie hiszpańskie rozszerza się na Amerykę środkową i południową. *Portugalczycy* rządzą na wybrzeżach *Indyj Wschodnich* (Goa), *Afryki* południowej (*Loanda*) i *Brazylii*.

Portugalja zaprowadza w swoich kolonjach monopol handlowy, *Hiszpanja* dopuszcza przedsiębiorstwa prywatne, ale pod ścisłą kontrolą rządu, zapewniającego sobie udział w zyskach (Izba handlowa indyjska w *Sewilli*, Rada Indyjska przy boku króla).

Skutki odkryć: 1. Zmiana dawnych dróg handlowych (Włochy i Hanza tracą stopniowo swoje znaczenie handlowe); 2. powstanie nowych centr handlowych w krajach, położonych nad oceanem; 3. przewrót ekonomiczny wskutek spadku wartości pieniądza i 4. gromadzenie kapitałów w rękę bogatych kupców bankierów.

II. Upadek niepodległości Włoch. Szczyt rozkwitu odrodzenia włoskiego.

- 1494—1516. Dążenia *Francuzów* i *Hiszpanów* do zapanowania nad *Włochami*.
 1494. Król francuski *Karol VIII*, wezwany przez *Ludwika Sforzę* z *Medjolanu*, zajmuje *Neapol*. Liga państw włoskich zmusza go do wycofania się.
 1499. Następca *Karola Ludwik XII*, w porozumieniu z *Wenecją* i papieżem *Aleksandrem VI*, opanowuje *Medjolan*, a wspólnie z *Ferdynandem Katolickim* *Neapol*.

Akcja *Ludwika XII* i *Ferdynanda* przeciw Weneccji, popierana przez papieża *Juljusza II* (1503 do 1513).

Wkrótce atoli za sprawą papieża *Juljusza* nowa 1511 koalicja, t. zw. *liga święta*, przeciw Francuzom, z współudziałem *Ferdynanda K.*, *Szwajcarów*, króla angielskiego *Henryka VIII* i cesarza *Maksymiljana*; wypędzenie Francuzów z Medjolanu.

Franciszek I (1515—1547), król francuski, odnosi zwycięstwo nad Szwajcarami, sprzymierzeń- 1515 cami papieża, w bitwie pod *Marignano* (koło Medjolanu, którego następstwem jest konkordat z pa- 1516 pieżem *Leonem X* (1513—1522) w *Bolonji*. Papież uznaje Franciszka I księciem medjolańskim i przyznaje mu prawo mianowania biskupów i opatów, Franciszek zrzeka się przywilejów kościoła gallikańskiego, przyznanych na soborze bazyilejskim.

Upadek niepodległości Włoch: nad częścią północną panują Francuzi, środkową tworzy państwo kościelne, nad południową z Neapolem Hiszpanie.

Kultura, oświata i sztuka we Włoszech w w. XVI. Nauka. Sława włoskich uniwersytetów, ściągających młodzież z całej Europy, rozpowszechnianie się języka włoskiego. *Historja*: Mikołaj *Macchiavelli*, teoretyk polityki praktycznej. *Poezja*: *Ariosto* (Roland Szalony — Orlando furioso, wielki poemat z czasów Karola W.).

Sztuka. Do szczytu rozwoju dochodzi architektura, malarstwo, rzeźbiarstwo i przemysł artystyczny. W architekturze panuje styl renesansowy (odrodzenia), wypierający dotychczasowy gotyk. **Architekci**: **Bramante** († 1514), twórca planów kościoła św. Piotra w Rzymie i Florentyńczyk **Michał Anioł Buonarotti** († 1564). **Malarze**: **Leonardo da Vinci** († 1519) — (Wieczerza Pańska), **Michał Anioł Buonarotti** (sufit i Sąd Ostateczny w kaplicy Sykstyńskiej), **Rafaël Santi** († 1520) —

Dysputa, Szkoła Ateńska, Madonny); obok nich wielcy malarze: *Sodoma, Corregio, Tycjan i Paweł Veronese*. Rzeźbiarze: *Michał Anioł* (posąg Mojżesza, grobowce Medyceuszów) i *Leonardo da Vinci*. *Przemysł artystyczny: Benvenuto Cellini*, złotnik, a zarazem autor pamiątek.

Głównem ogniskiem ruchu artystycznego jest Rzym za papieżów *Juljusza II i Leona X*. Ogromny wpływ kultury włoskiej na całą Europę w w. XVI. Język włoski staje się językiem uniwersalnym i międzynarodowym.

III. Odrodzenie w Niemczech i początki reformacji.

Luter.

1493—1519. Maksymiljan I cesarzem niemieckim.

1495. Sejm w Wormacji. Uchwalenie powszechnego pokoju wewnętrznego (ewiger Landfriede) dla uniemożliwienia wojen prywatnych. Najwyższy trybunał Rzeszy (Reichskammergericht).

Niedługo potem (1512) podział Niemiec na 10 okręgów (z wyjątkiem Szwajcarii i Czech).

1498. Jedyne dziecko Maksymiljana *Filip Piękny*, dziedzic po matce (*Marji Burgundzkiej*) *Niderlandów*, ożeniwszy się z *Joanną*, córką *Izabeli Kastylskiej* i *Ferdynanda Katolickiego*, zostaje po śmierci *Izabeli* (1504) królem *Kastylji*. Starszy syn jego *Karol* zaś po rychłej śmierci ojca po dziadku *Ferdynandzie Katolickim* dziedziczy († 1516) także *Aragonję*.

1515. Zjazd monarchów w Wiedniu. Układ między cesarzem *Maksymilianem* a *Władysławem*, królem czeskim i węgierskim, że w razie bezpotomnej śmierci jego syna *Ludwika* korona czeska i węgierska ma przejść na jego wnuka *Ferdynanda austriackiego*.

Odrodzenie w Niemczech i pierwsi humaniści. Maksymiljan protektorem nauk i sztuk. Uniwersytet wiedeński ogniskiem studjów klasycznych

(Konrad Celtès). Żywy ruch artystyczny w południowych miastach niemieckich, zwłaszcza w Norymberdze; słynny malarz **Albrecht Dürer**.

Humaniści Reuchlin (1455—1522), wybitny znawca jęz. greckiego i hebrajskiego i **Erazm z Rotterdamu** (1466—1522), najznakomitszy znawca łaciny swoich czasów, b. płodny pisarz, wydawca autorów klasycznych i Ojców Kościoła, tłumacz na język łaciński Nowego Testamentu z greckiego oryginału; radykalny kierunek wśród humanistów reprezentuje **Ulryk von Hutten** (pamflet p. t. Listy niesławnych mężów — *Epistolae obscurorum vivorum*).

1517. Początek reformacji. Marcin Luter z Eisleben (1483—1546), profesor teologii w Wittenberdze,

31 paźdz. przybija na drzwiach kościoła zamkowego
95 też przeciwko odpustom (Dominikanin Tetzel, papież *Juljusz II* i budowa kościoła św. Piotra w Rzymie).

1518. Luter na sejmie augsburskim przed legatem papieskim (kardynał *Kajetan*); nie chcąc odwołać swych twierdzeń, uchodzi potajemnie z Augsburga, pozostawiając tam apelację od papieża do soboru.

1519. Dysputacja w Lipsku z dr. *Janem Eckem*; zerwanie z Kościołem. Luter łączy się z humanistami, zwłaszcza z *Ulrykiem v. Hutten*, który, przejęty nienawiścią do papieża i duchowieństwa, głosi pożogę, rzeź i zabór dóbr kościelnych; rozłam wśród humanistów.

1520. Wyklęcie Lutra i spalenie przez niego poza murami Wittenbergi bulli papieskiej. Tymczasem już

1519 następuje śmierć cesarza *Maksymiljana*. O koronę cesarską starają się król francuski *Franciszek I*, król angielski *Henryk VIII* i wnuk Maksymiljana *Karol*, od r. 1516 król Kastylji, Aragonji i Niderlandów. Elektorowie wybierają jednomyślnie *Karola*.

IV. Potęga domu habsburskiego i jej wrogowie. Walka Karola V z Francją, Turkami i protestantami.

1519—1556. Karol V, milczący i zamknięty w sobie, ale przytem mądry i b. zdolny polityk i pracowity władca, postanawia wznowić znaczenie cesarstwa jako monarchji uniwersalnej dla domu Habsburgów i utrzymać także ze względów politycznych jedność Kościoła.

1521. Luter na sejmie w Wormacji. Edykt wormacki, orzekający banicję Lutra i niszczenie jego pism. *Elektor saski* ukrywa go na zamku swoim *Wartburgu* (koło Eisenach), gdzie Luter tłumaczy Biblię na język niemiecki, który staje się podstawą wspólnego, nowożytnego literackiego języka Niemców.

Układ Karola z młodszym bratem *Ferdynandem*, któremu oddaje wszystkie kraje austriackie; wkrótce potem ślub *Ferdynanda* z *Anną*, siostrą króla czeskiego i węgierskiego *Ludwika II*. Powrót Karola do Hiszpanji; *Ferdynand* namiestnikiem cesarskim w Niemczech.

1522—1529. Pierwsze wojny *Karola V* z *Franciszkiem I* o *Medjolan*, *Burgundję*, *Navarrę* i *Neapol*. Klęska *Franciszka* pod *Pawją* (1525) i niewola. W pokoju madryckim (1526) zrzeka się *Franciszek Neapolu*, *Medjolanu* i *Burgundji*, ale wnet wznowienie wojny (św. liga, papież *Klemens VII*). Karol V przeciw papieżowi, zdobycie i zniszczenie Rzymu (1527). Pokój w *Cambray* (1529), t. zw. damski: powtórzenie pokoju madryckiego z tą różnicą, że *Burgundja* pozostaje przy Francji.

1526—1529. Niebezpieczeństwo tureckie. *Turcy* po dokonaniu podboju *Mezopotamji*, *Syrji* i *Egiptu* przez sultana *Selima* (1512—1520) za jego następcy *Solimana Wspaniałego* (1520—1566), zaczynają zagrazać Europie.

1526. Klęska pod *Mohaczem*, śmierć *Ludwika II*. *Ferdynand* królem czeskim, ale we *Węgrzech* aspiracje jego napotyka ją na opór i są przyczyną długo-

letniej wojny z Turkami, którzy popierają kandydata stronnictwa narodowego Jana Zapolyę.

1529. Sultán Soliman oblega Wiedeń. Większa część Węgier uznaje królem Jana Zapolyę.

W Niemczech w tym czasie postępy reformacji. Działalność Filipa Melanchtona i Karlstadta w Wittenberdze; prądy radykalne t. zw. proroków zwikawskich (z Zwickau w Saksonji). Pierwsze luterskie nabożeństwa: komunja pod obu postaciami, kazania i pielęgnowanie śpiewu zbiorowego. Podupadłe materialnie rycerstwo rzeszy rzuca się na dobra kościelne (*Franciszek v. Sickingen*, 1522 do 1523).

1524—1525. Wojna chłopska w Szwabji i Frankonji; dwanaście artykułów (postulatów) chłopskich. Stłumienie ruchu chłopskiego przez wojska książąt, których wobec mordów i zniszczenia, szerzonego przez chłopów, sam Luter zachęca do najsurowszych represyj.

Po wojnie chłopskiej reformacja szerzy się w Niemczech dzięki poparciu kilku książąt, chcących na zabór dóbr kościelnych (elektor saski Jan, Filip, landgraf heski, w. mistrz Zakonu Albrecht Hohenzollern i i.).

Luter wydaje przepisy o nabożeństwie (wittenberska księga wizytacyjna).

1529. Sejm w Spirze. Część zgromadzonych stanów (mniejszość) protestuje przeciw wykonaniu edyktu wormackiego, stąd nazwa protestantów.

W Zurychu, w Szwajcarji, głosi jako reformator nowe nauki Ulryk Zwingli, które różnią się od nauki Lutra głównie co do sakramentu eucharystji. Rozłam wśród ludności w Szwajcarji; ludność wiejska pozostaje wierną katolicyzmowi, miejska przyjmuje protestantyzm.

1530. Sejm w Augsburgu. Konfesja augsburska, czyli wyznanie wiary, ułożone przez Melanchtona.

1531. Elekcja Ferdynanda na króla rzymskiego — jednomyślna.

Związek książąt protestanckich z obawy przed możliwymi represjami ze strony cesarza i katolików w miasteczku *Schmalkalden*.

Kłęska protestantów w Szwajcarji (1531) i śmierć Zwinglego. Miasta niemieckie przyłączają się do związku szmalkaldzkiego.

1532. Religijny pokój norymberski. Protestanci otrzymują narazie wolność wyznania (aż do soboru ogólnego) i zapewnienie, że nie będą nękani procesami z powodów religijnych, jeżeli udzielą pomocy przeciw *Turkom*.

1535. Wojna *Karola V* z *Turkami*; na Węgrzech zarządza *Soliman* odwrót; w *Tunisie* korsarz *Chajreddin Barbarossa*. Zwycięstwo nad *Turkami*, uwolnienie tysięcy niewolników chrześcijańskich.

1536—1538. Trzecia wojna *Karola V* z *Franciszkiem I*. Zawieszenie broni w *Nizy*.

1540. Założenie zakonu jezuitów przez Hiszpana św. Ignacego z *Loyoli*. Papież zatwierdza nowy zakon. Początek kontrreformacji.

1541. Reformacja w *Genewie*. Reformator *Calwin* (*Jean Cauvin* z *Noyon*).

Po śmierci *Jana Zapolyi* (1540) rozpadnięcie się Węgier na trzy części; w zachodniej rządzi *Ferdynand*, w środkowej *Soliman*, w Siedmiogrodzie nieletni *syn Zapolyi*.

1542—1544. Czwarta wojna *Karola V* z *Franciszkiem I*, spowodowana klęską *Karola V* pod *Algierem* (1541) wskutek burzy morskiej. Pokój w *Crespy* (*Crepy*) na warunkach pokoju w *Cambray* z roku 1529.

1545. Początek soboru trydenckiego.

1546. Śmierć *Lutra*.

1546—1547. Wojna szmalkaldzka. Pozyskawszy kilku książąt protestanckich (ks. saski *Maurycy*), rozbija *Karol V* związek szmalkaldzki, zajmuje poszczególne miasta i wkrótce całe Niemcy południowe.

1547. Klęska elektora saskiego *Jana Fryderyka* pod *Mühlberg* (nad Łabą). Godność elektora dostaje

się księciu saskiemu *Maurycemu* (linja albertyńska). *Filip Heski* poddaje się i dostaje się do niewoli; krwawy sejm w Czechach, winni pociągnięci do odpowiedzialności; sejm uznaje dziedziczność korony w rodzie habsburskim.

1548. Interim augsburskie, t. j. zbiór tymczasowych postanowień, uchwalonych przez sejm i normujących stosunki kościelne w Niemczech. Niezadowolnienie u katolików i protestantów.

1552. *Maurycy Saski*, stanąwszy na czele spisku książąt przeciw cesarzowi i połączywszy się z królem francuskim *Henrykiem II*, wymusza w *Passawie* rozejm, na podstawie którego obowiązuje się cesarz zaniechać wszelkich kroków przeciw protestantom i pozostawić ich w posiadaniu zabranych dóbr kościelnych.

1555. Sejm augsburski i pokój religijny w Niemczech.

1. Wolność wyznania augsburskiego dla wszystkich stanów Rzeszy; 2. ustalenie zasady, że o *wyznaniu* mieszkańców *decyduje pan kraju* (*cuius regio, eius religio*); 3. zastrzeżenie co do księstw duchownych, o ile biskup zmienia wyznanie (*geistlicher Vorbehalt, reservatum ecclesiasticum* — przyjęte tylko przez katolików).

Skutki reformacji w Niemczech: 1. Zniszczenie *spójni politycznej* poszczególnych dzielnic; 2. *nienawiść wyznaniowa i prześladowania religijne*; 3. jałowe spory *dogmatyczne*; 4. chwilowe *ożywienie ruchu literackiego* w języku narodowym z pominięciem łaciny; 5. *wzbogacenie się książąt* przez zabór dóbr duchownych i majątków kościelnych.

1556. Abdykacja Karola V, który wycofuje się w zacisze klasztorne (S. Yuste — † 1558). Syn jego *Filip II* dziedziczy *Neapol, Medjolan, Burgundję, Niderlandy i Hiszpanję z kolonjami*. **Rozdział domu austriackiego na 2 linje, starszą hiszpańską i młodszą niemiecką.** (Ferdynand i syn jego Maksymilian).

Karol V nie zdołał wprowadzić wznowić uniwersalnego cesarstwa, natomiast jest twórcą światowej potęgi domu habsburskiego.

V. Odrodzenie i reformacja w Skandynawji, Anglii i Francji. Kalwin.

Mimo unji kalmarskiej (córka *Waldemara III Małgorzata* uzyskała obok korony duńskiej także szwedzką i norweską 1397) zależność ekonomiczna od Hanzji niemieckiej. *Krystjan II*, ostatni król połączonych trzech królestw, po rzezi sztokholmskiej (1520) traci koronę szwedzką, a niebawem i duńską. Jego stryj i następca *Fryderyk I* uznaje niepodległość *Szwecji* i zaprowadza w Danji 1536 i Norwegii naukę Lutra.

W Szwecji *Gustaw I Waza* (1523—1560) zabiera na podstawie uchwały, wymuszonej na sejmie 1527 mie, majątki kościelne, a reformację wprowadza stopniowo.

Anglja. Pomyślny rozwój Anglii pod rządami Tudora *Henryka VII*. Uniwersytet w *Oxfordzie* ogniskiem odrodzenia; humanista *Tomasz Morus*, przyjaciel *Erazma*.

1509—1547. **Henryk VIII.** Jego doradcą znakomity mąż stanu *Tomasz Wolsey*, późniejszy kanclerz i arcybiskup Yorku. Spór z papieżem *Klemensem VII* w sprawie małżeństwa. Henryk VIII rozwodzi się z żoną swoją *Katarzyną Aragońską* i pojmuję za żonę *Annę Boleyn*, jedną z dam jej dworu, mimo że nie otrzymał od papieża żądanego unieważnienia pierwszego małżeństwa (1533) i równoczesna uchwała parlamentu angielskiego, że król jest jedyną na ziemi najwyższą głową kościoła angielskiego, co pociąga za sobą wyklęcie 1534 *Henryka VIII* przez papieża *Klemensa VII* i zerwanie związku z Rzymem. Zaprzysiężenie aktu supremacji królewskiej.

Kościół anglikański pierwotnie w nauce i obrzędach zgodny z Kościołem katolickim; innowacje dopiero później pod wpływem *Tomasza Cranmera*, wikariusza generalnego króla i prześladowania katolików, zarówno jak i protestantów. Po jego śmierci rządy opiekuńcze nad jego małoletnim synem *Edwardem VI* (1547—1553).

Marja Tudor (1553—1558), córka Katarzyny, wprowadza napowrót nabożeństwa katolickie i tępi protestantyzm. Małżeństwo z królem hiszpańskim *Filipem II*, udział w wojnach z *Francją* i utrata *Calais* (1558).

1559. *Elżbieta*, córka *Anny Boleyn*, przeprowadza w parlamencie nowy akt supremacji. Kościół anglikański, nauka protestancka, ale z zatrzymaniem katolickiej hierarchji, a częściowo także liturgji; wyznanie wiary w 39 artykułach. W polityce stanowisko niezawisłości narodowej

Francja. Pod rządami *Ludwika XII*, *Franciszka I* i *Henryka II* dokonywa się ściśle połączenie wszystkich prowincyj w jedną całość. Administracja krajów odbywa się przez urzędników królewskich, bez udziału stanów generalnych, których ci królowie wogóle nie zwołują.

Prądy odrodzenia mają swego protektora w królu *Franciszku I* i jego siostrze *Małgorzacie de Valois*. Przyплыw włoskich artystów; obok nich już francuscy. Okazałe budowle (*Chambord*, *Fontainebleau*, *Tuilerye*, części *Louvre'u*). Założenie kolegium królewskiego (*Collège de France*) dla studentów humanistycznych, niezależnego od Sorbony.

Stopniowe szerzenie się protestantyzmu, zwłaszcza wśród kół mieszczańskich.

1535. Występ *Jana Kalwina* (1509—1564) w *Bazylei* z dziełem reformatorskiem (odrzućcie tradycję, Pismo św. jedyną podstawą wiary, nauka o predestynacji i i.).

Utworzenie w *Genewie* wzorowej gminy protestanckiej, organizacja szkół. Wielki rozgłos w ca-

łej Europie. Porozumienie z teologami w *Zurychu* (*consensus Tigurinus*), czyli zgoda zurychska, kładzie podstawy pod wspólne wyznanie helweckie, czyli reformowane (kalwiniści i zwingljanie).

VI. Odrodzenie i reformacja na wschodzie Europy. Węgry, Polska, Moskwa i Turcy.

Groźne dla państw chrześcijańskich postępy Turków w Europie. Atoli wobec antagonizmów narodowych, społecznych i religijnych prawie we wszystkich państwach europejskich plan ogólnej przeciwko nim krucjaty nie może być urzeczywistniony.

Na Węgrzech po śmierci *Macieja Korwina* obejmuje rządy król czeski *Władysław Jagiellończyk* (1490—1516). Walka dwóch stronnictw: austriackiego i narodowego. Bunt chłopstwa, stłumiony przez *Jana Zapolę* (1514).

W Polsce po śmierci *Kazimierza III Jagiellończyka* (1492) wybierają *Litwini* wbrew unji horodelskiej *Aleksandra* wielkim księciem, Polacy natomiast królem starszego brata *Jana Olbrachta* (1492—1501).

Iwan III, w. ks. moskiewski, zagraża osłabionej Litwie. Wielkie wpływy kniazia *Michała Glińskiego*.

W Polsce przyznaje *Jan Olbracht* na pierwszych sejmach walnych w *Piotrkowie* wielkie przywileje szlachcie (zastrzeżenie wyższych godności duchownych, wykluczenie mieszczan od prawa nabywania ziemi, sądownictwo nad chłopami). Klęska na *Bukowinie* podczas wyprawy wołoskiej (1497).

Po rychłej śmierci *Jana Olbrachta* słabe rządy *Aleksandra* (1501—1506). Przywilej mielnicki (król tylko prezydentem senatu).

1505. Ustawy radomskie. Konstytucja „*nihil novi*“, ustanawiająca, że odtąd król nic nowego (*nihil novi*) nie może postanowić bez zgody senatorów

i posłów, zgromadzonych na sejmie. Odtąd Polska jest rzeczpospolitą szlachecką z reprezentacją jedynego tylko stanu szlacheckiego.

1506—1548. Zygmunt I Stary usiłuje zreorganizować wojskowość i skarbowość, co atoli udaremniaja możnowładcy.

Wojny z w. ks. moskiewskim *Wasylem Iwanowiczem* (1507—1508) i druga (1512—1522). Mimo zwycięstw kniazia *Konstantego Ostrogskiego* pod Orszą Moskwa zatrzymuje *Smoleńsk*.

1515. Kongres wiedeński. Ułożenie małżeństwa między wnukami cesarza Maksymiljana (*Ferdynandem* i *Marją*), a dziećmi Władysława Jagiellończyka (*Ludwikiem* i *Anną*). Przymierze między Zygmuntem a Maksymiljanem.

Początki reformacji w Polsce (1520—1525) w *Królewcu* i *Gdańsku*; bunt Gdańszczan, uśmierzony przez króla.

1525. Albrecht Hohenzollern, w. mistrz krzyżacki, przechodzi na protestantyzm i otrzymuje od Zygmunta Prusy Wschodnie jako lenno świeckie (sekularyzacja Prus). **Hołd w Krakowie.**

Na *Węgrzech* szerzy się reformacja za *Ludwika II* (1516—1526), głównie wśród Niemców po miastach.

1526. Bitwa pod *Mohaczem* i śmierć króla *Ludwika II* powoduje rozdziarcie Węgier na trzy części.

Wygaśnięcie linii piastowskiej na *Mazowszu* i nabycie przez Zygmunta księstwa mazowieckiego.

Walki z *Włoszą* (zwycięstwo *Jana Tarnowskiego* pod *Obertynem*, 1531) z *Moskwą* (Jan Tarnowski — trzecia wojna 1534—1537, *Starodub*) i t. zw. wojna „*kokosza*“ pod *Lwowem*. (Królowa *Bona*, królewszczyny, forytowanie ulubieńców).

Odrodzenie w Polsce za Zygmunta I. *Architektura*: zamek na Wawelu, katedra, kaplica Zygmuntońska; napływ artystów z Włoch. *Poezja*

łacińska: *Andrzej Krzycki, Jan Dantyszek, Klemens Janicki*. Nauka: *Mikołaj Kopernik* (O obrotach ciał niebieskich).

1548—1555. Postępy reformacji w Polsce w początkach panowania *Zygmunta II Augusta* (1548—1572). Pierwsze spory religijne na sejmach; interimy, czyli zawieszanie wyroków sądowych duchowieństwa. Przyjęcie wyznania wiary, opracowane przez *Stanisława Hozjusza*, przez synod piotrkowski. Żądanie soboru narodowego odrzuca Kurja rzymska (1555).

Przyjęcie wygnanych z Czech *Braci Czeskich* do *Wielkopolski*.

Teologiczne pisma polemiczne, pisane po polsku (*Rej, Orzechowski*) i po łacinie (*Hozjusz*).

W Moskwie rządy opiekuńcze za *Iwana Groźnego* (1533—1584); regentka *Helena Glińska*, od 1543 rządy samodzielne. Doradcy: pop *Sylwester* i *Adaszew*. Podbój *Kazania* (1552) i *Astrachania*; zniszczenie wszystkich państw tatarskich z wyjątkiem *Hordy Perekopskiej*, czyli *Krymskiej*. Dążność do opanowania *Inflant* (1558).

VII. Reformy w Kościele katolickim. Zakon jezuitów. Sobór trydencki.

Wskutek reformacji przepadają dla katolicyzmu państwa skandynawskie, Anglja, Niemcy północne, część Szwajcarji; z Genewy zaś usiłuje kalwinizm zawładnąć Francją, Węgrami i Polską. Myśl zwołania soboru powszechnego, któryby przeprowadził konieczne reformy. We Włoszech powstawanie nowych zakonów, ustanowienie inkwizycji św.

Szlachcic hiszpański św. *Ignacy Loyola* (1493 do 1558) zakłada nowy zakon, zatwierdzony przez 1540 Pawła III pod nazwą *Towarzystwa Jezusowego*, którego celem jest zwalczanie reformacji i praca

usilna na pożytek Kościoła. Obok 3 zwykłych ślubów zakonnych składają jezuici jeszcze czwarty, mianowicie ślub bezwzględnej uległości papieżowi, co czyni z nich doskonale zorganizowaną milicję kościelną. Misje, zakładanie szkół, do których garnie się młodzież. Szybki nadzwyczaj rozwój zakonu, który wkrótce w 13 prowincjach liczy przeszło 1.000 członków.

Upragnioną *reformę kościelną* przeprowadza
 1545—1563 **sobór trydencki**, tak co do *zasad wiary*, jak i *obyczajów i karności* duchowieństwa. Dokładne sformułowanie dogmatów katolickich, potępienie zasad Lutra i Kalwina, skuteczna naprawa dawnych nadużyć. Skutki soboru: 1. Odrodzenie świata katolickiego, 2. podniesienie znaczenia kurji papieskiej i 3. spotęgowana działalność misyjna jezuitów w *Azji, Afryce i Ameryce*.

Pod wpływem zreformowanego katolicyzmu we *Włoszech* odrodzenie przemienia się w *barok*. Rozwój muzyki kościelnej w kompozycjach *Palestriny* († 1594) i rozbudzenie ducha religijnego przez *Torquata Tassa* († 1595) w „*Jerozolimie wyzwolonej*“.

VIII. Przewaga Hiszpanji i wojny religijne w Europie zachodniej.

Czasy Filipa II, Elżbiety i Henryka V.

1556—1598. Filip II najpotężniejszym monarchą w Europie. Jako szczerzy katolik jest wrogiem herezji, nie znosi oporu przeciw swojej władzy i każdy bunt karze srogo, potęgę monarchji hiszpańskiej i domu swego uważa za cel najwyższy. Mimo że Hiszpanja jest u szczytu potęgi, posiadając największą armję lądową i flotę i cały szereg mężów stanu, artystów i poetów (*Cervantes — Don Kiszot*), to jednak wskutek ciągłego odpływu ludzi do nowego świata i zaniedbywania handlu i prze-

mysłu już mnożą się oznaki nadchodzącego upadku.

Zatargi króla z papieżami, których zarządzeń nie pozwala ogłaszać bez swej aprobaty; inkwizycja na usługach króla. Na jej żądanie ograniczenie praw *Morysków*, bunt tychże, a po zgnieceniu buntu przesiedlenie ich w inne okolice z wielką szkodą dla państwa.

Wojna z Turkami. Flota hiszpańska zadaje ciężką klęskę flocie tureckiej pod *Malta* (1565).

1571. Don Juan d'Austria niszczy na czele ligi pod Lepanto flotę turecką.

1580. Po śmierci króla portugalskiego *Sebastjana* podczas krucjaty przeciw *Maurom* marokańskim (1578) wysyła Filip II wojska swoje pod dowództwem *ks. Alby* do *Portugalji* i zmusza kortezy do uznania go królem.

Uzyskanie bogatych kolonij portugalskich w *Indjach Wschodnich*, *Afryce* i *Brazyliji*.

Stosunek *Filipa II* do *Niderlandów*. *Niderlandy* za *Karola V* najbogatszym krajem w Europie; samorząd prowincjonalny z reprezentacją stanów. Filip II wysyła do *Niderlandów* przyrodną siostrę swą *Małgorzatę*, księżnę *Parmy*, dodając jej jako doradcę biskupa z *Arras*, *Granvelle*. Niezadowolenie z tego wśród panów niderlandzkich, wśród których pierwsze miejsce zajmowali *Lamoral hr. Egmont* i *Wilhelm hr. nassauski ks. Oranji*, wykształcony w szkole *Karola V* polityk. Krzewienie się nauki *Kalwina*, spory religijne, niezadowolenie z panowania hiszpańskiego.

Kompromis szlachty niderlandzkiej, czyli zobowiązanie się pod przysięgą do wzajemnej pomocy w razie prześladowania przez inkwizycję (1565). (Nazwa *gezów*, t. j. żebraków, dla twórców kompromisu.)

1566. Szturm obrazów, niszczenie kościołów i zabytków sztuki. Stłumienie rozruchów przez panów niderlandzkich.

1567. Filip II wysyła ks. Albę z wojskiem hiszpańskim do **Niderlandów**. Terroryzm ks. Alby. *Wilhelm Orański* opuszcza kraj, a z nim wielu skompromitowanych, pozostają jednak *Egmont* i *Hoorn*. Stracenie Egmonta i Hoorna w *Brukseli* (1568) na rozkaz Alby. Początek powstania (1572); większość miast *Zelandji* i *Holandji* oświadcza się za ks. *Orańskim*; stany Holandji zawierają w *Dortrecht* unję z pełnomocnikiem Wilhelma, który ma objąć dowództwo.

Francja. Henryk II (1547—1559). Wzrost wpływów rodziny *Gwizjuszów* ks. *Franciszka de Guise* i *Karola*, kardynała lotaryńskiego. Prześladowanie zwolenników reformacji, zwanych we Francji *hugenotami*. Wojna z *Filipem II* (1556—1559). Klęski Francuzów pod *St. Quentin* i *Gravelingen* (Egmont). *Franciszek de Guise* zajmuje *Calais*.

1559. Pokój w *Cateau Cambrésis*. *Calais* pozostaje przy *Francji*. Za rządów *Franciszka II* (1559—1560) przeciw *Gwizjuszom* powstają w obronie hugenotów admirał *Coligny* i *Burbonowie Antoni*, król *Navarry* i *Ludwik* ks. *Condé* (Kondeusz).

Królowa-matka *Katarzyna de Medicis* obejmuje po nagłej śmierci *Franciszka* rządy za małoletniego *Karola IX* (1560—1574).

1562. Edykt tolerancyjny, zezwalający hugenotom na jawne nabożeństwa poza murami miast.

Rzeź w *Vassy* i wymordowanie hugenotów przez ludzi *Franciszka Gwizjusza* daje hasło do przeszło

1562—1594 30-letniej wojny religijnej we *Francji*. Mimo braku większych bitew wielkie zniszczenie kraju. Nowy edykt w *St. Germain* (1570) po 3 wojnach przyznaje hugenotom, prócz tolerancji, prawo odbywania nabożeństw (z wyjątkiem dworu i Paryża) i nadto cztery miejsca bezpieczeństwa (zwłaszcza *La Rochelle*).

Z okazji mającego się odbyć małżeństwa młodego króla *Nawarry Henryka* z siostrą Karola IX 1572 (24 sierp.) Małgorzatą, noc św. *Bartłomieja*, czyli „krwawe wesele“ paryskie. Motłoch stolicy, podburzony przez *Gwizjuszów*, morduje przybyłych do Paryża hugenotów, poczynając od *Coligny'ego*.

W *Niderlandach* łagodność późniejszych namiestników po odwołaniu *Alby (Requesens, Don Juan d' Austria)* w prowincjach północnych nie odnosi skutku. Dzięki zręczności politycznej następcy *Don Juana Aleksandra Farnese*go (syna regentki Małgorzaty) prowincje południowe zawierają unję w obronie katolicyzmu.

Unja 7 prowincyj północnych protestanckich w *Utrecht* (1579). Wypowiedzenie posłuszeństwa *Filipowi II* (1581), zamordowanie *Wilhelma Orańskiego* (1584) i plan *Farnese*go zawojowania tych prowincyj, udaremnione z powodu wojny z Anglią.

We *Francji* dalszy ciąg wojen religijnych za *Henryka III* (1574—1589). Liga katolicka pod przewodnictwem ks. *Henryka de Guise* pragnie zgniebić hugenotów przy pomocy *Filipa II*. Na czele hugenotów staje *Henryk, król nawarski*.

Najzaciętsza wojna religijna (1585—1589), t. zw. wojna trzech Henryków (król *Henryk III, Henryk de Guise* i *Henryk, król nawarski*). Zamordowanie z rozkazu króla *Henryka III* *Henryka de Guise*. Liga w Paryżu podnosi bunt przeciw królowi; oblężenie Paryża przy pomocy hugenotów, zamordowanie króla *Henryka III* i wyga- 1589 śnięcie rodu *Walezjuszów* (1589).

Anglja i Szkocja. *Marja Stuart* (1561—1567), córka króla szkockiego *Jakóba V* i *Marji de Guise*, obejmuje po śmierci swego męża *Franciszka II* rząd w *Szkocji*. Spór z szkockimi kalwinistami (*Jan Knox*). Zaślubienie krewnego *Henryka hr. Darnleya* (1565); zamordowanie tegoż przez *hr. Bothwella* i ponowne małżeństwo z mordercą męża wy-

wołuje powstanie, przed którym Marja Stuart chro-
ni się do Anglii.

1558—1603. Elżbieta, córka *Henryka VIII* i *Anny Boleyn*. Rozumna polityka królowej prowadzi kraj do powszechnego dobrobytu. Złoty wiek dla Anglii; wspaniałe gmachy w *Londynie*, po prowincjach pałace lordów i panów. Rozwój potęgi morskiej Anglii, pierwsze kolonie (Virginia w Ameryce). Literaturę podnosi do szczytu doskonałości najsłynniejszy poeta dramatyczny *Wilhelm Szekspir* (Shakespeare, 1564—1616).

1587 Uwięzienie zbiegłej do Anglii *Marji Stuart* i stracenie jej z powodu udziału w spisku, w który uwikłali ją sami ministrowie Elżbiety. *Marja Stuart* przekazuje testamentem *Filipowi II* prawa swe do korony angielskiej.

1588. Wojna Filipa II z Anglią. Zniszczenie t. zw. niezwyciężonej armady hiszpańskiej w *Kanale* przez gwałtowne burze i liczne lekkie i zwinne statki angielskie. Po tej klęsce napadają Anglicy na wybrzeża hiszpańskie (Kadyks) jak i kolonie. Ścisłe zespolenie protestantyzmu z poczuciem narodowym. Niemiecka *Hanza* traci swoje przywileje w Anglii; założenie Wschodnio-Indyjskiej Kompanji (1600). W parlamencie angielskim rośnie znaczenie izby gmin.

1603. Śmierć królowej Elżbiety i wygaśnięcie rodu Tudorów.

1589—1610. We *Francji* Henryk IV z domu Burbonów wyrzeka się kalwinizmu i zostaje także przez katolików uznany królem. Wojna z *Filipem II*, który występuje z pretensjami własnej córki (*Izabelli* z małżeństwa z córką Henryka II) do korony francuskiej. Filip II, nie będąc w stanie podołać koalicji francusko-angielsko-niderlandzkiej, zawiera z *Henrykiem IV* pokój w *Vervins* na warunkach pokoju w *Cateau Cambresis*, co oznacza zrzeczenie się przewagi nad Francją.

W *Niderlanndach* sukcesy *ks. Maurycego*, syna *Wilhelma Orańskiego*, w siedmiu prowincjach północnych przeciw Hiszpanom. *Amsterdam* nowem ogniskiem handlu morskiego. Założenie *Kompanji Wschodnio-Indyjskiej* (1602); rozwój potęgi morskiej; kolonje *Jawa*, *Kapstadt*, *Ceylon*.

1609. Za rządów w Hiszpanji niedołęznego *Filipa III* (1598—1621) rozejm 12-letni, potem jeszcze dalsze wojny aż do roku 1648. Stany południowe (*Belgja*) pozostaje przy *Hiszpanji*, która po wygnaniu *Morysków* (1609) coraz bardziej chyli się ku upadkowi.

1598. Śmierć *Filipa II*. Edykt nantejski *Henryka IV* zabezpiecza pokój religijny we Francji; hugenoci otrzymują zupełne równouprawnienie i dostęp do wszystkich urzędów i godności. Polityka *Henryka IV* wroga *Habsburgom*. Rządy absolutne, podniesienie gospodarcze kraju (rolnictwo, budowa dróg, kompanje handlowe).

IX. Walka o Inflanty. Przewaga katolicyzmu w północno-wschodniej Europie.

Szerzenie się reformacji w *Inflantach*. Ciągłe spory między Zakonem niemieckim (*Kawalerów Mieczowych*) a arcybiskupami ryskimi i wolnemi miastami. Sekularyzacja *Inflant* i *Kurlandji* z Se-

1559 *migalją*, dokonana przez *Wilhelma Brandenburskiego*, arcybiskupa ryskiego i ostatniego wielkiego mistrza *Gottarda Kettlera* na tych samych prawach, co ongiś Prus Książęcych, pod zwierzchnictwem Polski, wywołuje wojnę, w której biorą udział król polski *Zygmunt August*, *Iwan Groźny*, *Szwecja* i *Danja*. Pierwsza wojna moskiewsko-polska o *Inflanty* (1560—1570), zakończona rozejmem; *Iwan* zatrzymuje *Połock* i północno-wschodni pas *Inflant*.

1562/3. Organizacja skarbu polskiego i wojska na sejmie piotrkowskim. Egzekucja dóbr królewskich,

zastawionych po r. 1504; starostwa nadawane w dożywotną dzierżawę ludziom zasłużonym. Jedna czwarta część dochodów ze starostw przeznaczona na utrzymanie stałego wojska, zwanego kwarcianem (kwarta pars).

1569. Unja Litwy z Polską na sejmie lubelskim. Najważniejsze postanowienia: 1. *Jeden król*, 2. *wspólna elekcja*, 3. *wspólny sejm*, 4. *jedna moneta*, 5. wolność osiedlania się, 6. Litwa otrzymuje te same urzędy ministerjalne (kanclerz, marszałek, podskarbi), 7. Wołyń, Ukraina, Podlasie należą do Korony.

Mimo rzeczywistej wolności, jaką Zygmunt August zostawia protestantom, stopniowy upadek protestantyzmu i innowierstwa w Polsce i odradzanie się katolicyzmu wskutek ukończenia soboru trydenckiego, działalność kardynała Hozjusza i jezuitów.

Po śmierci Zygmunta II Augusta (1572) bezkrólewie. Walka obozu katolickiego pod wodzą dzielnych biskupów, jak *Hozjusz* i prymas *Uchański* z obozem różnowierczym z marszałkiem w. k. *Janem Firlejem* na czele; zwycięstwo pierwszego.

1573. Sejm konwokacyjny w *Warszawie* ustanawia prymasa „interreksem“, t. j. naczelnikiem państwa na czas bezkrólewia. Jan Zamoyski przeprowadza uchwałę elekcji „*viritim*“, t. j. pogłówniej, czyli przez całą szlachtę. Wybór *Henryka Walezjusza*, brata króla francuskiego *Karola IX*. T. zw. „*pacta conventa*“ i *artykuły henrycjańskie* (to znaczy, że Henryk pierwszy miał je przyjąć). Osławiony artykuł o wypowiedzeniu posłuszeństwa królowi. Po ucieczce *Henryka* elekcja *Stefana Batorego*, księcia siedmiogrodzkiego.

- 1576—1586. *Stefan Batory*. Sprawiedliwe i energiczne rządy genialnego króla. Reorganizacja sądownictwa, trybunały. Reformy wojskowe (piechota wybraniecka) i przygotowania do wojny z Moskwą.

1579—1581. Wojna moskiewsko-polska o *Inflanty*; trzy wyprawy, zdobycie *Płocka*, *Wieliza*, *Uświaty* i *Wielkich Łuk*, posunięcie się pod *Psków*.

1582. Pokój z Moskwą w *Jamie Polskim* za pośrednictwem papieża *Grzegorza XIII* i jego legata jezuity *Possewina*; 10-letni rozejm; Polska otrzymuje *Połock* i *Wieliz* i prawie całe *Inflanty*.

Estonję i *Ingrję* odstępuje *Iwan Groźny Szwecji*, z którą odtąd Polska ma walczyć o *Inflanty*.

Kozak doński *Jermak* podbija dla *Moskwy* za *Uralem chaństwo sybirskie*. Śmierć *Iwana Groźnego* (1584).

Sprawa *Zborowskich* (ścięcie *Samuela*) i zwycięstwo króla nad warcholstwem i anarchją (1584 do 1585). Plany *Stefana Batorego* względem *Moskwy* i *Turcji* niweczy jego niespodziewana śmierć (1586).

Kultura w Polsce za *Zygmuntów* i *Stefana Batorego*. Założenie akademji w *Wilnie*. Poezja: *Jan Kochanowski*, *Klonowicz*, *Sęp Szarzyński*. Proza: *Piotr Skarga*, *Łukasz Górnicki*. Nauki: *Marcin Kromer*, *Reinhold Heidenstein*, *Frycz Modrzewski*, *Stanisław Orzechowski*.

Przez całe bezkrólewie po śmierci króla *Stefana* walka między *Zborowskimi* a *Zamoyskim*, z której tenże wychodzi zwycięsko, osadzając na tronie królewicza szwedzkiego *Zygmunta*, syna *Jana III Wazy* i *Katarzyny Jagiellonki*, siostry *Zygmunta Augusta*.

Zygmunt III (1587—1632) zamknięty w sobie, podejrzliwy i nieprzystępny uprawia politykę dy nastyczną ze szkodą dla Polski. Targi z *Habsburgami* o koronę polską, udaremnione przez *Zamoyskiego* (sejm inkwizycyjny). Po śmierci *Jana III* (1592) *Zygmunt* koronuje się na króla szwedzkiego, jest niepopularny dla swego katolickiego wyznania i mimo dwukrotnego zjawienia się w *Szwecji* traci wreszcie koronę na rzecz swego stryja *ks. Karola Sudermańskiego*.

1601—1629. Wojny z *Szwecją*; *Zygmunt* nie chce się zrzec korony szwedzkiej, *Szwedzi* dążą do opanowania wybrzeży morza *Bałtyckiego*.

Świetne zwycięstwo hetmana *Jana Karola Chodkiewicza* pod *Kircholmem* (1605). Rozejm po śmierci *Karola IX* (1611). Polska zatrzymuje *Inflanty*. Później wznowienie wojny przez króla *Gustawa Adolfa*; mimo zwycięstwa hetmana *Konieczpolskiego* pod *Trzcianą* (1629) niekorzystny dla Polski pokój w *Altmarku*.

1596. Papież *Klemens VIII* zatwierdza zawartą w *Brześciu Litewskim* (1595) unję kościelną z metropolitą kijowskim *Michałem Rahozą* i biskupami ruskimi.

1606—1608. Rokosz *Mikołaja Zebrzydowskiego* przeciw królowi jako niedotrzymującemu warunków elekcji, klęska rokoszan (1607) pod *Guzowem* (*Żółkiewski*, *Chodkiewicz*), ale bezkarność wskutek amnestji; początki anarchji szlacheckiej i lekceważenia wszelkiej władzy, a tem samem już rozkładu państwa.

Sprawa *Dymitra Samozwańca* i przymierze cara *Szujskiego* z *Szwecją* powoduje

1609—1618 wojnę moskiewską. Zwycięstwo *Żółkiewskiego* pod *Kłuszynem*, zajęcie *Moskwy*. *Zygmunt* marnuje sposobność połączenia dwu państw. *Moskiewski* wielki sobór ziemski wybiera carem

1613 *Michała Fiedorowicza Romanowa*. Daremne wyprawy późniejsze *Chodkiewicza* i *Władysława* celem odzyskania korony moskiewskiej. Rozejm w *Dywilinie* (1618); *Smoleńsk* i *Siewierszczyzna* pozostają przy Polsce.

X. Wojna trzydziestoletnia.

Utrata przewagi handlowej przez Niemcy pod koniec XVI w. Namietne spory religijne; obok tego wiara w czary i tajemnicze nauki alchemji i astrologji. Postępy protestantyzmu w Niemczech

północnych, wśród którego wyłaniają się już 2 obozy, luterski pod przewodnictwem elektora saskiego i kalwiński pod przewodnictwem elektorów Palatynatu. Głową obozu katolickiego książę bawarski *Maksymiljan I*. W Czechach i Austrii szerzy się reformacja za następcy *Ferdynanda* († 1564), jego najstarszego syna *Maksymiljana II* (1564—1576).

1576—1612. *Rudolf II*, syn *Maksymiljana*, cesarzem niemieckim. Zaostrzenie przeciwieństw między katolikami i protestantami.

1608. *Unja protestancka*, zawarta przez miasta i książąt południowo-niemieckich pod przewodnictwem elektora Palatynatu (stosunki z Niderlandami i Henrykiem IV).

1609. *Unja katolicka* z ks. bawarskim *Maksymiljanem* na czele (porozumienie z rządem hiszpańskim). *Rudolf II* przyznaje t. zw. *listem majestatycznym* stanom czeskim *wolność wyznania*.

1618—1648. *Wojna trzydziestoletnia* wynika z dążności domu *Habsburgów*, by przy pomocy Kościoła katolickiego podnieść potęgę cesarstwa. 4 okresy. W pierwszych 3 okresach przeważa interes religijny, w ostatnim polityczny, którego celem są zdobycze terytorjalne w Niemczech. Bezpośrednim powodem wybuchu wojny jest zamknięcie kościoła utrakwistycznego w *Brunowie* i zburzenie drugiego w *Hrobie* i wynikłe stąd powstanie w *Pradze* przy sposobności zjazdu protestantów, zwołanego przez t. zw. defensorów, ustanowionych według listu majestatycznego (wyrzucenie przez okno na *Hradczynie* namiestników cesarskich *Martinica i Slawaty*).

A) Wojna o Czechy i Palatynat.

1618. Powstanie w *Pradze* z powodu listu majestatycznego. Ustanowienie 30 dyrektorów przez sejm czeski. *Hr. Turn* i *Mansfeld* wypierają wojska cesarskie.

1619—1637. Ferdynand II po śmierci *Macieja* cesarzem niemieckim. Czesi wybierają królem *Fryderyka V*, elektora *Palatynatu*. *Ferdynand* zyskuje pomoc papieża i *Hiszpanji*, jak i ligi z *Maksymiljanem Bawarskim* na czele i dzielnego jej wodza *hr. Tilly*.

1620. Bitwa na Białej Górze (8 listopada) i pogrom zupełny po krótkiej walce *Fryderyka V*, który chroni się do Holandji.

Upadek reformacji w Czechach i unji protestanckiej. Wojska hiszpańskie i ligi pod *Tillym* zajmują *Palatynat*. Sprawy *Fryderyka* broni *hr. Mansfeld* jako partyzant, ale ponosi klęskę w *Palatynacie*.

1623. Godność elektorska od wypędzonego *Fryderyka* przechodzi na *Maksymiljana Bawarskiego*, który w parę lat później otrzymuje *Palatynat Górny* wzamian za odstąpioną cesarzowi Austrię Górną.

B) Wojna duńska.

Protestanci zyskują pomoc króla duńskiego *Krystyna IV*.

1626. *Albrecht Wallenstein* (Czech z rodziny protestanckiej, ale wierny Habsburgom katolik), doskonały organizator i dzielny wódz, wstąpiwszy w służbę cesarską, zwycięża u mostu na *Łabie* pod *Dessau Mansfelda*, *Tilly* zaś *Krystyna IV* pod *Lutter* na *Barenbergu*.

1627. *Tilly* i *Wallenstein* zdobywają *Holsztyn*, *Wallenstein* *Szlezwig* i *Jutlandję*. Nadaremne oblężenie *Stralsundu* (1628) przez *Wallensteina*. Wypędzenie książąt meklemburskich. Księstwo meklemburskie otrzymuje *Wallenstein*.

1629. Edykt restytucyjny. Protestanci mają oddać wszystkie po rozejmie passawskim (1552) zagarnięte dobra kościelne (arcybiskupstwa *Magdeburg* i *Bremen*, 12 biskupstw i przeszło 100 opactw).

Pokój w *Lubece* między cesarzem a *Krystynem IV*, który kraje swoje otrzymuje zpowrotem.
 1630. Zjazd elektorów w Ratyzbonie; na ich żądanie odbiera cesarz Wallensteinowi komendę, który dążył do zapewnienia protestantom stanu posiadania i bezpieczeństwa religijnego, co nie odpowiadało życzeniom książąt, chcących odebrać protestantom wszystkie dokonane przedtem zabory.

C) Wojna szwedzka.

(1630—1635.)

- Król szwedzki *Gustaw Adolf* (1611—1632) po zdobyciu całych Inflant na Polsce (1621) i pruskich miast nadmorskich zawiera z Polską rozejm, zatrzymując swoje zdobycze.
1630. Wylądowanie w Niemczech, porozumienie się z *Francją* (Richelieu), która przyrzeka zasiłki pieniężne i wyrugowanie cesarskich z Pomorza. Mimo wszystko książęta północno-niemieccy z początku nie odważają się z nim się połączyć.
1631. *Tilly* zdobywa i niszczy *Magdeburg*, lecz *Gustaw Adolf* odnosi nad nim walne zwycięstwo pod *Breitenfeld* (koło Lipska). Punkt zwrotny w wojnie 30-letniej, cesarz traci osiągnięte dotąd korzyści, książęta protestanczy łączą się z królem szwedzkim, dla którego droga do Niemiec południowych staje otworem.
1632. *Gustaw Adolf* udaje się do Norymbergi, zwycięża *Tilly*'ego nad *Lechem* i zajmuje Bawarię.
- Ponowne powołanie Wallensteina jako wodza wojsk cesarskich. *Wallenstein* wypiera wojska saskie z *Czech* i rusza na Norymbergę. *Gustaw Adolf* śpieszy z pomocą. Daremne szturmowanie szwedzkie na mocno obwarowane pozycje Wallensteina. Obydwa wojska ciągną do Saksonji.
1632. *Bitwa pod Lützen* (koło Lipska). *Gustaw Adolf* ginie, ale wojska jego odnoszą zwycięstwo. Zniweczenie planu zorganizowania wszystkich stanów protestanckich w Niemczech pod naczelnictwem

szwedzkim. Po Gustawie Adolfie pozostaje bitna armja, której doskonała organizacja jest przez długi szereg lat wzorem dla innych armij europejskich.

1634. *Wallenstein* z powodu tajnych układów z elektorem saskim i Szwedami przez cesarza pozbawiony dowództwa i zamordowany w *Chebie* (Eger).

Nowy wódz. armji *Wallensteina* król węgierski **Ferdynand III** przy pomocy wojsk hiszpańskich odnosi pod *Nördlingem* wielkie zwycięstwo nad Szwedami i sprzymierzonym z nimi *ks. weimarskim Bernardem*.

1635. Pokój w Pradze między cesarzem a elektorem saskim. Cesarz odstępuje od wykonania edyktu restytucyjnego i przyznaje stanom Rzeszy wolność wyznania augsburskiego.

D) Wojna szwedzko-francuska.

Charakter polityczny dalszej wojny. Kanclerz szwedzki *Aksel Oksenstierna* zawiera sojusz z *Francją*, *Bernard Weimarski* najemnikiem Francji.

- 1637—1657. **Ferdynand III** skłonny do pokoju.

1644. Rozpoczęcie rokowań pokojowych z Szwedami w *Osnabrück*, z Francuzami w *Münster*.

Wojska francuskie docierają w głąb Bawarii. Szwedzi pod *Torstensonem* zwyciężają cesarskich i hr. *Königsmark* dociera do Pragi.

1648. Pokój westfalski w *Münster* i *Osnabrück*. Warunki:

1. *Francja* otrzymuje posiadłości habsburskie w *Alzacji* i prawo utrzymywania załóg w warowniach nadreńskich (*Breisach*, *Philippsburg*).

2. *Szwecja* otrzymuje *Pomorze zachodnie* z *Rugią*, arcybiskupstwo *Bremen* i biskupstwo *Werden*; *Szwecja* odtąd członkiem Rzeszy niemieckiej.

3. *Elektorowi brandenburskiemu* przypada *Pomorze wschodnie* i księstwa duchowne *Magdeburg*, *Halberstadt* i *Minden*.

4. *Elektor saski* zatrzymuje *Łużyce*, *elektor bawarski* godność elektora i *Palatynat Górny*.

5. *Syn Fryderyka V*, „króla zimowego“, otrzymuje *Palatynat Dolny* jako ósme elektorstwo.

6. Uznano niepodległość *Szwajcarji* i *Niderlandów*, które mimo długoletniej wojny (1621—1648), którą z niemi prowadził *Filip IV* (1621—1665), dokonały podboju nowych kolonij za oceanem (*Moluki*).

Pod względem religijnym otrzymują:

1. *Protestanci* wolność wyznania (augsburskiego i kalwińskiego);

2. *katolicy* wyłączne prawo do księstw duchownych.

Skutki wojny 30-letniej: 1. *Zrujnowanie*, wyludnienie i *rozbićcie polityczne Niemiec*; 2. *upadek* zupełny *władzy monarszej w Rzeszy*, natomiast *absolutyzm w krajach dziedzicznych Habsburgów*, w *Czechach* i *Austrji* i *jedność religijna*; 3. *największe znaczenie wśród książąt niemieckich mają* odąd *elektorowie bawarski i brandenburski*; 4. *zerwanie łączności linii habsburskich*, *hiszpańskiej i austriackiej*; 5. *ustalenie potęgi militarnej Szwecji na północy*; 6. *upadek Hiszpanji*, *wzrost Francji*; 7. *Niderlandy* podnoszą się do *pierwszej potęgi morskiej w Europie* (*wzrost bogactw, oświaty i kultury* (uczony *Grotius*, malarz *Rembrandt*, w południowych *Niderlandach Rubens* i *Van Dyck*).

XI. Rewolucja purytańska w Anglii. Absolutyzm królewski we Francji.

Anglja. *Jakób I* (1603—1625), syn *Marji Stuart*; dążności do absolutyzmu; prześladowanie katolików, zarówno jak i purytanów; walki z parlamentem.

Karol I (1625—1649) trzykrotnie rozwiązuje parlament i wreszcie 11 lat (1629—1640) rządzi bez parlamentu. Arcybiskup prymas *Laud* prześladowuje purytanów (sektę, potępiającą ceremonie kościelne i wszelkie zabawy, jak teatr i t. p.).

Karol pragnie narzucić Szkocji liturgję anglikańską (1637) w miejsce ustroju prezbiterjańskiego. Szkoci tworzą zbrojny związek t. zw. *Covenant* ku obronie praw wyznaniowych. Zwołany przez Karola t. zw. „*krótki parlament*“ odmawia mu poparcia (1640), rozwiązany po trzech tygodniach. Zwołanie t. zw. „*długiego parlamentu*“, trwającego 20 lat (1640—1660).

Walka z systemem rządowym; stracenie ministra lorda *Strafforda* i arcybiskupa *Laud'a*; zakaz pobierania ceł i opłat bez zgody parlamentu, który musi być przynajmniej co 3 lata zwoływany. Z powodu rzezi protestantów w *Irlandji* wybucha powstanie w *Londynie*. Dwa stronnictwa: *stronnictwo królewskie* (t. zw. kawalerów z szlachty wiejskiej i duchownych) i *stronnictwa parlamentu* (t. zw. krągłych głów — od krótko ostrzyżonych włosów) z purytanów, mieszczaństwa i pewnej liczby lordów.

1642—1645. Wojna domowa w Anglii. Członek parlamentu i przywódca wojska parlamentarnego Oliver Cromwell bije wojska królewskie pod Naseby (1645). Król dostaje się do niewoli i w moc parlamentu. Zacięta walka między prezbyterjanami i t. zw. independentami, domagającymi się zupełnej wolności dla wszystkich sekt purytańskich, na których czele stoi Cromwell (druga wojna domowa). Cromwell bije *Szkotów* i kawalerów i nie dopuszcza prezbyterjanów do parlamentu; oczyszczony parlament, t. zw. „*kadłub*“, ustanawia 1649 trybunał, który skazuje króla *Karola* na ścięcie.

1649—1660. Anglja rzeczpospolitą. Cromwell krwawą wojną przeprowadza zjednoczenie *Szkocji*, *Irlandji* i *Anglii* w jedną rzeczpospolitą. Zebranie generałów po rozpędzeniu „*kadłuba*“ oddaje władzę wykonawczą Cromwellowi z tytułem lorda *protektora*.

Potęga Anglii pod rządami Cromwella.

1651. Wydanie t. zw. *aktu nawigacyjnego*, wymierzonego przeciw pośrednictwu handlowemu obcych, zwłaszcza Holendrów. Po wojnie z Holandją złagodzenie aktu i zawarcie z nią przymierza.

Popieranie *Francji* w wojnie z *Hiszpanją*. Zwycięstwo nad Hiszpanami w *Niderlandach* i zdobycie *Dunkierki* (1658).

Szybki *upadek rzeczypospolitej* po śmierci Cromwella (1658) pod jego synem *Ryszardem* i anarchja. Wódz szkocki *Mink* wprowadza independentów napowrót do wznowionego parlamentu, który się wreszcie rozwiązuje (1660).

Francja. Po śmierci Henryka IV nieudolne rządy jego wdowy *Marji de Medicis*, obejmującej rządy w imieniu małoletniego syna Ludwika XIII (1610—1643).

Ostatnie przed *wybuchem rewolucji* zwołanie 1614 *stanów generalnych* celem znalezienia środków na opędzenie najniezbędniejszych potrzeb państwa.

Utarczki z hugenotami wskutek naruszenia edyktu nantejskiego.

1624—1642. Rządy kardynała Richelieu'go (biskupa z Liçon, Armand du Plessis de Richelieu). *Cel* kardynała: *wielkość i potęga Francji* przez absolutyzm monarszy i *pogńębienie Habsburgów*. Złamanie znaczenia hugenotów (zdobycie Roszelli (1628), ale zachowanie postanowień edyktu nantejskiego). *Zniszczenie przewagi magnatów* i *niepokojnych panów*, opieka nad niższymi warstwami ludności. Środki gwałtu przeciw opornym. Popieranie literatury i sztuk, ale nieporządki w skarbie.

1643. Śmierć *Ludwika XIII*, regencja *Anny Austriackiej* w imieniu 5-letniego *Ludwika XIV*. Wpływ decydujący na rządy kardynała *Juljusza Mazari-ni'ego*; kierunek polityki ten sam, co za Richelieu'ego. Dążność do zniszczenia *Habsburgów* w *Hiszpanji*, gńębienie poddanych podatkami, zaburzenia pod

naciskiem t. zw. frondy, która wydaje dekret na wygnanie z Francji Mazarina. Objęcie rządów przez pełnoletniego już króla, powrót Mazarina i zawarcie korzystnego pokoju z Hiszpanją.

1659. Pokój pirenejski. Córka Filipa IV *Marja Teresa* wychodzi za mąż za *Ludwika XIV*, Francja otrzymuje na południu *Rousillon*, na północy *Artois* i szereg pogranicznych miast niderlandzkich.

Od r. 1660 przewaga Francji w całej zachodniej Europie. Upadek Hiszpanji, ale na polu literatury i sztuki jeszcze przewaga. Poeci dramatyczni **Lope de Vega** († 1635) i **Calderon de la Barca** († 1681); malarze: *Velasquez* i *Murillo*. Początek świetności Francji: dramaturg **Corneille**, filozof i matematyk **Kartezjusz** (Descartes).

Początek przewagi militarnej i politycznej Francji, znaczenie *Holandji* wskutek rozwiniętego handlu i silnej marynarki, *Anglja* mimo utracenia potęgi militarnej zatrzymuje swoją wielką flotę i zdobyte dotąd kolonie za oceanem.

Związek Reński pod wpływem Francji wy-
1658 biera cesarzem niemieckim **Leopolda I**.

XII. Przewaga Szwecji na północy. Walka o Ukrainę. Kozaczyzna.

Podczas wojny 30-letniej król szwedzki opanowuje *Inflanty* (1621) i nadmorskie miasta pruskie, które mu rozejm w *Altmark* pozostawia (1629). Rozejm szturmdorfski za **Władysława IV** (1632 do 1648) zapewnia Polsce zwrot posiadłości pruskich.

Łupieskie wyprawy kozaków zaporoskich, jak niemniej panów polskich na Mołdawję powodują wojny tureckie.

1620. Klęska pod Cecorą i śmierć hetmana Stanisława Żółkiewskiego.

1621. J. Karol Chodkiewicz zatrzymuje napór olbrzymiej armji tureckiej pod **Chocimem** i zyskuje

zeszczytny pokój. Chlubny udział kozaków w tej wojnie.

Kolonizacja Ukrainy od w. XVI. Osiedlanie się gromad zbiegów na ostrowach *Dniepru* za porohami (kozacy zaporoscy), tworzących czasem nieregularne wojsko. Usługi kozaków wobec Polski podczas wojny moskiewskiej i wojen tureckich (ataman *Konarzewicz Sahajdaczny*). Ażeby ująć w rygor rozswawolonych kozaków, postanawia ich sejm spisać w rejestr (1590— uchwała niewykonana) i zakłada nad Dnieprem twierdzę *Kudak* (1634), którą atoli Kozacy burzą. Po stłumieniu buntu i odbudowaniu twierdzy zakaz urządzania samowolnych wypraw, jak i przyjmowania zbiegłych chłopów (1638), oraz ustanowienie komisarza królewskiego w miejsce obieralnego atamana. Zawiedzione nadzieje kozaków wskutek zaniechania przez króla Władysława projektowanej wojny z Turcją.

1648. Bunt kozaków pod wodzą setnika czechryńskiego i pisarza wojska zaporoskiego **Bohdana Chmielnickiego**, dochodzącego krzywdy osobistej. Klęski wojsk polskich pod *Żółtymi Wodami* (*Stefan Potocki*), *Korsuniem* (hetmani *Potocki* i *Kalinowski*), *Piławcami* (regimentarze *Zasławski*, *Konieczpolski*, *Ostroróg*); kozacy i sprzymierzeni z nimi Tatarzy pod *Tuhaj-bejem* podchodzą pod *Lwów* i *Zamość*.

Wybór przyrodniego brata królewskiego **Jana Kazimierza** na króla (1648—1668). Układy z *Chmielnickim*. Dalszy ciąg wojny; oblężenie *Zbaraża*, ugoda pod *Zborowem*: 1. niezależność Ukrainy; 2. podniesienie liczby kozaków rejestrowych do 40.000 i 3. przywrócenie przywilejów kozackich. Mimo ugody dalsze knowania *Chmielnickiego*.

1651. Walna bitwa pod *Beresteczkiem*. Świetne zwycięstwo *ks. Jeremiego Wiśniowieckiego*. Ugoda w *Białej Cerkwi*, ograniczająca nieco warunki ugody zborowskiej (rejestrowych ma być tylko

20.000). Niemożliwość zupełnego pogńębienia kozaków wskutek rosnącej w Polsce anarchji.

1652. Władysław Siciński, poseł z *Upity* na *Żmudzi*, zakłada pierwsze „*liberum veto*” przeciw przedłużeniu obrad sejmowych.

Chmielnicki, nie mogąc wywalczyć na Polsce zupełnej niepodległości Ukrainy, a pod *Żwańcem* 1654 opuszczony przez *Tatarów*, poddaje Ukrainę w *Perejastawiu* carowi *Aleksiejowi* na podstawie umowy, gwarantującej wolności i przywileje 60.000 rejestrowych kozaków z wybieralnym hetmanem na czele.

Moskwa. Od rozejmu dywilińskiego przezorne i dbałe o podniesienie państwa rządy (oświata, skarb) patriarchy *Filareta* i jego syna cara *Michała*. Car *Aleksiej Michajłowicz* (1645—1676) przyjmuje propozycje Chmielnickiego, by odzyskać poniesione na Litwie straty za czasów Samozwańców. Wyprawa jego po zdobyciu *Smoleńska*, *Mohilewa* i *Połocka* dociera do *Wilna*. Pierwsza wojna moskiewska (1654—1656).

Przewaga Szwecji w północnej Europie. Po ustąpieniu jedynaczki *Gustawa Adolfa Krystyny* (1632—1654) obejmuje rządy jego siostrzeniec *Karol X Gustaw* (1654—1660), zdolny wódz.

1655—1660. Wojna z Polską. Namówiony do wojny przez zbiegłego do Szwecji podkanclerza *H. Radziejowskiego* wkracza *Karol Gustaw* do *Wielkopolski* i z *Inflant* do *Żmudzi*.

Za namową *Krzysztofa Opalińskiego* i *Radziejowskiego* wielkopolskie pospolite ruszenie wpuścza pod *Ujściem* (nad *Notecią*) Szwedów do kraju. Na *Litwie* poddaje się Szwedom w. h. l. *ks. Janusz Radziwiłł*. Szwedzi zajmują prawie całą Polskę, król *Jan Kazimierz* chroni się na *Śląsk*.

Fryderyk Wilhelm (1640—1688), elektor brandenburski i książę pruski, wchodzi w związek z Szwedami.

Bohaterska obrona Częstochowy (*ks. Kordecki*) daje hasło do powstania przeciw Szwedom. *Konfederacja w Tyszowcach* i powrót Jana Kazimierza. *Stefan Czarniecki*, *Stan. Rew. Potocki*, *Jerzy Lubomirski*, *Paweł Sapieha* i *Wincenty Gosiewski* rozpoczynają walki podjazdowe z Szwedami.

1656. Zwycięstwo Karola X w trzydniowej bitwie pod Warszawą.

Koalicja europejska przeciw Szwedom. Car *Aleksiej*, zaniepokojony sukcesami szwedzkimi, zawiera rozejm z Polską; traktaty Jana Kazimierza z *Austrią* i *Danją*, oraz traktat welawsko-bydgoski z elektorem brandenburskim *Fryderykiem Wilhelmem*, który za cenę uwolnienia go od obowiązku składania Polsce hołdu z Prus Książęcych, porzuca przymierze szwedzkie i ofiarowuje swą pomoc (1657).

Najazd księcia siedmiogrodzkiego *Rakoczego* na Polskę. W drodze powrotnej rozbijają go dośzczętnie *Sapieha* i *Czarniecki*. *Karol Gustaw* rzuca się na *Danję* i zmusza króla duńskiego *Fryderyka III* do pokoju (1658). Tymczasem wojska koalicyjne cesarskie, polskie i brandenburskie zjawiają się na *Pomorzu* i w *Danji* i wyrzucają Szwedów. Za pośrednictwem Anglii i Francji staje po śmierci Karola X Gustawa

1660 pokój w Oliwie (koło Gdańska), a z *Danją* odrębny w *Kopenhadze*. Szwedzi ustępują z *Prus* i *Kurlandji*. Polska traci *Inflanty* (z wyjątkiem województwa inflandzkiego z miastem *Dynaburgiem*), *Jan Kazimierz* zrzeka się praw dziedzicznych do *korony szwedzkiej*. *Księstwo pruskie* zyskuje powszechne uznanie zupełnej *niepodległości*.

Po pokoju oliwskim wraca Polska do sprawy kozackiej. Już przedtem nastąpiło zawarcie umowy w *Hadziaczu* (1657) z wybranym po śmierci *Chmielnickiego* hetmanem *Wyhowskim*, według której Ukraina miała wejść w związek z Polską na tych samych zasadach, co Litwa, ale czerń ko-

zacka, po zrzuceniu Wyhowskiego, nie dopuszcza do wykonania umowy.

Dalsza wojna z *Moskwą o Ukrainę*. Zwycięstwo wojsk polskich pod *Cudnowem* (1660); niewyżyskanie zwycięstwa, gdyż wojsko z powodu niewypłacenia żołdu odmawia udziału w dalszej wojnie. Niezgoda i rozterki między kozakami. Część *zadnieprzańska* Ukrainy skłania się ku Moskwie, część *przednieprzańska* poddaje się sułtanowi (1665). Wybuch wojny polsko-tureckiej sprowadza 1667 rozejm między Moskwą a Polską w *Andruszowie*. Moskwa zostawia Polsce *Witebsk* i *Połock*, Polska zrzeka się *Smoleńska*, *Siewierszczyzny* i *Zadnieprza* oraz *Kijowa* (na 2 lata).

Po 20-letnich zmaganiach z nawałą wrogów Polska jest państwem do gruntu zrujnowanem, społeczeństwo przedstawia bierną masę, niezdolną do przeprowadzenia jakichkolwiek reform. Władza królewska, pozbawiona jest wskutek rokoszu Lubomirskiego (1664—1666) ostatnich resztek swego znaczenia. Jan Kazimierz też dlatego, straciwszy wszelką nadzieję naprawy państwa, składa koronę (1668). Na *pierwsze miejsce w Europie wschodniej* wchodzi odtąd rosnąca ciągle w siłę Moskwa.

OKRES II.

Czasy absolutyzmu, racjonalizmu i równowagi politycznej.

(1660—1789.)

XIII. Rozkwit absolutyzmu i przewaga Francji za Ludwika XIV.

1661—1715. Rządy osobiste Ludwika XIV. Dwa okresy: *pierwszy do odwołania edyktu nantejskiego* (1685) i zerwania przymierza Anglii z Francją (1688), w którym *absolutyzm królewski* dokonywa licznych *pożytecznych reform*, drugi, w którym

absolutyzm królewski rujnuje państwo i niszczy jego zasoby.

Minister skarbu *Jan Colbert* twórcą rozkwitu ekonomicznego Francji i nowożytnej administracji państwowej. Rządy *centralistyczne*; opieka nad przemysłem i handlem; t. zw. *system merkantylny*; państwo wywozi więcej towarów, aniżeli sprowadza, wysokie cła na obce wyroby. Stworzenie *potężnej marynarki*, tak handlowej, jak i wojennej. Liczne *kolonie francuskie w Ameryce północnej, w Kanadzie, na Antylach i w Indjach Wschodnich.*

Siły zbrojne Ludwika organizuje minister wojny *Louvois*, twórca nowożytnego ustroju wojskowego. Wybitni wodzowie *Turenne, Condé, Luxemburg i Vauban*, reorganizator artylerji i inżynierji wojskowej; nowy sposób budowania twierdz.

Blask dworu Ludwika XIV. Na użytek dworu przepyszny i olbrzymi pałac, zbudowany w *Wersalu (Versailles)* pod Paryżem, z wspaniałym i rozległym parkiem. Dwór królewski wzorem mody i dobrego tonu. *Protegowanie sztuki i literatury.* Rozkwit literatury dramatycznej: komedjopisarz *Molière* († 1673), tragicy klasyczni *Piotr Corneille* († 1684) i *Jan Racin* († 1699); bajkopisarz *La Fontaine* († 1695), satyryk *Boileau* († 1711). Wymowa kościelna: *Bossuet* († 1704, biskup z Meause) i *Fenelon* († 1715, arcybiskup z Cambray). *Rozpowszechnienie języka francuskiego w całej Europie i przemożny wpływ literatury francuskiej na wszystkie inne.*

1667—1668. Pierwsza wojna zdobywcza Ludwika XIV przeciwko *Hiszpanji* (t. zw. dewolucyjna) w imieniu swojej żony, córki Filipa IV z pierwszego małżeństwa. Pokój w *Akwizgranie*; Francja zyskuje część *Flandrji* i szereg miast na granicy (*Lille*).

1672—1678. Druga wojna zdobywcza przeciw *Holandji*. Sukcesy wojsk francuskich, rewolucja w *Holandji*, ks. *Wilhelm III Orański*, wybrany wodzem

i generalnym namiestnikiem. Pierwsza koalicja przeciw Ludwikowi, do której przystępuje *Hiszpanja*, cesarz *Leopold*, *Rzesza niemiecka* i elektor brandenburski *Fryderyk Wilhelm* (1673). *Anglja* wycofuje się z przymierza z Francją, przy której pozostaje tylko *Szwecja*.

1675. Zwycięstwo elektora nad Szwedami pod *Fehrbellin*, zajęcie szwedzkiego *Pomorza*, *Szczecina*, *Stralsundu* i *Rugji*.

1678. Pokój w *Nymwegen*. Holandja nie traci nic, *Hiszpanja* odstępuje Francji *Franche Comté* i szereg miast nadgranicznych.

1679. Pokój w *St. Germain*. Elektor brandenburski, pozostawiony sam sobie, zwraca Szwedom zdobycze, nabyte podczas wojny.

Zapomocą t. zw. reunjonów, t. j. procesów, rozstrzyganych przez własne trybunały, zagarnia Ludwik XIV terytorja słabych sąsiadów (między innemi wielkie części *Lotaryngji* i *Alzacji* z *Strassburgiem* (1681), twierdzę *Luksemburg* w *Niderlandach*, twierdzę *Casale* we *Włoszech*).

XIV. Upadek potęgi tureckiej.

Podniesienie potęgi tureckiej za *Mahometa IV* przez w. wezyrów z rodziny *Köprili*. Książę siedmiogrodzki *Jerzy II Rakoczy* za samowolny napad na Polskę przez Turków pozbawiony swej godności. Mimo zwycięstwa, które odnosi wódz cesarski *Montecuculi* nad *Turkami* pod *St. Gotthard* (nad rzeką *Rabą*) zawiera cesarz *Leopold I* niekorzystny pokój w *Vasvar*; księciem Siedmiogrodu mianuje sułtan *Michała Apaffy'ego*. Po zdobyciu *Kandji* na *Krecie* (1667) Turcy zwracają się przeciw Polsce, która zbliża się do Austrii wskutek małżeństwa króla *Michała Wiśniowieckiego* (1669—1673) z *Eleonorą*, siostrą cesarza *Leopolda I*. Kozacy pod hetmanem *Doroszeńką* poddają się *Turcji*.

1672. Upadek *Kamieńca* i haniebnny traktat w *Buczaczu*. *Turcy* zyskują *Ukrainę* i *Podole* z *Kamieńcem*, a nadto Polska obowiązuje się do składania haraczu.
1673. Hetman w. kor. i marszałek **Jan Sobieski** odnosi świetne zwycięstwo nad *Turkami* pod *Chocimem*.
- 1674—1696. **Jan III Sobieski** królem, znakomity jako wódz, ale jako człowiek słaby, a jako polityk chwiejny.

Dalsza wojna z *Turkami* (zwycięstwo pod *Lwowem* (1675), zakończone rozejmem w *Żurawnie*; Polska zyskuje tylko części *Ukrainy*, *Podole* i *Kamieniec* pozostaje nadal przy *Turcji*.

Sobieski porzuca przymierze z *Francją*, podczas którego Polska popierała powstanie węgierskie z *Tökölym* na czele przeciw cesarzowi i, ulegając zabiegom papieża *Innocentego XI*, zawiera sojusz z *Austrią*.

1683—1699. Druga wojna turecka.

Wielki wezyr *Kara Mustafa* wkracza do *Austrii* i oblega w 300.000 *Turków*, *Tatarów*, *Wołochów* i *Węgrów* *Tökölego Wiedeń* (lipiec 1683). **Sobieski** w 30.000 doborowego wojska (głównie jazdy) wyrusza na odsiecz i obejmuje naczelne dowództwo nad całą armią i wojskami niemieckimi ks. *Karola Lotaryńskiego*.

1683. Świetne zwycięstwo pod *Wiedniem* (12 września); zwycięzcy zdobywają cały bogaty obóz turecki. Dalsze zwycięstwo **Sobieskiego** pod *Parkanami* (koło *Ostrzyhomia* nad *Dunajem*).

Złamanie potęgi *Turcji*. Punkt zwrotny w dziejach wschodnio-południowej Europy.

Turcja traci *Budę* (1686), potem *Belgrad*.

1687. Sejm węgierski znosi elekcyjność tronu i uznaje prawo dziedziczne *Habsburgów*.

Niepowodzenia **Sobieskiego** w późniejszych wojnach z *Turkami*.

Traktat *Grzymułtowskiego* z *Moskwą* celem pozyskania tejże dla ligi przeciw *Turcji* (1686). Polska zrzuca się na zawsze *Zadnieprza* i *Kijowa*.

Dwie wyprawy, wysłane przez carewnę regentkę *Zofję* (1682—1689) na *Krym*, nie osiągają celu, dopiero następca jej, car *Piotr I*, zdobywa port morski *Azow*.

1697. Wódz wojsk cesarskich ks. *Eugenjusz Sabaudzki* bije na głowę *Turków* pod *Zentą*, a w rok później odnosi nad nimi zwycięstwo h. p. *F. Potocki* w bitwie pod *Podhajcami*, poczem Turcja za pośrednictwem angielsko-holenderskiem zawiera pokój z ligą w *Karłowicach* (nad Dunajem w Serbji), stwierdzającej jej upadek. Turcja zrzuca się: *Morei* i *Dalmacji* na rzecz *Wenecji*, *Węgier* (z wyjątkiem *Banatu*) na rzecz cesarza i *Azowa*, zajętego przez Rosję; Polska otrzymuje zpowrotem *Ukrainę* i *Podole* z *Kamieńcem*.

Wzrost potęgi cesarza, połączenie *Węgier*, podzielonych dotąd na trzy części, w jedną całość.

XV. Stuartowie w Anglii. Upadek przewagi Ludwika XIV w Europie. Rozbiór monarchji hiszpańskiej.

Przymierze *Karola II* (1660—1685), sprzyjającego katolicyzmowi, z *Ludwikiem XIV*. Walka między parlamentem a królem o kontrolę nad zagraniczną polityką i o tolerancję religijną. Z obawy przed parlamentem cofa król wydaną już t. zw. deklarację indyngencji, poczem parlament uchwala t. zw. *Test Act* (1673), skierowany przeciw katolickim urzędnikom (każdy urzędnik ma podpisać deklarację, potępiającą dogmat katolicki o transsubstancjacji).

Odkrycie zmyślnego spisku katolików na życie króla i prześladowanie tychże. Sprawa *ekskluzji* brata króla ks. *York* jako katolika od następstwa tronu; opór *Karola II* i trzykrotne rozwiązywanie przez niego parlamentu.

Wśród walki początki stronnictw *whigów* i *torysów* (pierwotnie wyrazy obelżywe: *whig* — szkocki opryszek, *tory* — irlandzki hajdamaka),

z których whigowie (liberalni) głoszą prawo narodu do *czynnego oporu* przeciw królowi, torysi (konserwatyści) zaś, że prawa korony nikomu nie wolno naruszać, a *opór królowi* wolno stawiać tylko *środkami konstytucyjnymi*.

Po przyjęciu na łożu śmiertelnym przez Karola II katolicyzmu brat jego i następca katolik **Jakób II (1685—1688)** wywołuje powszechne oburzenie w kraju przez *protegowanie katolicyzmu*.

Obydwa stronnictwa dla ratowania konstytucji i protestantyzmu wzywają do kraju *Wilhelma III Orańskiego*, *Jakób* chroni się do *Francji*.

Zwołany przez *Wilhelma III (1689—1702)* parlament ogłasza tron angielski za wakujący i składa deklarację praw narodu angielskiego i ofiarowuje koronę *Wilhelmowi (1689)*. *Utrwalenie w Anglii konstytucji z przewagą parlamentu*. Ogłoszenie *ustawy o tolerancji*, przyznającej dysydentom wolność nabożeństwa, z *wyjątkiem* jedynie *katolików*.

1685. Francja. Odwołanie edyktu nantejskiego i cofnięcie przyznanej hugenotom wolności wyznania, wskutek czego kilka set tysięcy protestantów francuskich, głównie rzemieślników, opuszcza kraj, co *niekorzystnie* odbija się *na stosunkach ekonomicznych* i przyczynia się bezpośrednio do zapoczątkowania przemysłu w krajach wrogów Francji.

1688—1697. Trzecia wojna Ludwika XIV z powodu pretensyj jego do *Palatynatu*. Przeciwko Ludwikowi występuje koalicja, złożona z *Anglii, Holandji, cesarza, Rzeszy i ks. sabaudzkiego*. Klęska floty francuskiej w walce przeciw połączonym flotom obu państw morskich (bitwa pod *la Hougue*); zniszczenie Palatynatu przez wojska francuskie, nie mogące go utrzymać (zamek w *Heidelbergu*). Mimo wielkich zwycięstw francuskich na lądzie ciężar wojny przygniata Francję, która próbuje zerwać koalicję.

1697. Pokój w Ryswijk (m. Reisweik — koło Hagi). Hiszpanja otrzymuje *Luksemburg* i inne zabory reunjonów, cesarz i Rzesza zdobywcze, położone na wschód od *Renu*, *Francja* zatrzymuje *Alzację* z *Strassburgiem*, *Holandja* otrzymuje w *Niderlandach* hiszpańskich t. zw. *barjerę*, t. j. *prawo utrzymywania załóg* w kilku twierdzach granicznych, *Anglja* uroczyste oświadczenie, że *Ludwik XIV* nie będzie popierał żadnego przeciwnika *Wilhelma III*.

1700. *Karol II*, ostatni potomek męskiej starszej linii *Habsburgów* w *Hiszpanji*, przekazuje testamentem monarchję swą *Filipowi ks. Anjou*, młodszemu wnukowi *Ludwika XIV*, pod warunkiem, że monarchja ta pozostanie niepodzielną i nigdy nie będzie połączona z francuską. Przyjęcie sukcesji hiszpańskiej przez *Ludwika XIV*.

Ks. Anjou obejmuje jako *Filip V* (1701—1746) rządy w *Hiszpanji*, ale równocześnie pragnie cesarz *Leopold II* osadzić tam swego drugiego syna arcyks. *Karola*.

1701—1714. Wojna sukcesyjna hiszpańska.

Koalicja państw morskich *Anglji* i *Holandji*, cesarza *Leopolda*, *Rzeszy*, *Prus*, *Portugalji* i *Sabaudji*. Elektorowie bawarski i koloński przyłączają się do przymierza z *Ludwikiem XIV*.

Anglicy zajmują *Gibraltar*, *ks. Eugenjusz Sabaudzki* i angielski *ks. Marlborough* odnoszą zwycięstwo nad *Francuzami* i *Bawarczykami* pod *Hochstädt* (koło *Ulmu*) 1704.

Marlborough zwycięża pod *Ramillies* (1706), *Eugenjusz* pod *Turynem*. Po połączeniu się obydwóch zwycięstwa w *Niderlandach* pod *Oudenarde* (1708) i *Malplaquet* (1709).

Krytyczne położenie *Ludwika*, z którego uwalnia go dopiero zwycięstwo *torysów*, niechętnych wojnie, nad *whigami* w *Anglji* (1710), a w *Austrji* śmierć cesarza *Józefa I* (1705—1711) bez męskiego potomka.

Arc. Karol dziedzicem krajów austriackich oraz jako Karol VI cesarzem niemieckim (1711—1740).

1713. Pokój w Utrechcie. Hiszpanja wraz z kolonjami przypada *Filipowi V*, przyczem ta linja Burbonów traci na zawsze prawo do korony francuskiej, *Austrja* otrzymuje *Belgję*, *Medjolan*, *Neapol* i *Sardynję*, *ks. sabaudzki* otrzymuje *Sycylję* wraz z godnością królewską, *Holandja* prawo utrzymania załóg w twierdzach belgijskich, *Francja* odstępuje *Anglii* w *Ameryce Nową Funlandję* i *Nową Szkocję*, *Hiszpanja* *Gibraltar* i *Minorkę*. *Prusy* zyskują uznanie tytułu królewskiego dla elektora, przybranego już z początkiem wojny przez *Fryderyka III* w *Królewcu* (1701).

Skutki wojny sukcesyjnej hiszpańskiej: Ustalenie równowagi politycznej w Europie i złamanie przewagi Francji, która atoli nadal pozostaje państwem pierwszorzędnem, monarchja hiszpańska natomiast wskutek rozbioru staje się państwem drugorzędnem, które pod rządami Burbonów, współdziałając z Francją, ciągle jeszcze jest w w. XVIII ważnym czynnikiem politycznym.

Wśród antagonizmu pomiędzy *Anglją* a *Francją* potęga morska i kolonialna Anglii ciągle wzrasta; stopniowe pomnażanie floty, która wreszcie staje się potężniejszą od wszystkich innych flot, razem wziętych. Za królowej *Anny* (1702—1714) dokonuwa się unja realna *Szkocji* z *Anglją*; po zniesieniu oddzielnego rządu i parlamentu (1708) całe państwo otrzymuje wspólną nazwę *Wielkiej Brytanji*.

Holandja wśród wojen z *Ludwikiem XIV* traci stanowisko wielkiej potęgi i schodzi na stopień państwa drugorzędnego.

Obok Anglii i Francji trzecią wielką potęgą w Europie staje się *Austrja* pod rządami cesarza *Karola VI* dzięki nabyciu rozległych krajów, chociaż przeważnie wyczerpanych i wyniszczonych.

Wśród państw Rzeszy na pierwszy plan wysuwają się *Prusy*, we Włoszech królestwo *Sycylii* i *Sabaudji*.

XVI. Upadek Szwecji i przewaga Rosji na Wschodzie. Piotr Wielki.

1689—1725. **Piotr I Wielki**; nadzwyczajne zdolności, wielka bystrość umysłu, ciekawość i pociąg do rzeczy nowych, energia i wytrwałość usposabiają go na tęgiego władcę. Podróż dla poznania Europy i kultury zachodniej, budowa okrętów, zdobycie Azowa na Turkach, rozpowszechnianie w Rosji zachodnich obyczajów.

W Szwecji po obaleniu rządów możnowładczych, po klęsce pod *Fehrbellin* (1675) przezorne rządy *Karola XI* (1660—1697), wybornego administratora. Redukcja, t. j. odbiór dóbr niegdyś koronnych, które przeszły w posiadanie szlachty.

Po jego śmierci rządy młodocianego jego syna *Karola XII* (1697—1718).

Zbieg inflancki *Reinhold Patkul* zachęca króla polskiego *Augusta II* do wojny z Szwecją, obiecując mu, że całe *Inflanty* przeciw Szwedom powstaną.

1700—1721. **Wojna północna i koalicja Rosji, Polski i Danii przeciw Szwecji**. Przyczyny: chęć zdobyć terytorjalnych na Szwecji; car Piotr pragnie zdobyć wybrzeże (okno do Europy), *August II* Inflanty, a właściwie pod tym pretekstem zatrzymać swoje wojska saskie w Polsce.

1700. *Karol XII* zmusza króla duńskiego *Fryderyka IV* w pokoju w *Travendal* do zrzeczenia się zdobyczy na księstwie holsztyńskim i zadaje klęskę armji *Piotra W.* pod *Narwą*, poczem zwraca się przeciw *Augustowi II*. Klęska wojsk saskich pod *Kliszowem* (1702) i zajęcie *Warszawy* i *Krakowa*.

1704. Pod naciskiem wojsk szwedzkich konfederacja warszawska (kardynał prymas *Radziejowski*) wybiera królem wojewodę poznańskiego *Stanisława Leszczyńskiego*.

Karol XII ściga Augusta II do Saksonji i zmusza
 1706 go w pokoju w Altranstädt do zrzeczenia się korony polskiej i przymierza z Piotrem W., a uznania królem St. Leszczyńskiego.

Tymczasem Piotr W. dokonywa podboju posiadłości szwedzkich nad Bałtykiem, zakłada przyszłą stolicę Petersburg (1703) z twierdzami Schlüsselburg i Kronstadt, a w Polsce popiera wszystkich niechętnych Leszczyńskiemu.

1709. Piotr W. w bitwie pod Połtawą odnosi wielkie zwycięstwo nad Karolem XII, który szuka schronienia w Turcji (Bender).

Punkt zwrotny w wojnie. August II wraca do Polski i wypiera stamtąd Leszczyńskiego. Danja wznawia wojnę.

Klęska Piotra W. w walce z Turkami nad Prutem (1711); przekupienie w. wezyra i pokój, w którym Piotr zrzeka się Azowa, obiecuje wycofać wojska z Polski i zachować wolność kozaczyzny.

Wojska duńskie, saskie i carskie walczą na szwedzkim Pomorzu i zdobywają Szczecin, nad Łabą zajmuje posiadłości szwedzkie Danja; Piotr Wielki opanowuje Finlandję.

Powrót Karola XII z Turcji i nieudana próba uratowania twierdzy Stralsund (1714).

Dalsze postępy wpływów rosyjskich w Polsce; konfederacja tarnogrodzka przeciw pobytowi wojsk saskich w Polsce; przyzwanie Piotra W. jako pośrednika do Polski, który obydwom stronom narzuca warunki ugody na

1717 sejmie „niemym“ w Warszawie: 1. Wojska saskie mają kraj opuścić; 2. znosi się konfederacje i zabrania się na przyszłość wszelkich wogóle konfederacyj; 3. ogranicza się liczbę wojska do 24.000 raz na zawsze. Od tej pory, od przyjęcia pośrednictwa Rosji w sporze między królem a szlachtą, Polska staje się państwem zupełnie od Rosji zależnem.

Ażeby powetować straty, snuje Karol XII plany zdobycia Norwegji, lecz ginie przy oblężeniu twierdzy *Frederikshall* (1718). Rządy obejmuje siostra Karola *Ulryka Eleonora*, a właściwie senat, który za pośrednictwem Anglii zawiera pokój

1719 w Stokholmie: *Hanower* otrzymuje biskupstwa *Bremen* i *Verden*, *Prusy Szczecin*, *Pomorze* po rzekę *Penę* i wyspy *Usedom* i *Wolin*, *Danja* część *Szlezwiku*.

1721. Pokój z Piotrem W. w Nystadzie. Rosja zatrzymuje *Łotwę*, *Estonję* i *Ingrję*, natomiast zwraca *Szwecji* *Finlandję*.

Skutki wojny północnej: Szwecja spada do państwa trzeciorzędnego, Rosja staje się pierwszorzędnem mocarstwem europejskiem. Polska, w zupełnej zależności od Rosji, traci wszelkie znaczenie i szybkim krokiem zbliża się do przepaści. Piotr Wielki utwierdza stanowisko mocarstwowe Rosji, przeprowadzając ważne reformy według wzorów europejskich (reorganizacja wojska), zbudowanie floty, obowiązek służby państwowej dla szlachty, podział urzędników według rang (czyn, stąd wyraz czynownik) z senatem rządzącym na czele, ustanowienie gubernatorów po prowincjach, opieka nad handlem, popieranie przemysłu, zakładanie szkół fachowych, w sprawach kościelnych ustanowienie t. zw. Najświętszego Synodu, złożonego z kilku dostojników kościelnych i podlegającego bezpośrednio carowi przy równoczesnem zniesieniu godności patriarchy, zaprowadzenie zwyczajów europejskich na swoim dworze.

Po nowej wojnie Turków, pragnących odzyskać *Moreę*, czyli *Peloponez* (1715—1718), z cesarzem i *Wenecją* staje po zwycięstwach *Eugenjusza Sa-*
1718 *baudzkiego* pokój w *Pożarewaczu* (*Passarowitz*). *Wenecja* zatrzymuje zdobyte miejscowości nadmorskie w *Albanji*, cesarz zyskuje resztę *Węgier* i części *Włoszczyzny*, *Serbji* i *Bośni*. Największy wzrost terytorjalny *Austrii* na półwyspie *Balkańskim*.

XVII. Równowaga europejska i parlamentaryzm angielski.

Ogólna charakterystyka tego okresu. *Dążenia* wszystkich państw do utrzymania *pokoju* pod hasłem *równowagi politycznej*, a społeczeństwa do wzbogacenia się i używania; gonitwa za zyskiem, spekulacje i gry giełdowe, przekupstwa i upadek moralności publicznej. Wojny natomiast tracą dawny niszczycielski i barbarzyński charakter.

Francja. Za małoletniego **Ludwika XV (1715 do 1774)** rządzi jako regent lekkomyślny i rozpustny **ks. Filip Orleański (1715—1723)**. Doradca jego i pierwszy minister kardynał *Dubois* tworzy przymierze Francji z Anglią przeciw Hiszpanji (królowa *Elżbieta Farnese* i minister *Alberoni*), dążącej do odzyskania strat, posiesionych we Włoszech.

1720. Poczwórne przymierze (Quadrupelallianz): *Anglja, Francja, Holandja i cesarz* zmusza Hiszpanję do wyrzeczenia się dawnych posiadłości włoskich; *ks. sabaudzki* zamienia *Sycylię* na *Sardynję*; *Sycylię* otrzymuje cesarz.

Spekulacja za czasów regencji we *Francji* *Szkota Jana Law'a*. Założenie akcyjnego Banku Generalnego w Paryżu. Likwidacja tego banku (1720) przyprawia mnóstwo ludzi o olbrzymie straty.

Pełnoletni *Ludwik XV* poślubia *Marję Leżczyńską*. Wielki wpływ kardynała *Fleury*, który utrzymuje przymierze z Anglią, ale równocześnie doprowadza do t. zw. paktu rodzinnego z *Hiszpanją*, mocą którego obydwie dwory burbońskie przyrzekają wzajemne popieranie się we wszystkich sprawach.

Anglja. Dynastia hanowerska (1714—1901). Przewaga parlamentu za **Jerzego I (1714—1727)** i **Jerzego II (1727—1760)** i stronnictwa whigów. Po katastrofie, wywołanej podobnie, jak we Francji, spekulacją giełdową, rządzi państwem przez 21 lat oparty o większość parlamentarną pierwszy mini-

ster *Robert Walpole*; organizacja rządów parlamentarno-gabinetowych, doprowadzenie do równowagi w finansach, ale częste uciekanie się do przekupstwa celem zapewnienia sobie większości w parlamencie.

Austria. Starania *Karola VI* o ekonomiczne podniesienie swoich krajów.

1713. *Karol VI* ogłasza t. zw. sankcję pragmatyczną, na podstawie której w razie wygaśnięcia linii męskiej rządu miały przypaść najstarszej córce ostatniego z rodu przy równoczesnem ogłoszeniu wieczystej łączności i niepodzielności wszystkich krajów.

Polska i Rosja. W Polsce matactwa, intrygi i tajne rokowania *Augusta II*, pragnącego pozyskać Polskę albo przynajmniej część jej dla swojej rodziny. Projekt podziału Polski.

W Rosji po krótkiem panowaniu *Katarzyny I* (1725—1727) i *Piotra II* (1727—1730) rządy *Anny Iwanówny* (1730—1740), synowicy *Piotra W.*, a właściwie jej faworyta *Kurlandczyka Birona* i feldmarszałka *Münicha*, nie dopuszczających żadnych zmian w Polsce, któreby wzmocniły tam władzę.

Traktat Prus, Rosji i Austrii w Berlinie (alians trzech czarnych orłów), zapewniający wspólne działanie przy przyszłej elekcji i wykluczenie od elekcji tak *Leszczyńskiego*, jak i *Fryderyka Augusta*, syna *Augusta II* (1732).

1733-35. Wojna sukcesyjna polska. Jednomyślny wybór *Stanisława Leszczyńskiego*, teścia króla *Ludwika XV*. *Austria* i *Rosja* atoli ostatecznie decydują się popierać elektora saskiego przeciw *Leszczyńskiemu*, który, wyparty przez wojska rosyjskie aż do *Gdańska*, musi z kraju uchodzić. W obronie *Leszczyńskiego* wypowiada *Francja* wojnę *Austrii* i prowadzi ją nad *Renem*, a z pomocą *Hiszpanji* we *Włoszech* ze znacznemi sukcesami wskutek spóźnienia się pomocy rosyjskiej. Preliminarja pokojowe (1735) i ostateczne zawarcie pokoju w *Wied-*

- 1738 niu. *Stan. Leszczyński* otrzymuje za zrzeczenie się korony polskiej w dożywocie *Lotaryngę*, ks. lotaryński *Franciszek* wzamian za *Lotaryngę* księstwo *Toskanję*, infant *Karol Neapol* i *Sycylję* (królestwo obojga *Sycylii*). Francja uznaje sankcję pragmatyczną cesarza *Karola VI*.

Wskutek zwycięstwa w wojnie sukcesyjnej Francja staje się znowu pierwszą potęgą na kontynencie.

1739. *Pokój belgradzki* po wojnie *Austrii* i *Rosji* z *Turcją* (1736—1739) i zwycięstwie rosyjskiem w *Mołdawji* (feldmarszałek *Münich*). Wskutek niepowodzeń w wojnie *Austrija* zrzeka się części *Wołoszczyzny* i *Serbji* z *Belgradem*, *Rosja* oddaje swoje zdobycze.

XVIII. Wzrost Prus i przewaga kolonialna Anglii Fryderyk Wielki i Pitt starszy.

Fryderyk Wilhelm, w. elektor, łączy oddzielone od siebie trzy kompleksy swoich posiadłości (księstwa *Cleve* i hrabstwa *Mark* i *Ravensberg* nad Renem, *Brandenburgję* i księstwo *pruskie*, podległe dawniej Polsce) w jedną całość zapomocą jednolitej administracji, nadto zyskuje części *Pomorza* i kilka księstw duchownych w pokoju westfalskim. Syn jego *Fryderyk III* (1688—1713) koronuje się królem pruskim 1701 jako *Fryderyk I* i zyskuje uznanie godności królewskiej od cesarza za pomoc w walce z *Francją*.

- 1713—1740. *Fryderyk Wilhelm I*. Powiększenie dwukrotne sił zbrojnych przez formowanie nowych pułków, zaprowadzenie powszechnych podatków i gromadzenie wielkich sum w skarbie, scentralizowanie administracji, wreszcie zdobycze terytorjalne w wojnie północnej (ujście *Odry*, część *Pomorza zachodniego*). Syn jego *Fryderyk* zapoznaje się zawczasu tak z administracją, jak i służbą woj-skową.

1740—1786. Fryderyk II Wielki, tęgi administrator i polityk i nadzwyczaj zdolny wódz.

W Austrii po śmierci Karola VI, ostatniego męskiego potomka Habsburgów, obejmuje rządy 1740—1780 na podstawie sankcji pragmatycznej córka jego Marja Teresa, małżonka *Franciszka Stefana ks. Toskanji* (przedtem Lotaryngji).

1740—1748. Wojna sukcesyjna austriacka. Przyczyny: Korzystając z wygaśnięcia Habsburgów, pragną *Hiszpanja i Francja* wyprzeć wpływ austriacki z Niemiec i Włoch i stawiają elektora bawarskiego *Karola Alberta* jako kandydata do korony cesarskiej; do koalicji przyłączają się *Prusy, elektor saski* i król polski *August III*. Początek dają Prusy.

Pierwsza wojna śląska (1740—1742) z powodu pretensyj *Fryderyka II* do części Śląska (Lignica, Brzeg, Karniów). Klęska wojsk austriackich pod *Molwicami* (1741). Karol Albert bawarski zajmuje *Austrię Górną i Czechy*, wybrany cesarzem niemieckim (1742—1745) jako *Karol VII*, ale wkrótce wygnany z Bawarii przez *Węgrów*, którzy decydują się bronić praw *Marji Teresy*. Po nowem zwycięstwie *Fryderyka II* w Czechach pokój we *Wrocławiu* (1742), mocą którego Prusy zagarniają prawie cały Śląsk (prócz *ks. cieszyńskiego i karniowskiego*).

Król angielski *Jerzy II* zawiera *przymierze z Austrią* (1743), do którego przyłącza się i król sardyński. Zaniepokojony tem *Fryderyk II* rozpoczyna drugą wojnę śląską (1744—1745), która mu atoli mimo zwycięstw (*Hohenfriedberg, Soor*) nie przynosi żadnych korzyści. Pokój w *Dreźnie* zatwierdza warunki pokoju wrocławskiego (1745).

1745. Syn wygnanego elektora bawarskiego *Maksymiljan Józef* rzeka się pretensyj do Austrii i za przyrzeczeniem oddania przy elekcji głosu mężowi *Marji Teresy, ks. Franciszkowi*, otrzymuje zpowrotem Bawarię.

Franciszek I cesarzem niemieckim (1745—1764).
 1748. Pokój w *Akwizgranie*, stwierdzający stan przed wojną z dwiema zmianami: Prusy zatrzymują Śląsk, Burbonowie hiszpańscy otrzymują jako tercjogeniturę *Parwę*, odstąpioną im przez *Marję Teresę*.

Skutki wojny sukcesyjnej: 1. *Uszczuplenie Austrii*; 2. *podniesienie się Prus* do stanowiska pierwszorzędnego mocarstwa; 3. wywołanie ostrego *antagonizmu austriacko-pruskiego*.

W Niemczech po długim okresie upadku nowy rozkwit literatury (*Gottsched, Gellert, Klopstock, Lessing; Voltaire* na dworze *Fryderyka II* — 1750 do 1753).

1755. Minister austriacki *Kaunitz* przyprowadza do skutku *koalicję Austrii, Rosji, Saksonji i Szwecji* przeciw *Prusom*.

We Francji znienawidzony po wojnie, rozrzutny i zepsuty *Ludwik XV* ulega we wszystkim swoim faworytom (*markiza de Pompadour*), nie okazuje żadnego zrozumienia dla spraw gospodarczych i kolonialnych. Rywalizacja w *Indjach Wschodnich* z *Anglią* i brak poparcia dla gubernatora *Dupleix'a*. Ciągła walka między kolonistami francuskimi i angielskimi w *Ameryce Północnej*

1755 wreszcie powoduje wybuch wojny morskiej między *Anglią* a *Francją*. Dlatego *Francja* przyłącza się do koalicji i przymierza z *Austrią* (1756). *Anglja* w następstwie zawiera przymierze obronne z *Prusami*.

1756—1763. *Wojna siedmioletnia*, czyli trzecia wojna śląska, a równocześnie wojna morska i kolonialna między *Anglią* i *Francją*.

Napad *Fryderyka* na *Saksonję*, zwycięstwo nad *Austrjakami* i *Sasami*.

Zdolności Fryderyka W. jako wodza; trzymanie sił swoich w *środku teatru wojny*, zachowanie inicjatywy w każdej kampanji i *niedopuszczenie* za pomocą błyskawicznych ruchów do *połączenia się sił nieprzyjacielskich*. Zwycięstwa, odniesione przez

Fryderyka II pod *Pragą* (1757), *Rosbach*, *Leuthen*, *Zorndorf* (1758), *Lignicą* (1760), zwycięstwa Austriaków (generałowie Daun, Laudon) i Francuzów pod *Kolinem* (1757), Rosjan pod *Großjagersdorf*, Austriaków pod *Hochkirch* (1758).

Tymczasem dzięki rządóm *Wilhelma Pitta* starszego (lorda Chatham) zyskuje *Anglja* w wojnie z *Francją* na morzu i w kolonjach stanowczą przewagę. Anglicy zdobywają *Quebeck*, stolicę *Kanady* (1759).

Od czasu objęcia rządów *Anglii* przez *Jerzego III* (1760—1820) i ustąpienia *Pitta* ustaje poparcie pieniężne dla *Fryderyka II* ze strony *Anglii*, którego od zguby ocala jedynie zmiana rządów w *Rosji*.

Śmierć carowej *Elżbiety* (1761), objęcie rządów przez *Piotra III*, zwolennika *Fryderyka II*; przymierza z *Prusami*; *Piotr III* ginie niebawem gwałtowną śmiercią; żona jego ogłasza się imperatorką jako *Katarzyna II* (1762—1796), nie zatwierdza przymierza z *Prusami*, ale przyjmuje zawarty z niemi pokój i odwołuje wojska rosyjskie z *Niemiec*.

1763. Pokój w *Hubertusburg*. *Prusy* zatrzymują *Śląsk* w granicach, określonych przez pokój wrocławski i drezdeński. Pokój w *Paryżu* między *Francją* i *Hiszpanją* a *Anglją* przywraca w *Europie* stan z przed wojny, ale poza *Europą* zatwierdza wszystkie zmiany, dokonane wśród wojny. W *Ameryce* odstępuje *Francja* *Kanadę* i posiadłości aż po *Missisipi*, *Hiszpanja* za zwrot *Kuby* i *Filipin* odstępuje *Anglii* *Florydę*, a od *Francji* otrzymuje *Luizjanę*. W *Indjach* Wschodnich wzrost wpływów angielskich, natomiast upadek wpływów francuskich.

XIX. Racjonalizm filozoficzny i światły absolutyzm.
Rozbiór Polski i powstanie Stanów Zjednoczonych
Ameryki Północnej.

Geneza racjonalizmu. Racjonalizm wypływa z postępu badań naukowych nad przyrodą i filozo-

ficznych, opartych na podstawie doświadczalnej. Ruch zapoczątkowuje najprzód w Anglii filozof Jan Locke († 1704), kładący szczególny nacisk w nauce na doświadczenie, obserwację i rozum, w polityce na podział władzy w państwie i na ochronę wolności jako przyrodzonego prawa wszystkich ludzi, zwłaszcza wolności religijnej. Dalej rozwijają poglądy Locke'a filozofowie angielscy, t. zw. *deiści*, wśród których są tacy, którzy odrzucają religję objawioną i są wrogami chrześcijaństwa.

We Francji szerzą racjonalizm Franciszek Arouet Voltaire (1694—1778), wróg wszelkich przywilejów stanów i chrześcijaństwa, zwłaszcza katolicyzmu, Montesquieu (1689—1755), zwolennik podziału władzy i monarchji konstytucyjnej i Jan Jakób Rousseau (1712—1778), który jest republikaninem i demokratą (Umowa społeczna), kładzie większy nacisk na uczucie, aniżeli na rozum, potępia nienaturalność urzędów współczesnych i żąda powrotu do natury. Diderot twórcą pierwszej encyklopedji wszelkich wiadomości (stąd nazwa encyklopedystów dla wszystkich literatów kierunku racjonalistycznego we Francji).

Z salonów arystokracji propaganda racjonalistyczna powoli wnika w szersze warstwy, budząc wszędzie nienawiść do istniejącego porządku rzeczy.

W pierwszym rzędzie racjonalizm zwraca się przeciw stanom, Kościołowi i duchowieństwu. Początek daje Portugalia, gdzie markiz Pombal wypędza jezuitów (1759), a niebawem Hiszpanja na rozkaz Karola III (1759—1788), Francja i Neapol.

1773. Wymuszenie przez dwory burbońskie na papieżu Klemensie XIV kasaty zakonu jezuitów. Przekazanie majątku na cele oświatowe i wychowawcze.

Światły (oświecony) absolutyzm w drugiej połowie w. XVIII, to dążenie samowładnych mo-

narchów lub ich ministrów do wyzyskania nowych prądów celem wzmocnienia potęgi państwa.

Reformy Fryderyka W. w Prusach: 1. Utrzymywanie *stałej*, silnej *armji* i gromadzenie *skarbu wojennego*; 2. w sądownictwie *ujednostajnienie prawa* w całym państwie (złagodzenie kar i zniesienie tortur); 3. zaprowadzenie *przymusu szkolnego*; 4. *tolerancja religijna*, ale wymaganie zupełnej uległości wobec państwa; 5. popieranie ruchu literackiego, ale tylko francuskiego.

Reformy Marji Teresy i Józefa II w Austrii: 1. Stworzenie *powszechnej administracji* państwowej i rozciągnięcie obowiązku *udziału w podatkach* na wszystkie stany; 2. reformy w *sądownictwie*, podobnie jak w Prusach; 3. *obowiązek szkolny* i zakładanie wielu różnych szkół. Jej syn *Józef II* (1780—1790) wprowadza gwałtownie *centralizację* obok bezwzględnej *germanizacji*; prócz tego: 1. znosi osobiste *poddaństwo chłopów* i ogranicza pańszczyznę; 2. *patentem tolerancyjnym* przyznaje zupełne równouprawnienie z katolikami protestantom i schizmatykom, znosi święta i mnóstwo klasztorów, a z majątku ich tworzy t. zw. *fundusz religijny* i 3. dąży do ugruntowania *zwierzchności państwa nad Kościołem* przez kształcenie duchownych prawie na urzędników państwowych.

W Rosji rządy *Katarzyny II* (1762—1796), władczyni bardzo *zdolnej i ambitnej*, *pozbawionej* atoli wszelkich *zasad moralnych* tak w sprawach prywatnych, jak i politycznych. Przejęta zasadami filozoficznymi literatury francuskiej, rządzi osobiście, rzadko ulega wpływom swoich faworytów (Orłów, Potemkin).

Wobec zupełnej bezsilności Polski i upadającej potęgi Szwecji i Turcji Rosja wyrasta nazewnątrz na pierwszorzędne mocarstwo.

Pełna anarchja i apatja polityczna w Polsce za *Augusta III* (1735—1763), objawiająca się

w zrywaniu wszystkich sejmów. Podczas wojny 7-letniej *Fryderyk W.* zabiera z Polski żywność, wojska rosyjskie odbywają przez nią prze-marsze.

Największe znaczenie w kraju zdobywają *Czartoryscy*, t. zw. „*Familja*“, szukający oparcia o Rosję przez wysłanie do Petersburga siostrzeńca *Stanisława Poniatowskiego*. Przeprowadzenie pewnych reform przez *Czartoryskich* (sposób odbywania sejmów, utworzenie komisji skarbowej i wojskowej) i elekcji *Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764 do 1795)*. Matactwa przedstawiciela Rosji *ks. Repnina* i konfederacja radomska (1767—1768). Zniesienie reform *Czartoryskich*, równouprawnienie dysydentów i poddanie ustroju wewnętrznego Polski pod gwarancję Rosji (1768) wywołuje czynny opór i zawiązanie konfederacji barskiej (1768 do 1772). Konfederatów popiera pośrednio *Austria* i *Francja*, *Turcja* zaś wypowiedzi wojnę (1768—1774) Rosji. Niepomyślny przebieg powstania dla konfederatów (rzeź humańska) i klęski *Turcji*; *Rosja* zajmuje *Mołdawję* i *Wołoszczyznę* i niszczy flotę turecką na morzu Śródziemnem.

Ażeby nie dopuścić do wzmożenia się Rosji kosztem pobitej *Turcji* na Bałkanie, czemu stanowczo sprzeciwia się *Austria*, podsuwa *Fryderyk II* mocarstwom projekt podziału bezbronnej Polski.

1772. Uгода między *Rosją*, *Prusami* i *Austrią* w sprawie podziału Polski (5 sierpnia).

Pierwszy rozbiór Polski:

Rosja zabiera województwo inflanckie i Ruś Białą aż po Dźwinię, *Druż* i *Dniepr*;

Prusy Warmję i *Prusy Królewskie* aż po *No-teć* bez *Gdańska* i *Torunia*;

Austria, która już przedtem zagarnęła *Spisz* (1769), część *Małopolski* i *Ruś Czerwoną* (mniej więcej późniejszą *Galicję* bez *Krakowa*).

Wyłoniona z sejmu rozbiorowego (1773—1775) delegacja (A. Poniński) podpisuje pod naciskiem mocarstw traktaty rozbiorowe. Utworzenie *Rady Nieustającej*, złożonej z senatorów i posłów sejmowych i **Komisji Edukacji Narodowej**.

1774. Pokój z *Turcją* w *Kuczuk-Kainardzi*. Turcja odstępuje kilka warowni nad morzem Czarnem Rosji, zrzeka się zwierzchnictwa nad Tatarami, godzi się na wolność żeglugi na morzu Czarnem dla statków kupieckich i na objęcie protektoratu nad chrześcijanami wyznania greckiego w całym państwie. Nadto otrzymuje Austria część Mołdawji, Bukowinę (1776).

Po wygaśnięciu *Wittelsbachów* w *Bawarii* (1777) i odstąpieniu przez elektora Palatynatu na mocy ugody Bawarii dolnej — Austrii grozi wojna z Prusami, której zapobiega *pokój cieszyński*; Bawaria ma pozostać niepodzielną, Austria otrzymuje tylko drobną część nad *Inem* (Innviertel). Z przymierza, zawartego przez Józefa II przeciw Prusom (1781), korzysta tylko Rosja, zagarniając Krym (Potemkin 1783).

Zamiarowi zamiany Belgji na Bawarię przez Józefa II przeszkadza Fryderyk W., tworząc związek książąt niemieckich (1785).

1787—1792. *Druża wojna turecka*. Sułtan *Selim* wypowiedział wojnę Rosji i sprzymierzonej z nią Austrii. Początkowe niepowodzenia Austrii, jednak zdobycie *Belgradu* (Laudon 1789), sukcesy Rosji (zdobycie *Oczakowa* przez Potemkina, zwycięstwa *Suworowa* w Mołdawji i Wołoszczyźnie).

Następca Fryderyka W. **Fryderyk Wilhelm II** (1786—1797) zachęca do otrząśnięcia się z przewagi rosyjskiej Polskę i Szwecję (król Gustaw III).

W Polsce pod wpływem literatury francuskiej ożywiony ruch umysłowy (*Krasicki*, *Trembecki*, *Naruszewicz*, *Kołłątaj*) i ustalenie się przekonań o konieczności reform społecznych i politycznych.

Wykorzystując zajęcie Rosji wojną turecką, stronnictwo patriotyczne (*Ignacy Potocki*) zwołuje sejm t. zw. **czteroletni** albo **wielki** (1788—1792) celem przeprowadzenia nieodzownych reform.

W Austrii następca Józefa II, brat jego **Leopold II** (1790—1792) usuwa najbardziej nienawidzone innowacje Józefa II i zawiera pokój z *Turcją* w *Sistowie* (1791), w którym Austria otrzymuje tylko *Starą Orsowę*.

Pokój między Rosją a Turcją w *Jassach* (1792), w którym Rosja otrzymuje nadbrzeżny pas kraju aż po Dniestr; założenie *Odessy*.

1775—1783. Walka o wolność w Ameryce Północnej i powstanie kolonij angielskich. Przyczyny: 1. Ograniczenia kolonistów w handlu; 2. zaprowadzenie opłaty stemplowej i cła na herbatę, papier, szkło i farby; 3. nieuznawanie przez kolonistów opłacania podatków, przy których uchwalaniu nie współdziałali ich delegaci. Bezpośrednią przyczyną było zatopienie kilku okrętów z ładunkiem herbaty w porcie w Bostonie.

Na podstawie uchwały kongresu zjednoczonych kolonij naczelne dowództwo obejmuje **Jerzy Washington**.

1776. Kongres proklamuje uroczyste niepodległość kolonij amerykańskich jako odrębnego i wolnego państwa pod nazwą **Stanów Zjednoczonych** (4 lipca), z którymi *Francja* zawiera przymierze (1778). Masy ochotników z Niemiec, Polski (*K. Pułaski*, *Kościuszko*) i z Francji (*Lafayette*) zdążają do Ameryki. Niepowodzenia wojsk angielskich (kapitulacje pod *Saratoga*, *Yorktown*).

1783. Pokój w Wersalu. Uznanie niepodległości Stanów Zjednoczonych przez *Anglię*, *Francja* odzyskuje utracone podczas wojny posiadłości w *Indjach Wschodnich* i *Afryce* (Senegal), *Hiszpanja* zwrot *Florydy* i *Minorki*.

Konwencja generalna uchwała *konstytucję* dla Stanów Zjednoczonych. Władzą prawodawczą jest kongres, złożony z dwu izb, senatu i izby niższej, władzę wykonawczą sprawuje wybierany na 4 lata prezydent, mianujący sam ministrów i urzędników. *Jerzy Washington* pierwszym prezydentem Stanów Zjedn. (1789—1797).

Po wojnie szybki wzrost potęgi Anglii dzięki działalności *Wilhelma Pitta młodszego*. Uporządkowanie zarządu Indyj Wschodnich; współrządy Kompanji Indyjskiej i korony. Uporządkowanie skarbowości, podwojenie wytwórczości przemysłu i obrotu handlowego.

Ruch umysłowy w Europie przed wielką rewolucją. Rozkwit literatury w Niemczech (*Lessing, Wieland, Herder, Goethe, Schiller*), filozofji (*Kant, we Francji Laplace*). Wznowienie studjów klasycznych (*Winkelmann, Wolf*). Na polu muzyki znakomici kompozytorowie (*Bach, Händel, Gluck, Haydn, Mozart*).

Rozwój nauk przyrodniczych (*Linné* w Upsali, *Jussieu* i *Buffon* w Paryżu, *Herschel* w Greenwich, *Celsjusz* w Upsali, *Réamur* w Paryżu, *Galvani* w Bolonji, *Volta* w Pawji, *Lavoisier* w Paryżu).

OKRES III.

Czasy rewolucyj i walk narodowych, politycznych, społecznych i kolonialnych.

XX. Wielka rewolucja i upadek monarchji we Francji.

1789—1799. Czasy właściwej rewolucji. Przyczyny:

1. *Duch czasu* w drugiej połowie XVIII w., skierowany na zniszczenie i przekształcenie istniejącego porządku i zwalczanie Kościoła i państwa przez pisarzy (*Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Diderot, d' Alembert*); 2. powszechne niezadowolenie z ist-

niejących stosunków społecznych i politycznych w państwie; 3. rozległe *przywileje szlachty i wyższego duchowieństwa z upośledzeniem reszty mieszczańców, czyli stanu trzeciego*, na którym spoczywały wszystkie ciężary; 4. *przymus cechowy*, krępujący rozwój rzemiosł w miastach; 5. *gnębienie chłopów przez nadmiar opłat i danin*.

Bezpośrednim powodem wybuchu rewolucji są *olbrzymie długi państwowe*, powstałe jeszcze za rządów Ludwika XIV wskutek wojen, kosztownych budowli i utrzymywania świetnego dworu, posunięte wskutek marnotrawstwa *Ludwika XV* i wojny północno-amerykańskiej za *Ludwika XVI* (1774—1792) do potwornej wysokości.

Usiłowania uporządkowania skarbu ministrów *Turgot'a* i *Neckera* (1776—1781) niweczy po ich ustąpieniu *Calonne* dalszem marnotrawstwem. Po bezskutecznem zwołaniu notablów (1787) i ustąpieniu *Calonne'a*, powołany ponownie na stanowisko *Necker* powoduje zwołanie stanów generalnych (niezwolowanych już od r. 1614) do *Wersalu* z podwójną co do liczby reprezentacją stanu trzeciego (szlachta 300, duchowieństwo 300, inni obywatele 600). *Deputowani stanu trzeciego* uznawają się za reprezentantów całego narodu i przybiera nazwę **1789—1791 Zgromadzenia Narodowego** (później **Konstytuanty**). Rozkaz króla, ażeby stany obradowały osobno, nie znajduje posłuchu wskutek protestu mówcy i polityka *hr. Mirabeau*. Deputowani stanu trzeciego składają przysięgę, że nie wprzód się rozejdą, aż uchwalą konstytucję dla Francji (przysięga w sali gry w piłkę). Z stanem trzecim łączy się większość duchowieństwa i część liberalnej szlachty.

1789 14 lipca zburzenie Bastylli przez tłumy na wiadomość o oddaleniu z urzędu *Neckera* i wieść o mającem nastąpić rozwiązaniu Zgromadzenia Narodowego.

Król *Ludwik* przyjmuje trójbarwną kokardę narodową jako godło nowego porządku.

Wielu z szlachty opuszcza kraj i emigruje. Anarchja w *Paryżu* i po miastach, na prowincji wśród mordów wojna chłopska przeciw panom.

Zrzeczenie się delegatów szlachty i duchowieństwa swych przywilejów i zdeklarowanie równości obywatelskiej wszystkich mieszkańców Francji. Trzy stronnictwa w Zgromadzeniu Narodowym: *prawica* (szlachta i część duchowieństwa), *centrum* i *lewica* (republikanie i demokraci). Większość Zgromadzenia Narodowego (prawica i centrum) pragnie monarchji konstytucyjnej.

Na wniosek *Lafayette'a*, dowódcy gwardji narodowej, *deklaracja praw człowieka: wszyscy ludzie są wolni i równi, prawo własności i bezpieczeństwa, naród jest źródłem władzy, uchwalenie ustaw i podatków przez pełnomocników wszystkich obywateli, wolność słowa i druku.*

Rozruchy w *Paryżu* z powodu rosnącej drożyzny i niedostatku środków żywności. Podburzone przez podżegaczy tłumy motłochu paryskiego zmuszają króla i Zgromadzenie Narodowe do przeniesienia się z *Wersalu do Paryża*, gdzie odtąd są na łasce gwardji narodowej i burzliwej ludności.

Uchwalenie *demokratyczno-monarchicznej formy rządu: jedna izba prawodawcza*, wybierana na 2 lata, *król* ma wobec niej tylko prawo „*vetta*“ odraczającego, sam nieodpowiedzialny sprawuje władzę wykonawczą przez odpowiedzialnych ministrów, pozbawionych atoli wpływów na władze lokalne, pochodzące z wyborów. Sądownictwo w sprawach karnych przy współudziale sędziów przysięgłych. Zabór majątków kościelnych na potrzeby państwa, wydawanie pieniędzy papierowych (asygnat) do wysokości wartości tych dóbr, państwo obejmuje obowiązek utrzymywania duchownych.

1790. Król przyjmuje nową konstytucję.

Zmiana ustroju wewnętrznego Francji. Podział kraju na 83 departamenty z nazwami rzek i gór, tych znów na dystrykty i kantony. Decentralizacja administracji. Zarządy gmin, obieralne przez obywateli, nie mogą być usunięte przez dyrektorjaty departamentalne i władze wyższe, co wywołuje anarchję wskutek nieodpowiedzialności urzędników wobec władz.

Zniesienie ślubów kościelnych, podział diecezji według departamentów, obieralność proboszczów i biskupów, zmuszanie księży i biskupów pod groźbą utraty swoich godności do składania przysięgi na nową konstytucję; mimo wszystko tylko 4 biskupów i $\frac{1}{3}$ część duchowieństwa parafialnego daje się nakłonić do złożenia przysięgi.

Powstawanie licznych pism rewolucyjnych, wytworzących sztucznie opinię publiczną, jak i klubów. Klub *kordyljerów*, obradujący w klasztorze franciszkańskim, początkowo najradykałniejszy (*Danton, Marat*, wydawca radykalnego pisma „*Przyjaciół ludu*”), klub *jakobinów* (tak nazwany według miejsca posiedzeń klubu w starym, zniesionym klasztorze jakobińskim) i klub *umiarkowany*, t. zw. *fejlantów* (*La Fayette*). Atoli po usunięciu się żywiołów umiarkowańszych zczasem klub jakobinów staje się zebraniem najbardziej fanatycznym (*Robespierre*), gotowem do największych nadużyć i spełniania najokropniejszych aktów teroru.

1791. Ucieczka króla, który jednakże, poznany w drodze (w *Varennes* koło Verdun), zmuszony jest wrócić do Paryża, gdzie Zgromadzenie Narodowe zawiesza go w wykonywaniu godności, ale po przyjęciu przezeń konstytucji, zrewidowanej ostatecznie, znów do władzy przywraca.

Zgromadzenie Narodowe rozwiązuje się (wrzesień), uchwalwszy wniosek (*Robespierre'a*), że żaden z jego członków nie może wejść do nowego Zgromadzenia Prawodawczego.

Konstytucja z r. 1791 bez warunków trwałości wkrótce upada, ma jednak znaczenie uniwersalne przez przyjęcie jej form zewnętrznych parlamentaryzmu przez inne parlamenty (tok obrad, regulamin, urządzenie parlamentu i sali obrad, utarte nazwy dla stronnictw, jak lewica, prawica, centrum i t. p.).

1791—1792. Zgromadzenie Prawodawcze.

październik—wrzesień

Stronnictwo monarchiczne staje się coraz słabszym, żywiły republikańskie mają stanowczą przewagę. Lewica dzieli się na dwie grupy: 1. *żyrondistów*, zwolenników republiki (tak nazwanych z powodu wybitnych członków, pochodzących z Bordeaux) i 2. t. zw. *górali* (*montagnards*), stojących w ścisłym związku z agitatorami ludowymi.

Zgromadzenie domaga się ostrych zarządzeń przeciw emigrantom, księżom nieprzysięgłym i arystokracji.

Ministrowie żyrondyści zmuszają króla do wypowiedzenia wojny Austrii (1792); pierwsze oddziały francuskie atoli pierzchają na sam widok oddziałów austriackich.

Oskarżenia dworu i arystokratów o zdradę; oddziały t. zw. *sankuilotów*, uzbrojonych w piki i przystrojonych w czerwone czapki frygijskie, mają ich nadzorować.

Demonstracja zbrojna przeciw królowi z powodu stosowania przez niego prawa „veto” i wtargnięcie tłumów do pałacu Tuilerjów (20 czerwca).

Proklamowanie hasła: „Ojczyzna w niebezpieczeństwie!” i ściąganie ochotników do wojska. Ochotnicy z *Marsylji* przynoszą świeżo przez *Rouget de Lisle* ułożoną pieśń, t. zw. *Marsyljanekę* (dziś hymn narodowy francuski). Zniszczenie *Tuilerjów* (10 sierpnia) przez tłumy, uchwała Zgromadzenia Praw. zwołania Konwencji Narodowej celem ustalenia przyszłej formy rządów po usunięciu króla,

który jako jeniec dostaje się do *Temple'a* (dawnego domu templariuszów).

Mordy wrześniowe (2—6 września) w *Paryżu* i innych miastach (*Danton, Marat*) wszystkich podejrzanych celem wpłynięcia na wynik wyborów do Konwencji, do której przy usunięciu się dziewięć dziesiątych wyborców w *Paryżu* dostają się główni przywódcy jakóbinów *Robespierre, Danton* i *Marat* wraz z ich kreaturami.

21 września 1792 Konwencja Narodowa znosi władzę królewską.

XXI. Rzeczpospolita francuska w walce z koalicją państw europejskich. Ostatnie rozbiory Polski i zagłada Wenecji.

1792—1797. Pierwsza wojna koalicyjna przeciw Francji.

W Polsce ogłoszenie przez sejm wielki konstytucji 3 maja (ustanowienie dziedziczności tronu, zniesienie „liberum veto“, stworzenie silnego rządu monarchicznego z królem i odpowiedzialnymi, a przez niego mianowanymi ministrami na czele, podniesienie liczby wojska do 100.000 i t. d.).

Przeciw wszelkim reformom występuje po zawarciu pokoju z Turcją w *Jassach* Rosja, a niebawem i Prusy mimo przymierza z Polską.

Konfederacja w Targowicy (1792) pod protektorem *Katarzyny II*, przystąpienie króla *Stan. Augusta Poniatowskiego* do Targowicy, upadek wszystkich reform konstytucji 3 maja. Za nabytki w Polsce król pruski decyduje się na udział w wojnie z Francją. Traktat podziałowy między Rosją a 1793 Prusami i drugi podział Polski.

Rosja zabiera: resztę Białej Rusi, resztę Ukrainy, Podole i wschodnią część Polesia i Wołynia aż po linję, idącą od Dynaburga na Pińsk do Zbrucza.

Prusy zabierają: Gdańsk i Toruń, Wielkopolskę, Kujawy i część Mazowsza (z wyj. wojew. mazowieckiego).

W wojnie z koalicją wojska francuskie, po zajęciu przez Prusaków *Verdun'u*, zmuszają tychże w starciu pod *Valmy* do odwrotu, *Custin* zajmuje *Moguncję*, *Dumouriez* zwycięża Austriaków pod *Jemappes* i zajmuje *Brukselę*, na południu zajmują Francuzi *Sabaudję* i *Nizzę*.

1792—1795. Konwencja Narodowa (Convention nationale). Dwa główne stronnictwa: *żyrondyści*, reprezentujący w niej żywioł umiarkowany, prawicę i *górale*, lewica; masa niezdecydowanych stopniowo steroryzowana przechodzi do górali, zapewniając im większość.

Proces przeciw Ludwikowi XVI o zdradę narodu i uznanie go winnym; kara śmierci przechodzi większością tylko 1 głosu (361 przeciw 360).

1793 21 stycznia stracenie króla sprawia, że *Anglja*, *Holandja*, *Hiszpanja* i cała *Rzesza* przystępują do koalicji. Klęska *Dumourieza* na pograniczu *Belgji*.

1793—1794. Rząd rewolucyjny i teroryzm we Francji. Aresztowanie 92 żyrondyistów i stłumienie wszelkiej opozycji w konwencji.

Powstanie w *Wandei* (na południe od ujść *Loary*) z powodu prześladowania księży nieprzyjętych, miasta *Lion*, *Toulon*, *Marsylja*, *Bordeaux* i i. wypowiadają posłuszeństwo.

Ustanowienie *Komitetu Dobra Publicznego* (*comité du salut public*) i *Komitetu Bezpieczeństwa Publicznego* (*comité de la sûreté générale*); przy ich pomocy członkowie konwencji, wysłani jako komisarze rządowi na prowincję, tłumią bezwzględniemi środkami wszelkie ruchy.

Konwencja pod presją jakóbinów uchwała pożyczkę przymusową, przymusowy kurs asygnat, ceny maksymalne na żywność i t. p. Ustawa o powszechnem ruszeniu dla wszystkich zdolnych do broni od 18—40 roku.

Trybunał rewolucyjny, ustawa o podejrzanych, masowe egzekucje pod nożem wynalezionej specjal-

nie *gilotyny* po zamordowaniu *Marata* (Charlotta Corday). Śmierć królowej *Marji Antoniny* i wybitnych żyrodystów.

Konwencja zrywa z przeszłością, zaprowadza nowy *kalendarz* (12 miesięcy 30-dniowych, podzielonych na 3 dekady, każdy 10-ty dzień świętem), *system metryczny dziesiętny* w miarach i wagach (przyjęty później ogólnie), *znosi nabożeństwa* i zaprowadza *kult rozumu*.

Obronę kraju i reorganizację armij przeprowadza energicznie inżynier wojskowy *Carnot*. Ukaranie Lionu, stłumienie powstania w Wandei, wyparcie floty angielskiej z Tulonu (Napoleon Bonaparte).

Ścięcie *Robespierre'a*, który o zgubę przyprawił *Dantona*, powoduje upadek troryzmu (lipiec 1794).

Armje republikańskie wypierają z Francji wojska pruskie i austriackie z wiosną 1794.

1794. Powstanie *kościuszkowskie* w Polsce. *Tadeusz Kościuszko* obejmuje w *Krakowie* (24 marca) najwyższą władzę i powołuje także lud wiejski do broni. Mimo zwycięstwa pod *Racławicami* i skutecznej obrony *Warszawy*, oblęganej przez Prusaków i Moskali, pokonany pod *Maciejowicami* (10 października) dostaje się do niewoli rosyjskiej. W następnym roku następuje upadek powstania trzeci podział Polski.

Austria zabiera kraj między Bugiem, Wisłą i Pilicą wraz z *Krakowem*.

Prusy zajmują kraj, położony na zachód od Pilicy, Wisły, Bugu i Niemna wraz z *Warszawą*.

Rosja zagarnia resztę ziem polskich, t. j. Litwę do Niemna, Wołyń i ziemię *Chełmińską* do Bugu.

Oddziaływanie spraw polskich na przebieg walki na zachodzie. Francuzi odnoszą sukcesy na lewym brzegu Renu, w Belgji i Holandji, którą przekształcają na *Rzeczpospolitą Batawską* w przemierzaniu z Francją.

1795. Pokój w *Bazylei* między *Prusami* a *Francją*, do którego przyłącza się *Hiszpanja*. Francja pozostaje

w posiadaniu lewego brzegu Renu, książęta Niemiec północnych uznają rzeczpospolitą francuską. Rozbicie koalicji, tylko cesarz i Anglja pozostają nadal w wojnie.

Reakcja przeciwko terorystom; deportowanie tychże. Skłonność do monarchji konstytucyjnej udaremniona przez śmierć udręczonego przez jakobinów delfina (*Ludwika XVII*).

Wypracowanie przez konwencję konstytucji republikańskiej. Dwa ciała ustawodawcze: Rada Pięciuset i Rada Starszych (250 czł.), egzekutywę zaś posiada niezależne od izb kolegium 5 dyrektorów.

1795—1799. Rządy dyrektorjatu bez powagi w kraju; wszędzie brak ładu i bezpieczeństwa, rozstrój skarbowości, ogłoszenie bankructwa; jedyną siłę przedstawia tylko armja.

1796. Wspaniała wyprawa Bonapartego do Włoch, który zwycięża Austriaków, zmusza króla sardyńskiego do zrzeczenia się Sabaudji i Nizzy, zdobywa Lombardję, oblega Mantuę i bije wojska, zdążające na odsiecz (*Arcole, Rivoli*). Po zdobyciu *Mantui* dalsze parcie Bonapartego przez *Alpy*; pokój przedwstępny w *Leoben*. Cesarz zrzeka się *Belgji* i *Lotaryngji* wzamian za *Wenecję*.

Wojska francuskie zajmują *Wenecję* (1797 — przyczyną wymordowanie załogi francuskiej w *Weronie*).

1797. Pokój w *Campo Formio*. Austrija odstępuje *Belgię* i otrzymuje za to *Wenecję* (paźdz.) po *Adyge*. Z krajów weneckich na zachód od *Adygi* i legacji papieskich z *Modeny* i *Lombardji* tworzy Bonaparte Rzeczpospolitą *Cysalpińską*, w której przyjmuje w służbę legjony polskie **Henryka Dąbrowskiego**. Równocześnie tworzy z *Genui* Rzeczpospolitą *Liguryjską*. Kongres w *Rastatt* ma zapewnić odszkodowanie książętom niemieckim, nie dochodzi jednakże na nim do żadnej ugody.

1798. Francuzi zajmują Rzym. Rzeczpospolita Rzymska. Papież Pius VI uprowadzony jako więzień do Francji, gdzie w rok potem umiera.

Szwajcaria przekształcona na *Rzeczpospolitą Helwecką*, Genewa wcielona do Francji.

1798—1799. Wyprawa Bonapartego do Egiptu. Celem wyprawy obalenie panowania angielskiego w Indjach Wschodnich wobec niemożliwości przerzucenia armji do Anglii (brak silnej floty).

Po drodze zajmuje Bonaparte bez walki *Malte*, ląduje pod *Aleksandrią*, pod Piramidami bije jazdę Mameluków i zajmuje *Kairo*. Tymczasem admirał angielski *Nelson* niszczy flotę francuską pod *Abukir* (koło Aleksandrii), wskutek czego armja francuska jest od Francji odcięta. Wyprawa Bonapartego do *Syrji*, gdzie atoli tenże nie może zdobyć *Akkonu*; odwrót do Egiptu i zniesienie armji tureckiej w bitwie pod *Abukir* (1799). Tymczasem w jego nieobecności zawiązuje się druga koalicja przeciw Francji.

1799—1802. Druga wojna koalicyjna. W skład koalicji wchodzi: *Rosja* (car Paweł 1796—1801), oburzony na Francję zaborem Malty i stosunkami we Włoszech), *Anglja*, *Austrja*, *Turcja*, *Neapol* i *książęta południowo-niemieccy*; neutralność zachowuje król pruski *Fryderyk Wilhelm III* (1797 do 1840).

Francuzi zajmują *Neapol* i tworzą tam *Rzeczpospolitą Partenopejską*, ale w Niemczech ponoszą klęski, jak również we Włoszech, gdzie wojska austriackie i rosyjskie pod generałem *Suworowem* odnoszą kilka zwycięstw. Upadek wszystkich utworzonych przez Francuzów republik: *Cysalpińskiej*, *Rzymskiej* i *Partenopejskiej*; król *Neapolu* wraca.

Massena odnosi walne zwycięstwo nad sprzymierzonymi pod *Zurychem*, *Rosja* odwołuje wskutek nieporozumień z rządem austriackim *Suworowa* przed ukończeniem wojny.

Powrót Bonapartego z Egiptu; zamach stanu (9 i 10 list.), rozpędzenie Rady Pięciuset, rząd prowizoryczny, złożony z 3 konsulów. Wyznaczona komisja opracowuje nową konstytucję, przyjętą w głosowaniu powszechnem w całym kraju.

Bonaparte mianowany na lat 10 pierwszym konsulem, dwaj inni mają tylko głos doradczy.

XXII. Napoleon Wielki, jego potęga i upadek.

Charakterystyka Napoleona W.: genialny wojownik, bystry polityk, pierwszorzędnny administrator i organizator, niestrudzenie czynny, snujący bez ustanku rozległe plany polityczne, doskonały znawca ludzi, człowiek o olbrzymiej ambicji, przyczem wróg wszelkiej wolności, lekceważący wszelkie teorie i doktryny polityczne, nie znający miary i umiarkowania, co wreszcie staje się przyczyną jego upadku. Dla Francji jest Napoleon W. twórcą jej nowożytnego ustroju wewnętrznego, utrzymującego się aż do dziś dnia.

1799—1804. Konsulat a Francja. Wybór ludzi zdolnych na ministrów bez względu na przynależność partyjną. Stworzenie systemu nowożytniej skarbowości i sprawiedliwy rozdział ciężarów między wszystkich obywateli. Administracja centralistyczna stwarza silny rząd. Kodyfikacja prawa; 5 wielkich kodeksów powszechnych (cywilny, procedury cywilnej, handlowy, karny i procedury karnej); najważniejszy z nich cywilny, t. zw. *kodeks Napoleona*. Organizacja mnóstwa szkół wszelkiego rodzaju, nauczanie monopolem rządowym. Koniec wojny domowej (w Wandei) i przywrócenie Kościoła katolickiego; konkordat z papieżem Piusem VII (1801); naczelnik państwa mianuje i prezentuje papieżowi biskupów, ci zaś mianują proboszczów, państwo wypłaca pensje.

Zezwolenie emigrantom na powrót do kraju.
Dalszy ciąg wojny z drugą koalicją.

1800. Po zwycięstwie Napoleona pod *Marengo* (we Włoszech) i generała *Moreau* pod *Hohenlinden* (w Bawarii) nad Austriakami

1801 pokój z cesarzem Franciszkiem II w *Luneville*. Zatwierdzenie pokoju w *Campo Formio*; wskrzeszenie rzeczypospolitych Cysalpińskiej i Liguryjskiej.

1802. Pokój z Anglią w *Amiens*. Francja wycofuje wojska swoje z Włoch południowych, Szwajcarii i Holandji i opróżnia Egipt, Anglia zwraca zdobyte podczas wojny zamorskie kolonie francuskie.

Zjazd książąt niemieckich w *Ratyzbonie* (1803) i wykonanie przyrzeczeń co do odszkodowań; zniesienie drobnych państw i obdarowanie sekularyzowanymi księstwami duchownymi średnich książąt. Faktyczny upadek cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego.

Wznowienie wojny z Anglią (Malta, napaści dzienników na pierwszego konsula). Francuzi zajmują *Hanower*. Obóz pod *Boulogne* i plan lądowania w Anglii.

1804—1814. Napoleon I. W. cesarzem Francuzów na podstawie prawie jednomyślnego, powszechnego głosowania. Koronacja w Paryżu (2 grudnia 1804) w obecności papieża *Piusa VII* i wznowienie tradycji karolińskich zwierzchnictwa nad światem zachodnim. Napoleon królem Włoch (Rzeczypospolitej Cysalpińskiej), koronacja w Medjolanie (1805).

1805. Trzecia koalicja przeciw Francji z współudziałem Anglii, Rosji (cesarz *Aleksander I*, 1801—1825), Austrii i Szwecji. Hiszpanja i państwa południowe niemieckie są sprzymierzone z Francją.

Generał austriacki *Mack* kapituluje pod *Ulm* z 25.000 armją (październik).

Admirał angielski *Nelson* niszczy flotę francuską i hiszpańską w bitwie pod *Trafalgar* (u wybrzeży hiszpańskich), Francuzi zajmują *Wiedeń*.

1805 2 grudnia bitwa trzech cesarzy pod Austerlitz (Sławkowem na Morawach). Napoleon odnosi świetne zwycięstwo nad połączonymi *Moskalami* (cesarz Aleksander I) i *Austrjakami* (cesarz Franciszek II).

Pokój w Preszburgu (Bratysławie). *Austria* odstępuje *Wenecję* Włochom a *Tyrol* Bawarii. Elektorowie wirtemberski i bawarski otrzymują godność królewską. Austria otrzymuje jako odszkodowanie Salzburg. Burbunowie tracą *Neapol*, który otrzymuje starszy brat Napoleona *Józef*. Młodszy brat *Ludwik* otrzymuje *Holandję*, zamienioną na królestwo, szwagier jego *Joachim Murat* księstwo Berg (Düsseldorf).

1806. **Związek Reński** (*Wirtembergja*, *Bawaria* i wszyscy książęta niemieccy *nadreńscy*), nad którym protektorat obejmuje Napoleon. **Franciszek II** zrzeka się godności cesarza niemieckiego; koniec cesarstwa rzymskiego. Odtąd cesarz austriacki **Franciszek I** (tytuł przyjęty już 1804):

1806—1807. **Wojna z Prusami** (z powodu pogłosek o mającem nastąpić zwróceniu Hanoweru przez Napoleona Anglii) i Rosją.

Podwójna bitwa pod Jena i Auerstädt; zwycięstwo *Napoleona* i jego marszałka *Davouta* nad Prusakami. Inne oddziały (*Hohenlohe*, *Blücher*) poddają się. Francuzi wkraczają do *Berlina*. Król pruski chroni się do *Królewca*.

Z *Berlina* zarządza **Napoleon** t. zw. system kontynentalny, czyli zamknięcie wszystkich portów na kontynencie dla okrętów angielskich celem ekonomicznego zrujnowania Anglii. Wybuch powstania w krajach polskich. W Poznaniu pokój i przymierze z elektorem saskim Fryderykiem Augustem, który jako król przystępuje do Związku Reńskiego.

1807. Nierozstrzygnięta bitwa pod *Pruską Itawą* (luty) i zwycięstwo pod *Friedlandem* (czerwiec) nad Rosjanami. Zjazd z carem Aleksandrem I i pokój

w Tylży (lipiec). Rosja otrzymuje część Prus Wschodnich, car Aleksander zawiera z Napoleonem przymierze zaczepno-odporne. Fryderyk Wilhelm III odstępuje prowincje na zachód od Łaby, z których Napoleon tworzy królestwo Westfalji dla najmłodszego swego brata *Hieronima*; z krajów, zabranych przez Prusy w 2 i 3 rozbiórce Polski, powstaje Księstwo Warszawskie, które otrzymuje elektor saski. Za przyrzeczenie zerwania z Anglią pozostawia Napoleon Aleksandrowi wolną rękę wobec Szwecji i Turcji.

Represje Anglii i Francji wobec państw, chcących zachować neutralność lub nie dość gorliwie je popierających. Zbombardowanie *Kopenhagi* przez Anglików i zajęcie wyspy *Helgoland*.

Wtargnięcie wojsk francuskich do *Portugalii*. Rodzina królewska uchodzi do *Brazylii*.

1808. Usunięcie Burbonów w *Hiszpanji*; Karol IV i jego syn zmuszeni do abdykacji. Brat Napoleona *Józef* zostaje królem *Hiszpanji*, w miejsce *Józefa Murat* otrzymuje *Neapol*. Ogólne powstanie w *Hiszpanji*, popierane przez wojsko angielskie pod dowództwem *Wellesley'a* (późniejszego księcia *Wellingtona*).

Zajęcie *Rzymu* i *Państwa Kościelnego* i znieszczenie władzy świeckiej papieża; Rzym drugą stolicą cesarstwa (1809).

1808—1814. Wojna Napoleona w *Hiszpanji* i *Portugalii*. Po zjeździe w *Erfurcie* (paźdz. 1808) śpieszy Napoleon do *Hiszpanji* i osadza ponownie na tronie swego brata *Józefa*. Zdobycie *Saragossy* 1809. Udział *Polaków* w tej wojnie (*Somo-Sierra*, *Saragossa* — *Chłopicki*). Odtąd przez szereg lat wojna podjazdowa (*guerillas*) przeciw uzurpatorowi.

Tymczasem (1807—1810) w Prusach stopniowa odbudowa państwa (*Stein*, *Hardenberg*), reorganizacja wojska przez zaprowadzenie powszechnej służby wojskowej (*Scharnhorst*, *Gneisenau*), ożywienie uczuć patriotycznych (*Fichte*, *Arndt*,

Schleiermacher, Körner), wychowanie fizyczne (*Jahn*), założenie uniwersytetu w *Berlinie*.

1809. **Wojna z Austrią.** Cesarz Franciszek występuje zaczepnie we *Włoszech, Bawarii i Ks. Warszawskim*. Powstanie w *Tyrolu* przeciw Bawarii (*Andrzej Hofer*). Napoleon, pobity przez arc. Karola pod *Aspern* (maj), odnosi decydujące zwycięstwo pod *Wagram* (lipiec). W. *Księstwie Warszawskim* odnosi sukcesy ks. *Józef Poniatowski*.

Pokój w Wiedniu (paźdz.). *Austria* odstępuje *Salzburg*, udział *Austrii* w trzecim rozbiórce *Polski*, otrzymuje *Księstwo Warszawskie*, *Rosja* okręg *tarnopolski*, z krajów na północny zachód od *Sawy, Istrii i Dalmacji* tworzy Napoleon nowe państwo pod nazwą *Illirskich Prowincyj*.

Na północy zmusza *Aleksander* króla szwedzkiego *Gustawa IV* do abdykacji. Jego następca *Karol XIII* zawiera pokój z *Rosją*, odstępując jej *Finlandję*.

1810. **Napoleon poślubia córkę** cesarza *Franciszka I, Marię Luizę* (rozwiódłszy się z pierwszą żoną *Józefiną*), która obdarza go męskim potomkiem (1811), mianowanym już w kolebce *królem Rzymu*.

Wcielenie *Holandji* i krajów niemieckich aż po *Hamburg* i *Lubekę* do cesarstwa.

Napoleon u szczytu swej potęgi. Uniwersalny i międzynarodowy charakter armji napoleońskiej, cesarz bożyszczem armji, którą zyskuje, rozdając orderzy legji honorowej, pensje, dotacje i tytuły. Skarb pełny dzięki kontrybucjom wojennym. Rozwój przemysłu francuskiego. Budowa gościńców, kanałów i licznych gmachów monumentalnych.

Ucisk sprzymierzeńców i rujnujący ich system kontynentalny.

1812. **Wojna Napoleona z Rosją.** Przyczyny: Oburzenie *Aleksandra II* z powodu wcielenia *Oldenburga* do *Francji*, niekorzystne zarządzenia jego dla

handlu francuskiego i niestosowanie się we wszystkim do blokady przeciw Anglii.

„*Wielka armja*“ Napoleona, składająca się z przeszło 600.000 ludzi z wszystkich narodów europejskich, wkracza do Rosji (czerwiec 1812). Wojska rosyjskie cofają się w głąb kraju, celowo wszystko za sobą pustosząc.

Armja główna zajmuje *Wilno* i *Smoleńsk*, wojska pruskie oblęgają *Rygę*, *Wołyń* zajmują Austriacy.

Zwycięstwo Napoleona w bitwie pod *Borodino* (wrzesień). Pożar *Moskwy* (gubernator Roztopczyn) i odwrót z Rosji po całomiesięcznym pobycie w zniszczonem mieście. Niedostatek, głód i mrozy niszczą „wielką armję“. Przejście przez *Berezynę* (koniec listopada), armja zamienia się w bezładne kupy niedobitków.

Następstwem klęski Napoleona w Rosji jest *przymierze* króla pruskiego *Fryderyka Wilhelma III* z *carem Aleksandrem I.* W całych Niemczech zapanowuje żądza wyzwolenia się z pod ucisku francuskiego.

1813—1814. *Wojna o wyzwolenie (Befreiungskrieg).* Zwycięstwo Napoleona pod *Lützen* i *Budziszynem*. Rozejm. Za pośrednictwem Austrii kongres w *Pradze* bez rezultatu, gdyż Napoleon nie chce rezygnować z przewagi w Niemczech i środkowej Europie.

Koalicja Anglii, Rosji, Prus, Austrii, Szwecji (Bernadotte), *Hiszpanji* i *Portugalji* przeciw Francji.

1813. *Bitwa pod Lipskiem* (16—19 paźdz.) t. zw. bitwa narodów (*Völkerschlacht*). Olbrzymia przewaga sprzymierzonych (blisko 300.000 przeciw 160.000), klęska Napoleona i śmierć ks. *Józefa Poniatowskiego*.

1814. *Następstwem klęski* jest *najazd sprzymierzonych na Francję*; od południa wkraczają wojska hi-

szpańsko-angielskie pod *Wellingtonem* po usunięciu z Hiszpanji Józefa Bonapartego, od wschodu zaś wojska pruskie, rosyjskie i austriackie (*Schwarzenberg, Blücher*).

Kapitulacja Paryża (31 marca), upadek Napoleona. Senat pozbawia Napoleona i całą jego rodzinę korony i powołuje na tron francuski ponownie Burbonów, oddając rządy Ludwikowi XVIII (1814—1824). Ustrój wewnętrzny podobny do angielskiego.

Napoleon abdykuje z konieczności w *Fontainebleau*, otrzymuje wyspę *Elbę* i prawo zatrzymania tytułu cesarskiego.

Pierwszy pokój paryski. Francja zatrzymuje granice z r. 1792.

1814—1815. Kongres wiedeński. Austria odzyskuje swoje dawne prowincje z *Wenecją* i *Lombardją*, Prusy W. Ks. *Poznańskie*, *szwedzkie Pomorze*, *Prow. Nadreńską*, *Westfalję* i połowę *Saksonji*. W miejsce dawnego cesarstwa rzymskiego wstępuje Związek Niemiecki (*Deutscher Bund*) z Radą związkową i siedzibą we *Frankfurcie n. M.* pod przewodnictwem Austrii.

Rosja otrzymuje Ks. *Warszawskie* (bez *Poznańskiego*) jako *Królestwo Polskie*. *Danja* traci *Norwegję*, którą otrzymuje *Szwecja*. Belgja i *Holandja*, połączone w królestwo *Niderlandzkie* pod pod książętami *Orańskimi*. W *Toskanji* i *Modenie* wznowienie rządów arcyksiążąt austriackich, *Genua* przypada królowi *sardyńskiemu*, *Parmę* otrzymuje *Marja Luiza*, żona Napoleona. *Bawarja* za zwrócony *Austrii Tyrol* i *Salzburg* odszkodowana przyznaniem *Palatynatu nad Renem*. *Anglja* zatrzymuje *Malte*, *Helgoland*, *Przylądek Dobrej Nadziei* i *Ceylon*.

Restauracja prawowitych dynastyj. Przywrócenie Państwa Kościelnego i jezuitów. Papiież *Pius VII* wraca do *Rzymu*.

1815. Powrót Napoleona z *Elby* (marzec) i t. zw. *cesarstwo 100 dni*. Ucieczka Ludwika XVIII. Nowa koalicja.

Bitwa pod *Ligny* i klęska Prusaków (*Blücher*).
 Bitwa pod *Watterloo* (albo *Belle Alliance*) (czerwiec) i zwycięstwo połączonych wojsk pruskich i angielskich (*Blücher*, *Wellington*) nad Napoleonem.

Zajęcie Paryża i powrót Ludwika XVIII. Abdykacja Napoleona na rzecz swego syna.

Drugi pokój paryski (20 paźdz.) przyznaje Francji tylko granice z r. 1790, nakłada wysokie kontrybucje, spłatę kosztów wojennych i czasową okupację granicy północnej i wschodniej przez 150.000 armję państw koalicyjnych kosztem Francji.

Wywiezienie Napoleona przez Anglików na wyspę św. *Heleny* († 5 maja 1821).

XXIII. Restauracja i romantyzm.

Zwycięska w wojnach napoleońskich koalicja stwarza nowy system równowagi politycznej. Trzy mocarstwa wschodnie (*Rosja*, *Prusy*, *Austria*) zawierają t. zw. *święte przymierze* i oświadczają, że chcą rządzić zgodnie z zasadami religji chrześcijańskiej. Na straży tego przymierza stoi minister austriacki *Metternich*, przedstawiciel bezwzględne-go absolutyzmu.

Nowe prądy w życiu duchowym, romantyzm w literaturze, sztuce i życiu, rozchodzący się z Niemiec po całej Europie (*Fr. Schlegel*, *A. W. Schlegel*, *Tieck*, *H. Kleist*, *Brentano*, *Achim v. Arnim*) wywołuje reakcję przeciw racjonalizmowi XVIII w., budzi zamięłowanie do życia dawnych pokoleń (w Anglii *Walter Scott*) i ożywia znowu uczucia religijne i przywiązanie do Kościoła katolickiego (zwłaszcza we Francji *Chateaubriand*). Pod wpływem romantyzmu rozwijają się umiejętności historyczne, społeczeństwo dąży do urzeczy-

wistnienia ideałów narodowych, do wolności narodowej a zarazem i politycznej, t. j. do osiągnięcia wolności i równości wszystkich wobec prawa i uzyskania liberalnych konstytucyj. Wobec braku środków legalnych do osiągnięcia tych celów (parlament, dziennikarstwo) powstają rewolucyjne tajne spiski i stowarzyszenia polityczne (Włochy, karbonariusze). W literaturze rzecznikiem wolności jest angielski poeta *Lord Byron*, w Niemczech *Platen*, *Heine*, *Grün* i inni.

1815—1830. Konstytucja, nadana Królestwu przez Aleksandra I. Żywy ruch umysłowy (uniw. w Wilnie), ekonomiczny i przemysłowy (minister skarbu Lubecki). Ukracanie stopniowe swobód konstytucyjnych przyczyną wrzenia, a wreszcie powstania za rządów następcy Aleksandra cara Mikołaja I (1825—1855).

1818. Kongres w Akwizgranie wskutek demonstracji studentów na uniwersytetach. Tylko państwa południowo-niemieckie (Bawaria, Wirtemberg, Baden) przyznają poddanym swoim konstytucje.

Konferencja ministrów w *Karlsbadzie* (1819) z powodu zamordowania literata *Kotzebuego* przez studenta *Sanda*. Zarządzenia przeciw uniwersytetom, stowarzyszeniom i dziennikom i ustanowienie komisji śledczych przeciw knowaniom rewolucyjnym.

Prusy dążą do doniosłych reform ekonomicznych i handlowych.

W *Anglii* rząd torysowski narazie zajęty uporządkowaniem finansów, nadwyrężonych wskutek wojen napoleońskich.

We *Francji* bonapartyści i republikanie odnoszą się z nienawiścią do przywróconych Burbonów; z ich strony znów żądza odwetu i reakcji przeciw urządzeniom rewolucji i Napoleona. Dziennikarstwo w opozycji przeciw rządowi i faworyzowaniu szlachty i duchowieństwa przez *Ludwika XVIII* i jego brata *Karola* (1824—1830).

Kongresy w *Opawie* i *Lublanie* (1820—1821) z powodu ruchów rewolucyjnych w Neapolu i Piemencie.

Wojska austriackie tłumią rewolucję w *Neapolu* i *Piemencie*.

Rewolucja w Hiszpanji (Ferdynand VII — 1814—1833) i Portugalji.

Z polecenia kongresu w *Weronie* (1822) armja francuska przywraca w *Hiszpanji* absolutyzm.

1810—1825. Kolonje hiszpańskie w Ameryce wzniecają powstanie i przekształcają się w niezawisłe republiki: *Meksyk*, 5 państw środkowo-amerykańskich, *Nowa Grenada*, *Venezuela*, *Peru*, *Boliwja*, *Chile*, *Argentyna*, *Uruguay*, *Paraguay*, *Brazylja* zamienia się w cesarstwo pod dynastją portugalską.

1821—1829. Powstanie greckie. Grecy ogłaszają niepodległość. Okrucieństwa *Turków* na wyspie *Chios*.

Liczni ochotnicy podążają do Grecji. Dzielna obrona *Mesolongi* (*Byron*).

Za sprawą *Canninga* interwencja *Anglii*, *Francji* i *Rosji* na rzecz Greków.

Połączone floty niszczą flotę turecką pod *Navarino* (1827).

1828. Po wycofaniu się *Anglii* wojska rosyjskie pod dowództwem *Dybicza* przekraczają *Balkany*. — W pokoju w *Adrianopolu* (1829) uznaje *Turcja* niezawisłość Grecji.

Konferencja wielkich mocarstw w Londynie (1830) tworzy niepodległe królestwo greckie. Pierwszym królem *Otton I* (1832—1862), syn króla bawarskiego *Ludwika I*.

XXIV. Rozwój przemysłu i mieszczaństwa. Rewolucje we Francji, Belgji i Polsce.

Przekształcenie przemysłu w *Anglii* pod wpływem udoskonaleń i wynalazków (maszyna parowa (*James Watt* w *Birmingham*), okręt parowy (*Fulton* 1807), koleje żelazne (*George Stephenson*, wynalazca lokomotywy — 1814); wzrost pro-

dukcji i potęgi ekonomicznej Anglii. Z powodu zmienionych warunków pracy nędza wśród robotników, stąd zmowy (strike).

Agitatorzy i dziennikarze domagają się wyborów powszechnych do parlamentu.

Canning przeprowadza reformy handlowe i społeczne (zniesienie zakazu stowarzyszeń robotniczych). Emancypacja katolików i innowierców mimo oporu lordów i króla Jerzego IV (1820 do 1830). Katolik O'Connell wybrany do izby gmin.

1830. Zajęcie Algieru przez Francuzów.

27—29 lipca rewolucja lipcowa w Paryżu przeciw Karolowi X z powodu mianowania niepopularnych ministrów i rozwiązywania izby deputowanych. Karol abdykuje. Izba deputowanych ofiarowuje koronę ks. Orleańskiemu Ludwikowi Filipowi.

Rewolucja w Belgji (sierpień). Katolicy i demokraci liberalni powstają przeciw królowi niderlandzkiemu *Wilhelmowi*, protegującemu jednostronnie Holendrów. Rząd angielski porozumiewa się z francuskim i na kongresie w Londynie uznaje niezawisłość królestwa Belgji pod panowaniem ks. sasko-koburgskiego *Leopolda*. Liberalna konstytucja, zupełna wolność Kościoła.

1830—1831. Powstanie listopadowe w Polsce z powodu ograniczenia swobód konstytucyjnych (29 listopada). Niewyzyskanie korzystnych okoliczności przez wodzów (*Chłopicki*, *Skrzynecki*). Przewaga wojsk rosyjskich pod feldmarszałkiem *Dybiczem*. Bitwy pod *Grochowem* i *Ostrołęką* (1831). *Paskiewicz* zdobywa Warszawę (8 września 1831). Zniesienie konstytucji i wojska polskiego (statut organiczny cara Mikołaja I 1832). Po upadku powstania całe życie duchowe skupia się na emigracji we Francji, głównie w Paryżu.

Rewolucja lipcowa wywołuje w Niemczech ruchy, we Włoszech natomiast rewolucję w Bolonii, potem w Modenie i Parmie, stłumioną przez wojska

austrjackie. Na emigracji organizuje *Mazzini* wśród emigrantów włoskich stowarzyszenie rewolucyjne t. zw. „*Młoda Italję*“ (cel: zjednoczenie Włoch z rządem demokratycznym). Podobnie w Niemczech „*Młode Niemcy*“, na emigracji „*Młoda Polska*“ (*Towarzystwo Demokratyczne*, 1832).

W Anglii pod wpływem rewolucji lipcowej upada rząd torysowski. Powołany przez *Wilhelma* 1832 IV (1830—1837) rząd whigów przeprowadza reformę parlamentu. W nowym parlamencie upada przewaga większej własności, natomiast wzrasta znaczenie polityczne zamożnego mieszczaństwa. Interesy handlu i przemysłu zaczynają górować nad wszystkim. Udoskonalenie komunikacji (statki parowe, koleje żelazne), zniesienie cła od zboża (1846).

1833. *Pruski związek celny*, do którego przystępuje większość państw niemieckich. Rozkwit nauk, zwłaszcza filozofji (*Hegel*, *Herbart*) i historii (*Niebuhr*, *Ranke*).

We *Francji* za monarchji lipcowej jest główną podporą króla *Ludwika Filipa* zamożne mieszczaństwo. Spiski republikańców przeciw królowi. Polityka pokojowa ministra *Guizota*, który zapomocą korupcji parlamentarnej zapewnia sobie większość w izbie deputowanych.

Wzrost przemysłu i handlu podobnie jak w Anglii; gromadzenie kapitałów przez wielkie przedsiębiorstwa. Pierwsze teorie przeobrażenia ustroju społecznego; socjalizm (*St. Simon*, *Fournier*, *Proudhon*).

Świetny rozwój literatury, zwłaszcza poezji (*Lamartine*, *V. Hugo*, *Musset*) i powieściopisarstwa (*Balzac*, *Dumas*, *George Sand*).

Dobre stosunki monarchji lipcowej z Anglią. Wznowieniu świętego przymierza przez państwa wschodnie (*Rosja*, *Prusy* i *Austrja*) przeciwstawia lord *Palmerston* poczwórne przymierze zachodnich państw konstytucyjnych (*Anglja*, *Francja*, *Hiszpa-*

nja (regentka Krystyna, królowa Izabella) i *Portugalja* (królowa Marja).

Chwilowe zerwanie stosunków Anglii z Francją z powodu kwestji wschodniej. (Basza *Mehmet Ali* w *Egipcie*, opanował *Syrję*, pomoc rosyjska dla *Turcji*, na którą nie godzi się Anglja, Francja po stronie baszy egipskiego.) Pokojowe załatwienie sprawy wskutek traktatu z *Turcją*. *Mehmet Ali* ustępuje z *Syrji*, *Bosfor* i *Dardanele* zamknięte dla wszystkich okrętów wojennych państw europejskich. Porozumienie między Anglią a Francją wraca. Zmiana tronu w Anglii. Po śmierci *Wilhelma IV* obejmuje rządy jego siostrzenica *Wiktoria* (1837—1901).

XXV. Rok 1848 i pochód rewolucji po Europie.

Przyczyny: rozbudzenie dążeń narodowych i wolnomyślnych przez literaturę i prasę, prądy liberalne wśród sfer wykształconych i budząca się wszędzie reakcja przeciw rządowi absolutnym.

Rozruchy wolnościowe w *Galicji*, stłumione przez rząd austriacki (1846). *Kraków* wcielony do *Austrii*.

Wojna domowa w *Szwajcarji* (1847), zakończona połączeniem luźnych kantonów w jedną demokratyczną republikę.

Rewolucja na *Sycylii* i w *Neapolu* powoduje nadanie konstytucji nie tylko tam, lecz także w *Sardynji* i *Toskanie*.

1848. We *Francji* wywołuje niezadowolenie z polityki ministra *Guizota* i ograniczenia prawa wyborczego rewolucję lutową (22—24 lutego). Rząd tymczasowy ogłasza republikę demokratyczną, *Ludwik Filip* chroni się z rodziną do Anglii. *Francja* republiką (1848—1852) — (drugą). Ruch rewolucyjny ogarnia *Włochy*, *Austrję* i *Niemcy*.

Frankfurcka Rada Związkowa znosi ograniczenia stowarzyszeń, cenzurę i godzi się na zwołanie powszechnego parlamentu niemieckiego.

Wybuch rewolucji w Wiedniu (13 marca) powoduje upadek Metternicha, w Berlinie (18 marca) zmusza króla Fryderyka Wilhelma IV (1840—1861) do usunięcia wojska z miasta; tego samego dnia wybuch rewolucji w *Medjolanie*, w parę dni później w *Wenecji*.

W Paryżu Zgromadzenie Narodowe zamyka utworzone po rewolucji lutowej dla robotników warsztaty narodowe; wywołane tem zarządzeniem powstanie ludności robotniczej w Paryżu tłumi (23—26 czerwca) minister wojny *Cavaignac*. Wybór *ks. Ludwika Napoleona Bonapartego* (syna byłego króla holenderskiego Ludwika) na prezydenta republiki (grudzień).

1848—1849. Rewolucja we Włoszech. Rządy niepodległościowe, dążenie do wyparcia Austrii z Włoch. Król sardyński *Karol Albert* staje na czele ruchu, ale pobity pod *Custozzą* (lipiec 1848) i *Nowarą* (marzec 1849) przed feldmarszałka austriackiego *Radetzky'ego*. W Parmie, Modenie i Toskanji wojska austriackie restytuują dawnych książąt. *Karol Albert* składa koronę na rzecz swojego syna *Wiktor Emanuela II*.

Po walce z *Garibaldim* wojska francuskie zajmują *Rzym* (lipiec 1849) i pozostają tam na straży władzy papieskiej aż do r. 1870.

Rewolucja w Austrii i powstanie węgierskie. Stronnictwo demokratyczne *L. Kossutha* przeprowadza nową centralistyczną konstytucję węgierską, zatwierdzoną przez cesarza *Ferdynanda* (1835—1848), przeciw której zwracają się zwłaszcza *Horwaci*.

Czesi domagają się uznania praw historycznych korony św. Wacława i równouprawnienia języka czeskiego.

Pierwszy parlament austriacki w *Wiedniu* uchwała zniesienie zwierzchności panów nad ludem wiejskim, a przede wszystkim pańszczyzny.

Ban *Horwacji Jellaczic* rozpoczyna, zachęcany przez dwór wiedeński, walkę z Węgrami. Rozruchy w *Budzie* i ponowne zaburzenia w *Wiedniu* (październik). Dwór cesarski uchodzi do *Ołomuńca*. Zgniecenie ruchów rewolucyjnych w *Pradze* i *Wiedniu* przez *ks. Windischgrätza*.

Cesarz Ferdynand składa koronę, rządy obejmuje jego synowiec **Franciszek Józef I (1848—1916)**.

Okrojowanie (narzucenie) konstytucji (marzec 1849) dla całego państwa wraz z Węgrami. Sejm węgierski uchwała detronizację Habsburgów (kwiecień). Powodzenie powstania węgierskiego w kampanji zimowej (1848/49) w Siedmiogrodzie (generał *Józef Bem*) i wiosną nad Dunajem i Cisą (*Görgey*). Interwencja rosyjska (czerwiec) pod generałami *Paskiewiczem* i *Lüdersem*. Kapitulacja *Görgey'a* pod *Vilagosa* (sierpień 1849) i upadek powstania węgierskiego. Represje rządu austriackiego i wprowadzenie rządów biurokratyczno-centralistycznych.

Rewolucja w Niemczech i Prusach. Parlament w *Frankfurcie*, wybrany przez ludność w całych Niemczech, ustanawia regentem (*Reichsverweser*) *arc. Jana* i ofiarowuje koronę cesarską królowi pruskiemu, której tenże atoli nie może przyjąć. Okrojowanie konstytucji dla Prus. Zgniecenie przy pomocy wojsk pruskich ruchów rewolucyjnych w *Saksonji*, *Palatynacie* i w *Badeńskim*.

Zagrożone wojną Prusy godzą się (układ w *Ołomuńcu*) na odnowienie Rady Związkowej (*Bundestag*) w *Frankfurcie* pod przewodnictwem Austrii. Stąd zaostroszony antagonizm.

1851 (2 grudnia). Zamach stanu *ks. Ludwika Bonaparte*go przez rozwiązywanie izby deputowanych i uwięzienie przy pomocy wojska wielu jej członków.

Na podstawie plebiscytu zostaje *ks. Ludwik* najprzód prezydentem na lat 10, wkrótce zaś potem na podstawie nowego plebiscytu cesarzem Francji jako Napoleon III (1852—1870).

XXVI. Zjednoczenie Włoch i Niemiec. Wojna rosyjsko-turecka i kongres berliński.

Cechy charakterystyczne tego okresu: 1. Napoleon głosi t. zw. zasady narodowości i występuje jako protektor narodów uciskanych; 2. przewrót w stosunkach handlowych dzięki udoskonaleniu środków komunikacji (koleje żelazne, kanał Sueski, telegraf); 3. rozwój wielkiego przemysłu; 4. wzrost kapitałów (spółki akcyjne i rozwój kredytu); 5. zdobycze na polu nauk przyrodniczych; 6. w sztuce panuje realizm.

1853—1856. Wojna krymska: Przyczyny: 1. sprawa protektoratu nad chrześcijanami obrządku wschodniego w Turcji; 2. zajęcie księstw naddunajskich (*Mołdawji i Wołoszczyzny*) przez wojska rosyjskie.

Anglja i Francja ujmują się za Turcją, a do nich przyłącza się także *król sardyński*. Zwycięstwa sprzymierzonych (*Alma, Inkerman*) i oblężenie *Sebastopola*. Zajęcie Sebastopola po długim oblężeniu (1855). Car Aleksander II (1855—1881), następca Mikołaja I, zawiera pokój,

1856. Kongres mocarstw w Paryżu orzeka neutralność morza Czarnego, usuwa Rosję od ujść Dunaju i uchyla protektorat rosyjski nad Mołdawią i Wołoszczyzną, które otrzymują autonomję pod zwierzchnictwem sułtana (w r. 1859 połączone w księstwo Rumunji).

1859. Wojna francusko-austriacka. Przyczyną poparcie, użyte przez Napoleona III królestwu Sardynji w antagonizmie przeciw panowaniu austriackiemu we Włoszech i dążności ministra

króla Wiktora Emanuela II *hr. Cavoura* do zjednoczenia Włoch.

Zwycięstwa wojsk francusko-sardyńskich pod *Magenta* i *Solferino* (czerwiec). Przedwstępny pokój z cesarzem Franciszkiem Józefem w *Villafranca*, potem w *Zurychu*. Austria zrzeka się *Lombardji*, a zatrzymuje *Wenecję*.

W *Toskanji*, *Modenie* i *Parmie* ludność na podstawie jednomyślnego prawie plebiscytu oświadcza się za rządami *Wiktora Emanuela* (1860).

Sabaudja i *Nizza* przechodzą pod panowanie Francji. Przywódca republikański z r. 1848 *Garibaldi* ląduje na *Sycylii* i w *Neapolu*. Król *Franciszek II* chroni się do twierdzy *Gaety*. Wojska sardyńskie zajmują wielką część Państwa Kościelnego.

1861. Pierwszy parlament włoski w Turynie. Wiktor Emanuel przyjmuje tytuł króla włoskiego (1861—1878). Rzym z okolicą pozostaje papieżowi *Piusowi IX* pod strażą załogi francuskiej.

Car Aleksander II zaprowadza doniosłe reformy: organizację sądownictwa i zniesienie poddaństwa ludu wiejskiego (1861).

1863. Powstanie styczniowe w Polsce. Przyczyny: 1. Hasła wolnościowe na zachodzie; 2. nadzieje, pokładane w Napoleonie III; 3. działalność emigracji przez pisma i broszury; 4. chwiejna polityka rządu rosyjskiego (ustępstwa i represje naprzemian), wreszcie 6. zarządzenie przymusowego poboru do wojska przez margrabiego A. Wielopolskiego.

Beznadziejne walki partyzantów polskich (*Mierostawskiego*, *Langiewicza*, *Padlewskiego*, *Kruka*, *Bossaka*, *Sierakowskiego* i w. i.). Nadzieja na obcą pomoc zawodzi. Bezskuteczna interwencja dyplomatyczna (Francji, Anglii, Austrii). Srogie i krwawe tłumienie powstania przez generałów rosyjskich (*Berg*, *Murawiew*) i upadek po upływie przeszło roku. Skutki: 1. Zniszczenie odrębnej administracji

Królestwa; 2. bezwzględna rusyfikacja; 3. prześladowania religijne i 4. konfiskata dóbr i surowe kary za udział w powstaniu.

1861—1865. Wojna domowa w Stanach Zjednoczonych A. P. z powodu niewolnictwa. Zwycięstwo Stanów północnych. Zniesienie niewolnictwa w Stanach południowych.

1861—1867. Wojna w Meksyku. Napoleon III marzy o założeniu cesarstwa meksykańskiego. Namówiony przez niego cesarz *Maksymilian* (brat cesarza austriackiego Franciszka Józefa I), a pozostawiony bez pomocy, skazany na śmierć przez prezydenta *Juareza* w *Queretaro* († 1867).

1861—1888. *Wilhelm I*, król pruski, przy którego boku stoi (od r. 1862) jako minister b. zdolny polityk *Otto v. Bismarck*. Dążności do zjednoczenia państw niemieckich, podobnie jak we Włoszech, przyczem ścierają się prądy *austriackie* i *pruskie*.

Opinia publiczna zwraca się narazie przeciw Prusom, gdzie król *Wilhelm I* i *Bismarck* pragną przeprowadzić reformę wojskową (pomnożenie wojska i powszechna 3-letnia służba wojskowa).

W Austrii rozpoczyna się era konstytucyjna; dyplom październikowy cesarza *Franciszka Józefa I* z r. 1860, zaprowadzający sejmy krajowe i wspólną radę państwa. Ścieranie się prądów centralistycznego i autonomiczno-federalistycznego i zwycięstwo pierwszego, patent lutowy 1861 ministra *Schmerlinga*.

Zjazd niemieckich panujących w *Frankfurcie* (1863). Zamierzona przez cesarza *Franciszka Józefa I* reforma Związku Niemieckiego nie przychodzi do skutku z powodu oporu Prus.

1864. Wojna duńska, spowodowana nieprzyjęciem nowej jednolitej dla całej Danii konstytucji przez stany księstw *Szlezwigu*, *Holsztynu* i *Lauenburga* (królowie duńscy *Fryderyk VII* i *Krystjan IX*). Interwencja Prus i Austrii. Wypędzenie Duńczyków z północnego Szlezwigu przez Austriaków,

zajęcie miejscowości *Düppel* i *Alsen* przez Prusaków. Pokój w Wiedniu. Danja odstępuje księstwa Szlezwig, *Holsztyn* i *Lauenburg*. Austrija obejmuje (układ w Gastein) zarząd Holsztynu, Prusy Szlezwigu, Lauenburg otrzymują Prusy.

1866. **Wojna Prus i Włoch z Austrią.** Przyczyną zatarci z powodu zdobytych księstw nadłabskich, antagonizm z powodu stanowiska Austrii w Związku niemieckim i dążenia Bismarcka, by Austrię ze Związku usunąć. Przymierze Prus z Włochami. Z Austrią są sprzymierzone niemieckie państwa południowe, Saksonja, Hanower i obydwie Hessje, do Prus przyłączają się drobne państwa północnoniemieckie.

Zwycięstwa wojsk austriackich we Włoszech pod *Custoza* (*arcyks. Albrecht*) i na morzu koło wyspy *Lissy* (admirał *Tegetthoff*), natomiast klęska tychże w północnych Czechach pod *Sadową* i *Królowym Hradcem* (*Königgrätz*), gdzie zwycięstwo odnoszą Prusacy (szef sztabu gen. *Moltke*). Klęska państw niemieckich, sprzymierzonych z Austrią.

Pokój w Pradze (sierpień). Skutki przegranej austriackiej: Austrija zrzuca się stanowiska w Rzeczy niemieckiej i praw swych do Szlezwigu i Holsztynu i uznaje zabór *Hanoweru*, *Hessji elektorskiej*, *Nassawskiego* i *Frankfurtu*. Państwa płacą koszty wojenne i zmuszone są zawrzeć z Prusami przymierze zaczepno-odporne. Prusy stają na czele nowego związku, obejmującego wszystkie kraje niemieckie aż po *Men*. Związek północnoniemiecki.

Z Włochami pokój w Wiedniu (październik). *Austrija* odstępuje *Wenecję* i uznaje królestwo włoskie.

Rząd austriacki znosi centralistyczną konstytucję lutową z powodu oporu Węgrów, Horwaców, Czechów i Polaków i **przeprowadza ugodę z Węgrami**, stwarzającą t. zw. dualizm, czyli równorzędność Austrii i Węgier. Monarchja au-

strjacko-węgierska (wspólność osoby panującego, armji i reprezentacji zagranicznej). W krajach austriackich konstytucja grudniowa (uzupełnienie konstytucji lutowej).

Napoleon III usiłuje nabyć *Luksemburg*, co udaremniają Prusy na konferencji londyńskiej. Odtąd naprężone stosunki z Prusami. Powodem wybuchu wojny bezpośrednim jest sprawa następstwa tronu w *Hiszpanji* po obaleniu rządów królowej *Izabelli II* i rokowania z ks. *Leopoldem Hohenzollern* celem wyniesienia go na tron hiszpański.

1870—1871. Wojna francusko-niemiecka. Po szeregu zwycięstw niemieckich (*Wörth*, *Vionville*, *Mars la Tour*, *Gravelotte*) główna armja francuska (marszałek *Bazaine*) podczas odwrotu zostaje otoczona i zamknięta w *Metz*, druga, śpiesząca jej z odsieczą (*Mac Mahon*), ponosi klęskę i kapituluje pod *Sedanem*, cesarz *Napoleon III* dostaje się do niewoli (2 września).

Na wieść o klęskach wybuch rewolucji w Paryżu (4 września) i obalenie cesarstwa.

Nowy Rząd Obrony Narodowej (*Gambetta*) energicznie organizuje po prowincjach nowe armje, które jednakże w walce z regularnymi wojskami niemieckimi ponoszą klęski.

Oblężenie Paryża. Odnowienie cesarstwa niemieckiego w *Wersalu* i zajęcie Paryża (styczeń 1871). Były minister *Thiers*, wybrany przez Zgromadzenie Narodowe w *Bordeaux*, naczelnikiem państwa, godzi się na preliminarze pokojowe w *Wersalu* (luty), zatwierdzone w *Frankfurcie nad Menem* (maj). Francja płaci 5 miliardów franków kosztów wojennych i odstępuje Niemcom *Alzację* z *Strassburgiem* i połowę *Lotaryngji* z twierdzą *Metz*.

Nowe uporządkowanie krajów Rzeszy niemieckiej (26 państw) pod przewodnictwem Prus. Godność cesarska, połączona dziedzicznie z koro-

na pruską. Bawaria, Wirtemberg, Baden i Hessja przyłączają się do cesarstwa niemieckiego. *Bismarck* w uznaniu zasług mianowany księciem i *pierwszym kanclerzem* (Reichskancler) cesarstwa. Wspólny parlament na podstawie powszechnych i bezpośrednich wyborów. Jednolitość wojska, wspólna poczta, wspólne koleje i cła, waluta, miary i wagi. Lotaryngja i Alzacja krajem cesarstwa (Reichsland). Odtąd *Niemcy pierwszym mocarstwem militarnym w Europie*. Kilonja i Wilhelmshafen portami wojennymi zjednoczonych Niemiec.

Po wycofaniu załogi francuskiej wojska włoskie zajmują Rzym. Wcielenie reszty państwa kościelnego do królestwa włoskiego. *Rzym* stolicą zjednoczonych *Włoch* (wrzesień 1870).

1869—1870. Sobór watykański, zwołany przez papieża Piusa IX (1846—1878); ogłoszenie dogmatu nieomylności papieża, gdy jako najwyższy nauczyciel Kościoła przemawia „ex cathedra“.

1871 (marzec-maj). Powstanie i terror socjalistycznej komuny w Paryżu, zgnieciony z polecenia Zgromadzenia Narodowego w Wersalu przez marszałka *Mac Mahon'a*.

Śmierć Napoleona III w Anglii (1873). Po ustąpieniu Thiersa *Mac Mahon* prezydentem republiki francuskiej (1873—1879). Nieudane próby podniesienia wpływu prezydenta na rządy ministerstw.

Walka państwa z Kościołem w Niemczech (1873—1875) t. zw. *Kulturkampf*; ks. *Bismarck* i tak zwane *ustawy majowe*; wypędzenie jezuitów z Niemiec (1872), zaprowadzenie ślubów cywilnych (1874); papież *Leon XIII* (1878—1903) uzyskuje uchylenie niektórych ustaw majowych (1883).

1877—1878. Wojna rosyjsko-turecka, spowodowana powstaniem w Bośni, i Hercegowinie, popartem przez Serbję i Czarnogórę i okropną rzezią chrześcijan w Bułgarii. Interwencja dyplomatyczna wiel-

kich mocarstw. *Rosja* wypowiada *Turcji* wojnę. Zdobyte przełęcz *Szipka* w Bałkanach przez wojska rosyjskie. Oblężonej *Plewny* długo broni dzielny *Osman Pasza*, ale wreszcie musi kapitulować (grudzień 1877). Pokój w *San Stefano*.

Przeciw warunkom tego pokoju występuje *Anglja*, która za odstąpienie *Cypru* zawiera sojusz z *Turcją*. Za pośrednictwem Niemiec przeprowadza zmianę tych warunków

1878 kongres w Berlinie. *Turcja* zatrzymuje *Trację*, *Macedonję* i *Albanję*. Księstwo *Bułgarskie* ograniczone do kraju między Bałkanami a Dunajem; na południu od Bałkanów t. zw. *Rumelja Wschodnia* pod rządami chrześcijańskiego gubernatora, mianowanego przez sułtana. *Austria* otrzymuje w zarząd *Bośnię i Hercegowinę*. *Rumunja*, *Serbja* i *Czarnogóra* (z ostatnie powiększone nowymi nabytkami) zyskują zupełną niepodległość. *Rosji* przyznaje Kongres część *Bessarabji* (ponowny dostęp do ujść Dunaju, utracony po wojnie krymskiej), a w *Azji Kars* i *Batum*.

W *Bułgarji* obejmuje rządy spowinowacony z rodziną carską ks. *Aleksander Battenberski*. Proklamacja *Rumunji* jako królestwa (1881), *Serbji* (1882).

Grecja otrzymuje od *Anglii* wyspy *Jońskie* (1883), a od *Turcji* *Tessalję* i część *Epiru*.

XXVII. Państwa europejskie w czasie zbrojnego pokoju.

Po kongresie berlińskim panuje wszędzie dłuższy pokój, którego cechą charakterystyczną jest *militaryzm*, czyli zbrojenia na wielką skalę wszystkich większych państw. Powszechna służba wojskowa, reorganizacja i powiększenie stałych armij, budowa olbrzymich pancerników, tworzenie flot powietrznych (balony, aeroplany), udoskonalenie ręcznej broni palnej (karabiny *Manlichera* i *Mau-*

sera) i artylerji (działa olbrzymiego kalibru), której liczba wciąż rośnie.

Obawa przed wojną i próba ustanowienia sądów rozjemczych. (Międzynarodowa konferencja w Hadze w r. 1899).

Pod koniec w. XIX sześć wielkich mocarstw w Europie: *Anglja, Francja, Niemcy, Włochy, Austrija i Rosja*. Nowe ugrupowanie mocarstw po kongresie berlińskim. Ks. *Bismarck* twórcą t. zw. trójprzymierza; do przymierza odpornego *Niemiec z Austrią* (1879) przyłączają się *Włochy* (1882), zaniepokojone okupacją Tunisu przez Francję.

Trójprzymierze powoduje zbliżenie się *Francji* do *Rosji*, a niedługo potem przymierze (1891). *Anglja* trzyma się początkowo zdala, jednakże zaniepokojona szybkim wzrostem przemysłu i handlu w Niemczech, jak i niemieckiej marynarki wojennej, za panowania *Edwarda VII* wchodzi w porozumienie z *Francją i Rosją* (potrójne porozumienie — entente).

Prawie we wszystkich państwach europejskich ustalają się *rządy konstytucyjno-parlamentarne* i podział władzy na *prawodawczą* (izby posłów, deputowanych lub niższe i izby wyższe, senaty, izby panów), *wykonawczą* (rząd, ministrowie odpowiedzialni przed parlamentem) i *sądowniczą*. Prawo wyborcze dla obywateli czynne i bierne do parlamentów; zabezpieczenie wolności osobistej i majątku, słowa i prasy, zgromadzeń i stowarzyszeń. Obok parlamentów sejmy krajowe i prowincjonalne, reprezentacje lokalne miejskie i wiejskie. Na straży praw obywatelskich stoją niezawisłe sądy.

Olbrzymi rozrost przemysłu i kapitału wywołuje kwestję socjalną i wrogi stosunek mas robotniczych do pracodawców. Pierwsi teoretycy socjalizmu, występujący z postulatami upaństwowienia wszystkich gałęzi produkcji (we Francji

Saint Simon, Proudhon, w Niemczech *Karol Marks* i *Ferd. Lassalle*). Zniesienia wszelkiej własności prywatnej i wspólnej konsumpcji wszystkich dóbr domagają się *komuniści*, tępienia zaś rządów osobistych *anarchiści*.

Pod presją tych prądów powstaje (najprzód w Niemczech) ustawodawstwo ochronne dla robotników. Papież *Leon XIII* w znanej encyklice „*Rerum novarum*“ dąży do rozwiązania kwestji społecznej zgodnie z zasadami etycznymi religji chrześcijańskiej.

Cywilizacja europejska pod koniec XIX w.:
 1. Dalszy olbrzymi rozwój środków komunikacji (obok kolei żelaznych kolej elektryczne, tramwaje, samochody, welocypedy, telegrafy bez drutu, telefony);
 2. podróże naukowe i ekspedycje do najodleglejszych okolic (wyprawy do obu biegunów);
 3. szybki wzrost miast fabrycznych;
 4. ogromna mnogość wynalazków (elektr. motory, elektr. oświetlenie, maszyny do pisania, fonografy, kinematografy);
 5. gromadzenie wielkich kapitałów, banki i giełdy, ułatwianie kredytu;
 6. komfort i wygoda w życiu codziennym, urządzenia higieniczne w większych środowiskach (kanalizacja, wodociągi);
 7. uprzystępnienie oświaty dla szerokich mas i wychowanie fizyczne młodzieży i
 8. mnóstwo organizacyj zbiorowych (związki, stowarzyszenia, spółki handlowe i spożywcze, syndykaty i t. d.).

Francja. Trzecia rzeczpospolita. Po ustąpieniu monarchisty marszałka *Mac Mahona* (1879) rządziła Francją ministerstwa parlamentarne o przewadze republikańskiej, monarchiści tracą coraz bardziej swoje wpływy. Zwalczanie Kościoła i duchowieństwa za sympatje monarchiczne, ustawy antykościelne, zamykanie klasztorów i wypędzanie zakonów, rozdział państwa i Kościoła. Wyłączenie świeckie szkolnictwo. Podniesienie siły zbrojnej na lądzie

i morzu, mnóstwo robót publicznych, wzrost dobrobytu i kapitałów. Stolica Paryż znów siedzibą rozrywek, zbytku i mody. Niekorzystnym objawem natomiast jest zmniejszanie się ludności.

Anglja. Pod koniec długiego panowania królowej Wiktorji (1837—1901) Anglja dochodzi do szczytu potęgi i staje się państwem zupełnie demokratycznym mimo pozorów ustroju arystokratycznego. Wodzem liberałów (dawnych whigów) jest *Gladstone*, konserwatystów zaś (d. torysów) *Disraeli*, przedstawiciel imperjalizmu angielskiego nazewnątrz. *Irlandczycy* domagają się autonomji (home-rule); liga agrarna w Irlandji. Gladstone za autonomją celem uspokojenia Irlandji, przeciw niemu torysi i t. zw. unjoniści. Za Edwarda VII (1901—1910) izba gmin uchwała projekt o home-rule, odrzucony jednak przez izbę lordów.

Niemcy państwem związkowym, składającym się z 26 państw, z których każde ma własny rząd, ministrów i sejm i wysyła delegatów do Rady Związkowej (Bundesrat). Sprawy ogólne załatwia parlament Rzeszy, pochodzący z powszechnych wyborów. Cesarz niemiecki jest zwierzchnikiem całej armji niemieckiej. Za *Wilhelma I* († 1888) rządzi państwem ks. *Bismarck*, namiętnie zwalczający *Kościół, socjalistów i Polaków*. Po trzymiesięcznych rządach *Fryderyka III* obejmuje rządy *Wilhelm II* (1888—1918), a ks. Bismarck ustępuje (1890, † 1898). Rozwój handlu i przemysłu i rozbudowa floty wojennej. Niemcy państwem nawskroś militarnem.

Monarchja austriacko-węgierska. Dualizm, dwa równorzędne odrębne państwa z osobnymi rządami i parlamentami o 2 izbach. Wspólnem tylko wojsko (c. i k. armja), skarb i reprezentacja zewnętrzna. Trzecią część monarchji od aneksji (1908) stanowi *Bośnia z Hercegowiną* z własnym sejmem krajowym. W *Austrji* 17 krajów koron-

nych posiada własne sejmy krajowe, w *Węgrzech* tylko *Horwacja* ma własny sejm, ale język maddziarski jest wyłącznym językiem urzędowym w całym państwie, podczas gdy w krajach austriackich są po dwa, a nawet trzy języki krajowe.

W Austrii centralistyczne prądy niemieckie ścierają się ciągle z dążnościami federalistycznymi ludów słowiańskich. Zacięte walki parlamentarne na tem tle i przesilenia, łagodzone powagą cesarza Franciszka Józefa I († 1916).

Królestwo włoskie. Ustawy gwarancyjne, uchwalone przez parlament włoski ku ubezpieczeniu Kościoła, nie są w stanie pogodzić papieżstwa z dążnościami rządu i króla. Stworzenie wielkiej armji lądowej i morskiej, przeciążenie ludności podatkami i tłumna emigracja z kraju. Po śmierci Wiktora Emanuela II († 1878) za rządów jego następcy Humberta (1878—1900) najwybitniejszym mężem stanu jest *Franc. Crispi* (1887—1897), wróg Kościoła i papieżstwa. Dążenia do zdobycia kolonij w Afryce, usiłowania narzucenia Abisynji protektoratu włoskiego; klęska, zadana Włochom przez negusa *Menelika*. Wyprawa na *Trypolis* (1911) powoduje wojnę z Turcją, której wynikiem jest zajęcie tego kraju przez Włochy.

Rosja po wojnie z Turcją. Knowania nihilistów przeciw absolutyzmowi, których ofiarą pada car *Aleksander II*, zamordowany w r. 1881. System biurokratyczno-policyjny i bezwzględna rusyfikacja w krajach polskich za *Aleksandra III* (1881 do 1894). Dopiero *Mikołaj II* (1894—1917) pod wpływem klęsk, poniesionych przez Rosję w wojnie japońskiej (1904/05) i ruchów rewolucyjnych, ukazem z października 1905 nadaje zarys konstytucji zapowiedzią zwołania t. zw. dумы państwowej.

W *Hiszpanji* po wypędzeniu królowej *Izabelli* aż do r. 1875 zaburzenia wewnętrzne aż do przywołania na tron syna *Izabelli Alfonsa XII* (1875—

1885), wreszcie od r. 1902 *Alfons XIII*; za regencji jego matki w wojnie z *Stanami Zjednoczonymi A. P.* (1898) traci *Hiszpanja* resztki swoich kolonij zamorskich (*Kubę, Filipiny*).

Portugalja po zamordowaniu króla i następcy tronu i wypędzeniu dynastji *Braganza* staje się republiką (1910).

Norwegja zrywa ze *Szwecją* i wybiera oddzielnego króla (1906).

W państwach bałkańskich zaburzenia i rewolucje. Połączenie Rumelji Wschodniej z Bułgarją (1885) powoduje wojnę z Serbją (król *Milan*); zwycięski w niej książę bułgarski *Aleksander* ustępuje dobrowolnie wobec wrogiego stanowiska cara Aleksandra III. Następca *Ferdynand Koburski* (1887—1918) przybiera po rewolucji tureckiej tytuł króla (1908). W Serbji po zamordowaniu nieodolnego *Aleksandra I* (1889—1903) spiskowcy ogłaszają królem *Piotra I Karageorgiewicza* (1903 do 1921). Względnie najwięcej uporządkowane stosunki panują w *Rumunji* pod panowaniem *Karola I* (1866—1914). Książę czarnogórski *Mikołaj* z okazji 50-lecia swojego panowania przyjmuje tytuł króla (1910).

Z powodu *Krety* wybucha wojna między *Grecją* a *Turcją* (1897), zakończona zupełną klęską Grecji. Mimo wszystko gubernatorem *Krety* zostaje królewicz grecki.

Propaganda młodoturecka zmusza sułtana *Abdul Hamida II* do przywrócenia konstytucji z r. 1876 i wreszcie powoduje jego detronizację (1908). Następca jego zostaje młodszy brat *Mahomet V* (1909—1918).

XXVIII. Polityka kolonialna mocarstw europejskich i walki ich poza Europą.

Kolonje zamorskie podstawą wszechświatowej potęgi Anglii. Wszystkie wielkie kolonje cieszą się

samorządem, mają własne parlamenty z ministrami przez nie zamianowanymi i wobec nich odpowiedzialnymi; Anglja mianuje tylko generalnych gubernatorów. Tak powstało w *Kanadzie federalcyjne państwo kanadyjskie* (od r. 1867), *państwo australskie*, złożone z kolonij australskich i Nowej Zelandji (1902), w *Afryce*, po wojnie z Boerami (1899—1902), połączyły się *Kapland*, *Natal* i b. rzeczypospolite boerskie *Oranje i Transvaal w unję południowo-afrykańską* (1909) na wzór federacji Kanady i Australji. Najcenniejszą kolonją angielską są *Indje Wschodnie* w Azji, założoną w XVIII w. przez Kompanję Wschodnio-Indyjską i rozszerzoną w w. XIX od Afganistanu aż po Indochiny. Od roku 1858 podlegają Indje Wschodnie bezpośrednio koronie angielskiej, w której imieniu rządzi na miejscu wicekról z radą, złożoną z wysokich dostojników. W r. 1876 przybiera królowa *Wiktoria* tytuł cesarzowej Indyj.

Ze względu na Indje zakupują Anglicy wybudowany przez francuskiego inżyniera *Lessepsa* przy pomocy kapitałów francuskich *kanal Sueski* (1859 do 1869) i pod pozorem tłumienia rewolucji wojskowej przeprowadzają okupację *Egiptu* (1882). Krajem rządzi komisarz angielski, nominalnie zaś tylko *chedi* pod zwierzchnictwem sułtana.

Oprócz tych wielkich kolonij posiada Anglja mnóstwo kolonij mniejszych we wszystkich częściach świata, z których cały szereg tworzy punkty oparcia dla angielskiej floty wojennej (*Gibraltar*, *Malta*, *Port Said*, *Aden*, *Singapore* i i.).

Francja ma, podobnie jak Anglja, kolonie we wszystkich częściach świata; są one jednak mniej liczne, rozległe i ludne. Mimo zastępstwa w parlamencie w Paryżu przez deputowanych podlegają rządowi centralistycznemu przez generalnych gubernatorów, podległych ministrom francuskim. Główne kolonie w *Afryce*: *Algier* (1830), *oazy saharskie*

(po 1871), *Tunis* (1881), ujścia *Senegalu*, *Timbuktu*, *Sedan* francuski, *Kongo* francuskie i *Kamerun* francuski, *Madagaskar* (1896), w sprawy Marokka mieszają się Niemcy (*Algeciras* 1906), wreszcie uгода z nimi i protektorat francuski nad Marokkiem, z wyjątkiem części północnej. W Azji części *Kochinchiny*, *Kambodża*, *Tonkin* i *Annam*, w Ameryce szereg wysp *Antylskich* (*Martynika*, *Gaudelupa*) i część *Guyany*, w Oceanji *Nowa Kaledonia* i *Tahiti*.

Rosja posiada od końca XVI w. w Azji Syberję, buduje z końcem XIX w. kolej transsyberyjską, łączącą bezpośrednio Europę z Chinami i wybrzeżami Oceanu Spokojnego. Wskutek układów z Chinami zyskuje kraj nad *Amurem* i między *Amurem* a oceanem Spokojnym (1858—1860). Po pokonaniu plemion kaukaskich zajmuje *Turkestan* (*Taszkent*, *Buchara*, *Chiwa*) i zawiera konwencję z Anglią (1907) w sprawie stosunku do Persji, Afganistanu i Indyj Wschodnich. Zbudowanie kolei transkaspjskiej.

Kolonje niemieckie powstają najpóźniej dzięki porozumieniu Niemiec z innemi mocarstwami kolonialnemi na konferencji berlińskiej (1884 do 1885), mianowicie w Afryce *Togo* i *Kamerun*, niem. *Afryka Zachodnia* (na północ od *Kaplandu*) i niem. *Afryka Wschodnia* (na południe od równika i między wielkimi jeziorami a wybrzeżami oceanu Indyjskiego), w Oceanji część *Nowej Gwiney*, archipelag *Bismarcka*, *Salomona*, *Samoa*, wreszcie wyspy *Karoliny* i *Marjańskie*, zakupione od Hiszpanji. Od Chin nabywają na podstawie paktu dzierżawy port *Kiao-Czau*. W związku z nabytymi kolonjami budowa potężnej floty wojennej na zabezpieczenie dróg handlowych i tworzenie ruchliwych kompanij okrętowych (*Norddeutscher Lloyd* w *Bremie* i *Hamburg-Amerika-Packetfahrt Akt. Gesellschaft*).

Włochy są najmłodszym państwem kolonialnym wśród mocarstw europejskich. Dążenia narzucenia *Abisynji* protektoratu z Massawy nad morzem Czerwonem kończą się ciężką klęską pod *Adua* (1896) i Włochy muszą się zadowolić Massawą z okolicą (*kolonja Erytrejska*) i wybrzeżami półwyspu *Somali*. Wyprawa do *Trypolis* (1911) kończy się aneksją tego kraju jako prowincyj *Libja* i *Cyrynejka*.

Belgia zyskuje za zgodą wielkich mocarstw na konferencji berlińskiej najpierw protektorat nad państwem *Kongo* (1885 za panowania Leopolda II) i wreszcie przystępuje do aneksji tego kraju (1908).

Portugalia posiada swe dawne kolonie w Afryce: *Angolę* i port. *Afrykę Wschodnią* (*Mocambiqué*). **Holandja** wyspy *Sundajskie* i *Moluki*.

Niepodległym państwem w Afryce pozostaje jedynie górzysta *Abisynja*, zamieszkała przez chrześcijan obrządku koptyjskiego.

Plany Francuzów zbudowania kolei transsaharskiej i Anglików poprzez całą długość kontynentu od Egiptu aż do Kaplandu.

Niepodległe państwa w Azji: *Turcja*, *Persja*, *Afganistan*, *Chiny*, *Japonja* i *Siam*.

Chiny wobec cywilizacji europejskiej.

Starożytna, bardzo wczesna i wysoka cywilizacja materialna Chińczyków stopniowo zupełnie kosztuje. Chiny zasklepiają się przed resztą świata. Kupcy europejscy tylko w Kantonie i Kiachcie mogą prowadzić handel z Chińczykami.

Anglja zmusza ich wojną (1842) do otwarcia 5 portów dla handlu europejskiego. Druga wyprawa angielsko-francuska (1857—1860), spowodowana prócz zatargów handlowych zamordowaniem misjonarzy chrześcijańskich, kończy się zajęciem Pekinu, otwarciem 13 portów i dopuszczeniem posłów europejskich przy dworze chińskim. Z po-

wodu zajęcia Tonkinu prowadzą Chiny niekorzystną dla siebie wojnę z Francją (1884—1885).

Nowożytnie przeobrażenie Japonji. Kultura chińska w Japonji od VII w. po Chr. Ustrój feudalny. Rycerska szlachta samurajów podlega wielkim panom, dajmios po prowincjach, wszyscy zaś naczelnikowi politycznemu, szogunowi w *Tokio*. Religijnym zwierzchnikiem państwa bez rzeczywistej władzy jest mikado, rezydujący w świętem mieście *Kioto*. Państwo prawie zupełnie zamknięte dla obcych. Tylko Holendrzy, poddając się różnym upokorzeniom, mogą w *Nagasaki* utrzymywać stosunki handlowe. *Stany Zjednoczone A. P.* wymuszają wojną (1854) otwarcie kilku portów (*Yokohama*) dla wolnego handlu. Stąd wpływy europejskie.

Młody mikado **Mutsu-Hito** (1868—1912) obala szoguna, niszczy feudalizm i otwiera naoścież wrota dla cywilizacji europejskiej. Japończycy studjują w Europie urządzenia polityczne, wojskowe, przemysł, handel i nauki. Reorganizacja i uzbrojenie armji na sposób europejski, stworzenie floty handlowej i wojennej. Mikado nadaje państwu konstytucję (1889); władzę ustawodawczą ma parlament, złożony z 2 izb.

1894—1895. Wojna japońsko-chińska z powodu Korei. Japończycy odnoszą zwycięstwa na lądzie i morzu. W pokoju (w *Simonasaki*) Chiny godzą się na wszystkie żądania Japonji, ale następuje zbiorowa interwencja *Rosji, Francji i Niemiec*. Japonja zniewolona jest zadowolić się wyspą *Formozą* i znaczną kontrybucją wojenną. Wykorzystując słabość Chin, niebawem Rosja zyskuje pozwolenie na budowę części kolei transsyberyjskiej przez Mandżurję do Władywostoku nad oceanem Spokojnym i prawo dzierżawy Port-Artur (1898), Niemcy zajmują na tych samych warunkach *Kiao-Czau*, Anglja port *Wei-hai-wei* naprzeciwko Port-Artura,

Francja otrzymuje nabytki i korzyści koło Tonkinu w Chinach południowych. Różne kompanje europejskie otrzymują dostęp do całych niemal Chin.

1900. Powstanie członków tajnych stowarzyszeń t. zw. w Europie *bokserów* przeciw znienawidzonym Europejczykom, mordy i rzezie chrześcijan, zamordowanie posła niemieckiego w Pekinie. Interwencja armji międzynarodowej. Cesarski rząd chiński godzi się na wynagrodzenie wszystkich szkód i kosztów, ukaranie winnych i wolność pobytu obcych w całym państwie.

1904—1905. Wojna rosyjsko-japońska z powodu pretensyj obydwu państw do Korei i Mandżurji. Japończycy zwyciężają wojska rosyjskie pod *Laojan*, zdobywają po 8-miesięcznem oblężeniu dzielnie bronioną twierdzę *Port-Artur*, zwyciężają ponownie pod *Mukdenem* i niszczą pod *Czuszimą* (maj 1905) wysłaną na Wschód flotę morza Bałtyckiego. *Pokój w Portsmouth* (koło Bostonu) względnie korzystny dla zwyciężonej Rosji. Japonja otrzymuje *Port-Artur* i część kolei do Mandżurji, połowę wyspy *Sachalin* i protektorat nad Koreą. Mandżurja ma być zwrócona Chinom. Poza tem Rosja nie płaci żadnych kosztów wojennych i nie doznaje żadnych ograniczeń co do floty na oceanie Spokojnym.

Skutkiem wojny jest wstrząśnięcie powagi mocarstwowej Rosji („kolos na glinianych nogach“) i wysunięcie się *Japonji* na stanowisko jedyne go wielkiego mocarstwa w Azji. Koreę okupuje Japonja najpierw wojskowo i wkrótce po usunięciu tamtejszego cesarza i rządu anektuje (1911).

1911. Rewolucja w Chinach; proklamacja rzeczypospolitej w Chinach południowych aż po *Nankin*; prezydentem chrześcijanin *dr. Sun-iat-sen*. W imieniu rządu cesarskiego prowadzi z nim rokowania minister i generał *Yuan-shi-kai*. Cesarzowa wdowa zrzeka się tronu imieniem całej dynastji mandżur-

skiej. *Yuan-shi-kai* prowizorycznym prezydentem w Nankinie; przyjęcie przez niego liberalnej konstytucji, opracowanej według wzorów europejsko-amerykańskich. Absolutystyczne tendencje prezydenta i walka jego z parlamentem i ruchami rewolucyjnymi, wreszcie rozwiązanie parlamentu i narzucenie nowej konstytucji (1914), dającej mu władzę prawie absolutną.

Rozwój Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

W ciągu XIX w. liczba pierwotnych 13 stanów podnosi się do 48 drogą kupna, układów i wojen. Dwa główne stronnictwa, zwolennicy rozszerzenia władzy centralnej (republikanie) i zwolennicy rozszerzenia autonomii poszczególnych stanów (demokraci). *Antagonizmy* pomiędzy stanami północnymi a południowymi z powodu niewolnictwa powodują t. zw. *wojnę secesyjną* (1861—1865), z której zwycięsko wychodzą stany północne. Zniesienie niewolnictwa.

Wielka przedsiębiorczość Amerykanów (t. zw. Yankesów), a równocześnie bezwzględność w gromadzeniu fortun. Potężne związki, t. zw. trusty, monopolizują pewne gałęzie przemysłu, skąd płyną olbrzymie dochody; miliardery amerykańscy. Kolosalne budowle (drapacze nieba); niebezpieczna konkurencja przemysłu amerykańskiego dla europejskiego.

W Stanach Zjednoczonych A. P. panują uregulowane stosunki wewnętrzne w przeciwstawieniu do innych republik, w których często przychodzi do krwawych rewolucyj (Meksyk).

Dążenia Stanów Zjednoczonych do nabycia kolonij zamorskich; protektorat nad wyspami *Sandwich*, czyli *Hawai* w Oceanji; Hiszpanja traci na rzecz Stanów Zjednoczonych (1898) resztki swych posiadłości: *Kubę* i *Portorico* w Wielkich Antylach i *Filipiny* w Oceanji. (Kuba od roku

1902 pod protektorem Stanów Zjedn.) Na Kolumbji wymuszają wyrzeczenie się *Panamy*, jako republiki niby niepodległej, a w rzeczywistości od nich zależnej, by przeprowadzić budowę kanału Panamskiego, umożliwiającego im szybkie przetrzucanie flot z jednego oceanu do drugiego, co da im możność tem silniejszego oddziaływania na wybrzeża wschodnie w Azji, gdzie spotykają się z energicznem współzawodnictwem Japonji.

XXIX. Polska po powstaniu styczniowym.

Po upadku powstania styczniowego nastaje w społeczeństwie polskiem reakcja. Społeczeństwo, nauczone smutnemi doświadczeniami, rzuca myśl wszelką o powstaniu i podejmuje się w ramach państw zaborczych pracy organicznej celem polepszenia swego losu. Realizm na podstawie „potrójnego lojalizmu“, wskazanego narazie, ale niebezpiecznego na przyszłość.

Zabór rosyjski.

1864—1871. Działalność t. zw. „Komitetu urządzającego“, na którego czele stoją: książę *Czerkaskij* i *Mikołaj Milutin* i którego zadaniem jest „ściślejsze zespolenie kraju nadwiślańskiego („prywislanskij kraj“) z carstwem rosyjskiem“.

1864. Ogłoszenie ukazu o uwłaszczeniu chłopów. Komisarze włościańscy sięją niezgodę między szlachtą a włościanstwem. Ruina finansowa szlachty (serwituty, czyli służebności, wspólne używanie pastwisk i lasów przez właścicieli i chłopów). Samorządy wiejskie dostają się w ręce żywiołów ciemnych, kierowanych przez komisarzy i naczelników powiatu przeciw ziemianstwu, księżom i inteligencji.

Bezwzględna *rusyfikacja* w związku z reorganizacją wszystkich władz, urzędów i sądów.

Walka z Kościołem. Rząd zabiera majątki kościelne, wyznaczając księżom liche pensje roczne.

Prześladowanie Kościoła, szczególnie na Litwie i Rusi (zakaz odbudowywania i odnawiania kościołów) i resztek unitów w Królestwie. Zakaz biskupom bezpośredniego znoszenia się ze Stolicą Apostolską i usuwanie opornych. Od r. 1870—1872 niema w Królestwie ani jednego biskupa.

Zakaz nabywania majątków ziemskich przez Polaków na Litwie i Rusi (1865).

Utworzenie Okręgu naukowego warszawskiego, podległego ministerstwu w Petersburgu (1868).

1869. Zamknięcie Szkoły Głównej warszawskiej przy równoczesnem założeniu rosyjskiego uniwersytetu w Warszawie.

Zniesienie godności namiestnikowskiej i utworzenie generał-gubernatorstwa w Warszawie (1874).

Zniesienie biskupstwa unickiego w Chełmie i zaliczenie go w poczet prawosławnych (1875).

Reforma sądownictwa na sposób rosyjski (po usunięciu sądów przysięgłych), z zatrzymaniem jednakże kodeksu Napoleona.

Za rządów Aleksandra III (1881—1894) dalszy ciąg bezwzględnych rządów absolutnych. Generał-gubernatorowie *Hurko* (w Królestwie), *Orzewskij* (na Litwie) przeprowadzają dalszą rusyfikację kraju.

Żadnych zasadniczych zmian nie widać za czasów następcy jego cara **Mikołaja II** (1894 do 1917), człowieka o dobrych chęciach, ale niezdecydowanego i nieśmiałego i ulegającego wpływom małżonki Alicji, ks. heskiej i mistycyzmowi chłopcyberskiego, „cudowórca” Rasputina (zamord. 1916).

Pod wpływem klęski, poniesionej przez Rosję w wojnie japońskiej (1904—1905) i wzmagającej się reakcji i ruchów rewolucyjnych, ogłasza car ukaz tolerancyjny (kwiecień 1905), pozwalający na przechodzenie z prawosławia na inne wyznania i wkrótce potem (październik) manifest, zapowiadający zwołanie dумы (parlamentu).

W *Królestwie* dwa główne stronnictwa: Polska Partja Socjalistyczna (P. P. S. — *Józef Piłsudski*) i Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (N. D. — *Roman Dmowski*).

Zatwierdzenie przez rząd „*Polskiej Macierzy Szkolnej*“ (prezesem mecenas *Antoni Osuchowski*), ale już po roku (1907) zamknięcie tejże.

Po dwukrotnem rozwiązaniu dumy, w której wielkie wpływy miało *Stronnictwo Konstytucyjno-Demokratyczne* (stąd nazwa *K-Deci*), w trzeciej dumie Polacy na podstawie zmienionej ordynacji wyborczej są liczebnie już bardzo słabi. Odrzucenie przez dumę rządowego projektu samorządu miejskiego, ponieważ dopuszcza do obrad język polski, co dowodzi wzrostu szowinizmu antypolskiego wśród samego społeczeństwa rosyjskiego (1914). Przedtem już oderwanie *Chełmszczyzny* od *Królestwa*.

Zabór pruski. W zaborze pruskim rzuca *Bismarck* wobec Polaków hasło „*ausrotten!*“ — „wytępić“. Wcielenie W. Ks. Poznańskiego i Prus zachodnich do Związku Północno-Niemieckiego (1867). Po wojnie francusko-pruskiej wszczyna rząd pruski pod wpływem *Bismarcka* z Kościołem katolickim t. zw. „walkę o kulturę“ (*Kulturkampf*) (1873). Ustawy majowe wnoszą cały szereg ograniczeń dla duchownych katolickich (kontrola kazań, ograniczanie w nauczaniu religii, wykonywaniu czynności duchownych). Opór duchowieństwa katolickiego (arcyb. poznański *Ledóchowski*), więzienie i kary.

1873—1877. Rozporządzenie ministerjalne i ustawy sejmowe usuwają język polski ze szkół, sądownictwa i administracji.

Pod wpływem silnej partji katolickiej w parlamencie, zwanej „*centrum*“, rząd uchyla większość antykatolickich ustaw majowych (1883).

Początek represyj przeciwko Polakom (1885). *Bismarck* wyrzuca Polaków, pochodzących z za-

boru rosyjskiego i austriackiego (blisko 40 tysięcy osób).

1886. Celem rugowania Polaków z ziemi rodzinnej ustanawia sejm pruski specjalną „**Komisję Kolonizacyjną**“, przeznaczając na cele osadnictwa niemieckiego kwotę 100 milionów marek (w latach późniejszych kilkakrotnie podnoszącą, tak, że do r. 1914 doszła do wysokości 1 miljarda).

Po śmierci Wilhelma I (1888) obejmuje rządy syn jego Fryderyk III, panujący zaledwie kilka miesięcy.

Wilhelm II (1888—1918) daje wprawdzie dymisję Bismarckowi, ale ucisk Polaków trwa dalej.

1894. W Poznaniu powstaje „**Niemieckie Stowarzyszenie dla Marchji Wschodniej**“, zwane od początkowych liter założycieli (*Hanse*mann, *Kenne*mann i *Tiede*mann) **Hakata**. Organ Hakaty „*Ostmark*“ podburza systematycznie opinię publiczną w Niemczech, starając się ją przekonać o „grożącym państwu niebezpieczeństwie polskim“. Coraz więcej nowych, bezprawnych i z konstytucją sprzecznych zarządzeń przeciw Polakom (rozwiązywanie zgromadzeń polskich, zakazywanie pochodów, usuwanie robotników polskich na kolejach i t. p.). Dla wzmocnienia żywiołu niemieckiego otrzymują urzędnicy niemieccy na kresach dodatki kresowe i luksusowe nieraz mieszkania służbowe.

W Poznaniu zakłada rząd bibliotekę niemiecką im. ces. Wilhelma, muzeum im. Fryderyka i Akademię Królewską celem niszczenia wpływów kulturalnych Biblioteki Raczyńskich i Tow. Przyjaciół Nauk.

Katowanie dzieci polskich we Wrześni (1905), które na nauce religji nie chcą odpowiadać po niemiecku.

Zjazd hakatystów w Bydgoszczy (1907). Z przedłożonego sprawozdania okazuje się, że Towarzystwo „*Ostmarkenverein*“ liczy 45.000

członków (w tem 4.446 urzędników państwowych i 1053 nauczycieli). Kom. Kolonizacyjna zakupiła w ciągu 20 lat 326.000 hektarów ziemi i osiedliła na nich około 100.000 osadników niemieckich (łącznie z rodzinami).

Zakaz budowania domów mieszkalnych, o ileby włościanin polski nabył grunt (słynny wóz Drzymały).

Sejm pruski uchwala przedłożoną przez Bülowa ustawę o przymusowym wywłaszczeniu Polaków i ustawę o stowarzyszeniach, której § 7 orzeka, że w całym cesarstwie niemieckim rozprawy na publicznych zgromadzeniach mają się odbywać w języku niemieckim. Wyjątki dopuszczane są na przeciąg najbliższych 20 lat tam, gdzie Polacy stanowią najmniej 60% ludności.

Mimo ucisku politycznego i narodowego jednak rozwój gospodarczy postępuje szybkim krokiem na przód, głównie za sprawą Maksymiljana Jackowskiego i ks. Piotra Wawrzyniaka.

Zabór austriacki. Po ostatecznej przebudowie Austrii z państwa absolutnego na konstytucyjne otrzymuje Galicja autonomję.

1867—1869. Ustanowienie Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie, zaprowadzenie języka polskiego w szkołach, sądach (1868) i administracji (1869); rozległy samorząd narodowy (Wydział Krajowy, Rady Powiatowe).

Ustawa o szkolnictwie powszechnem (1873).

Założenie w Krakowie Akademii Umiejętności jako najwyższej polskiej instytucji naukowej, skupiającej najwybitniejszych polskich uczonych (także z innych zaborów). Akademia techniczna we Lwowie, przekształcona w politechnikę.

1891. W setną rocznicę ogłoszenia konstytucji 3 maja powstaje w Krakowie Towarzystwo Szkoły Ludowej (T. S. L.) z Adamem Asnykiem, jako pierwszym prezesem, na czele.

1894. Wystawa krajowa we Lwowie.

Uzupełnienie uniwersytetu lwowskiego wydziałem medycznym (Uniw. Franc. Józefa).

Stronnictwa w Galicji: 1. *Konserwatyści* (czyli t. zw. stańczycy) są wrogami wszelkich ruchów konspiracyjnych i uprawiają politykę ugodową (podobnie jak w Petersburgu Włodzimierz Spasowicz, założyciel „Kraju”); 2. *Polskie Stronnictwo Ludowe* (od r. 1894 — Wyślouch, Stapiński, Bojko); 3. *Polska Partja Socjalistyczna* (P. P. S.) i 4. *Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne*, dążące do zorganizowania wszystkich warstw społeczeństwa i nadania działalności jego jednolitego kierunku.

Zaognienie sprawy ruskiej: dwa obozy wśród Rusinów: *starorusini* (moskalofile) i *ukraińcy*, dążący do założenia samodzielnego państwa ukraińskiego. Mimo zdobycia licznych praw narodowych nieprzejednane stanowisko wobec Polaków; walki w parlamencie wiedeńskim i w sejmie galicyjskim, wywoływanie strajków rolnych we wschodniej Galicji celem zniszczenia wielkiej własności polskiej, wreszcie zamordowanie namiestnika hr. *Andrzeja Potockiego* przez ukraińca Siczyńskiego (1908). Agitacja przeciwpolka jest stale podsycana przez Wiedeń i Berlin.

Największe postępy robi w tym okresie w Galicji oświata. (Do r. 1913 jest 5.646 szkół powszechnych, 128 gimnazjów, 14 szkół realnych, 15 liceów żeńskich, 41 seminarjów naucz., 2 wyższe szkoły przemysłowe, 7 średnich, 24 niższych, 2 szkoły handlowe średnie, 6 kupieckich i mnóstwo szkół zawodowych.

Szkolnictwo wyższe reprezentują dwa uniwersytety w Krakowie i Lwowie, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, Politechnika i Akademia Weterynaryjki we Lwowie, Akademia Rolnicza w Dublanach i Studium Rolnicze przy Uniw. w Krakowie.

XXX. Przed wielką wojną powszechną.

Antagonizm wielkich mocarstw europejskich. We Francji panuje żądza odwetu za klęski i upokorzenia wojny z r. 1870-71, nadto troska, żeby wzrastające w potęgę Niemcy w chwili osłabienia na nią nie uderzyli, stąd zbliżenie się do Rosji. Rosja dąży do uzyskania dostępu przez Bosfor i Dardanele do morza Śródziemnego, czemu sprzeciwiają się Anglja i Austria, a także Niemcy, którzy zreorganizowali armję turecką. Na półwyspie Bałkańskim występują ostro sprzeczne interesy Austrii i Rosji, do której skłania się Serbja pod rządami króla Piotra Karageorgiewicza. Rosja krzewi także agitację panrosyjską wśród Rusinów w Galicji. Anglja dba o bezwzględna przewagę na wszystkich morzach i bezpieczne panowanie w Indjach Wschodnich. Z Anglją współzawodniczą na morzu Niemcy przez bezustanną rozbudowę swojej floty wojennej i handlowej, budząc przez to jej podejrzliwość i zazdrość, do czego niemało przyczynia się cesarz Wilhelm II przez swoje prowokacyjne mowy, wygłaszane przy łada sposobności. Dlatego król angielski Edward VII podczas swych licznych podróży stara się przez nawiązanie stosunków dyplomatycznych z innemi państwami Niemcy osaczyć i izolować. Akcja ta nie udaje się co do monarchji austriacko-węgierskiej, która nie daje się oderwać od przymierza z niemi, natomiast nie pozostaje bez wpływu na Włochy, gdzie kielkuje jeszcze ciągle stara nienawiść do Austrii (irredenta włoska — Trydent, Triest, Istryja).

1908. Rewolucja turecka i wznowienie przez młodoturków liberalnej i centralistycznej konstytucji. Zamiar powołania do parlamentu tureckiego także przedstawicieli okupowanej przed 30 laty Bośni i Hercegowiny staje się powodem do aneksji tych krajów przez Austriję. Ks. bułgarski Ferdynand ogłasza się królem niepodległej Bułgarii. Serbję,

czującą się pokrzywdzoną przez Austrię wskutek aneksji, zachęca Rosja do wojny. Interwencja Niemiec w Petersburgu nie dopuszcza do wybuchu wojny. Uznanie aneksji przez Serbję i Turcję (za odszkodowanie pieniężne). Bezwzględne postępowanie młodoturków wywołuje powstanie w Macedonji i Albanji.

1911. Zatarg Francji z Niemcami o Marokko, zażegnany odstąpieniem Niemcom części Kongo francuskiego, poczem Francja otrzymuje protektorat nad Marokkiem.

1911—1912. Wojna włosko-turecka o Trypolis i Cyrenaikę, po zdobyciu przez Włochów szeregu miast na wybrzeżu przeniesiona na morze Egejskie. Opanowanie tamże kilkunastu wysp (dodekanesos), między niemi Rodos. Turcja, zagrożona na półwyspie Bałkańskim, zawiera z Włochami pokój w Lozannie (1912) i zrzeka się tych krajów, których aneksję już przedtem uznały mocarstwa europejskie.

1912—1913. Wojny państw bałkańskich z Turcją i między sobą. Sojusz potajemny państw bałkańskich: Czarnogóry, Serbji, Bułgarji i Grecji celem uwolnienia Macedonji z pod jarzma tureckiego i wybuch wojny z Turcją. Zwycięstwa sprzymierzonych (Serbów pod *Kumanowo*, Bułgarów pod *Kirk-Kilisse*, oblężenia *Adrianopola*), po których armje sprzymierzonych docierają do linii *Czataldży* niedaleko Konstantynopola. Zajęcie Adrianopola przez Bułgarów (przy pomocy Serbów) po 5-miesięcznem oblężeniu (marzec 1913) i Janiny przez Greków. Pośrednictwo wielkich mocarstw i konferencja w Londynie. Przedwstępny pokój tamże: Albania niepodległym państwem, Turcja zatrzymuje w Europie tylko wąski pas nadmorski z Konstantynopolem, Bosforem i Dardanelami, reszta zaś posiadłości tureckich ma pójść do podziału między zwycięskie królestwa bałkańskie.

Stąd wynikają spory między Bułgarią a Grecją z jednej strony, a Bułgarią i Serbią z drugiej strony (o Macedonję), stąd przymierze Serbji z Grecją i wojna z Bułgarią, zupełnie już wskutek wojny z Turcją wyczerpaną. Klęska Bułgarów. Do sprzymierzonych przyłącza się Rumunja, Turcy ponownie zajmują Adrjanopol. Pokój w Bukareszcie (1913). Bułgaria traci Silistrę i pas kraju, przylegający do Dobrudży aż po morze na rzecz Rumunji, Adrjanopol na rzecz Turcji, zatrzymuje zaś tylko część Tracji i małą część Macedonii bez większego portu nad morzem Egejskiem. Porty (Saloniki, Kawala) zabiera Grecja, Macedonję zaś dzieli się z Serbią, z którą w ten sposób bezpośrednio sąsiaduje.

Oburzenie w Bułgarii na niedawnych sprzymierzeńców. Zawiedzione nadzieje Serbji w sprawie osiągnięcia morza, stąd nienawiść do Austrii i powstawanie tajnych związków i spisków przeciw rządowi austriackiemu, których ofiarą pada austriacko-węgierski następca tronu, arcyks. Franciszek Ferdynand, zamordowany w Serajewie (28 czerwca 1914).

XXXI. Wielka wojna powszechna.

Antagonizm austriacko-rosyjski (Bałkan), angielsko-niemiecki (pierwszeństwo na morzu, w handlu i przemyśle) i francusko-niemiecki (Alzacja i Lotaryngja) powodują wybuch wielkiej wojny. Bezpośrednim powodem atoli jest zamordowanie arcyksięcia austr. Franciszka Ferdynanda i wypowiedzenie wojny Serbji przez Austrię. Hasło do wojny powszechnej. Cesarz Wilhelm II wypowiedział wojnę Rosji (1 sierpnia) i Francji (3 sierpnia), poczem Anglja wypowiedział wojnę Niemcom (4 sierpnia). Odtąd w krótkich odstępach czasu następują dalsze wypowiedzenia wojen, tak iż wreszcie z państw europejskich tylko Szwecja,

operacje wielkie
dla austri.
Krupa państwa

28. VII

do Belgii

do Anglii, i

Anglii i jej przelanie

Anglii i jej przelanie

Anglii i jej przelanie

Anglii i jej przelanie

Norwegja, Danja, Szwajcarja, Holandja i Hiszpanja pozostają neutralnemi.

Z jednej strony walczą t. zw. państwa centralne Austria i Niemcy, po których stronie staje Turcja i później Bułgarja, z drugiej Francja, Rosja, Anglja, t. zw. koalicja (czyli „porozumienie — entente”), do której przyłączają się Belgja, Serbja, Czarnogóra, Japonja, Włochy, Rumunja, Stany Zjednoczone, Brazylja i inne republiki amerykańskie, wreszcie Chiny, Grecja i Portugalja.

Trudne położenie Polaków w czasie tej wojny, gdyż po obydwu stronach są najwięksi jego ciemiężcy (Prusak, Moskal). Tragedja polskich żołnierzy, którzy w 3 armjach zaborczych walczą przeciw samym sobie. Nic nie znaczące proklamacje obu stron walczących. Państwa centralne przyrzekają uwolnienie od obcego jarzma, naczelny wódz rosyjski w. ks. *Mikołaj Mikołajewicz* usiłuje pozyskać Polaków obietnicą nieokreślonej bliżej autonomji. Rozdwojenie w narodzie. W Galicji powstaje *Naczelny Komitet Narodowy* (Juljusz Leo, Wład. L. Jaworski), który organizuje legjony po stronie mocarstw centralnych, *narodowa demokracja* natomiast, z Romanem Dmowskim na czele, oświadcza się za koalicją i tworzy Komitet Narodowy w Paryżu. *Józef Piłsudski* i *Józef Haller* dowódcami pierwszych dwu brygad legjonów polskich; pierwsza walczy zaraz w początkach wojny w *Kieleckiem*, później nad Dunajcem i Nidą, druga w *Karpatach*.

Pierwszy okres wojny (*sierpień 1914 do maja 1915*). Po obydwu stronach walczą miljonowe armje, posługujące się nieznanymi dotąd i technicznie niesłychanie udoskonalonemi środkami niszczenia.

Zaraz na początku wojny tracą Niemcy prawie wszystkie kolonie zamorskie głównie na rzecz Japonji i Anglji, resztę na rzecz Francji i Belgji.

VIII/19. Kier. Cron

Po zgałceniu neutralności Belgji i zdobyciu całego szeregu twierdz (Leodjum, Namur) dochodzą Niemcy w zwycięskim pochodzie (szef sztabu Moltke, później Falkenhayn) aż do Marny, gdzie armja francuska pod dowództwem gen. Joffre'a zadaje im ciężką klęskę (wrzesień). Odwrót nad rzekę Aisne. Odtąd walki pozycyjne. Niemcy w barbarzyński sposób gnębią mieszkańców zajętych terenów. Linje obronne Niemców ciągną się od Wogezów aż do morza Północnego. Uderzenie na Calais, udaremnione nad Iserą przez wojska angielskie.

W tym samym czasie, po drobnych początkowych sukcesach wojsk austriackich (Kraśnik, Komarowo, szef sztabu austr. Conrad v. H.), wojska rosyjskie po zwycięstwach pod Złoczowem i Przemyslanami zajmują Lwów (początek września) i większą część Galicji. Tymczasem wódz niemiecki Hindenburg po zwycięstwie nad Rosjanami (Samsonow) pod Tannenbergiem (koniec sierpnia 1914), połączwszy się z Austriakami i Węgrami, wypiera Moskali po Wisłę średnią i San. Po klęsce wojsk pruskich i austriackich pod Warszawą i Dęblinem (październik) odwrót tychże. Moskale podchodzą pod Kraków i wschodnie granice Rzeszy. Po zwycięstwie Prusaków pod Łodzią (Hindenburg) i Austriaków pod Limanową, odrzucenie Moskali i walki do wiosny 1915. Kapitulacja Przemysła (22 marca).

1915 (2 maja). Zwycięstwo państw centralnych pod Gorlicami i Tarnowem, przerwanie frontu rosyjskiego i odrzucenie go za Wisłę i San.

Już przedtem (luty) klęska rosyjska w Prusiech Wschodnich na Pojezierzu Mazurskiem umożliwia Prusakom skuteczną ofensywę w północnej części frontu rosyjskiego, wskutek czego wojska rosyjskie wykonują odwrót na całej linii. Austriacy zajmują Lwów (czerwiec), a Prusacy Warszawę, Modlin (sierpień) i Wilno. Królestwo przechodzi pod oku-

Angli: kasa: petyty, ...
od 11- front od Angli - Dniesta

pację pruską i austriacką; okupanci w bezwzględny sposób pozbawiają ludność żywności, którą wywożą do siebie.

Drugi okres wojny (czerwiec 1915 do marca 1918).

Mimo tych zwycięstw Włochy wypowiadają 23 maja wojnę Austrii (naczelný wódz Cadorna). Kilkakrotne ofensywy wojsk angielskich i francuskich pozostają narazie bez większych rezultatów. Nieludzki sposób prowadzenia wojny przez Niemców przy pomocy gazów trujących.

Bułgaria przechodzi na stronę mocarstw centralnych (październik), zachęcona ich sukcesami i paląca żądzą odwetu na Serbji za rok 1913. Wskutek tego koalicja odstępuje od dalszego zdobywania Dardaneli (od lutego 1915) i tworzy na północ od Salonik front bałkański (gen. Sarail).

Serbję, która dotąd dzielnie i skutecznie się broniła (grudzień 1914) i Czarnogórę zajmują wojska państw centralnych (listopad).

1916. Anglia wprowadza powszechną służbę wojskową.

Często ponawiane przez wojska włoskie ofensywy (od maja 1915) na froncie południowo-zachodnim z powodu trudności terenu nie przynoszą większych korzyści (krwawe walki nad Soczą, koło Gorycji i w Tyrolu), odciągają jednak wielką część sił austriackich i węgierskich z frontu wschodniego. Szczelna blokada i odcięcie mocarstw centralnych od reszty świata.

Niemcy, chcąc przełamać front zachodni, rzucają olbrzymie siły na zdobycie twierdzy Verdun. Generał Pétain udaremnia wszelako wszelkie zakusy, przyprowadzając Niemców o wielkie straty (luty, marzec). Unicestwienie drugiej ofensywy niemieckiej na froncie zachodnim.

Bitwa morska nad Skagerrakiem (31 maja, 1 czerwca). Pobita flota niemiecka szuka schronienia w portach.

Przebieg wojny - w ujęciu
Klasyfikacja - podział o ujęciu
1918-1919, przebieg wojny i ujęcie

ants -
and Tommy
celebrated
in presence
wine and
robust

wine mnt.
"volcanic"

he known -
 eric -!
 yph
 potted, :
 shag : o!
 - pied, burlin-
 besant, exi-
 a my eyes, or
 angler
 yph in burlin-
 den us front
 burlin-

f. pusilla
 1917
 1917

u. Boole'sche
- 9/1916 - der-
alge-
polygon-
nachst. u. d. h. j.

1917
Kunst- und
Bibliothek
9-1916 - der
abge-
polyon
nach dem Krieg

u. Boole'sche
- 9/1916 - der-
alge-
polygon-
nachst. u. d. h. j.

4) 1916 - der
algi
polymer
nachdem im Krieg

Bagdad (marzec), a z końcem roku, po odparciu Turków od granic Egiptu, Jerozolimę.

Ogólna niechęć do dalszej wojny z powodu poniesionych klęsk sprowadza w Rosji upadek caratu, gdzie rewolucja usuwa cara Mikołaja II. Republika rosyjska z ks. Lwowem i Kiereńskim na czele (marzec).

Stany Zjednoczone A. P., oburzone z powodu bezwzględnej walki Niemców łodziami podwodnymi (od lutego 1916), wypowiadają im wojnę (kwiecień). Prezydent Stanów Zjedn. Woodrow Wilson ogłasza swoje 14 punktów, z których najważniejszym jest prawo samostanowienia narodów i żądanie niepodległej Polski, składającej się z ziem niewątpliwie polskich, wraz z dostępem do morza.

Przesilenie w legionach polskich. Odmowa złożenia przysięgi obu cesarzom powoduje internowanie oficerów i żołnierzy legionowych w obozach w Szczypiornie, Benjaminowie i Łomży. Prusacy wywożą Piłsudskiego i jego szefa sztabu Sosnkowskiego do Magdeburga (lipiec). Popłoch wśród aktywistów. Miejsce Tymcz. Rady Stanu zajmuje Rada Regencyjna, złożona z 3 członków (Józef Ostrowski, ks. Zdzisław Lubomirski, arcyb. ks. Aleks. Kakowski) i Rada Stanu, złożona z 100 członków. Pierwsze ministerstwa polskie (prezydentami J. Kucharzewski i J. Steczkowski).

Zdemoralizowana armia rosyjska cofa się przed wojskami austriackimi (koniec lipca), które ponownie zajmują całą Galicję.

Ofensywa austriacko-niemiecka nad Soczą (Koniec października, listopad). Przełamanie frontu włoskiego pod Tolminem i odwrót wojsk włoskich poza rzekę Piawę.

Nowy przewrót w Rosji. Do władzy dochodzą skrajni socjaliści (bolszewicy), którzy rozpoczynają z Niemcami rokowania o pokój.

izem...
Mend...
i Rady Deleg

al...
b) ...
1.11.17 - ...

do 6 ...
Rome ...

1. ...
Rei

Ang...
Fran...
Stokcy

Wojny...
Wojny...
Ryple

Ranga...
dobra do...
Anglii...
Wojny...

Wojny...
Wojny...
front

Wojny...
Wojny...

Na froncie zachodnim trzyma się przez cały rok 1917 odpornie *Hindenburg* (szef sztabu po Falkenhaynie) i jego zastępca gen. *Ludendorff*.

10. II - 22 marca 1918. Pokój w Brześciu Litewskim (początek 3. marca) z bolszewikami. Republika sowietów (rad żołnierskich i robotniczych) zrzeka się obszarów, zajętych przez państwa centralne, które natomiast uznają autonomję Ukrainy, rozszerzając ją kosztem Polski przez oderwanie od niej *Chełmszczyzny*. W odpowiedzi na to brygada legionów pod pułkownikiem *J. Hallerem* przechodzi pod Rarańczą na Ukrainę, by się połączyć z korpusem generała *Dowbor-Muśnickiego*. Krwawy epilog pod *Kaniowem*. *Hallerowi* udaje się przedostać się do Francji, gdzie obejmuje dowództwo nad formującą się tamże armją polską.

Pokój z Rumunją w Bukareszcie (maj). Rumunja, odcięta od sprzymierzeńców, odstępuje *Dobrudżę* i pas ziemi wzdłuż granicy siedmiogrodzkiej, nadto oddaje swe zasoby rolnicze i mineralne państwom centralnym.

Trzeci okres wojny (marzec-listopad 1918).

Wielka ofensywa Niemiec we Francji z dość znacznymi, ale nie decydującymi sukcesami (od marca do lipca). Niebezpieczeństwo, grożące od Niemców, zniewala koalicję do ustanowienia jednolitego naczelnego dowództwa, które dostaje się w ręce generała *Focha*.

3 czerwca 1918. Uchwała Wersalska. Anglja, Francja i Włochy oświadczają, że jednym z celów wojennych jest odbudowanie zjednoczonej i niepodległej Polski z dostępem do morza.

Nieudana próba ofensywy austriackiej na froncie włoskim nad *Piawą* (czerwiec).

Tymczasem przy wydatnej pomocy amerykańskiej gromadzi koalicja na froncie zachodnim olbrzymie masy wojsk, zaopatrzone w najnowsze rodzaje broni i środki techniczne (czołgi, samoloty, masy artylerji).

18 lipca początek wielkiej ofensywy koalicji pod dowództwem marszałka *Focha*. Pogrom państw centralnych. Mimo zacieklej obrony wojska niemieckie muszą się stopniowo wycofywać z zajętych terenów, ponosząc ogromne straty. Wojska sprzymierzonych zajmują wybrzeże belgijskie i wyrzucają nieprzyjaciela prawie zupełnie z Francji. Na południu załamuje się na Balkanie front bułgarsko-niemiecko-austriacki (wrzesień) i austriacki we Włoszech (październik), poczem Niemcy proszą o zawieszenie broni, godząc się na nadzwyczaj twarde warunki: wydanie ogromnej ilości materiału wojennego, taboru kolejowego i całej floty wojennej (11 listopada 1918). *Proklamacja republiki w Berlinie*, ucieczka Wilhelma II do Holandji, *rozpadnięcie się Austrii*, cesarz Karol chroni się do Szwajcarii.

Kongres zwycięskich państw w Paryżu celem ułożenia warunków pokojowych. Rada Najwyższa, w której zasiadają reprezentanci 5 głównych mocarstw (*Anglja, Francja, Stany Zjednoczone, Włochy i Japonja*), decyduje o wszystkich sprawach. Traktaty pokojowe z każdym z pobitych państw osobno.

1919 28 czerwca Traktat Wersalski z Niemcami.

Kontrahenci: z jednej strony 27 państw (wśród nich Polska), z drugiej Niemcy. Warunki: 1. Niemcy mają zapłacić *olbrzymie odszkodowanie za zniszczenia wojenne* (nie koszty wojenne!), idące w wiele dziesiątków miliardów marek, 2. tracą *Alzację i Lotaryngję* na rzecz Francji; 3. odstępują jej *zagłębienie węglowe nad Saarą* na lat 15 (poczem plebiscyt); 4. obwody *Eupen i Malmedy* Belgji; 5. północną część *Szlezwigu Danji*; 6. Polsce *Poznańskie* i część *Prus Zachodnich* z *dostępem do morza*, bez Gdańska, który zostaje wolnem miastem); 7. tracą *Kłajpedę* z obszarem (którym w r. 1923 zawładnęli Litwini) i 8. tracą wszystkie ko-

lonje zamorskie, które przechodzą pod zarząd poszczególnych państw koalicji.

- 10 września. **Traktat z Rzecząpospolitą Austriacką w St. Germain en Laye.** Na gruzach monarchji austriacko-węgierskiej powstaje **Republika Czesko-słowacka**, w której skład wchodzi *Czechy, Morawy, Śląsk Opawski, większa część Cieszyńskiego, drobne części Austrii Dolnej i Śląska Górnego, Słowaczyna z Bratysławą (Preszburgiem), części Spiższ i Orawy i Ruś zakarpacka.*

Republika Austriacka zatrzymuje obydwie *Austrie, Salzburg*, większą część *Styrji*, północny *Tyrol* po Brenner, zachodnią część *Karyntji* z *Celowcem*, nadto drobną część zachodnich *Węgier* (*Burgenland*).

Królestwu Jugosłowiańskiemu, złożonemu z *Czarnogóry i Serbji*, przypada południowa część *Styrji*, wschodnia część *Karyntji*, *Kraina, Dalmacja, Bośnia, Hercegowina, Horwacja, Sławonja* i część *Banatu*.

Włochy otrzymują *Tyrol południowy* (*Trydent*) i *Tyrol środkowy* niemiecki (*Bozen, Briksen*) aż po Brenner, *Triest* z *Gorycją* i znaczną częścią *Istrii*, *Zadar* i szereg wysp na morzu *Adriackiem*.

Miasto Rjeka (*Fiume*) tworzy osobne państwo.

Rumunja otrzymuje *Bukowinę, Siedmiogród*, część *Węgier wschodnich*, nadto zajmuje *Bessarabję*, dawniej prowincję rosyjską.

- 1919 27 października. **Traktat z Bułgarią w Neuilly sur Seine** uszczupla jej granice na korzyść *Jugosławji, Rumunji* i *Grecji*.

- 1920 **Traktat w Trianon** z *Węgrami* po stłumieniu rewolucji bolszewickiej zmusza *Węgry* do uznania postanowień traktatu w *St. Germain*.

- 10 sierpnia. **Turcja** zawiera pokój w *Sèvres*. *Sułtan Mehmed VI* godzi się na wszystkie warunki, ale *Kemal-Pasza* tworzy nowy rząd w *Angorze* i pozbawia *sultana* tronu. Kilkuletnie zamieszki, *Gre-*

cja występuje przeciw Turcji, ale ponosi (1922) 1923 klęskę. Zawarcie drugiego pokoju z Turcją w Lozannie. *Turcja* traci znaczną część swych krajów: *Cypr* i *Egipt* na rzecz Anglii, *Syrję* półn. na rzecz Francji, *Palestyna* staje się państwem żydowskim pod protektoratem Anglii, w dawnej *Arabji* powstają *samodzielne królestwa arabskie*.

Odbudowanie niepodległego państwa polskiego, zapowiedziane już podczas wojny przez wielkie mocarstwa, opiera się na **traktatach**. Na podstawie traktatu *Wersalskiego* z Niemcami przyznano Polsce przeważną część *Poznańskiego* i *Pomorza* (Prus Zachodnich), część *Prus Wschodnich* (Działdowo) i mały skrawek Śląska Średniego (kolej Leszno-Rawicz). Plebiscyt w Prusach Wschodnich (1920) wypada na niekorzyść Polski, wskutek czego Rada Najwyższa przyznaje te obszary Niemcom. Na *Górnym Śląsku* plebiscyt (1921) wypada w miastach na korzyść Niemców, po wsiach na korzyść Polaków. Dzięki powstaniom polskim (*Wojciech Korfanty*) Rada decyduje się na podział Górnego Śląska. Polska otrzymuje powiaty *rybnicki* i *pszczyński*, nadto części powiatów *wschodnich* z miastami *Katowice*, *Królewska Huta* i *Mysłowice*, wskutek czego przypada jej większa część *okręgu przemysłowego*. Zajęcie tych obszarów w lecie 1922.

Gdańsk z okręgiem uznany zostaje za *wolne miasto* pod opieką Ligi Narodów, ale włączony do polskiego obszaru celnego. Polska ma prawo korzystania z portu i reprezentacji zagranicznej Gdańska.

Równocześnie z traktatem Wersalskim podpisuje Polska traktat o mniejszościach narodowych i ich prawach.

Traktaty w St. Germain z Austrią i Trianon z Węgrami ustalają, że Polska ma zapłacić około 12 % długów przedwojennych austriackich, nadto razem z innemi krajami, dziedziczącemi po Austrii,

około 12% z sumy 1½ miljarda franków, przeznaczona na rzecz funduszu odszkodowań wojennych. Natomiast traktaty te nie decydują o losach obszarów polskich dawnej Austrii. Kwestję *Spisza, Orawy i Śląska Cieszyńskiego* rozstrzyga *Rada Najwyższa* (28 lipca 1920). Polska otrzymuje mniejszą część *Śląska Cieszyńskiego* (bez linii kolejowej Bogumin-Jabłonków, bez zagłębia Karwińskiego i blisko połowy miasta Cieszyna z dworcem kolejowym) i drobne części Spisza i Orawy.

Traktat w Rydze (marzec 1921) ustala *wschodnią granicę Polski*, która biegnie od *Dźwiny* w kierunku południowym do *Zbrucza i Dniestru*. *Wilno* odzyskuje dla Polski generał *Żeligowski* (październik 1920). *Traktat ryski* przesądza także kwestję *Galicji wschodniej*, która pierwotnie miała być przez 25 lat pod zarządem Polski, poczem miał się tam odbyć plebiscyt.

1923. Uznanie granic polskich przez mocarstwa europejskie.

Przymierze Polski z Francją (luty 1921) i *Rumunją* (marzec 1921).

Sejm ustawodawczy (1919—1922) porządkuje stosunki prawnopństwowe i uchwała demokrację. 1921 tyczną *konstytucję* (17 marca). Ciałami ustawodawczymi są *Sejm i Senat*, władzę wykonawczą posiada *Rada ministrów*, Państwo reprezentuje na zewnątrz *Prezydent*, wybierany przez *Sejm i Senat* (*Zgromadzenie Narodowe*) na 7 lat. Wybory posłów sejmowych i senatorów na podstawie powszechnego, tajnego, równego, bezpośredniego i stosunkowego prawa głosowania.

XXXII. Najważniejsze wypadki po ukończeniu wojny światowej.

Skutki wojny powszechnej: 1. *Oplakane stosunki gospodarcze* wskutek powszechnego zubożenia i przesilenia w wielkim przemyśle, który nie znajduje rynków zbytu na swoje wyroby; 2. *upa-*

dek rolnictwa z powodu braku sztucznych nawozów, sprzętu i maszyn rolniczych; 3. wielokrotne *powiększenie wydatków państwowych* wywołuje nieproporcjonalne podniesienie podatków, chociaż siła podatkowa ludności zmalała; 4. pokrywanie *deficytów budżetowych* drukiem banknotów bez pokrycia wywołuje t. zw. *inflację* i devaluację wielu walut europejskich; miernikiem wartości staje się dolar amerykański; 5. *niepomiaralny wzrost demoralizacji i czynników rozkładowych*, ujawniających się przede wszystkim w zaniku poszanowania uczciwej pracy; 6. ogólne niezadowolenie stwarza wśród szerokich warstw ludności podatne *podłoże dla idei wywrotowych* rosyjskiego *bolszewizmu* zagrażającego zniszczeniem całej nowoczesnej kulturze.

Podjęmowane z inicjatywy Lloyda George'a próby opracowania planu gospodarczej odbudowy Europy (konferencja w Cannes, Genui, Hadze 1922) pozostają bez skutku.

Stany Zjednoczone A. P. zwołują konferencję do Waszyngtonu (1921) celem przeprowadzenia ogólnego *rozbrojenia*. *Rozbrojeniu* na lądzie sprzeciwia się Francja ze względu na Niemcy. Jednak *Anglja, Francja, Stany Zjednoczone, Japonja* zawierają na lat 10 umowę, według której spory między dwoma mocarstwami mają być załatwiane polubownie lub w drodze arbitrażu. Stosunek flot Anglii, Stanów Zjednoczonych i Japonji i budowy okrętów wojennych ma się przedstawiać jak 5 : 5 : 3.

Poszczególne państwa. *W. Brytanja, Irlandji* przyznaje parlament prawa dominjum angielskiego (1922). Ostatecznie Anglja przekształca się właściwie na związek państw, skoro konferencja premierów imperjum brytyjskiego uznaje wszystkie dominja za zupełnie samodzielne i równe co do praw i obowiązków organizacje polityczne (1926).

Francja. Największą troską Francji jest *wyegzekwowanie odszkodowań od Niemiec* za zniszczenia wojenne. Celem wymuszenia odszkodowań jest Francja wraz z Belgją zniewolona zająć zagłębie rzeki *Rury* (1923). Bierny opór Niemców w zajętych obszarach. Cały szereg bezowocnych rokowań.

Niemcy. Po zaprowadzeniu rządów republikańskich formalna wojna domowa między komunistami (spartakowcami) a nacjonalistami. *Ebert*, później *Hindenburg* prezydentami Niemiec. Bezustanne *starania Niemców* w celu doprowadzenia do *rewizji traktatu Wersalskiego*. Zbliżenie się do Rosji bolszewickiej (traktat w *Rapallo* 1922). *Konferencja londyńska* (1924) przyznaje im korzystne warunki spłat odszkodowań według planu rzeczoznawcy amerykańskiego *Daves'a*, a wkrótce potem konferencja w *Locarno* (1925) umożliwia im przyjęcie do *Ligi Narodów* i zapewnia stałe miejsce w Radzie. Wzamian za to Niemcy ponownie zobowiązują się, że nie będą dążyć do zmiany swych granic zachodnich (gwarancyjny pakt reński).

Czechosłowacja zawiera sojusz z *Jugosławją* (1920), a w 2 lata później także z *Rumunją*. Te trzy państwa tworzą t. zw. *małą koalicję* (1922), której zadaniem jest utrzymanie porządku rzeczy, jaki się w Europie środkowej po wojnie wytworzył.

Austria Niemiecka, gospodarczo b. słaba z powodu utraty dawnych rynków zbytu na swe wyroby, dąży do połączenia się z Niemcami (*Anschluß*), czemu się jednakże sprzeciwia tak mała koalicja, jak i wielkie mocarstwa.

Węgry, terytorjalnie niesłychanie obcięte i zepchnięte do stopnia małego państwa, dążą wszelkimi siłami do rewizji traktatu w *Trianon*, jak dotąd bezskutecznie.

Rosja. Po rozbiciu armij kontrrewolucyjnych wszystkie republiki zlewają się w jedną całość

(Związek Zjednoczonych Socjalistycznych Republik). Tylko zachodnie prowincje byłego carstwa są niezawisłe (*Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandja*). Od śmierci *Lenina* (1924) ustrój sowiecki ulega stopniowym przeobrażeniom w miarę, jak jego tezy okazują się niewykonalnymi.

Prześladowanie Kościoła i wogóle wszystkich wyznań religijnych. Organizowanie kół t. zw. „bezbożników“. Komunizacja przymusowa wsi i wywłaszczanie chłopów rosyjskich (kułaków).

Włochy. Prawie bezkrwawy zamach *Benita Mussoliniego*, przywódcy faszystów (od fascies == pręty, które nosili w starożytnym Rzymie liktorowie). Reorganizacja parlamentu, władza prawodawcza i wykonawcza przechodzi w ręce faszystów. Ład i porządek w administracji i skarbowości, pomyślny rozwój stosunków społecznych, politycznych i gospodarczych.

W Hiszpanji rozruchy rewolucyjne, wywołane przez koła wojskowe. Dyktatura *Primo de Rivery*. Koniec tej dyktatury (1930), ustąpienie *Primo de Rivery*.

Polska. Wybory do Sejmu i Senatu (listopad 1922) w myśl postanowień konstytucji. Z wyborów wchodzi do obydwóch ciał ustawodawczych przedstawiciele najrozmaitszych kierunków politycznych, z których żaden nie uzyskał większości, co zgóry bardzo utrudnia owocną pracę.

Pierwszy wybrany przez Zgromadzenie Narodowe (Sejm i Senat) prezydent Rzeczypospolitej *Gabrjel Narutowicz* pada ofiarą zamachu wkrótce po objęciu stanowiska (grudzień).

Wybór na jego miejsce prof. *Stanisława Wojciechowskiego* (grudzień).

Działalność drugiego sejmu (pierwszego zwyżajnego, 1922—1927) w różnych kierunkach; ostateczne załatwienie reformy rolnej (1925), zawarcie konkordatu (umowy) ze Stolicą Apostolską w sprawach kościelnych (1925), porządkowanie

stosunków gospodarczych i skarbowych przy współpracy całej ludności nad ekonomiczną odbudową kraju.

W miejsce zdevaluowanej zupełnie marki polskiej zaprowadza Polska walutę złotową w parytecie franka szwajcarskiego (*Wł. Grabski* — 1 maja 1924). Nagłe przejście do waluty stałej odbija się początkowo ujemnie na życiu gospodarczym; osłabienie wywozu, liczne zastępy bezrobotnych, nadwyżka przywozu nad wywozem. Załamanie się złotego po 14 miesiącach. T. zw. ustawa sanacyjna ma przywrócić równowagę budżetową (grudzień 1925).

1926 Przewrót majowy (12—15 maja). Prezydent Rzeczypospolitej *Stan. Wojciechowski* ustępuje, jak również prezes Rady Ministrów *Wincenty Witos*. Na czele państwa staje prof. dr. *Ignacy Mościcki* jako prezydent, na czele rządu marszałek *Józef Piłsudski* jako prezes Rady Ministrów i minister spraw wojskowych. Dążności nowego rządu celem zabezpieczenia Państwa nazewnątrz, a wewnątrz zapewnienia mu pomyślnego rozwoju gospodarczego. Stabilizacja złotego.

Naprężone stosunki z *Litwą*, która od czasu zajęcia Wilna uważa się za będącą z nią na stopie wojennej. Konferencja w *Genewie* 1927 (interwencja marszałka J. Piłsudskiego) zmusza jednak премьера litewskiego *Waldemarasa* do oświadczenia, że Litwa wyrzeka się proklamowanego stanu wojennego. Podjęte rokowania celem wprowadzenia normalnych stosunków do tej chwili nie dały zadowalającego wyniku.

Rozwiązanie pierwszego zwyczajnego Sejmu 1928 (listopad). Wybory do drugiego zwyczajnego Sejmu i Senatu (marzec). Liczba stronnictw, w porównaniu z r. 1922, znacznie się zwiększyła, żadne z nich nie zdobyło większości.

1929 11 lutego układ laterański między Stolicą Apostolską a rządem włoskim (*Mussolini*). Rząd wło-

ski godzi się na utworzenie z Watykanu, kościoła św. Piotra i najbliższej okolicy Rzymu suwerennego państewka pod rządami każdorazowego papieża (*Miasto Watykan, Città del Vaticano*) i płaci odszkodowanie pieniężne (2 miljardy lirów), wzamian za co papież Pius XI uznaje zjednoczenie Włoch. W ten sposób ustają nienormalne stosunki, panujące między Stolicą Apostolską a rządem włoskim od blisko 60 lat wskutek zagarnięcia Państwa Kościelnego (1870).

Trudności z Niemcami, pragnącymi się uchylić od spełnienia zobowiązań wskutek przegranej wojny. *Nowy plan* spłaty odszkodowań *Younga*, znacznie korzystniejszy dla Niemiec od poprzedniego planu *Daves'a*. Francja decyduje się na zupełną ewakuację Nadrenji przed 30 czerwca 1930, o ile Niemcy zobowiązania swoje spełnią.

Konferencja w sprawie reparacyj niemieckich w *Hadze*.

Niebezpieczeństwo dla Polski, gdyż jej granice zachodnie nie są równocześnie należycie zabezpieczone.

1930. *Konferencja mocarstw morskich w Londynie*, której celem jest ograniczenie zbrojeń na morzu.

Zawarcie polsko-niemieckiego traktatu handlowego.

Przegląd treści części III.

	Str.
Podział historii nowożytnej	139

OKRES I.

Czasy odkryć, odrodzenia, reformacji i wojen religijnych .	139
I. Nowe światy, odkrycie Ameryki i drogi morskiej do Indyj	139
II. Upadek niepodległości Włoch. Szczyt rozkwitu odrodzenia włoskiego	140
III. Odrodzenie w Niemczech i początki reformacji. Luter	142
IV. Potęga domu habsburskiego i jej wrogowie. Walka Karola V z Francją, Turkami i protestantami .	144
V. Odrodzenie i reformacja w Skandynawji, Anglii, i Francji. Kalwin	148
VI. Odrodzenie i reformacja na wschodzie Europy. Węgry, Polska, Moskwa i Turcy	150
VII. Reformy w Kościele katolickim. Zakon jezuitów. Sobór trydencki	152
VIII. Przewaga Hiszpanji i wojny religijne w Europie zachodniej	153
IX. Walka o Inflanty. Przewaga katolicyzmu w północno-wschodniej Europie	158
X. Wojna trzydziestoletnia	161
A) Wojna o Czechy i Palatynat	162
B) Wojna duńska	163
C) Wojna szwedzka	164
D) Wojna szwedzko-francuska	165
XI. Rewolucja purytańska w Anglii. Absolutyzm królewski we Francji	166
XII. Przewaga Szwecji na północy. Walka o Ukrainę. Kozaczyzna	169

OKRES II.

	Str.
Czasy absolutyzmu, nacjonalizmu i równowagi politycznej	173
XIII. Rozkwit absolutyzmu i przewaga Francji za Ludwika XIV	173
XIV. Upadek potęgi tureckiej	175
XV. Stuartowie w Anglii. Upadek przewagi Ludwika XIV w Europie. Rozbiór monarchji hiszpańskiej	177
XVI. Upadek Szwecji i przewaga Rosji na Wschodzie. Piotr Wielki	181
XVII. Równowaga europejska i parlamentaryzm angielski	184
XVIII. Wzrost Prus i przewaga kolonialna Anglii. Fryderyk Wielki i Pitt starszy	186
XIX. Racjonalizm filozoficzny i światły absolutyzm. Rozbiór Polski i powstanie Stanów Zjedn. A. P.	189

OKRES III.

Czasy rewolucyj i walk narodowych, politycznych, społecznych i kolonialnych	195
XX. Wielka rewolucja i upadek monarchji we Francji	195
XXI. Rzeczpospolita francuska w walce z koalicją państw europejskich. Ostatnie rozbiory Polski i zagłada Wenecji	200
XXII. Napoleon Wielki, jego potęga i upadek	205
XXIII. Restauracja i romantyzm	212
XXIV. Rozwój przemysłu i mieszczaństwa. Rewolucja we Francji, Belgji i Polsce	214
XXV. Rok 1848 i pochód rewolucji po Europie	217
XXVI. Zjednoczenie Włoch i Niemiec. Wojna rosyjsko-turecka i kongres berliński	220
XXVII. Państwa europejskie w czasie zbrojnego pokoju .	226
XXVIII. Polityka kolonialna mocarstw europejskich i walki ich poza Europą	231
XXIX. Polska po powstaniu styczniowym	238
XXX. Przed wielką wojną powszechną	244
XXXI. Wielka wojna powszechna	246
XXXII. Skutki wojny światowej i najważniejsze wypadki czasów ostatnich	256

DODATEK.

Tablice chronologiczne panujących.

Niemieccy królowie i cesarze.

843—911 Karolingowie.	1198—1215 Otton IV Brunśw.
843—876 Ludwik Niem.	1212—1250 Fryderyk II.
876—899 Arnulf Karynt.	1250—1254 Konrad IV.
899—911 Ludwik Dziecię.	
911—918 Konrad I Frank.	1247—1256 Wilhelm z Hol.
919—1024 Sasi.	1256—1273 Interregnum.
919—936 Henryk I.	1273—1347 różne dynastje.
936—973 Otton I.	1273—1291 Rudolf I Habsb.
973—983 Otton II.	1292—1298 Adolf Nassauski.
983—1002 Otton III.	1298—1308 Albrecht I Austr.
1002—1024 Henryk II.	1308—1313 Henryk VII Luks.
1024—1125 Frankowie saliccy.	1314—1347 Ludwik Baw.
1024—1039 Konrad II.	1347—1437 Luksemburgowie.
1039—1056 Henryk III.	1347—1378 Karol IV.
1056—1106 Henryk IV.	1378—1400 Wacław.
1106—1125 Henryk V.	
1125—1137 Lotar Saski.	1400—1410 Ruprecht z Palat.
1138—1254 Hohensztaufowie.	1410—1437 Zygmunt.
1138—1152 Konrad III.	1438—1740 Habsburgowie.
1152—1190 Fryderyk I Rudo- brody.	1438—1439 Albrecht II.
1190—1197 Henryk VI.	1440—1493 Fryderyk III.
1198—1208 Filip Szwabski.	1493—1519 Maksymiljan I.
	1519—1556 Karol V.

1556—1564 Ferdynand I.
 1564—1576 Maksymiljan II.
 1576—1612 Rudolf II.
 1612—1619 Maciej.
 1619—1637 Ferdynand II.
 1637—1657 Ferdynand III.
 1658—1705 Leopold I.
 1705—1711 Józef I.
 1711—1740 Karol VI.

1742—1745 Karol VII Baw.

1745—1806 cesarze habsbursko-
 lotaryńscy.

1745—1765 Franciszek I.
 1765—1790 Józef II.
 1790—1792 Leopold II.
 1792—1806 Franciszek II.

1871—1918 Hohenzollernowie.

1871—1888 Wilhelm I.
 1888— Fryderyk III.
 1888—1918 Wilhelm II.

Brandenburgja-Prusy.

1134—1320 margrabiowie
 askańscy.

Albrecht Niedźwiedz.

1220—1266 Jan I i Otton III.
 1309—1319 Waldemar.

1324—1373 margrabiowie ba-
 warscy.

Ludwik I, Ludwik Rzym.
 i Otton.

1373—1415 margrab. luksem-
 burscy.

1373—1378 Karol IV za syna
 Wacława.

1378—1388 Zygmunt, drugi syn
 K.

1388—1411 Jobst z Moraw.

1411 Fryderyk Hohenzollern
 namiestnikiem.

1415—1701 elektorowie z dyn.
 Hohenzollernów.

1415—1440 Fryderyk I.

1440—1470 Fryderyk II.

1470—1486 Albrecht (Achilles).

1486—1499 Jan.

1499—1535 Joachim I.

1535—1571 Joachim II.

1571—1598 Jan Jerzy.

1598—1608 Joachim Fryderyk.

1608—1619 Jan Zygmunt.

1619—1640 Jerzy Wilhelm.

1640—1688 Fryderyk Wilhelm
 w. e. (d. große Kurfürst).

1688—1713 Fryderyk III.

1701—1918 królowie pruscy.

1701—1713 Fryderyk III jako
 król Fryderyk I.

1713—1740 Fryderyk Wilh. I.

1740—1786 Fryderyk II. W.

1786—1797 Fryderyk Wilh. II.

1797—1840 Fryderyk Wilh. III

1840—1861 Fryderyk Wilh. IV..

1861—1888 Wilhelm I.

1888— Fryderyk III.

1888—1918 Wilhelm II.

Bawarja.

Od 1180 Wittelsbachowie
 do 1623 książęta.

1623—1806 elektorowie (od
 1777 boczne linje).

Od 1806 królowie.

1806—1825 Maksymiljan I.

1825—1848 Ludwik I.

1848—1864 Maksymiljan II.

1864—1886 Ludwik II (regent
 Luitpold).

1886—1918 Ludwik III.

Wirtembergja.

Od 1134 hrabiowie.

„ 1495 książęta.

„ 1806 królowie.

1806—1816 Fryderyk I.

1816—1864 Wilhelm I.

1864—1891 Karol I.

od 1891 Wilhelm II.

Saksonja.

Od 1089 Wettynowie.
do 1423 margrabiowie.
1423—1806 elektorowie.
Od 1806 królowie.
1806—1827 Fryderyk Aug. I.
1827—1836 Antoni.
1836—1854 Fryderyk Aug. II.
1854—1873 Jan.
1873—1902 Albert.
1902—1904 Jerzy.
Od 1904 Fryderyk August III.

Austria.

1740—1780 Marja Teresa.
1780—1790 Józef II.
1790—1792 Leopold II.
1792 (1806) — 1835 Franciszek I.
1835—1848 Ferdynand I.
1848—1916 Franciszek Józ. I.
1916—1918 Karol I.

Włochy.

Książęta sabaudzcy.
Od 1720 królowie sardyńscy.
Od 1861 królowie włoscy.
1861—1878 Wiktor Eman. II.
1878—1900 Humbert.
Od 1900 Wiktor Emanuel III.

Francja.

843—987 Karolingowie.
987—1328 Kapetyngowie.
1328—1589 Walezjusze.
1589—1792 Burbonowie.
1589—1610 Henryk IV.
1610—1643 Ludwik XIII.
1643—1715 Ludwik XIV.
1715—1774 Ludwik XV.
1774—1792 Ludwik XVI.
1792—1804 republika I

1804—1814 Napoleon I W.
cesarz.
1814—1848 Burbonowie (ponownie).
1814—1824 Ludwik XVIII.
1824—1830 Karol X.
1830—1848 Ludwik Filip.
1848—1852 republika II.
1852—1870 Napoleon III ces.
Od 1870 republika III.

Anglia.

827—1066 Anglosasi.
1066—1154 Normanowie.
1154—1399 dyn. Anjou Plantagenet.
1399—1485 dyn. Lancaster-York.
1485—1603 dyn. Tudor.
1558—1603 Elżbieta.
1603—1714 Stuartowie.
1603—1625 Jakób I.
1625—1649 Karol I.

1649—1660 republika.

1653—1658 Cromwell.

1660—1685 Karol II.
1685—1688 Jakób II.
1689—1702 Wilhelm III.
1702—1714 Anna.
1714—1901 dyn. hanowerska.
1714—1727 Jerzy I.
1727—1760 Jerzy II.
1760—1820 Jerzy III.
1820—1830 Jerzy IV.
1830—1837 Wilhelm IV.
1837—1901 Wiktorja.

1901—1910 Edward VII.
Koburg.
Od 1910 Jerzy V.

Rosja.

862—1598 Rurykowie.

1613—1762 Romanowowie.
1689—1725 Piotr I Wielki.
1725—1727 Katarzyna I.
1727—1730 Piotr II.
1730—1740 Anna.
1740—1741 Iwan VI.
1741—1762 Elżbieta.

Od 1762 dyn. Holstein-Gottorp

1762 Piotr III.
1762—1796 Katarzyna II.
1796—1801 Paweł.
1801—1825 Aleksander I.
1825—1855 Mikołaj I.
1855—1881 Aleksander II.
1881—1894 Aleksander III.
1894—1917 Mikołaj II.

Polska.

963—1370 Piastowie.
1370—1386 dom andegawęński
1370—1382 Ludwik Węg.
1382—1384 bezkrólewie.
1384—1386 Jadwiga.
1386—1572 Jagiellonowie.
1386—1434 Władysław II Jagiełło.

1434—1444 Władysław III Warneńczyk.

1444—1437 bezkrólewie.

1447—1492 Kazimierz IV Jagiellończyk.

1492—1501 Jan Olbracht.

1501—1506 Aleksander.

1506—1548 Zygmunt I Stary.

1548—1572 Zygmunt II August.

1572—1573 bezkrólewie.

1573—1795 królowie elekcyjni.

1573—1574 Henryk Walezy.

1574—1576 bezkrólewie.

1576—1586 Stefan Batory.

1586—1587 bezkrólewie.

1587—1668 Wazowie.

1587—1632 Zygmunt III Waza.

1632—1648 Władysław IV.

1648—1668 Jan II Kazimierz.

1668—1669 bezkrólewie.

1669—1672 Michał Wiśniowiecki.

1674—1696 Jan III Sobieski.

1696—1697 bezkrólewie.

1697—1763 Sasi.

1697—1733 August II Mocny.

(1704—1709) Stanisław Leszczyński.

1733—1763 August III.

1764—1795 Stanisław August Poniatowski.

Skorowidz.

A.

Abbasydzi 80.
 Abdul Abbas 80.
 Abraham 8.
 Abydos 25.
 Achajowie 12.
 Adolf Nassauski 38, 48.
 Adrianopol 67, 126, 214.
 Aëcjusz 69.
 Agatokles 42.
 Agesilaos 26.
 Agrarne ustawy 38, 48.
 Agryppa 56, 57.
 Agryppina 53.
 Alamanowie 64, 65, 68.
 Alanowie 68.
 Alaryk 68.
 Alba ks. 155.
 Albigenowie 104.
 Alboin 77.
 Albrecht I 117.
 Albrecht II 130.
 Albrecht ces. 126.
 Aleksander, król mac. 28.
 — Wielki mac. 12, 29, 30.
 — I car r. 207, 210.
 — II car r. 220.
 — III car r. 230, 239.
 — III pap. 99.
 — IV pap. 140.
 — Severus 64.
 Aleksandrja 31, 54.
 Aleksiej 171.
 Alfons XIII kr. h. 231.
 Alfred W. 85.

Alkibiades 24, 25.
 Alkmeonidzi 16.
 Alkuin 83.
 Altmark 161.
 Altranstädt 182.
 Amerigo Vespucci 139.
 Ameryka odkr. 132.
 Amfiktjonje 18.
 Amfipolis 24, 28.
 Amfissa 29.
 Amiens pok. 206.
 Ancus Marcius 34.
 Andegaweńska dyn.
 — w Neapolu 105.
 — na Węgrzech 119.
 Andruszów 173.
 Andrzej, król węg. 107.
 Anglowie 68.
 Anglikański kościół 148, 149.
 Anna Boleyn 149.
 — Ang. 180.
 — Ros. 185.
 Antalkidas pok. 26.
 Antigonos 30, 31.
 Antjoch W. 45.
 Antonjusz M. 55—56.
 Antoninus Pius 63.
 Antypater 30.
 Apjusz Klaudjusz d. 37.
 — — c. 39.
 Aquae Sextiae 50.
 Akwilea 69.
 Arabowie 79—81.
 Arausio 49.
 Arbela 30.
 Archealos 28.
 Areopag 16.

Arkadiusz 68.
 Arjowist 53.
 Arminjusz 59.
 Arnulf c. 85.
 Arpadowie 115.
 Artafernes 20.
 Artakserkses I, II, III 12.
 Artemission 20.
 Arystofanes 23, 24.
 Arystoteles 27, 81.
 Aspern 209.
 Assyrja 7.
 Assur 7.
 Ataulf 68.
 Ateny 15, 20—28 i d.
 Attalidzi 31, 45.
 Attyla 68.
 Auerstädt 207.
 Augsburg 145.
 Augsburski sejm i pokój rel.
 147.
 August II, kr. pol. 181.
 August III, kr. pol. 191.
 August Oktawjan ces. 57—59.
 Augustyn św. 67.
 Aureljan 65.
 Auskulum 40.
 Austerlitz 207.
 Austrazja 76, 77.
 Awarowie 87.
 Avinjon 116.
 Azincourt 124.
 Azja prow. rz. 53.

B.

Babenbergowie 91.
 Babilon 7.
 Babilonja 7.
 Baktrja 30.
 Baldwin 95, 96.
 Bar konfed. barska 192.
 Bartłomiej św. noc 156.
 Bastyla 196.
 Batory Stefan 159.
 Bazyleja 202.
 Bazylejsko-flor. sobór 125.
 Bazyli 67.
 Bazylianie 67.
 Belgja rewol. 215.

Belizarjusz 77, 78.
 Belle-Alliace 212.
 Benedykt z N. 77.
 Benewent 41.
 Beresteczko 170.
 Berezyna 210.
 Berlin kongres. 226.
 — rewolucja 218.
 Bernard z Clairvaux 96.
 Bernard Weim. 165.
 Bessus 30.
 Biała Góra 163.
 Bibrakte 53.
 Biron 185.
 Bismarck 222 i d.
 Blücher 207, 212.
 Boccaccio 129.
 Boëmund z Tar. 95.
 Boileau 174.
 Bolesław Chrobry 88.
 — Krzywousty 97.
 — Śmiały 94.
 Bonaparte Napoleon 203 i d.
 Bonifacy św. 81.
 — VIII pap. 115.
 Borodino 210.
 Bossuet 174.
 Bovianum 39.
 Bożywoj 87.
 Brahmanizm 10.
 Bramante 141.
 Bratisława 207.
 Brazylja 140.
 Brennus 38.
 Bretigny 123.
 Brytanik 60.
 Brundisium 56.
 Brutus M. J. 55.
 Brześć Litewski unja 161.
 Buddaizm 10.
 Budziszyn 88.
 Bulla Złota 120.
 Buonarotti M. Anioł 141.
 Burgundja ks. 77.
 — król. 84.

C (K, CH, CZ).

Cabral 140.
 Caecilius Met. 47.

Caesar C. Jul. 53—55, 57.
 Calais 124.
 Calderon de la Barca 169.
 Caligula 59, 60.
 Cambray 144.
 Camillus 37.
 Campo Formio 203.
 Cannae 44.
 Canning 215.
 Canossa 93.
 Canterbury 77.
 Canuleius 37.
 Capna 44.
 Caracalla 64.
 Carrhae 54.
 Cateau Cambr. 155.
 Catilina 53.
 Cato 46, 47.
 Catullus 56.
 Cavour 221.
 Cecora 169.
 Centurje 35.
 Cenzura rzymska 37.
 Celurariusz 93.
 Chaldea 7.
 Chalifowie 80, 81.
 Chalons-sur-Marne 68.
 Cheb 165.
 Cheronea 29, 51.
 Cheruskowie 59.
 Chiny nowoczesne 234—236.
 Chlorus C. 65.
 Chlotar 77.
 Chłopicki 208, 215.
 Chłopska wojna 145.
 Chmielnicki 170.
 Chocim 169.
 Chodkiewicz 161, 169.
 Cieszyn pokój 193.
 Colbert 174.
 Comitia centuriata 35, 48.
 — curiata 33, 35.
 — tributa 37.
 Corneille 169, 170.
 Cortez 140.
 Cresy 123.
 Cromwell Ol. 167.
 Cyseron 53, 56.

Cylicja 53.
 Cymbrowie 49, 50.
 Cyrus młodszy 26.
 — starszy 11.
 Cysalpińska Republika 206.
 Cyryl św. 86.
 Czarniecki 172.
 Czartoryscy 192 i d.
 Częstochowa 172.
 Czteroletni sejm 194.

D.

Dąbrowski H. 203.
 Dacja 62, 65.
 Damski pokój 144.
 Dante 128.
 Darjusz I 11.
 — II 12.
 — III 29.
 Dawid 8.
 Decemwirowie 36, 37.
 Decjusz cesarz 64.
 Dekeleja 25.
 Delos 21.
 Delfy 18, 28.
 Demokryt 23.
 Demostenes 28.
 Dewolucje 174, 175, 178.
 Dezyderjusz 82.
 Diadochowie 31.
 Diaz Bartł. 130.
 Diego Almagro 140.
 Diodor 58.
 Dioklecjan 65, 66.
 Dionizjusz I, II 26, 42.
 Dionizjusz z Hal. 58.
 Dobrej Nadziei Przylądek 130.
 Domicjan ces. 61.
 Dominikanie 101.
 Domowe wojny:
 amerykańskie 237,
 angielskie 130, 167.
 francuskie 123, 155, 156,
 196, 196—201.
 rzymskie 48—56.
 Dorycki styl 19.
 Doryczycy 12.
 Drakon 16.

Drepana 42.
 Drezno pok. 187.
 Druzus 59.
 Duilius 42.
 Dumouriez 201.
 Duńska wojna 163, 222.
 Düppel szanice 223.
 Dymitr Samozwaniec 161.
 Dyrektorjat we Fr. 203.
 Dyrrhachium 54.
 Dziewica Orleańska 124.

E.

Edessa 95, 96.
 Edykt medjolański 66.
 — nantejski 155, 178.
 Edylowie 38.
 Edward kr. ang. I, III 122, 123.
 — IV i V 130.
 — VII 227.
 Eftaltes 21.
 Egackie wyspy 42.
 Eger (Cheb) 165.
 Egmont 155.
 Eknomos 42.
 Elagabal 64.
 Elba 211.
 Elektorowie 117, 120, 121.
 Elżbieta król. ang. 157.
 Emilius Paulus 44.
 Ennius 46.
 Entente 227.
 Eolowie 12.
 Epaminondas 27.
 Epikur 31.
 Erazm z Rotterdamu 143.
 Eryx 42.
 Eschilos 23.
 Eschines 28.
 Estonja 160.
 Etrurja 32.
 Etruskowie 32, 35.
 Eugenjusz Sabaudzki 177 i d.
 Euklides 31.
 Eupatrydzi 16.
 Eurybjades 20.
 Eurypides 23.
 Eurymedon 21.

F.

Fabjowie 36.
 Fabius Cunctator 43.
 Fabrycjusz 40.
 Farnaces 54.
 Farsalos 54.
 Fehrbellin 175.
 Fenelon 174.
 Fenicjanie 8.
 Ferdynand I. c. 147.
 — II 163.
 — III 165.
 — Kat. 130.
 — Bułg. 231.
 Feudalny system 85.
 Fidjusz 23.
 Filip II Maced. 28.
 — V 31, 44.
 — Szwab. 102.
 — II kr. franc. 101.
 — IV Piękny 115.
 — II kr. hiszp. 153—157.
 — V kr. hiszp. 179.
 — Burg. 124.
 — Heski 145.
 — ks. Orl. 184.
 Filippi 56.
 Flaminjusz 43.
 Flamininus 45.
 Flawjusz 60, 61.
 Florencja — unja 126.
 Fokejczycy 18, 28.
 Fokjon 28.
 Fontainbleau 211.
 Franciszek I ces. austr. 207.
 — I ces. niem. 188.
 — II ces. niem. 206.
 — I król franc. 141.
 — Józef I ces. austr.
 219 i d.
 — Lot. 188.
 Franciszkanie 104.
 Frankowie 68, 64, 76.
 Frankfurt n. M. 219.
 Frankońscy ces. 91 i d.
 Fryderyk I ces. 98—101.
 — II 104, 105.
 — III 130.

- Fryderyk el. brand. 171, 186.
 — I kr. prus. 186.
 — II W. kr. pruski 187,
 191.
 — Wilh. I 186.
 — — II 193.
 — — III. 204.
 — — IV. 218.
 — — IV kr. duń. 181.
 Fyle 16, 17.

G.

- Galatowie 53.
 Galba S. 60.
 Galerjusz 65, 66.
 Gallen St. 83.
 Gallowie 38.
 Galja przedalpejska 43.
 — zaalpejska 53.
 Gambetta 224.
 Garibaldi 221.
 Gaugamela 30.
 Gedeon 8.
 Gelimer 77.
 Genzeryk 68, 69.
 Germanowie 59.
 Germańskie państwa 75, 76.
 Germanik 59.
 Glaucia 50.
 Gotowie 64—67.
 Gotfryd z Bouillon 95.
 Grakchowie 48, 49.
 Granada 130.
 Granik 29.
 Granvella 154.
 Gravelotte 224.
 Greckie powstanie 214.
 Grecki Kościół 93.
 Grzegorz I W., pap. 77.
 — VII pap. 93.
 — IX pap. 104.
 Grochów 215.
 Grunwald 122.
 Guisowie 155 i d.
 Gustaw I Waza 118.
 — II Adolf 164.

H.

- Habsburgowie 117, 125—180.
 Hadrjan ces. 62.
 Hamilkar 42.
 Hamurabi 7.
 Hanza 113 i d.
 Harmodios 17.
 Harun-al-Raszyd 81.
 Hausmayer 77.
 Hedźra 79.
 Hegemonja Aten 22, Sparty
 26—27.
 Helena wyspa św. 212.
 Hellenizm 29—31.
 Hellenowie 12.
 Helwecka Rep. 204.
 Henryk I ces. niem. 89.
 — II ces. niem. 91.
 — III—V ces. n. 92—95.
 — VI ces. niem. 102.
 — VII ces. n. 118.
 — I—III król ang. 100,
 101, 110.
 — VII król ang. 148.
 — VIII kr. ang. 148.
 — II król franc. 149.
 — Brod. 107.
 — Pobożny 108.
 Heraklea 40.
 Hermokopidów proces 25.
 Herodot 23.
 Hieron 42.
 Hieronim św. 67.
 Hipparch 17.
 Hippjasz 17.
 Hohenszaufowie 97—105.
 Hohenzollernowie 151 i d.
 Homer 19.
 Honorjusz 68.
 Horacy 58.
 Horda Złota 132.
 Hozjusz 152.
 Hubertusburg 189.
 Humanieści 128, 129, 143.
 Humbert 230.
 Hunnowie 67.
 Hunyady 132.
 Hus 125.

Husyci 125 i d.
Hyksosi 6.

I.

Ignacy z Loyoli 146.
Igrzyska greckie 18.
Ilderda 54.
Indje Wschodnie 140.
Indowie 10.
Inflanty 158.
Innocenty III pap. 101, 102.
Interregnum w N. 106, 116.
Issos, 29.
Italikowie 32.
Iwan III car 132.
— IV car 158.
Izabella kr. Kast. 130.
Izrael 9.
Izraelici 8.

J.

Jadwiga 122.
Jagiellonowie 122 i d.
Jagiello Władysław 122.
Jakób I król ang. 166.
— II król ang. 178.
Jakobini 198.
Jan Luks. kr. czeski 119.
— II król franc. 123.
— bez Ziemi kr. ang. 103.
— Kazimierz kr. pol. 170.
— III Sobieski kr. polski 176.
— Hunyady 127, 132.
Jerzy I kr. ang. 184.
— z Podiebradu 131.
Joanna d' Arc 124.
Joannici 96.
Jończycy 12.
Józef I ces. 179.
— II ces. 193.
Juan d' Austrija 154.
Juda 9.
Jugurta 49.
Julja 57.
Juljan Ap. ces. 67.
Juljusz II pap. 142.
Justynjan 78.
Juwenal 62.

K.

Kabral 140.
Kadmea 27.
Kairo 6.
Kalendarz 55.
Kalwin 149.
Kambyzes 7, 11.
Kamillus Fur. 37, 38.
Kanaan 8.
Kanne 44.
Kanut W. 86.
Kapadocja 53.
Kapet Hugon 85.
Kapetyngowie 85, 116.
Kapua 39.
Karakalla 64.
Karchemysz 7.
Karol Gruby 84.
— Wielki 82, 83.
— Martel 80, 81.
— IV Luks. ces. 120.
— V Habsb. 144 i d.
— VI Habsb. 180.
— I król ang. 166.
— II król ang. 177.
— VII król franc. 124, 129.
— VIII kr. franc. 140.
— X kr. franc. 213, 215.
— IX król szwedzki 171.
— XII kr. szw. 181.
— II król hiszp. 179.
— Albert kr. sard. 218.
— Anjou 105, 115.
— Śmiały Burg. 130.
— Robert kr. węg. 115, 119.
Karolingowie w N. 81—85.
Karłowice pok. 177.
Karlsbad konf. 213.
Kartagina 10, 41—46.
Kartezjusz 169.
Katalońskie pola 68.
Katarzyna I car. ros. 185.
— II car. ros. 189, 191.
Katon 46.
Katullus 56.
Katylinia 53.
Kaudyński wąwoz 39.
Kazimierz Jagiellończyk 131.
— Wielki 120.

Kimon 21.
 Kircholm 161.
 Klaudjusz 60, 65.
 Klemens V pap. 116.
 — VIII pap. 161.
 Kleon 24.
 Kleopatra 54, 56.
 Kliszów 181.
 Klodjusz 54.
 Klodwig 76.
 Knidos 26.
 Koalicyjne wojny 200—207.
 Kodeks Napoleona 205.
 Kochanowski 160.
 Kolonje angielskie 232.
 — belgijskie 234.
 — francuskie 233.
 — greckie 14.
 — holenderskie 214.
 — hiszpańskie 139, 140.
 — portugalskie 234.
 — niemieckie 233.
 — rosyjskie 233.
 — włoskie 234.
 Kolumb 139.
 Kommodus 64.
 Konfesja augsburska 145.
 Kongres wiedeński 211.
 Konkordat worm. 95.
 Konon 26.
 Konrad I król niem. 89.
 — II ces. 91.
 — III ces. 97.
 — IV ces. 105.
 — Mazow. 107.
 Konradyn 105.
 Konstancja sobór 125.
 Konstantyn W. 66.
 Konstantynopol 66, 127.
 Konstytuanta 196.
 Konstytucja grudn. w A. 224.
 — 3 maja 1791 — 200.
 Konsulat 35.
 — we Francji 205.
 Kontynentalna blokada 207.
 Konwencja Nar. 200, 201.
 Kopernik 152.
 Koran 80, 81.
 Korduba 80.

Koronea 21.
 Koryncki styl 32.
 Korynt 29.
 Kossowe Pole 126.
 Kossuth L. 218.
 Kościuszko 194, 202.
 Kozacy 170.
 Kraków Rzeczp. 217.
 Krannon 30.
 Krassus 52, 53.
 Królestwo Polskie 211.
 Krucjaty 95—111.
 Krucjata I 95.
 — II 97.
 — III 101.
 — IV 103.
 — V 104.
 — VI i VII 110.
 Krymska wojna 220.
 Krzyżacy 101, 107, 131.
 Ksenofon 26.
 Kserkses 20.
 Kuczuk-Kainardzi 193.
 Kynoskefala 45.
 Kyaksares 11.
 Kyzikos 25.

L.

Lafaette 194, 197, 198.
 Lamijska wojna 30.
 Lancaster d. 123.
 Lancaster — York wojny 130.
 Langobardowie 77, 82.
 Laterańskie synody 93, 103.
 Latynowie 32, 39.
 — wojna z Lat. 39.
 Leon X pap. 142.
 — XIII pap. 225.
 Leoben p. 203.
 Leonardo da Vinci 141.
 Leonidas 20.
 Leopold I ces. 175, 176, 179.
 — II ces. 194.
 Lepanto 54.
 Lepidus Em. 52.
 Lessing 195.
 Leszczyński 181.
 Leuktra 27.
 Libanon 9.

Liberum veto 171.
 Licyńsko-Sekst. ustawy 38.
 Licynjusz konsul 38.
 Lignica 108.
 Ligurowie 32.
 Liguryjska Rep. 206.
 Lilybeum 42.
 Litwa 122.
 Liwjusz Andron. 46.
 Liwjusz Tytus 58.
 Lizander 25.
 Locke Jan 190.
 Londyn konfer. 214.
 Lope de Vega 169.
 Lotarjusz ks. 84.
 — Saski 97.
 Ludwik Niem. 84.
 — Pobożny 84.
 — Dziecię 85.
 — VI Gruby 100.
 — IX św. kr. franc. 110.
 — XII kr. franc. 149.
 — XIII kr. franc. 168.
 — XIV kr. fr. 173 i d.
 — XV kr. fr. 184.
 — XVI kr. fr. 196, 201.
 — XVIII kr. fr. 211, 212.
 — Filip kr. franc. 215.
 — Wielki kr. węg. 121.

Luka 53.
 Lukrecjusz 56.
 Luksemburgowie 120 i d.
 Lukullus 52.
 Lutatius Catullus 42.
 Luter Marcin 143—145.
 Lutowa rewolucja 217.
 Lutter na Barenbergu 163.
 Lützen 164.
 Lydowie 11.
 Lykurg 14.

M.

Machabeusze 9.
 Macedońskie wojny 44, 45.
 Mac-Mahon 228.
 Madziarzy 87.
 Magdeburg 163, 164.
 Magellan 140.

Magenta 221.
 Magna Charta Lib. 103.
 Magnezja 46.
 Mahomet 79.
 — II 127.
 — IV 175.
 — V 231.
 Majestatyczny list 162.
 Major domus 77.
 Maksencjusz 66.
 Maksymian 66.
 Maksymiljan I ces. 142.
 — II 162.
 — ks. baw. 162.
 — ces. Meks. 222.

Mamertyni 42.
 Mansfeld 163.
 Mantinea 24, 27.
 Maraton 20.
 Mardonjusz 20.
 Marcellus 44.
 Marcjalis 62.
 Marek Aureljusz ces. 63.
 Marja Burg. 130.
 — Kat. Tudor 149.
 — Stuart 156, 157.
 — Teresa 187, 191.
 — Antonina 202.
 — Luiza austr. 209.

Marjusz 49—51.
 Markomanowie 63.
 Mazarini 168.
 Mecenaz 57.
 Medjolan 99.
 Medowie 11.
 Medyna 79.
 Mehmed Ali 217.
 Mekka 79.
 Meksyk 140.
 Melanchton 145.
 Menander 32.
 Merowingowie 76.
 Meseńskie wojny 15, 21.
 Metellus 47, 49.
 Metody św. 86.
 Metternich 212 i d.
 Mieszko I 88.
 Mikołaj I car 213.
 — II car 230, 239.

Milet 20.
 Miltjades 20, 21.
 Mitologja grecka 13.
 Mitrydat 50—52.
 Moawija 80.
 Mohacz 144.
 Moliere 174.
 Mojżesz 8.
 Mongołowie 108.
 Monte Casino 77.
 Montesquieu 195.
 Munda 58.
 Murat 208.
 Mutsu-Hito 235.
 Münster 165.
 Mykale 21.
 Mykene 13.
 Myle 42.
 Mytilene 24.

N.

Nabuchodonozor 7.
 Naissos 65.
 Nancy 130.
 Nantes edykt 158.
 — odwołanie edyktu 178.
 Napoleon Bonaparte 203.
 — I Wielki 205—212.
 — III 220 i d.
 Narses 77, 78.
 Narwa 181.
 Necho 7.
 Necker 196.
 Nelson 206.
 Neron ces. 60.
 Nerwa ces. 61.
 Neustrja 76, 77.
 Nicea sobór 66.
 Niderlandy 155 i d.
 Niemy sejm 182.
 Nikjasz 24, 25.
 Niniwa 8.
 Nobilitas rz. 48, 49.
 Noreja 49.
 Nördlingen 165.
 Normanowie 85, 94.
 Nowogród 132.
 Numancja 47.

Nymwegen 175.
 Nystadt 183.

O.

Odkrycia 139, 140.
 Odowaker 69, 76.
 Ogulnia lex 38.
 Ojnofyta 21.
 Olimpja 18.
 Oliwa pokój 172.
 Olynt 28.
 Omajadzi 80.
 Opaliński 171.
 Optymaci 49.
 Orchomenos 51.
 Origenes 63.
 Orlean 124.
 Osmanowie 126.
 Osnabrück 165.
 Ostracyzm 17.
 Ostrogotowie 67.
 Ostrołęka 215.
 Otho ces. 60.
 Ottokar II Przem. 108, 177.
 Otton I ces. 89.
 — II i III 90, 91.
 Owidjusz 58.

P.

Paleologowie 132.
 Palestyna 53.
 Panormus 42.
 Partenon 23.
 Partenopejska Rep. 204.
 Partowie 54, 59, 62, 63.
 Pauzanjasz 21.
 Patrycjusze walki 36—38.
 Pelopidas 27.
 Peloponeska wojna 23—26.
 Pepin 81.
 Periander 15.
 Perykles 21, 22.
 Perskie wojny 20—22.
 Persowie 11.
 Perzeusz 46.
 Petrarca 128.
 Piastowie 88, 97, 107, 120.

Piotr I Wielki 181.
 — II 185.
 Pirenejski pokój 169.
 Pitagoras 17, 19.
 Pius VI pap. 204.
 — VII pap. 211.
 — IX pap. 225.
 — XI pap. 261.
 Pizystrat 17.
 Plantagenet 101.
 Plateje 21.
 Platon 27.
 Plautus 46.
 Plebejusze walki z p. 36—38.
 Poitiers 80, 123.
 Północna wojna 181.
 Połtawa 182.
 Polykrates 17.
 Pompiljus Numa 33.
 Pompadour 188.
 Pompejusz Gn. 51—55.
 Popularze 49.
 Porsena 35.
 Porus 30.
 Potidea 28.
 Potrójne porozumienie 227.
 Pożarewac 183.
 Praga pokój 165, 223.
 Pragmatyczna sankcja 185.
 Praksyteles 27.
 Preszburg pokój 207.
 Pretorowie 38 i d.
 Proskrypcje 51, 56.
 Ptolemeusze 54.
 Pułaski 194.
 Punickie wojny 41—47.
 Pydna 28, 46.
 Pylos 24.
 Pyrrus 40, 41.

R.

Radetzky 218.
 Racin 174.
 Racjonalizm 189.
 Radomskie ustawy 150.
 Rajmund z T. 95.
 Ramses II 6.
 Rawenna 81.

Reformacja 143—147.
 Reims 124.
 Remus 33.
 Renesans 129.
 Reński związek 207.
 Restauracja 212.
 Restytucyjny edykt 163.
 Reuchlin 143.
 Rewolucja w Anglii 166, 167.
 — francuska w. 195 i d.
 — w Austrii 217.
 — w Belgji 215.
 — w Berlinie 218.
 — w Paryżu 215, 217,
 224.
 — na Węgrzech 218, 219
 — w Wiedniu 217.
 — we Włoszech 218.
 Richelieu 168.
 Robert z Norm. 85.
 Rok 1848 — 217 i d.
 Romanowowie 161.
 Romantyzm 212.
 Rosyjsko-japońska wojna 236.
 Rozbiory Polski I 192.
 — II 200.
 — III 202.
 Rubikon 54.
 Rudolf z Habs. 117.
 — II ces. 162.
 — IV Austr. 121.
 Ryszard Lwie Serce 101.
 — III 130.

S.

Saffo 19.
 Sagunt 43.
 Salamina 20, 22.
 Sallustjusz 57.
 Samnici 32, 39.
 Samnickie wojny 39, 40.
 Samo 86.
 Samson 8.
 St. Germain ed. 155, 175.
 Saksonowie 68.
 Santi Rafael 141.
 Sassanidzi 64, 78.
 Saturninus 50.
 Scypjon K. 43.

Scypjon st. 44.
 Scypjon Emil. 47.
 Schizma 84, 93.
 Secesja pleb. 36, 37.
 Sejan 59.
 Seleucydzi 31, 53.
 Selim 193.
 Senat rzymski 15, 38, 39, 51, 58.
 Seneka 60.
 Senjorat w Polsce 107.
 Sentinum 40.
 Septymjusz Sewerus 64.
 Sertorjusz 52.
 Serwjusz Tulljusz 34.
 Sfakterja 24.
 Siedmioletnia wojna 188, 189.
 Siciński 171.
 Skopas 27.
 Słowianie 86.
 Socjalizm 216.
 Sofiści 23.
 Sofokles 23.
 Sokrates 26.
 Solferino 221.
 Sparta 14.
 Spartakus 52.
 Stany Zjedn. A. P. 194 i d.
 Stilicho 8.
 Styczniowe powstanie 221.
 Sukcesyjna wojna hiszp. 179.
 — polska 185.
 Szmalkalska wojna 146.
 Światowa wojna 246 i d.
 Święte wojny 18, 28.

T.

Tablice — prawo XII t. 36, 37.
 Tacyt 62.
 Tales 19.
 Tanagra 21.
 Tannenberg 122.
 Tapsus 54.
 Tarent 40, 44.
 Tarik 80.
 Tarkwinjusz Priscus 34.
 — Pyszny 35.
 Tatarzy 108.
 Teby w E. 6.
 Teby w Gr. 227.

Temistokles 20, 21.
 Templarjusze 96.
 Teodoryk W. 76.
 Teodozjusz W. 67.
 Termopile 20.
 Tertuljan 63.
 Teutoburski las 59.
 Teutonowie 49.
 Ticinus 43.
 Tigranes 52.
 Tilly 163, 164.
 Torquato Tasso 153.
 Toruń pok. 132.
 Totila 77.
 Trafalgar 206.
 Trajan ces. 61, 62.
 Travendal 181.
 Trazybul 26.
 Trazymeńskie jezioro 43.
 Trifanum 39.
 Triumwirat 53, 55.
 Troja 13.
 Trójjprzymierze 227.
 Trybonjan 78.
 Trybunowie 36 i d.
 Trydent sobór 146, 153.
 Tucydides 26.
 Tullus Hostiljusz 34.
 Turcy 126.
 Turyn 221.
 Tyberjusz 58, 59.
 Tylża 208.
 Tyr 29.

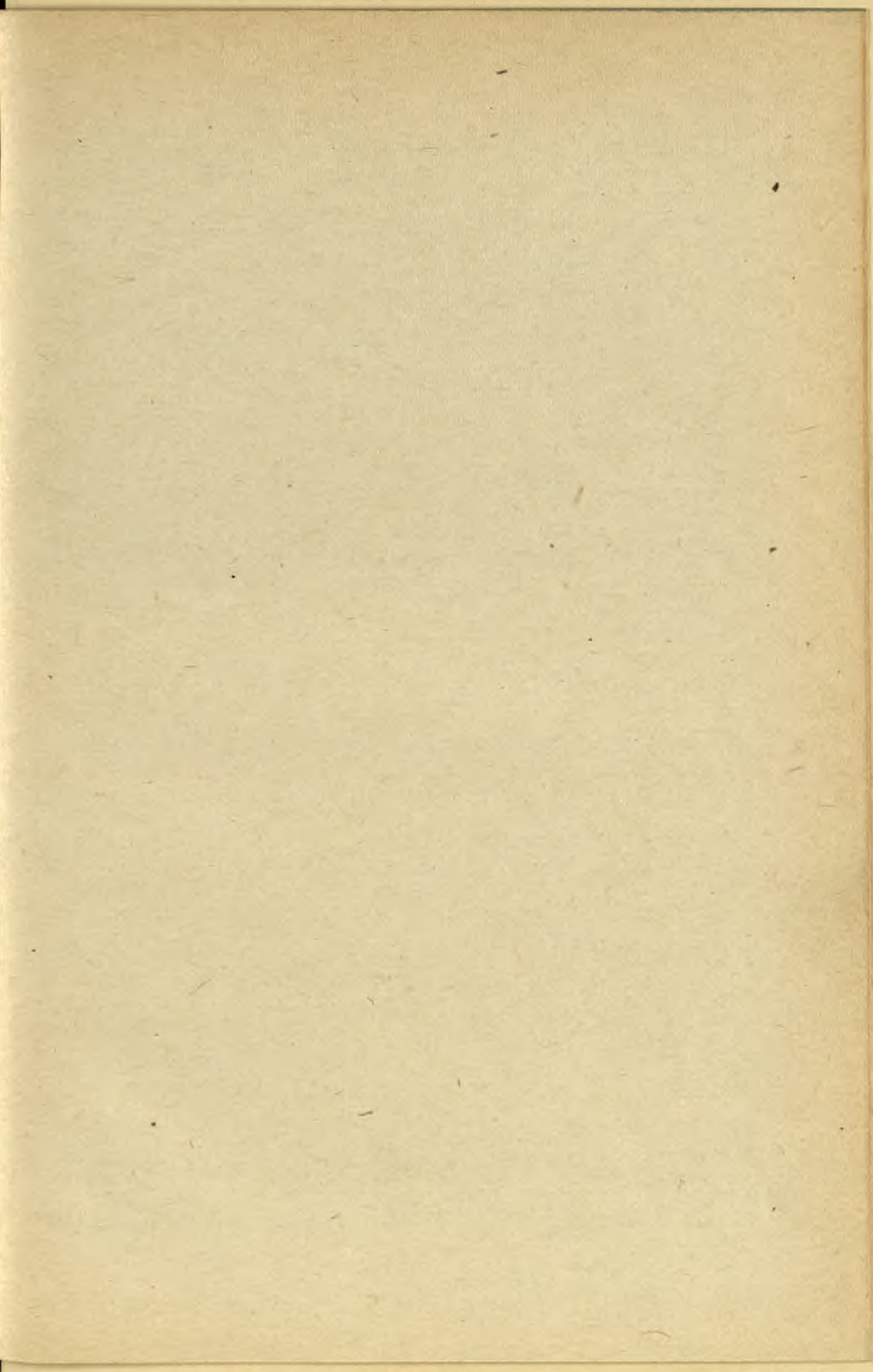
U.

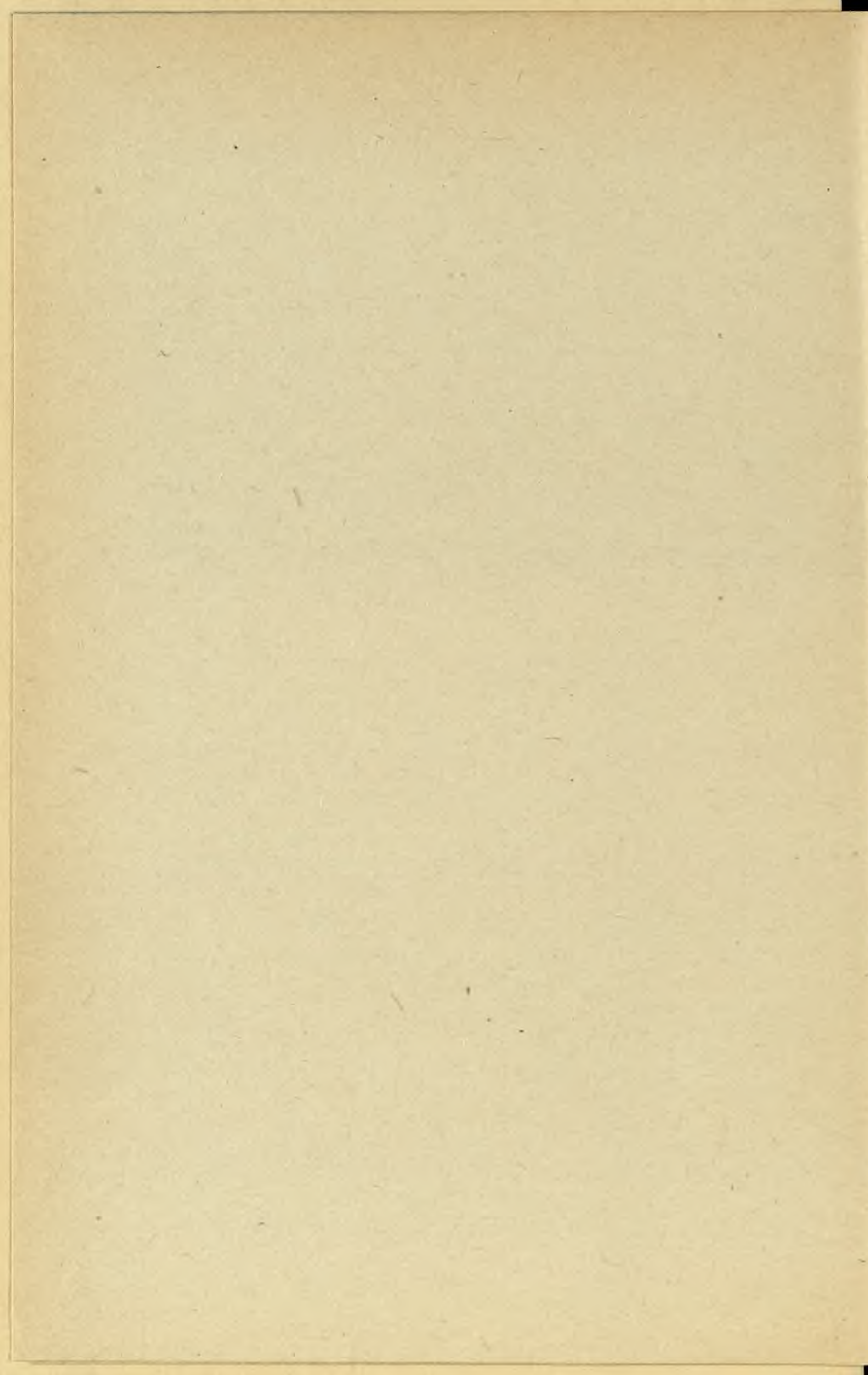
Ugoda austr.-węgierska 223.
 Ulfilas 67.
 Ulm 206.
 Ulyk von Hutten 143.
 Unja katolicka 162.
 — protestancka 162.
 — lubelska 159.
 Unstrut 89.
 Utrecht 180.

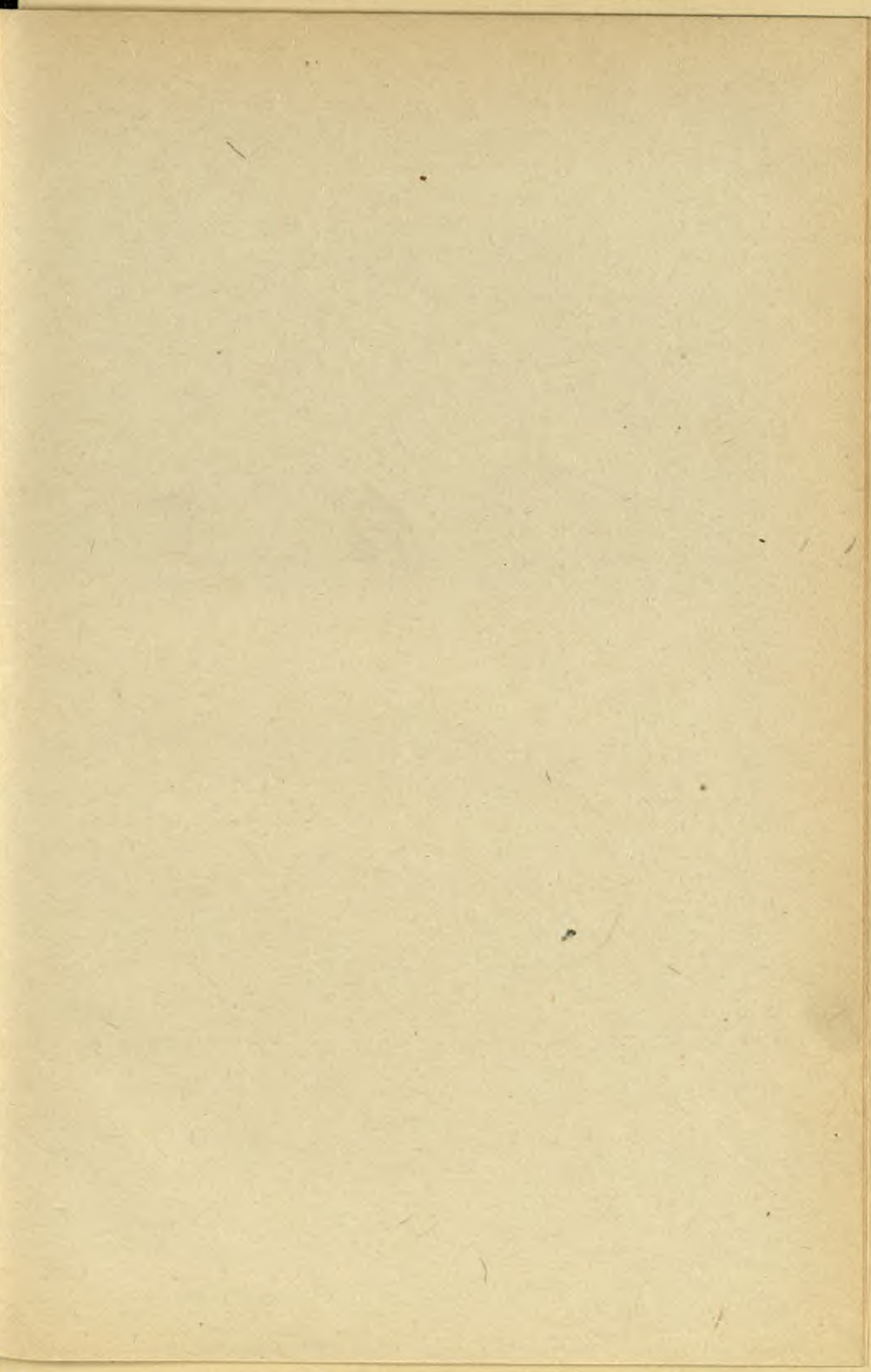
V.

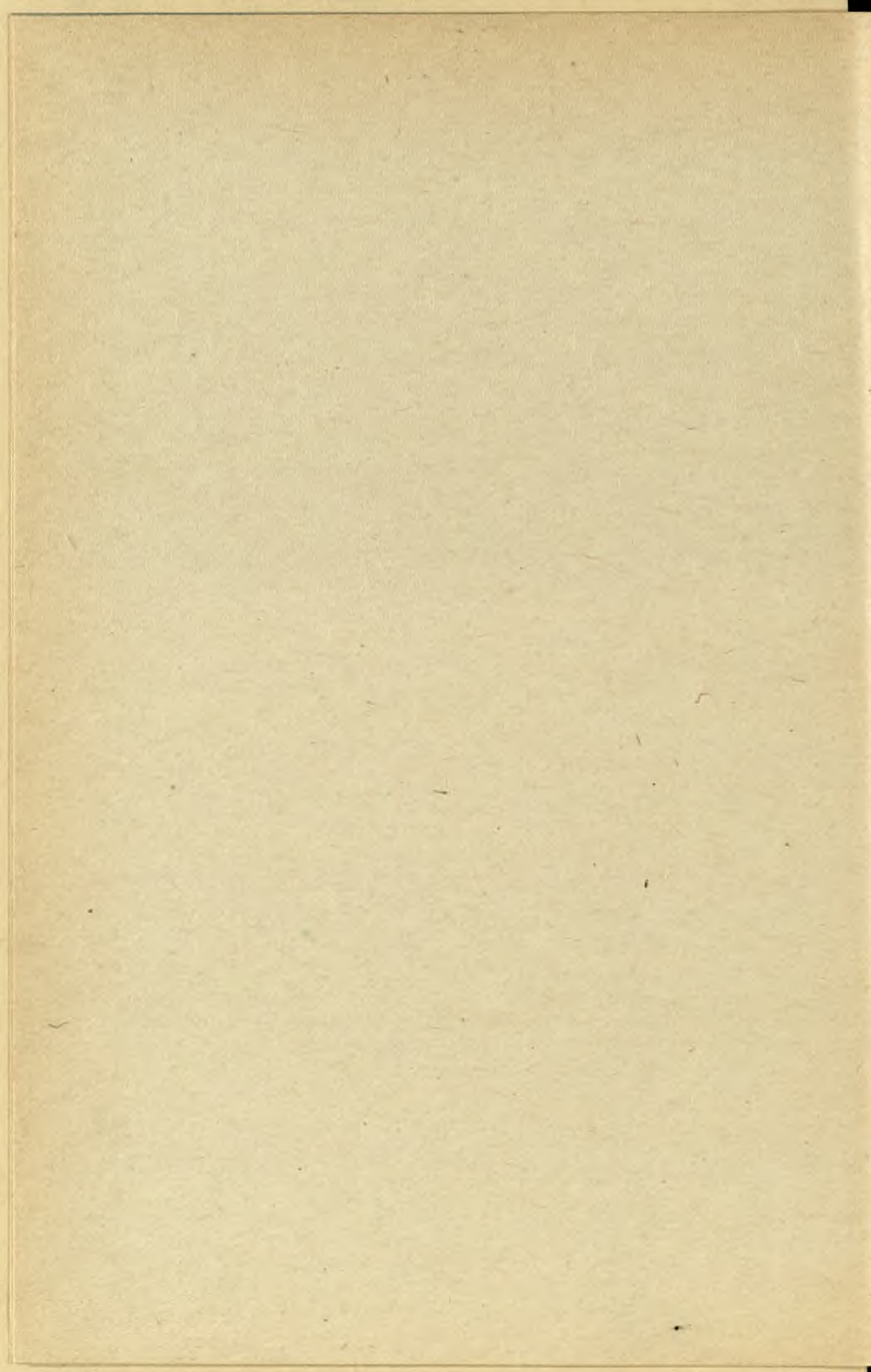
Valmy 201.
 Varro Ter. 44.

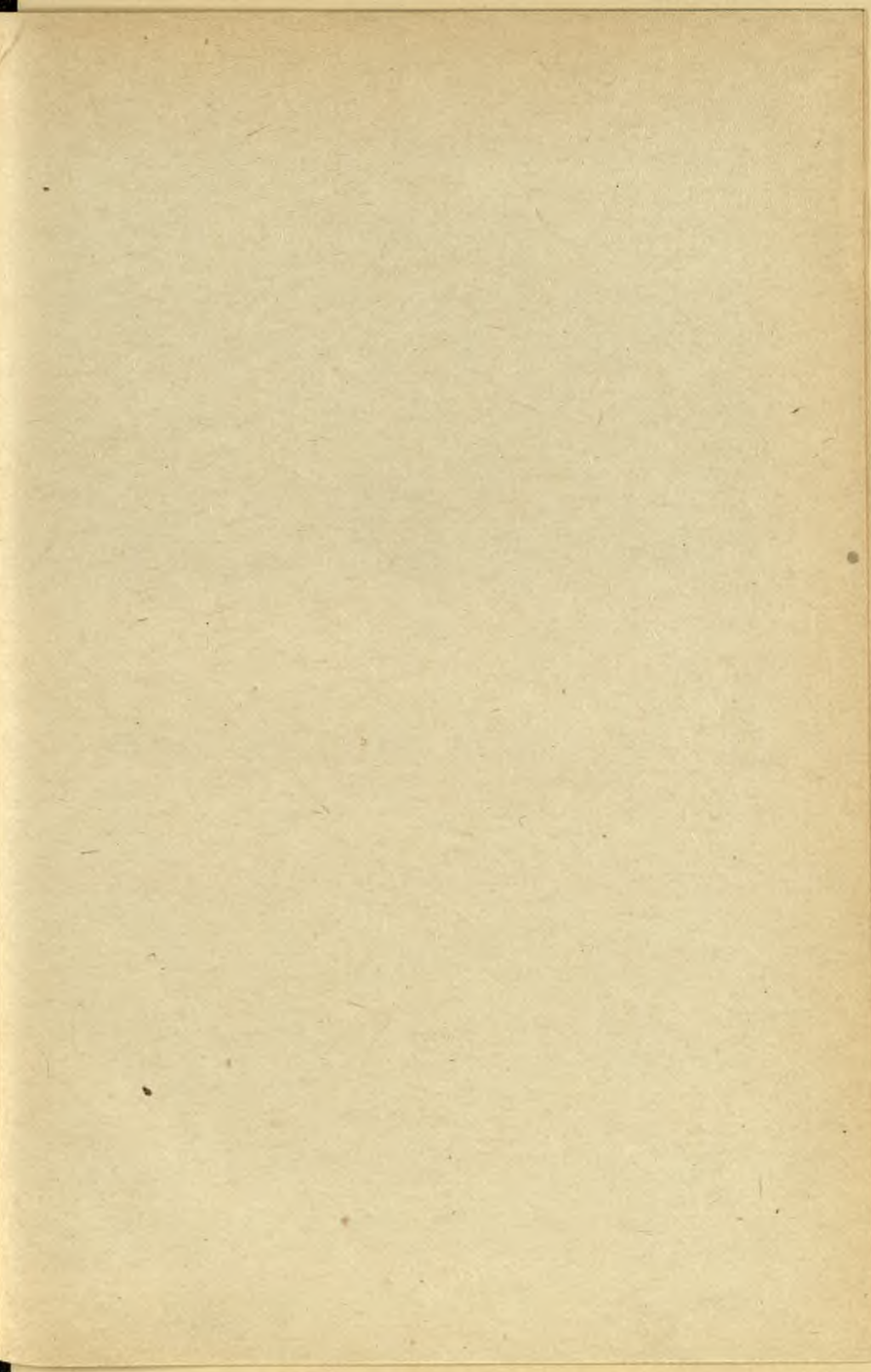

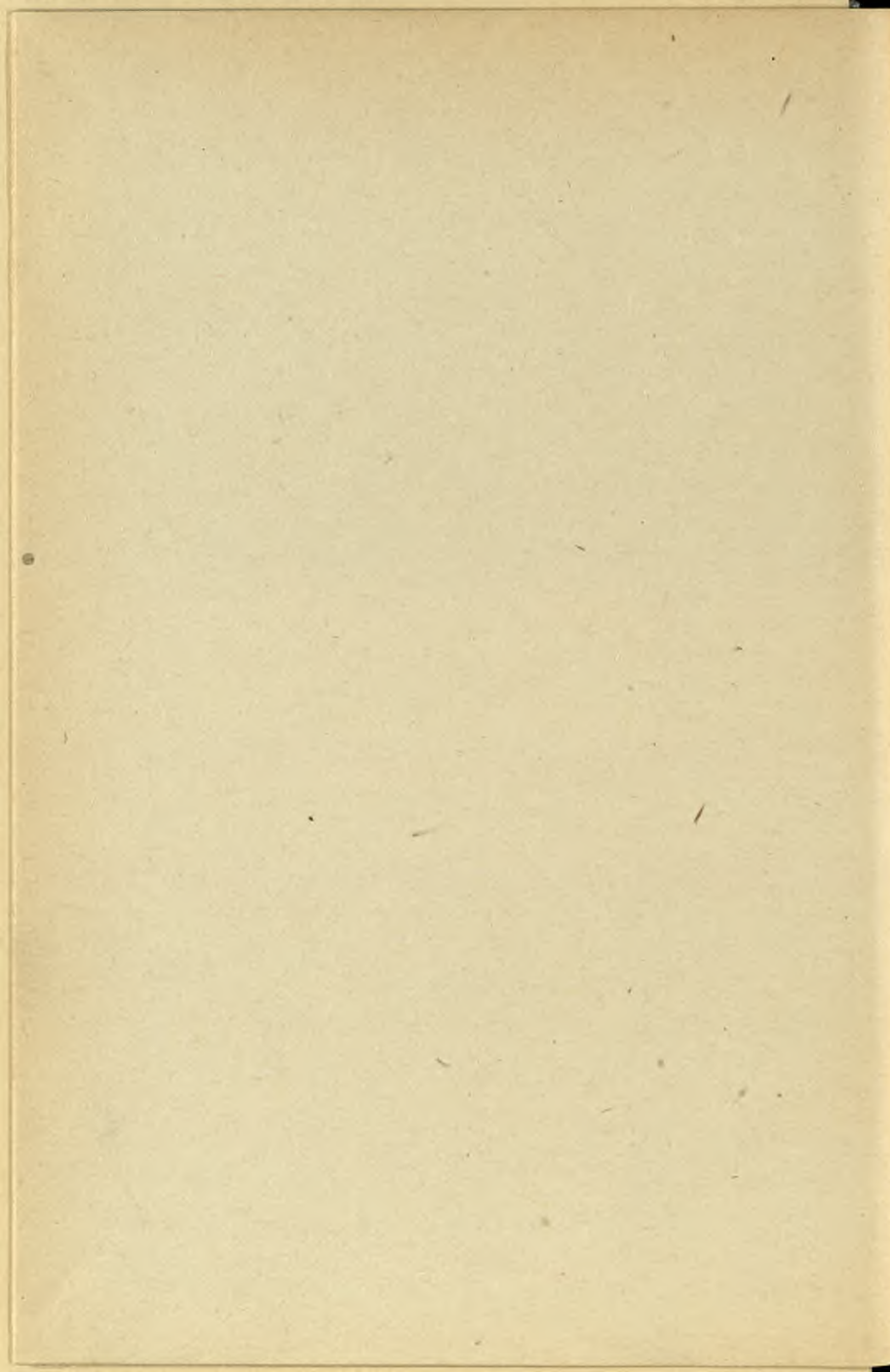

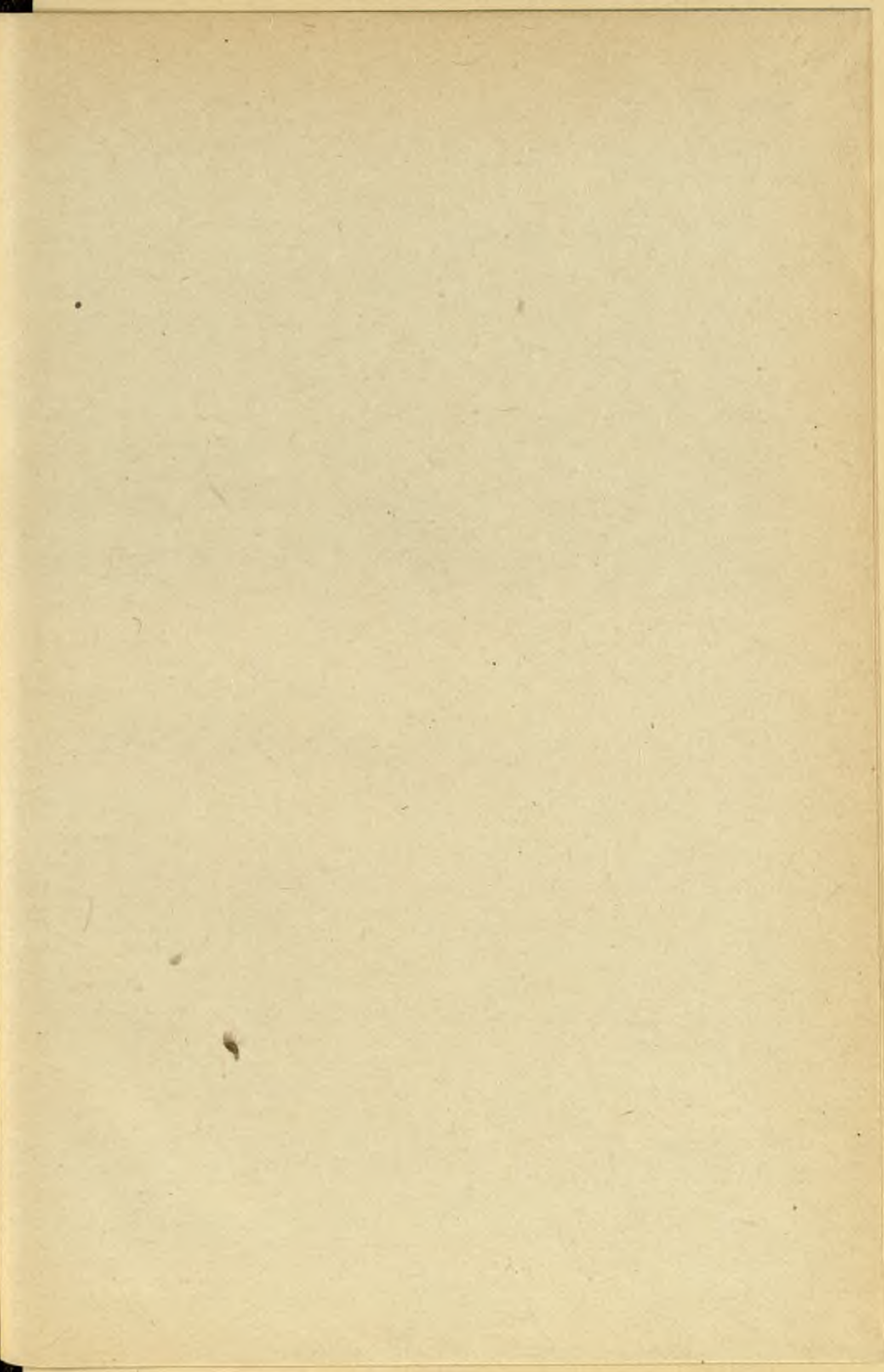

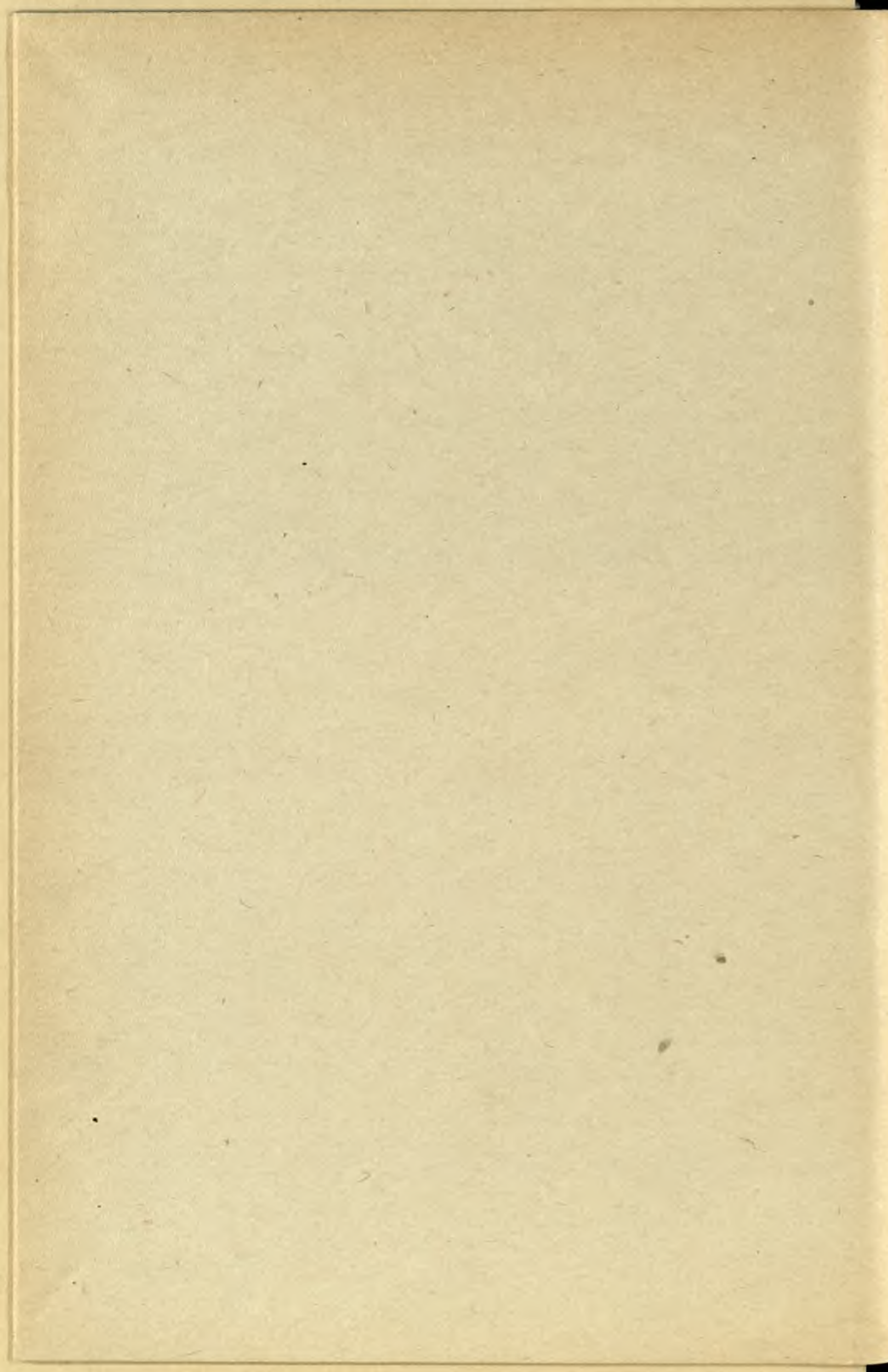

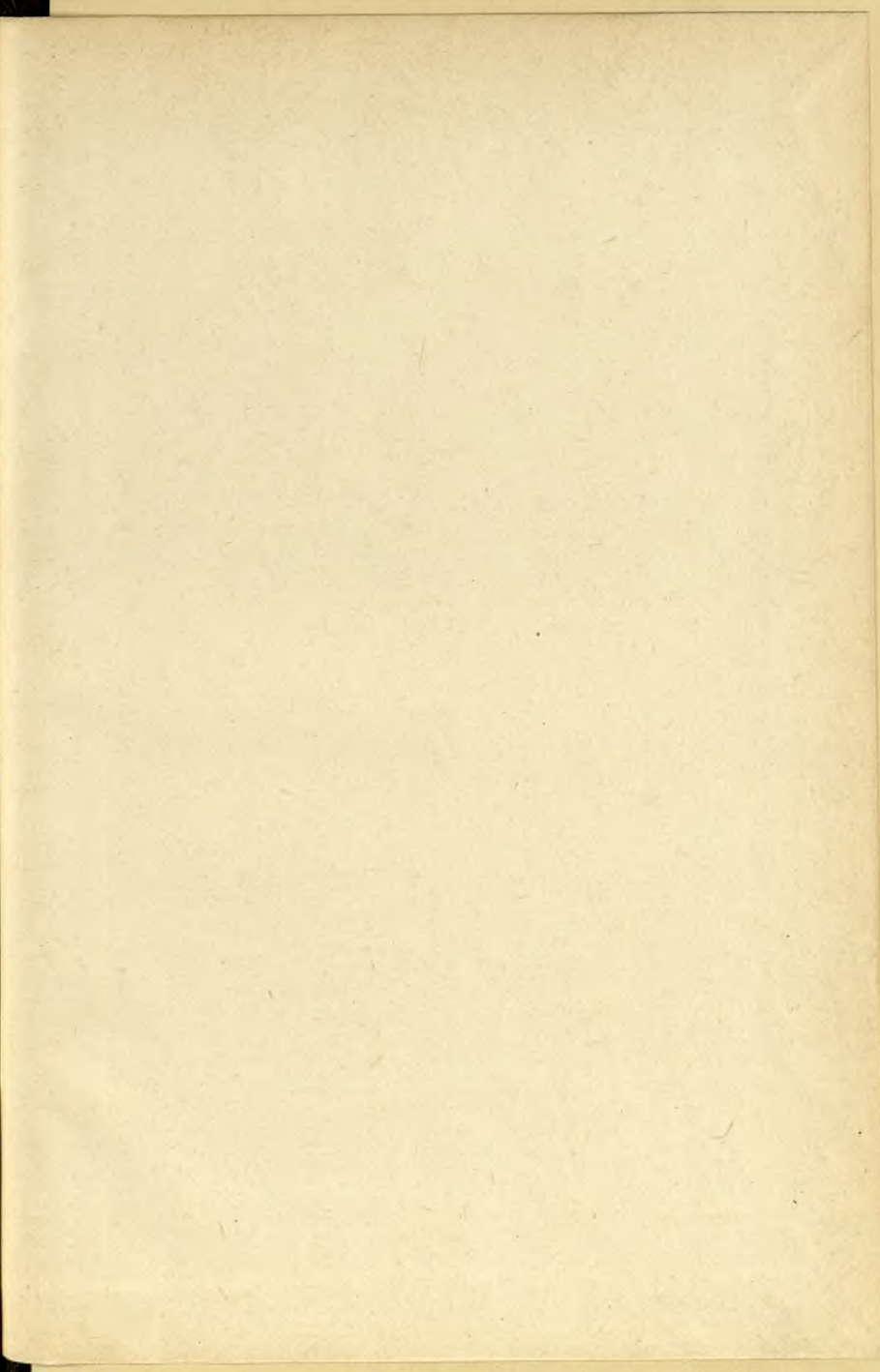

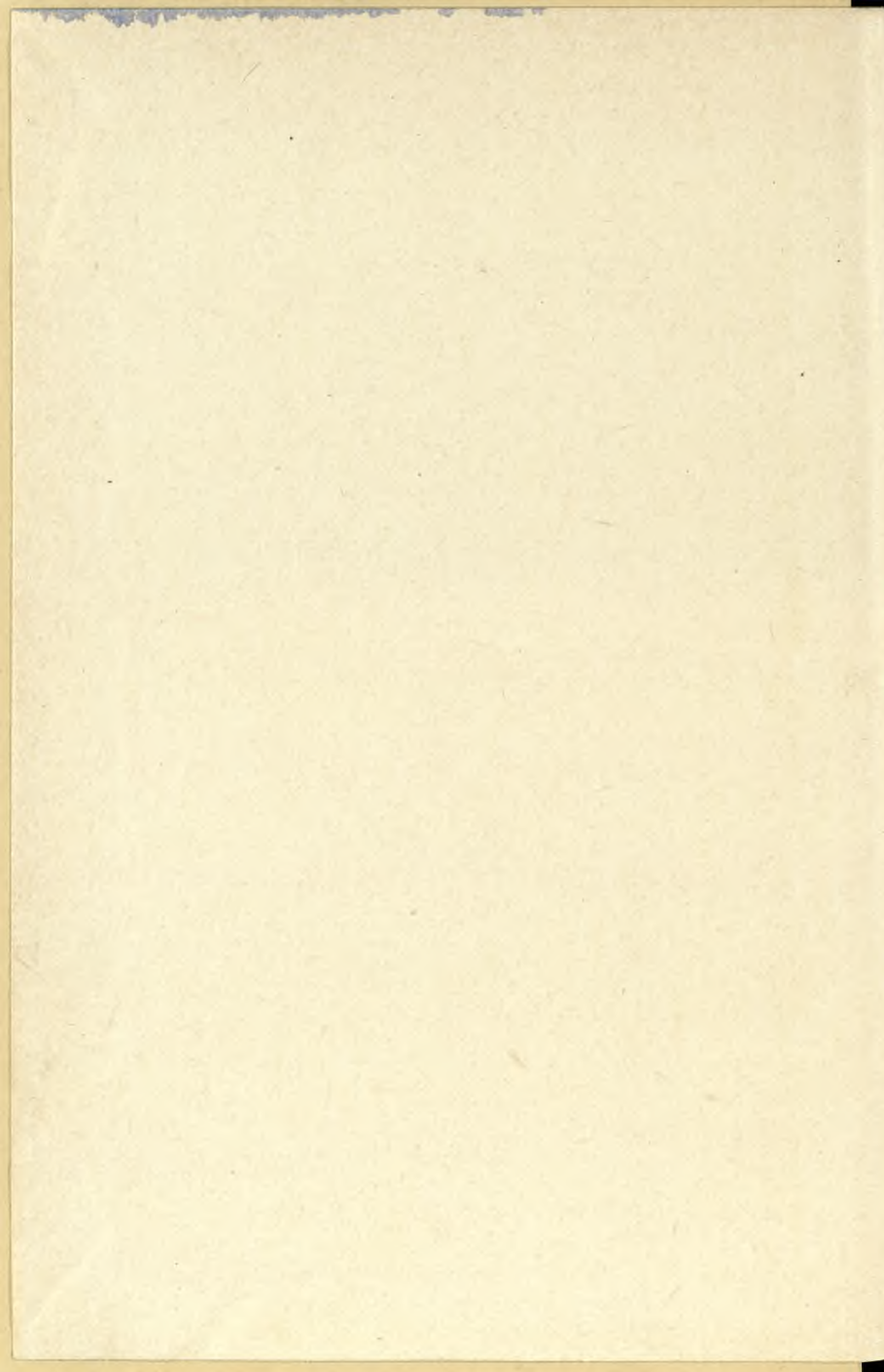

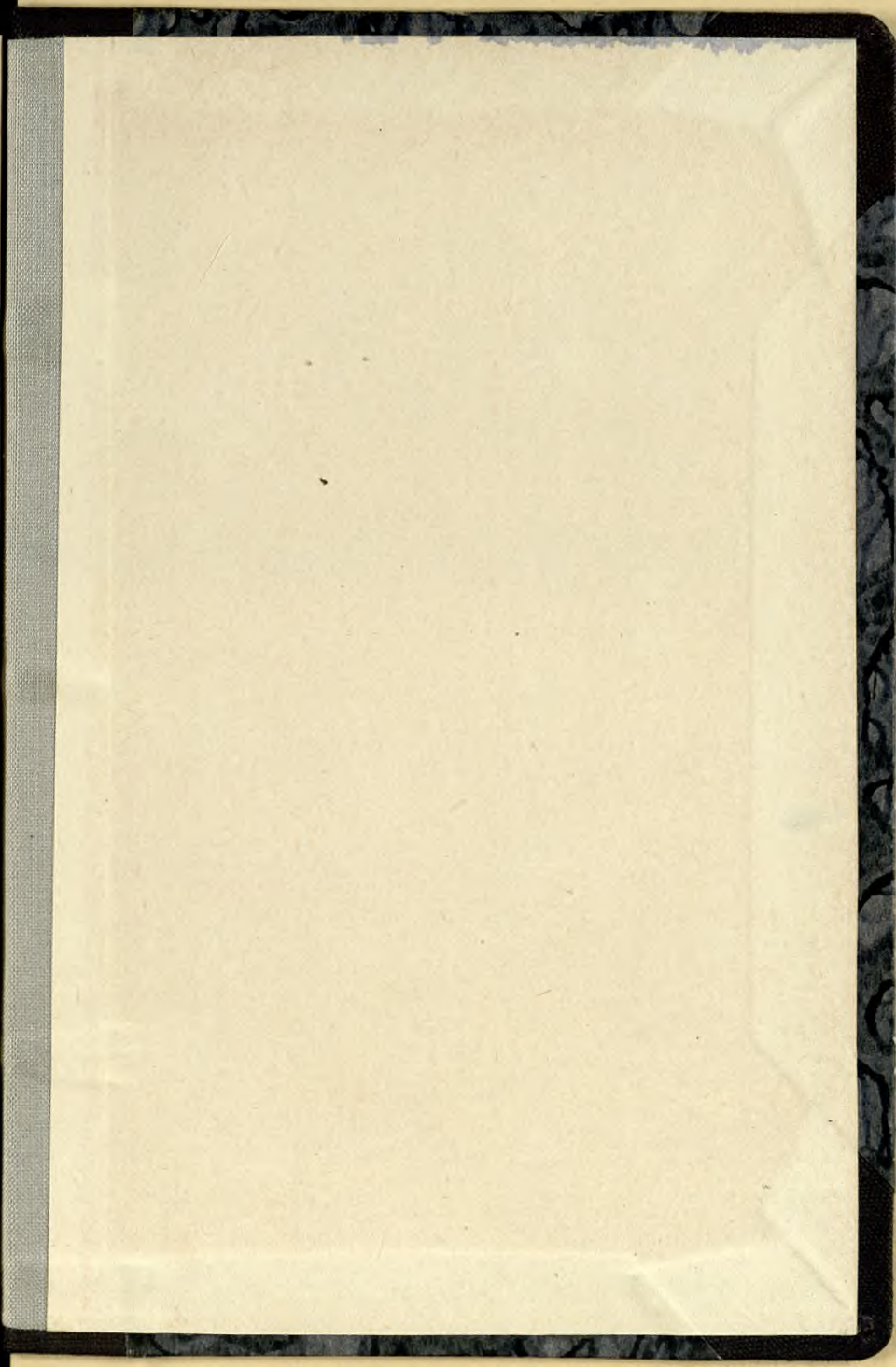

Biblioteka Śląska *Comp*

C 534541

I

Kzg 1 2857/67 100 000